

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

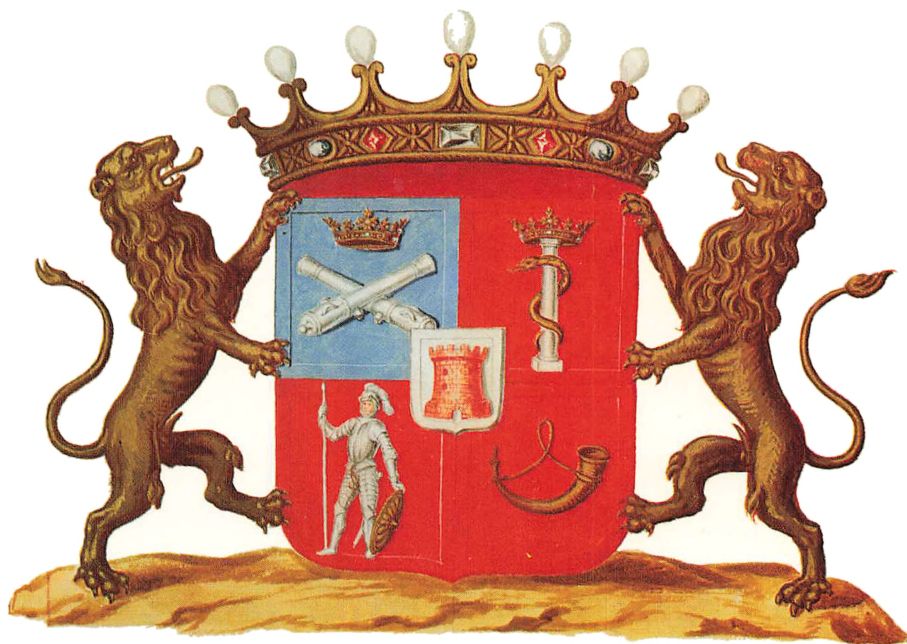
Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

POUL HARRIS

MARSELIS-SLÆGTEN

Blade af dens historie

CENTRUM

MARSELIS-SLÆGTEN

Blade af dens historie

af

POUL HARRIS

23. februar 1980 er 300-årsdagen for Marselis-navnets topografiske registrering i Århus-området. Samme dato i 1680 blev en ung nederländer, Constantin Marselis, af kong Christian den Femte ophøjet i dansk friherrelig stand som baron. Samtidig blev Havreballegaard, som han havde arvet fra faderen, erigeret til baroniet Marselisborg. Om disse begivenheder og om Marselis-slægtens videre skæbne skriver Poul Harris i dette stort anlagte historiske værk. Bogen fremtræder som en meget levende fremstilling af et historisk forløb og hviler på grundig og dybt engageret forskning. Specielt er der grund til at fremhæve det fortællende moment, der her står meget stærkt: det vrimler med fængslende og farverige detaljer, en uundværlig bestanddel i enhver historiefremstilling, som skal have interesse ud over snævre forskercirkler.

Forfatteren, der har virket som hollandsk konsul igennem 12 år, skriver bl. a. i sit forord:

Arbejdet med denne bog om Marselis-slægtens historie har for mig været en fascinerende oplevelse. De næsten fem års fordybelse i kilde-materialer fra ind- og udland og min efterhånden intense medleven i bogens hovedpersoners tilværelse og ofte hårde skæbne, gjorde det svært for mig at afslutte og aflevere manuskriptet.

POUL HARRIS

MARSELIS-SLÆGTEN

Blade af dens historie

CENTRUM

POUL HARRIS
MARSELIS-SLÆGTEN
Blade af dens historie

Tilegnet Århus by

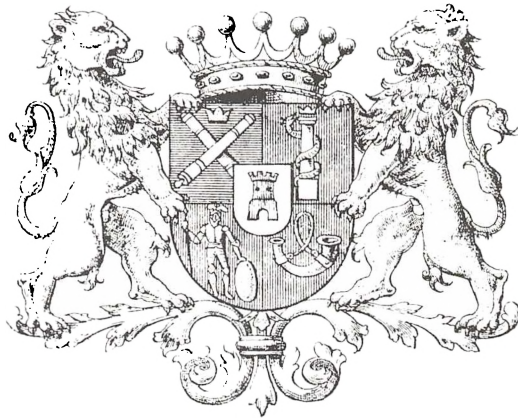
I menneskehedens historie er der en bemærkelsesværdig forbindelse mellem idé og profit. Der findes hverken en idé, der i sin udvikling er uafhængig af profit, eller en profit, der materielt set kan forblive uafhængig af idéerne!

Kurt Riezler: »Idee und
Interesse in der politischen
Geschichte«.

POUL HARRIS

MARSELIS-SLÆGTEN

Blade af dens historie

CENTRUM

Manuskriptets renskrivning støttet af
STATENS HUMANISTISKE FORSKNINGSRÅD
Danish Research Council for the Humanities.

Poul Harris: Marselis-Slægten
Blade af dens historie.
© 1980 by CENTRUM, Jyllands-Postens Forlag, Viby J.

Tryk: scanprint, Jyllands-Posten A/S, Viby J.
ISBN 87-583-0016-3.

Mekanisk, fotografisk eller anden gengivelse af denne bog
eller dele af den er ikke tilladt ifølge
gældende dansk lov om ophavsret.

Begrebet Nederland contra Holland

I Danmark bruger vi i daglig tale betegnelsen Holland; i Holland Koninkrijk der Nederlanden eller blot Nederland.

I 1579 dannedes Nederland af følgende syv provinser: Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland, Overijsel, Groningen og Friesland.

Provinserne Holland — den nordvestlige del af riget — deltes i Nordholland med landets største by Amsterdam og Sydholland med vigtigste havn og næststørste by Rotterdam.

I det store danske værk fra 1945 Holland-Danmark, under redaktion af professorerne Knud Fabricius († 1967) og L. L. Hammerich († 1975) samt dr. phil. Vilh. Lorenzen († 1961), udtaler man sig i forordet om begrebet Nederland contra Holland, således:

»Det officielle Navn er Nederland, og indtil 1579, da de nordlige Provinser, hvoraf det nuværende Kongerige HOLLAND opstod, skilte sig ud, var Nederlandene en politisk og kulturel Enhed; Centret laa endda i de sydlige Nederlande, og disse, de spanske Nederlande, vedblev en Tid efter de nordlige Nederlandes Adskillelse at øve en vigtig kulturel Indflydelse ogsaa her i Norden.

Det er da klart, at dette Værk (dvs. Holland-Danmark) for de ældre Tiders Vedkommende maa skildre ikke Hollands, men Nederlandenes Indflydelse paa Danmark, og at der for den nyere Tids Vedkommende — i hvert Fald paa nogle Områder, som f.Eks. Sprog og Litteratur — ikke kan ses bort fra den Indflydelse, der er udgaaet fra de flamske Dele af de spanske Nederlande (der efter 1713 i Reglen kaldes Belgien), altsaa fra den Del af de sydlige Nederlande, der har sprog fælles med de nordlige. Ofte vil derfor den korrekte Betegnelse nederlandsk blive brugt synonymt med det mere fortrolige hollandsk . . . Hovedvægten ligger paa det 17. Aarhundrede. Det er faktisk i denne Tid, Hollands Indflydelse virkelig paa saa at sige alle Omraader er stor i Danmark, . . .«.

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
Introduktion	13
Den historiske baggrund	17
1. Marselis-slægtens herkomst	
En betydningsfuld septemdag i Århus i 1706	25
Den spanske magtudfoldelse i Nederlandene og reformationen	26
Flugten nordpå	27
Marselis-slægtens genealogi	28
Marselis og England	29
2. Gabriel Marselis den Ældre i Hamburg	
Fremgang for erhvervslivet i Hamburg	32
Marselis og Rusland	33
Kornhandelen	34
Enkeltmandsfirmaet Marselis i Hamburg	35
Marselis & Berns i Hamburg	35
Kong Christian den Fjerde som kornkøber i Rusland	36
En grotesk pantsætning	37
Den danske konge og Gabriel Marselis den Ældre	38
Gabriel Marselis den Ældres fem børn	40
Marselis-dynastiet under opbygning	40
Gabriel Marselis den Ældres død	40
Oversigtstavle vedr. Marselis-slægten	(bag i bogen)
3. Slægten BERNES	
Oversigtstavle	(bag i bogen)
Slægten Peder Stub	44
Johan van Geldern	45
Slægten Schyrmand	46
Johan Schyrmand	46
Berendt Schyrmand	47
Baltzer Berns	48
Albert Baltzer Berns	49

Berns-slægtens begravelser i København	52
Elisabeth Marselis og Albert Baltzer Berns børn	55
Povl Klingenberg	56
Marselis og Depenau	62
Anna Constance og Kong August II af Polen	64
4. Peter Marselis og Rusland	
Winius og jernmalmen	69
Peter Marselis bryder med Winius	71
Peter Marselis boltrer sig som diplomat	73
Peter Marselis som dansk-russisk ægteskabsformidler	75
En tragedie	82
Marselis og det russiske postvæsen	89
De russiske jernværker	90
5. Selio Marselis	
En rastløs yngling	92
Industrien begynder at interessere	93
Norge kommer ind i billedet	94
Gabriel Marselis den Ældre dør i Hamburg	95
Selio Marselis flytter til Kristiania	96
Selios norske privilegier	96
»Marselienborg« i Kristiania	97
Dadel og ros til Selio Marselis	98
Selio skal købe krigsskibe til kongen	99
Regnskabets time	100
Den norske postdirektør Selio Marselis	102
Selios sidste år i København	103
Selio Marselis' børn	103
6. Gabriel Marselis den Yngre	
Marselis'erne som storgodsejere på internationalt plan	109
Christian den Fjerdes død	111
Øresundstolden	112
Karl-Gustav-krigene 1657-1660	113
»Svogerregeringen«	114
Marselis'ernes omdømme	116
Lån i udlandet	116

Svenskekongen bryder fredsaftalen med Danmark	119
Den store forfatningsændring	120
Gabriel Marselis den Yngre som norsk bjergværks- og godsbesidder	123
Gabriel Marselis bliver dansk jorddrot	123
Gabriel Marselis den Yngres død	126
7. Hovedtræk af Havreballegaards historie	
Århus som middelalderligt bispesæde	128
Bispernes bolig ved Domkirken	128
Bispesædets avlsgård syd for byen	129
Havreballegaards historie fra reformationen til vore dage	130
Marselisborg Slot	140
8. Leonard Marselis	142
9. Nederlandsk islæt i Danmark gennem 1500- og 1600-tallet	145
10. Marselis og den danske adelstand	149
11. Johann og Frans Marselis	153
12. To Marselis-brødre slår rod i Århus-området	
VILHELM MARSELIS – slægten Gyldenkrones stamfader	158
Rigsadmiral Jørgen Vind	159
Vicekansler Holger Vind	160
Slægten Gjedde	161
REGITZE SOPHIE VIND	161
Vilhelm Marselis baron Gyldenkrone til Vilhelmsborg	161
En barnekone	163
De unge Gyldenkroner	163
Baron Vilhelm Gyldenkrones død	166
Baronessens hospital i Mårslet	167
Baron Jens Juel	170
Regitze Sophie Vinds død	173

CONSTANTIN MARSELIS – ophavsmanden til Marselis-	
navnets topografiske forekomst i Århus	174
Slægten Charisius	175
Jonas Charisius	175
PEDER CHARISIUS	177
Opholdet i Orléans	177
Opholdet i Helsingør	178
Opholdet i Nederlandene	179
Peder Charisius som statsmand	180
Peder Charisius som herremand	181
Peder Charisius' død	182
SOPHIE ELISABETH CHARISIUS	183
Havreballegaard og Stadsgaard	186
Constantin og Sophie Elisabeth gifter sig	187
Baroniet MARSELISBORG	189
Constantin Marselis' død	189
Slægten erhverver kapel i Århus Domkirke	189
Constantinsborg bliver stamhus	191
Sophie Elisabeth Charisius' død	192
Efterskrift	195

13. Excurs I-V:

I	Fra Gabriel Marselis den Ældre i Hamburg o.1603 til Gerben Marselis i Nederland, slægtens 13' generation i 1980	196
II	Godset VILHELMSBORG'sejere fra 1673 til vore dage	197
III	Stadsgaards resp. CONSTANTINSBORG's historie . . .	201
IV	Korrigeret oversigt over den adelige slægt, Anne og Peder Charisius' børn	205
V	Marselis klenodier	207

14.	Summary på engelsk	211
	Summary på hollandsk	216

15. Oversigt over forkortelser i kildematerialet .	221
16. Kildenummer fortegnelse	222
17. Litteraturfortegnelse	236

Forord

23. februar 1980 er 300-årsdagen for Marselis-navnets topografiske registrering i Århus-området. Samme dato i 1680 blev en ung nederländer, Constantin Marselis, af kong Christian den Femte ophøjet i dansk friherreelig stand som baron. Samtidig blev Havreballegaard, som han havde arvet fra faderen, erigeret til baroniet Marselisborg. Sådan begyndte det.

Arbejdet med denne bog om Marselis-slægtens historie har for mig været en fascinerende oplevelse. De næsten fem års fordybelse i kildematerialer i og fra ind- og udland og min efterhånden intense medleven i bogens hovedpersoners tilværelse og ofte hårde skæbne, gjorde det svært for mig at afslutte og aflevere manuskriptet. Nu hvor det er overtaget af forlag og trykkeri, sidder jeg pludselig så underlig tomhændet tilbage.

Gennem den lange udarbejdsperiode har jeg som et supplement til fremskaffelsen af det rent faktiske stof til bogen kunnet glæde mig over kontakt med mange mennesker, som i større eller mindre sammenhænge har bistået mig undervejs, og som jeg derfor tænker på med stor taknemmelighed. Det gælder ikke alene indsigtfulde og altid tjenstvillige medarbejdere på arkiver, biblioteker, institutioner og museer, men også andre, placeret de forskelligste steder i ind- og udland. Af forståelige grunde vil det være uoverkommeligt at nævne dem alle.

En ganske særlig varm tak retter jeg til professor, dr. phil. Gustav Albeck, fordi han i den afsluttende fase har ofret megen tid på omhyggelig gennemlæsning af manuskriptet.

Økonomisk og praktisk støtte, som jeg takker for, modtog jeg fra Statens humanistiske Forskningsråd, da man bevilgede mig et beløb til hjælp til renskrivningen. Det må være naturligt i denne sammenhæng at bringe opgavens sekretær, Oda Kjær, min tak for dygtig og redbon indsats.

Oversættelsesarbejdet i forbindelse med bogens hollandske og engelske resumeer har hhv. lektor Geerte de Vries og translatør, cand. ling. merc.

Anne Majgaard påtaget sig par honneur. Jeg er de to damer megen tak skyldig.

Af Marselis-efterkommere har jeg særlig grund til at nævne og takke revisor Gerben (Ben) Marselis, Zoetermeer i Holland, lensbaron Erik Gyldenkrone-Rysensteen, København og kammerherreinde Rigitze Skeel, f. Gyldenkrone, Mols.

Nævnes og takkes skal også direktør Ole Bernt Henriksen, hvis know-how er et værdifuldt incitament for den, der beskæftiger sig med historie, arkivar Nils G. Bartholdy på Rigsarkivet i København, der beredvilligt har bistået mig under mine mange besøg på arkivet, afdelingsbibliotekar Kjeld Elkjær, Århus kommunes lokalhistoriske samling, magister Henrik Nyrop-Christensen, Købstadmuseet »Den gamle By«, Århus, begge for illustrationsmæssig assistance, arkitekt S. Fritz, hvis kendskab til kirkesølv er legendarisk, dr. phil. Helge Søgaard for bistand med transskription af nogle tekster og professor, dr. jur. Ole Fenger, der har klarlagt retshistoriske problemer for mig. Endelig har professor, dr. med. Vilh. Aalkjær og højesteretssagfører S. Storm Mortensen gennemlæst afsnit af manuskriptet.

Bogen er et første forsøg på at give en samlet dansk fremstilling af væsentlige træk af Marselis-slægtens historie, der for os deler sig i et internationalt og et dansk afsnit. Det danske har draget fordel af allerede eksisterende og af andre skabte forarbejder, og for det internationale afsnits vedkommende har det været muligt gennem studier i senere fremkomne tyske, engelske og amerikanske fremstillinger, der tangerer emnet, at skaffe større klarhed over bl.a. slægtens russiske linje.

Århus i januar 1980

Poul Harris

Introduktion

Det var en af de rigtig varme sommerdage i 1975. Regn havde der ikke været meget af de sidste uger. Der lå en varmedis over Domkirkepladsen. Folk dasede i skyggen rundt omkring på bænke eller direkte på brostenene med ryggen op ad kirkemuren. Man åndede lettet op, hvis en let brise fra bugten fandt vej over pladsen.

Selv tyede jeg den formiddag ind til Århus Domkirkes store og svale kirkerum. Gennem nogen tid havde jeg interesseret mig for den historiske baggrund for Marselis-navnets topografiske opståen i Århusområdet¹.

Gennem mit arbejde som hollandsk konsul i Århus amt² havde jeg fået nys om, at Marselis var navnet på en nederlandsk slægt, som i sidste halvdel af 1600-tallet havde formået at sætte sig bevarede spor dels i egnen syd for Århus, dels i Århus Domkirke gennem et pompøst – nogle vil nok mene et noget prætentivt – gravmæle; et epitafium, som vistnok oven i købet er et af de kostbareste i landet.

Jeg havde et bestemt mål med besøget den dag. Til venstre i den nordre korgang har man i sin tid placeret en glasmontre, der rummer nogle ældgamle bispekåber. Under den ene af dem, en vissengrøn kåbe med applikeret kors i sølvbroderi og på hver side af korset to adelsvåben i metal, kan man læse følgende tekst: »Messehagel fra begyndelsen af 1700-tallet. Skænket af baron Rodsteen til Rodsteenseje. Død 1715«. De gamle messehagler har fundet deres hvilested i montren. På grund af materialernes forgængelighed tør man ikke længere anvende kåberne i kirketjenesten.

Oplysningen om »baron Rodsteen til Rodsteenseje« stemte ikke overens med de oplysninger, jeg gennem læsning på byens biblioteker havde skaffet mig. Baronens havde ikke – bortset fra slægtsskab – tilknytning til Rodsteenseje. Han kom fra Lerbæk i Elling sogn nord for Frederikshavn. Gennem sit ægteskab med baronesse Sophie Elisabeth Charisius blev Peter Rodsteen baron til Constantinsborg, – ikke Rodsteenseje.

Hovedgruppen fra det Marselis-Rodsteenske gravmonument i Århus Domkirke, fra v. Rodsteen, Sophie Elis. Charisius og Constantin Marselis (H. J. 1774. Nationalmuseet)

Min interesse for Marselis-slægtens historie var som nævnt blevet vakt og især var det min hensigt at prøve på at samle, hvad der kunne opspores om den gren af slægten, der fik tilknytning til Århus og Århusegnen, hvor slægtsnavnet og navnet på efterkommere af Gabriel Marselis den Yngre lever videre som betegnelser på kendte lokaliteter.

Forstudierne til bogen blev væsentligt mere omfattende end påregnet; til gengæld en fascinerende oplevelse. De mange besøg på rigsarkiv, biblioteker, landsarkiver, den megen korrespondance med udenlandske genealogiske institutter o. m. a. tilvejebragte efterhånden et så omfattende materiale, at det i perioder var ved at kvæle min egentlige hensigt, nemlig at samle allerede foreliggende, spredte oplysninger om slægten og forene disse med mine egne iagttagelser og studieresultater i en bog om emnet.

Man kan undre sig over, at der ikke for længst på dansk er skrevet en monografisk fremstilling af slægten Marselis' historie, således som f. eks. den svenske historiker E. W. Dahlgren i et stort anlagt to-bindsværk i 1923 på hædrende måde har skildret Louis de Geer. Han – og en stor slægt efter ham – ydede i Sverige en indsats, som i form og indhold meget vel kan sammenlignes med den indsats, Marselis og hans slægt samtidigt ydede for det dansk-norske monarki.

Kritikken mod Marselis'erne har imidlertid gennem årene været hård og ensidig. Med den indbyggede selvforstærkende tendens, som idelige gentagelser erfaringsmæssigt har i sig, kan det måske have været en medvirkende årsag til manglende lyst og interesse hos danske historikere til at beskæftige sig mere dybtgående med slægten.

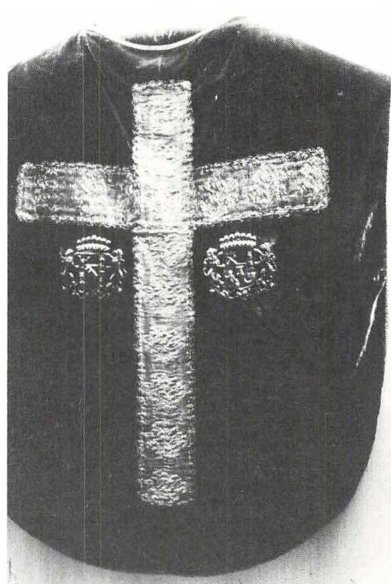
Selv om den lille gren af Marselis-slægten og det relativt korte tidsrum, der er tale om, kun indtager en meget beskednen plads i Danmarks tusindårige historie, har slægten alligevel efterladt sig spor, som det kan være af interesse at beskæftige sig med. Den historiske afstand har vi; mere end tre hundrede år.

Bibliotekar Ejler Haugsted³ har i et foredrag i 1914 beskæftiget sig med slægten. Han benyttede den som et eksempel på – og et forsvar for – de mange indvandrere, som i de næsten to hundrede år, enevælden varede, »optrådte som rådgivere og udførere af den kongelige vilje«.

En række skelsættende begivenheder i Nordeuropa i 1500- og 1600-tallet – herunder naturligvis også enevældens indførelse i Danmark i 1660 – skabte chancer for folk med øje for de muligheder, udviklingen tilbød den idérige og foretagsomme. Sådan har det altid været, og det vil det fortsat være.

Århus Domkirke. Fot. Chr. Harlung

Bispekåbe, skænket af Baron Peter Rodsteen. Fot. Chr. Harlung

Mulighederne var lige store for alle. Man behøvede kun »at bukke sig ned«. Alligevel var det få ud af den store, grå masse, som havde chancen for at hæve sig over gennemsnittet. At blive offentligt berømt, omtalt, misundt eller måske endog miskendt, er kun få beskåret. Slægtsarv, miljø, begavelse, ambition og dertil mod placerer disse enere over eller under den lange række af befolkningsgrupper, som må være tilfreds med »den ukendte soldats grav«. På den franske filosof Descartes' ligsten står – oversat fra latin – »Lev ubemærket«. Hans filosofi blev i øvrigt forbudt ved universitetet i Paris i 1671. Hvor ville verden da også blive grå og trist, om alle efterlevede Descartes' velmenende råd.

Det var da også dengang en relativt lille gruppe af personligheder, der skabte og dermed i egentlig forstand leverede stof af historisk værdi. Til denne gruppe hører Marselis-slægten.

Århus i juni 1979

Poul Harris

Den historiske baggrund

Marselis'ernes Danmark

Den navnkundige Marselis-slægt træder i forbindelse med Danmark, da lykken er sluppet op for Christian den Fjerde og hans dobbeltmonarki.

I 1625 styrter kongen ned fra Hamelns fæstningsvold i Preussen. Hesten under ham dør. Kong Christian får, hvad man i dag ville kalde en alvorlig hjernerystelse og bliver aldrig igen sig selv.

Uden hjælp udefra, men modig og myndig kæmper kongen sin ulykkelige krig med Tyskland, indtil han ikke har flere midler at føre krig for, og i Ulfsbäck Præstegård i Småland stilles han over for det lammende krav, at hertugdømmerne skal afstås, de nordtyske bispestifter opgives, Jylland stilles som pant, og krigsudgifterne betales af Danmark – der ikke har en klink at betale med.

Helt så galt gik det dog ikke. Den 8. maj 1629 underskrives freden, der lader kong Christian beholde hertugdømmerne og fritager ham for at udrede fjendens krigsudgifter. Men Danmark har tabt, og selv en eftertid, der har oplevet den tyske besættelse 1940-45, vil have svært ved at forstå ødelæggelsernes omfang.

Danmark er plyndret. Fjendens soldater har fjernet alt af metal, som repræsenterede blot nogen værdi, fra bygninger og ejernes gemmer. Da freden sluttes, skal jorden tilsås, men sædekornet er stjålet. Her begynder forbindelsen mellem Christian den Fjerde og Hamburg-købmanden Gabriel Marselis den Ældre, der stammede fra Nederlandene. Dvs., den var etableret, da kongen i en lignende, vanskelig situation i november 1626 bad zaren af Rusland om gennem købmændene Berns i København og Marselis i Hamburg at måtte købe 400 tons korn. Men kontakten mellem kongen og Marselis bliver mere intens efter 1629, og forklaringen er enkel: ingen i Danmark magter at købe og betale det korn, der nødvendigvis skal til, for at landbruget kan komme i gang igen. Gabriel Marselis er den redningsplanke, kongen øjner efter forliset.

I ruiner ligger også talrige af landets huse og gårde, og skovene, der i

Kong Christian den Fjerde, malet af ukendt kunstner i 1620 (Frederiksborg Slot)

Kong Frederik den Tredie, malet af ukendt kunstner (Frederiksborg Slot)

kong Christians lykkelige ungdom havde leveret planker til flådens stolte skibe, er hensynsløst forhuggede.

Som et lyspunkt opleves, at det kun er den jyske halvø, der er maltrakteret af fjenden. Men handelen er lammet, og drømmen om at gøre København til en blomstrende stabelplads for handelen på Østersøen er bristet. Dertil kommer gælden. Rigerne finanser er i en faretruende tilstand, og kongen har ikke mulighed for at rette dem op på den sædvanlige måde, nemlig ved skattepålæg. Bønder og borgere har ikke noget at betale med, og adelen vil ikke betale. Der må lånes, og mønten forringes.

Kong Christian havde aldrig været nogen god finanspolitiker. Nu tvinges han ud i hasarderede transaktioner, men han spejder samtidig efter gode rådgivere. Med vemod må han tænke tilbage på sin faders lidet dynamiske, men rimeligt kloge og ansvarsbevidste embedsmænd, hvoraf de fleste i nu et kvart århundrede har ligget i deres grave. Der er gabende tomt omkring kongen. Hans breve fortæller os, hvordan han gjorde alt selv af den simple grund, at han følte, der i rigerne ikke var andre til at udføre hans ordrer.

Hvis man vil forstå det, der skete i Danmark i Marselis-slægtens tid, og den rolle, Marselis'erne kom til at indtage, må man have in mente landets

fattigdom, da forbindelsen med slægten etableredes, men vi må også forstå, at et politisk jordskred var under opsejling.

Da kongen tiltrådte sin regering i 1588, var adelen stadig begunstiget af privilegier, såsom skattefrihed og forrang til vigtige embeder, men den havde sandelig også pligter, f. eks. til at lade sine sønner deltage i landets krige.

Da det store bo skal gøres op og regningen betales, klynger adelen sig til sine privilegier. De gyldne kæder forbliver i skabe og skuffer. At undgå at bidrage til landets genrejsning gennem skatter og afgifter på linje med borgere, bønder – og kongen selv – bliver en principalsag for adelen. Dermed fødes i landets andre stænder den tanke, der tredive år senere fører til den væsentligste revolution i Danmarks historie: adelens fald som politisk magtfaktor med enevældens indførelse; og samtidig holder dygtige borgerlige deres indtog i statens styrelse.

Det Danmark, som knytter Marselis-slægten til sig, og som en gren af slægten senere tager ophold i, har næppe kunnet imponere de nederlandske finansyrster. Deres position er på den tid enestående i Europa. Marselis'erne har store skovområder i Norge; korn skaffer de i Rusland, deres metal kommer fra egne bjergværker, og selv handler de, driver bankvirksomhed – som nutidens Schweiz – og dyrker grøntsager og blomsterløg i deres effektive gartnerier. De kan læse og regne og de kan opstille budgetter. De har fabrikker og overgår deres kolleger i det meget større Frankrig, hvis solkonge længere henne i århundredet forundres over, hvordan de dog bærer sig ad.

Set på denne baggrund var det forhen magtfulde og respekterede Danmark et land i forfald.

Kong Christian sled med at få skabt et erhvervsliv og med – i det mindste – at få etableret handel på København, men Danmark havde ingen industrielle traditioner, og folk foretrak importerede ting. Hvad angår handelen havde nogle få dristighed og penge til at kaste sig ud i lidt større foretagender, men der var ikke noget kapitalmarked som i Nederlandene, og Danmarks kredit var ikke god.

Og der var så få dygtigheder. Man har om kong Christian sagt, at han ville alt selv, og at der derfor for sent blev skabt en kreds af talentfulde hjælpere omkring ham. Men problemet var et andet; de, der havde uddannelse – og adelen havde i sine rækker veluddannede mennesker – skelede desværre fortsat kortsynet til deres privilegier, der ofte fungerede på tværs af landets interesser. Det værste ved privilegierne var næsten, at de virkede som sovepude for det ganske land. Kong Christian var et

uvejr af initiativ og fremdrift, men dels slog krigene meget i stykker for ham, og dels kan et enkelt menneske ikke lave om på strukturer, navnlig ikke når bevarelse af dem for de fleste andre står som et mål i sig selv.

I Nederlandene var de gamle strukturer sprængt. I Danmark bestod de, og det har nok været påfaldende for de dynamiske Marselis'er at iagttage virkningerne haraf: småbyer, levende i komplet isolation fra hinanden og omverdenen. Et borgerskab, der måske nok var ved at vågne op, men som savnede muligheder, fordi det var fattigt, og fordi det hele tiden stødte på urokkelige privilegier.

Hvad har da draget Marselis-slægten hertil? Sikkert muligheden for at tjene penge. Man siger om Marselis'erne, at de tog sig godt betalt for de tjenester, de ydede Kgl. Mayestæt, og dermed siger man indirekte, at de måske ikke altid kom til deres penge på allerhæderligste vis; men pengebegærlighed er en last, som hverken hører en bestemt tid – eller en bestemt klasse – til.

Der var ikke så få personer omkring kongen, der gjorde sig skyldige i uredeligheder, og de blev somme tider straffet for det – som hovedregel alene af politiske grunde. Og kongen kunne ikke undvære de pågældende. Statsadministrationen var så tyndt bemanded, at det var nødvendigt at se gennem fingre med et og andet, hvis der overhovedet skulle regeres.

Trods nederlag og indre brist var kong Christian den Fjerdes Danmark et land, man stadig tillagde betydning i datidens Europa. Det danske monarki strakte sig fra Norges nordspids ud over Nordatlanten til langt ned i Tyskland, og selv om det var både tyndt befolket og fattigt, havde det således dog en respektabel, geografisk udstrækning. Set fra en bestemt synsvinkel var kong Christian den Fjerde en af den da kendte verdens mægtigste konger, som man nok kunne være bekendt at tjene.

Endelig har rigerne tiltrukket Marselis'erne og andre på samme måde, som de store, amerikanske sletter i forrige århundrede tiltrak høj og lav i hele Vesteuropa. For den driftige mand kan et udviklingsland stundom virke mere dragende end et land, der – som Nederlandene dengang – synes i færd med at have udtømt alle muligheder; og så bød der sig nye chancer, da Frederik den Tredje begyndte at omorganisere næsten alt med i overvejende grad loyale fremmedes hjælp.

Den 29. oktober 1658 slog den nederlandske admiral, Jacob Obdams 36 orlogsskibe den svenske flåde i Øresund. Samtidig blev København undsat af hollænderne, hvis disciplin gjorde et forunderligt indtryk på hovedstadens befolkning.

Hollændernes ekspedition blev ikke bare en skelsættende begivenhed,

fordi resultatet blev, at kong Karl X Gustav i februar året efter måtte afblæse den mislykkede storm på København. Af samme betydning blev Danmarks møde med det borgerlige, nederlandske organisationstalent. Som et urværk var flåden blevet samlet og udrustet i Vlissingen. Med samme præcision var den under borgerlige officerers ledelse afgået til København, havde kæmpet med metoder, der stod som et forbillede for vor senere søhelt, Niels Juel, sejret og afleveret store forsyninger af mad til den sultende hovedstads befolkning. Ikke mindst det sidste var et mirakel. På den tid var man ikke fortrolig med transport af fødevarer i sådanne mængder over store afstande; selv ikke, når fødevarerne var til stede i rimelig mængde, hvilket de sjældent var dengang. Lykkeligt var det også, at de hollandske hjælpetropper udmærkede sig ved disciplin og mandstugt.

Det var ganske enkelt et første møde med et nyt system og en ny kultur, og mødet fandt sted på et tidspunkt, da det gamle danske system efter mere end 30 års åbenbar skranten tydeligvis stod for fald.

Resultatet blev ikke, at Danmark ligefrem adopterede det hollandske system. Kong Frederik den Tredjes prestige var alt for høj til, at nogen trods alt tænkte i de baner. Men resultatet blev, at borgerskabets selvbevidsthed og beslutsomhed for omsider at komme til at spille den rolle, som det hollandske borgerskab spillede, voksede, og sammen med kongens beslutsomhed blev der skabt et uimodståeligt pres for forandring. Omvæltningen var måske kommet også uden mødet med hollænderne. Men dette møde og den respekt, der stod om hollænderne, gjorde revolutionen uafvendelig og gav den dens ganske særlige karakter derved, at det bl. a. blev af Københavns borgmester, kongen fik sin – i stigende grad borgerlige – enevælde.

I disse år havde Marselis'erne kontakt med Danmark, og efter enevældens indførelse bosatte to af slægten – Vilhelm og Constantin – sig i Århus-området. De var således midt i begivenhedernes centrum, og det psykologiske klima har næppe forekommet dem ubehageligt – ganske som de englændere, der efter 1945 kom til Danmark, har nydt den virak, der stedse står om befriende nationaliteter.

I tiden før 1661 har vi den personlige kongemagt. Kongen rejser rundt i landet og er mere eller mindre med i alt. Han fører tilsyn med sine vidtstrakte besiddelser, sådan som Christian den Fjerde gjorde, da han i 1599 rejste til Nordnorge.

Efter enevældens indførelse træder en stat og en administration med embedsmænd og rådgivere frem, og Frederik den Tredje begynder den

rekruttering af dygtigheder – adelige som borgerlige – der er fortsat lige siden.

Kvaliteten var svingende, men kvalitet blev stort set foretrukket for rang, og det er i det lys, man skal se Marselis'erne i Danmark. De fik rang, men som i Griffenfelds tilfælde var rangen en betaling for ydelser, præstationer og resultater, og det er noget karakteristisk for den unge enevældes mænd. Om kongen så belønnede de rigtige, er en anden sag. Man har kritiseret enevælden for dens tilbøjelighed til at foretrække udlændinge for danske, indtil Ove Høegh-Guldberg med sin indfødsretslov i 1776 satte en stopper herfor.

Kritikken er urimelig. Hvad angår Frederik den Tredje, var hans forhold til adelen efter statskuppet anspændt. Mange ville ikke tjene den unge enevælde. Desuden skulle der handles og forhandles. Der skulle orden i arkiverne. Regeringens førelse skulle systematiseres, og da hele regeringsordningen var så ny, måtte der trækkes på udenlandske erfaringer og ekspertise, hvilket ligeud nødvendiggjorde, at der blev rekrutteret uden smålig skelen til nationalitet – et begreb, der for resten knap optog tiden overhovedet.

Så var der desuden et meget påtrængende problem. Det kneb med pengesagerne, men hoffet skulle have en nogenlunde ordentlig standard, og personer med finantalent var derfor i høj kurs. Nogle af dem – f. eks. guldmagerne, der mærkeligt nok blev ved med at nyde kongens tillid (mærkeligt, fordi han var en til det yderste skeptisk og kritisk person) – var rene charlataner; men andre var rimeligt dygtige og Danmark havde næppe kunnet finansiere sig ud af krisen uden deres bistand.

Der skete reformer i Marselis'ernes tid i Danmark. Af særlig betydning var skovforordningen af 20. oktober 1670, som Griffenfeld skal have været far til, og som det kneb med at få respekteret. Orlogsflåden blev af nordmanden, generaladmiral Cort Adeler, udstyret med galejer, måske på hollandsk inspiration. Saltmonopolet blev hævet. En stor del af kongegodset blev lagt ud som ryttergods, hvorved Danmark fik en permanent rytterhær. Danmark satte sig fast i Vestindien. Der oprettedes et handelsministerium. Og i 1671 indførtes rangordenen og titelsystemet. Borgerlige embedsmænd i høje stillinger fik rang.

I 1667 angreb Frankrig Nederlandene, der ved den lejlighed satte Vilhelm III af Oranien (konge af Storbritannien og Irland) i spidsen for Generalstaterne, og i 1674 meldte Danmark sig som medgarant for, at disse ikke mistede de territorier, som de havde fået i 1648 og 1659, om end vore garantier var noget svævende. Omkring denne tid blev Cornelis

Tromp, der var nederlænder, dansk generaladmiral, og den skånske krig sluttede med en ny dansk-nederlandsk sejr til søs.

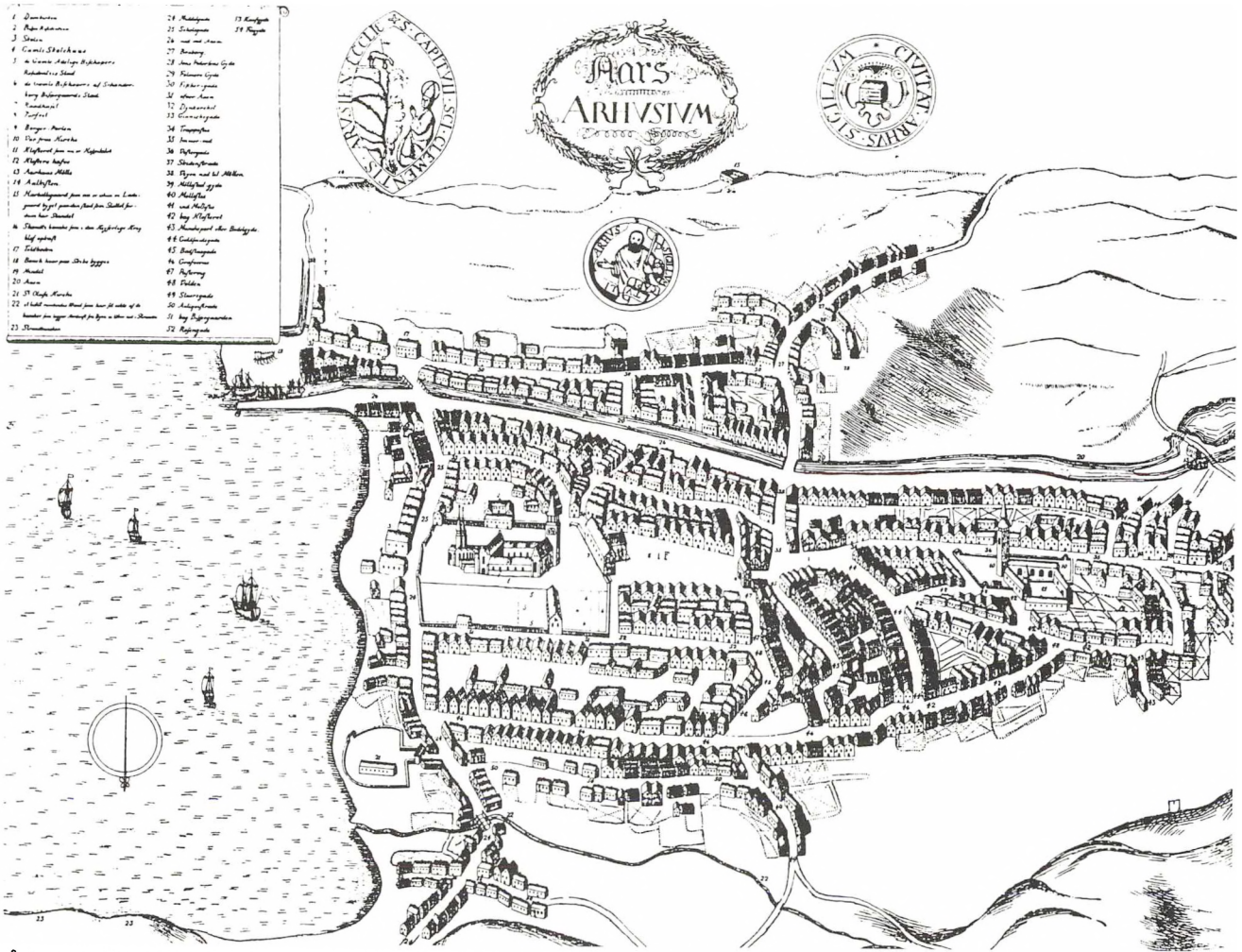
Tiden var ikke lys. Kornprisen faldt, og problemet var bl. a. den hollandske handel. Meget i Danmark drejede om den akse, der hed forholdet til Holland.

På samme tid, som Marselis'erne rejste til Århus, rejste Ole Christensen Rømer fra Århus til København og derfra videre til observatoriet i Paris, lønnet af Louis XIV. Det var Ole Rømer, der opdagede lysets tøven – eller hastighed; og det er der måske noget symbolsk i: Lyset tøvede svært i det Danmark, som måtte importere Marselis'erne, men som samtidig ikke kunne fastholde en af sine egne største. Men sådan var vor skæbne i disse år, der på den anden side frembragte både en Ole Rømer og en Thomas Kingo, samtidig med at Leonora Christina skrev sit Jammers Minde, og Peder Syv blev rektor i Næstved.

Danmark oplevede barokken, hvor stormændene i deres byggeri efterlignede solkongen, og også – efter evne – efterlignede livet ved hans hof i Versailles. I slotsanlæggene som eksempelvis på Moesgaard syd for Århus, har tidens måde at tænke på sat sig spor i lange alleer, gennem hvilke man kører frem mod slottets midterakse; haveanlæg, hvor træerne er plantet således, at der mellem dem er store, luftige uderum og en symmetri, der afspejler på én gang trangten til orden og fornemmelsen af rangfølgen – ikke bare mellem mennesker, men også mellem bygninger.

Det var i denne verden og denne tid, at Marselis-slægten startede sin tilknytning til Danmark – og tilværelse i Århus.

1. Dannebrog	28. Marktegen	33. Kjøbmand
2. Rigs-Rådhuset	29. Stenhuset	34. Kjøbmand
3. Slots	30. Rådhuset	35. Kjøbmand
4. Gammelt Skolehus	31. Rådhuset	36. Kjøbmand
5. de gamle Højskole-Bestemænd	32. Rådhuset	37. Kjøbmand
6. Rådhusets Stue	33. Rådhuset	38. Kjøbmand
7. de gamle Rådhusets af Stenhuset	34. Rådhuset	39. Kjøbmand
8. Rådhusets Stue	35. Rådhuset	40. Kjøbmand
9. Rådhuset	36. Rådhuset	41. Kjøbmand
10. Rådhuset	37. Rådhuset	42. Kjøbmand
11. Rådhuset	38. Rådhuset	43. Kjøbmand
12. Rådhuset	39. Rådhuset	44. Kjøbmand
13. Rådhuset	40. Rådhuset	45. Kjøbmand
14. Rådhuset	41. Rådhuset	46. Kjøbmand
15. Rådhuset	42. Rådhuset	47. Kjøbmand
16. Rådhuset	43. Rådhuset	48. Kjøbmand
17. Rådhuset	44. Rådhuset	49. Kjøbmand
18. Rådhuset	45. Rådhuset	50. Kjøbmand
19. Rådhuset	46. Rådhuset	51. Kjøbmand
20. Rådhuset	47. Rådhuset	52. Kjøbmand
21. Rådhuset	48. Rådhuset	53. Kjøbmand
22. Rådhuset	49. Rådhuset	54. Kjøbmand
23. Rådhuset	50. Rådhuset	55. Kjøbmand

Århus. Kobberstik fra Det kongelige Bibliotek (32,7x40,1 cm) Øverst i billedet, mrk. 15: Havreballegaard

1. Marselis-slægtens herkomst

En betydningsfuld septemberdag i Århus i 1706

Den 5. september 1706, altså for knap 300 år siden, kimede Århus domsogns kirkeklokker uafbrudt fra klokken 13 til 16. Man havde indhentet – og opnået – kongelig tilladelse til den usædvanlig lange klokkeringning.

Anledningen var en meget højtidelig og vel samtidig den længste begravelse – den varede hele 6 timer – der nogensinde har fundet sted i Århus Domkirke. Afdøde var baronesse Sophie Elisabeth Charisius, enke efter baron Constantin Marselis til Marselisborg.

Baronessen var død den 21. maj under et ophold i København. Hendes kiste var i en fornem ligvogn blevet kørt fra hovedstaden til Kalundborg og derfra videreført over vand med »Smakken« til Århus. Kisten blev straks efter ankomsten til Århus taget i forvaring i baroniets sognekirke i Viby. Her henstod den til begravelsesceremonien den 5. september.

Kisten var i domkirken anbragt på en sort draperet katafalk midt i det store kirkerum. Efter den anden salme gik biskop D. Johan Braem⁵ på prædikestolen og holdt en mindetale over afdøde på to hele timer. Provst Ludvig Pontoppidan foretog jordpåkastelsen med sand fra en fornem sølvskål. Til tonerne af den sidste salme blev den kostbart sølvsmykkede kiste båret fra katafalken til det netop indrettede familiekapel under det store epitafium i domkirken og placeret på marmorgulvet ved siden af afdødes første ægtefælle, baron Constantin Marselis' kiste⁶.

Baronen var død på Constantinsborg den 16. juni 1699 kun 52 år gammel. Han skulle blive både den første og den sidste danske baron Marselis. Da han døde barnløs, uddøde med ham navnet MARSELIS som slægtsnavn i Danmark. Navnet overlevede dog helt frem til vore dage i topografisk henseende, og så vidt vides finder man ikke navnet Marselis andre steder i Danmark end netop i Århus-området.

Hvem var da disse Marselis'er, som i slutningen af 1600-tallet slog sig

ned i Århus-området? Hvor kom de fra, og hvad var den egentlige baggrund for, at de netop slog sig ned i Århus?

Svaret på det første af disse spørgsmål fører os ind på en rekapitulation af hovedlinierne af Nederlandenes historie i det 16. og 17. århundrede og kræver en ret indgående redegørelse for de genealogiske problemer. Svaret på det andet spørgsmål: baggrunden for at slægten Marselis slog sig ned på Århusegnen, må derfor udskydes til senere afsnit i bogen.

Vi ved med nogenlunde sikkerhed, at slægten stammer fra det sydlige Nederlandene, fra hertugdømmet Brabant eller måske grevskabet Flandern med rødder langt tilbage i tiden. Navnet Marselis var ikke så sjældent blandt medlemmer af Nederlandenes adel i egnen omkring Antwerpen i 1600-årene.

Den spanske magtudfoldelse i Nederlandene – og reformationen

Da slægtens udgangspunkt kan føres tilbage til epoken omkring det spanske rædselsherredømme i Nederlandene – et herredømme, der strakte sig over mere end hundrede år i de sydlige Nederlande – kan der være grund til, ikke mindst fordi slægtens historie blev stærkt præget heraf, at genkalde erindringen om spaniernes magtudfoldelse og reformationen i Nederlandene⁷.

Det var de religiøse modsætninger, der dominerede 1500-tallets tidsepoke. De politiske og nationale faktorer, der før havde skilt staterne, var for en tid trådt i baggrunden⁸.

Det var ikke mere spørgsmålet: engelsk, fransk eller nederlandsk. Nu hed det kort og godt: katolsk eller kætter.

Den store tyske reformator Martin Luther⁹ og den franskfødte Jean Calvin¹⁰ havde for alvor tændt de anti-katolske fakler og med stor agitatorisk dygtighed – hver med sit udgangspunkt – sat sig op mod Romerkirken, der – stærk som den var – gennem Jesuitterordenen satte ind med en inkvisitorisk modreformation.

Det blev i sandhed drøje tider for anderledes tænkende. De blev, som det var skik og brug på de tider, truet med bål og brand, og der var ikke langt fra trussel til handling.

Det er påfaldende, at den nederlandske befolkning – til trods for, at det strenge, spanske overherredømme virkede alt andet end befordrende på arbejdslyst og initiativ – alligevel gennem flid og nøjsomhed kunne skabe

indtrykket af Nederlandene som Europas mest kapitalstærke og mest industrialiserede landområde.

Handelstalentet og den indbyggede modtagelighed for nye impulser – en forudsætning for handelens blomstring og trivsel – var, og er fortsat, en iboende egenskab hos det nederlandske folk. Derfor er det intet under, at de spanske magthavere gjorde alt for at bevare magten i de nederlandske provinser, der var et godt skatteobjekt for den slunkne spanske statskasse.

De religiøse modsætningsforhold gav ikke alene den spanske konges guvernør i Nederlandene de bedst tænkelige undskyldninger for terroren, men også for de stadige skatteudskrivninger.

Helt galt blev det, da den spanske konge, Filip den Anden, i 1567 sendte hertugen af Alba til Nederlandene i spidsen for en spansk hær, hvis mission var at terrorisere de oprørske nederlændere til betingelsesløs underkastelse.

Hertugen var så ufornuftig at pålægge befolkningen en 10 % afgift af al køb og salg. Afgiften kunne imidlertid i perioder og under særlige forhold andrage væsentligt mere, så meget mere, at det vakte stor forbitrelse hos købmændene, og det blev dråben, der fik bægeret til at flyde over¹¹.

Flugten nordpå

En større flygtningestrøm af borgere fra de sydlige nederlandske provinser begav sig nordpå, især efter spaniernes erobring af Antwerpen (1585). Det første kontingent af flygtninge var forståeligt nok de velbærgede aristokrater og købmænd, men nogle år senere, efter at den hårdhændede hertug Alessandro Farnese havde afløst hertugen af Alba, tog også store grupper af mindre velstående borgere flugten nordpå¹².

Målet for de flygtende nederlændere var ikke alene de nordlige provinser, hvor man bl.a. i Rotterdam og Amsterdam endnu kunne finde forståelse og tolerance. Også Hamburg åbnede beredvilligt sine porte for mange religionsforfulgte lutheranere og calvinister. I Hamburg så man ikke skævt til anderledes tænkende eller troende.

Massakren i Nederlandene tog til. To nederlandske grever, Egmont og Hoorne, blev henrettet af de spanske udbyttere. Grev Egmont var beslægtet med Gabriel Marselis den Ældre's svigerfar, L'Hermite. Prins Vilhelm den Tavsse af Oranien, greve af Nassau (1533-1584), den store bannerfører for religiøs tolerance, lykkedes det derimod ikke spanierne at pågribe.

Prins Vilhelm gjorde sig store anstrengelser for at organisere et oprør mod de spanske undertrykkere. Det viste sig imidlertid umuligt at forene katolikker og protestanter i kampen mod spanierne.

I Utrecht dannede de syv nordlige, nederlandske provinser, Holland, Zeeland, Utrecht, Geldern, Groningen, Friesland og Overrijssel, i 1579 en union. Prins Vilhelm blev i 1580 af Filip II erklæret fredløs, og der var sat en pris på hans hoved. I 1581 erklærede de nævnte syv provinser sig for selvstændige og den spanske konge for afsat.

I 1582 blev prins Vilhelm hårdt såret under et snigmordsforsøg. Prinsens gode helbred og hans tredje hustrus pleje reddede hans liv, men da han i Delft den 10. juli 1584 gik ned af trappen fra sin spisesal, blev han skudt af jesuitternes lejemor, Balthasar Gérard. Prins Vilhelm gik over i historien som Nederlandenes befrier. Fra ham stammer de stolte ord, som den dag i dag pryder det nederlandske kongehus' våben: »Je maintiendrai Jeg vil holde ud!«

En våbenstilstand i 1609 sikrede for nogle år en vis frihed, men ved aftalens udløb i 1621 blev krigen de to lande imellem genoptaget. Efterhånden var det nederlandske folk mere end træt af krig.

I januar 1648 kunne Nederlandene – nu kaldet Generalstaterne – underskrive en fredsftale med Spanien. I oktober samme år bekræftede alle europæiske magter Nederlandenes selvstændighed. Den lange og bitre frihedskamp var afsluttet.

De sydlige provinser, det senere Belgien, forblev en længere årrække under spansk herredømme. Spanierne afløstes for en tid af østrigerne, og først omkring udgangen af 1700-tallet falder der ro omkring den endelige grænsedragning mellem Holland og Belgien.

Marselis-slægtens genealogi

Marselis-slægtens herkomst har givet mulighed for allehånde gisninger og teorier. Således har en østrigsk genealog¹³ gjort sig til talsmand for to muligheder: enten stammer navnet fra fornnavnet Marselius (Marcel), eller slægten stammer fra den sydfranske by Marseille (latinsk: Marselia).

Marseille var på den tid, siger han videre, Middelhavsområdets handelscentrum, hvorfor man ikke uden videre kan afvise muligheden for, at »ein Spross eines dortigen Kaufhauses durch seine Handelsbeziehungen nach Holland verschlagen wurde und dort eben Marselis – das heisst »der Mann aus Marseille« – genannt wurde, welcher Name dem ganzen künftigen Geschlecht verblieb?« (!*)

Herudover anfører den østrigsk genealog som sin personlige opfattel-

se, at Gabriel Marselis (den Yngre) ifølge afbildningen i Danmarks Adels Årbog 1935 »bestemt ikke ser nordisk ud«. Dog tilføjer han, at hans ikke-nordiske udseende kan stamme fra moderen, Anna L'Hermite.

Vor førstemand i det historiske forløb, Gabriel Marselis' forældre kan føres tilbage til en adelig, jordejende slægt i de sydlige Nederlande, til en Jean (Jan) van Marselis, gift med Digna (Dina) van Duffle, og hans bedsteforældre til Johann Marselis og en von der Marck¹⁴. Ifølge overleveringerne skal familien have ejet en ejendom i de sydlige Nederlande, som en van Duffle skal have navngivet Elswoud¹⁵. Det er derfor nok mere end en tilfældighed – at Gabriel Marselis den Yngre mange år senere i Haarlem opfører en fyrstelig bolig og kalder den Elswoud.

Marselis og England

Studier i kirkebøgerne i »The Dutch Reformed Church«, den nederlandske kirke i London, giver oplysninger, der peger i retning af, at grene af slægten – og måske netop den gren, vi her beskæftiger os med – kan have haft slægtsrødder i England¹⁶. Man finder i kirkebøgernes registre oplysninger om personer med forbindelse til Marselis-slægten. På side 120 i registret læser vi om en vielse den 29. marts 1573 mellem en Hans v. Marcelis, Antwerpen, og Tanneken Verstraten, enke efter Cornelis Boes¹⁷. Professor Erik Amburger mener, at den her omtalte Tanneken må være identisk med den Tanneken, som i 1613 i Reformert Kirke i Hamburg er indskrevet som gudmoder ved en barnedåb sammen med Peter L'Hermite, Gabriel Marselis' svigerfader¹⁸.

I omtalte registre finder man desuden følgende oplysninger med relation til Marselis (Marcelis)-navnet:

Ansøgning (application) om tilladelse til ægteskab 1. februar 1671 mellem Ijnghel Marselis, Bruessele (Bruxelles), og Catherine, enke efter Jooes van Hille¹⁹.

*) (Oversat: at et medlem af et i Marseille boende handelshus gennem handelsforbindelse i Holland er havnet dér og blev kaldt Marselis, dvs. »manden fra Marseille«, – et navn, som hans senere slægtinge beholdt).

Barnedåb (baptism) i følgende syv tilfælde:

1571, 21. december:	Gabriel, søn af Frantzois Marchlijs (Marselis ?),
1574, 7. februar:	Marcelles, Isaack f. Jan,
1686, 7. marts:	Marselis (v. Marselis) Maria f. Jan & Anna,
1689, 11. august:	Marcelis Amy, forældre Johannes & Anna,
1690, 25. december:	Marcelis Alexander, forældre Johannes & Anna,
1693, 28. maj:	Marselis (v. Marcelis) Elisabeth f. Johan- nes & Anna,
1787, 1. november:	Marselij, William Jacobus f. Pieter Ambrosius & Maria Rant. (s. 48/49).

Under to besøg i London – hhv. 1977 og 1978 – har nærværende bogs forfatter været i kontakt med en derboende Stanley Marcelis, der endnu ikke er klar over sine eventuelle familiebånd til Marselis-slægten tilbage til Antwerpen-epoken. Med assistance fra hollandsk side arbejdes der fortsat med undersøgelser, der en dag vil bekræfte – eller afkræfte – denne engelske linies slægtsmæssige forbindelse med Gabriel Marselis den Ældre.

Vor viden om slægten Marselis' oprindelse er – som det må fornemmes hos læseren – præget af en vis usikkerhed. Vi ved dog – og det er vigtigt i vor relation – at Gabriel Marselis (o. 1575–1643), karakteriseret som »den Ældre«, blev grundlæggeren af den gren af dynastiet, som – ikke mindst takket være Albert Baltzer Berns – fik kontakt med det dansk-norsk-holstenske monarki. Det er denne gren af slægten, hvis skæbne vi i det følgende skal efterspore.

2. Gabriel Marselis den Ældre i Hamburg

Meget tyder på, at Jan og Dina Marselis' søn, Gabriel, så dagens lys et sted i Brabrant i sidste halvdel af 1500-tallet, vel omkring 1575.

Formentlig har Gabriel som ganske ung – og kun i få år – virket som købmand i Rotterdam (o. 1597). Omkring dette tidspunkt giftede han sig hér med Anna L'Hermite, der var datter af en Pierre L'Hermite og Elisabeth Hourdes fra Antwerpen. I øvrigt var Anna enke efter en købmand Frans van der Keere, og hun bragte sønnen Ambrosius med sig, da hun ægtede Gabriel Marselis.

Pierre L'Hermite – Marselis' svigerfar – fødtes i Antwerpen i 1545. Han drev forretning som diamanthandler samme sted. Efter ophold i London – hvor han i 1588 fik en søn døbt og i 1592 en datter gift – flyttede han med familien til Hamburg, hvor man i selvbeskatningsaftalen med byen Hamburg har fundet bevis for hans tilstedeværelse i den nederlandske koloni fra 1597²⁰. Hans hustru, Elisabeth Hourdes, var datter af Jan de Costere, kaldet van Mustere. Pierre døde i 1617.

Gabriel og Annas hvedebrødsdage blev tilbragt i Rotterdam. Her fødtes deres første to børn, sønnerne Peter og Selio (Selius), hhv. i 1600 og 1602.

I 1603 finder vi familien Gabriel Marselis den Ældre blandt de 130 nederlandske familier, der på grund af religionsforfølgelserne i Nederlandene mod protestanter havde taget vejen nordpå – for en del flygtninges vedkommende så langt som til Hamburg²¹.

Ejler Haugsted mener²², at Gabriel Marselis flygtede til Amsterdam, hvor han en tid drev forretning, før han flyttede til Hamburg. Erik Amburger derimod fastslår, at flugtens første mål var Hamburg, efter at han havde indgået ægteskab i Rotterdam. For Amburgers formodning taler, at Gabriel Marselis den Ældre kan have følt sig tilskyndet til at flygte netop til Hamburg, fordi hans svigerforældre, L'Hermite, ca. 10 år forinden havde etableret sig dér.

Tvunget ud i landflygtighed måtte det være nærliggende for Gabriel at

rejse til et sted, hvor forældrekærlighed til datteren helt naturligt åbnede dørene for det unge par og deres to små drenge. I Hamburg var der desuden mulighed for en eksistens i forbindelse med svigerfaderens allerede oparbejdede virksomhed.

Gabriel Marselis finder vi da også fra 1603 som medunderskriver på den løbende selvbeskatningskontrakt, som den lille nederlandske koloni oprettede med bystyret i Hamburg²³. Hamburg voksede stærkt på grund af de mange indvandrere, og på kort tid var det hamburgske samfund på ca. 40.000 indbyggere, heraf ca. 10.000 flygtninge. Flygtningene kom ikke alene fra Nederlandene; mange kom fra Spanien, Portugal, Frankrig og Italien, ja, selv fra sydtyske byer som Frankfurt, Augsburg, Køln og Aachen.

Fremgang for erhvervslivet i Hamburg

Hamburg fik meget at sige de nederlandske indvandrere tak for. Overalt hvor de slog sig ned, betød det fremgang for erhvervslivet. Frankfurt am Main fik ligeledes stort udbytte af indvandrernes tilstedeværelse, og selv for Amsterdam var den dygtighed, hvormed de tilflyttede Brabantborgere kom til at præge de lokale handels-, industri- og håndværksforhold, en mærkbar gevinst.

De fremmede bragte kapital og gode kontakter med sig, og det medførte, at også de stedlige myndigheder viste interesse og forståelse for de nye impulser og det nederlandske mønster i den ændrede erhvervsform.

Indvandrerne var i 1619 aktive i arbejdet for stiftelsen af Hamburger Bank, ved stabilisering af valutaen og på flere andre betydningsfulde områder.

Hamburg opnåede gennem de nederlandske indvandrere en væsentlig forbedring af eksporten til Spanien og Portugal, der betød en velkommen erstatning for midlertidigt tab af handelen på England.

Marselis nærede tilsyneladende ikke ambitioner for opnåelse af lokale, offentlige hverv. Han påtog sig ikke tillidshverv inden for kirken, og tog ikke aktivt del i det politiske liv i de nye omgivelser. Derimod interesserede han sig for såkaldte »exempten Stellungen enines Agenten fremder Mächte«²⁴, dvs. officielle opgaver for fremmede stater; gøremål, der som statsrepræsentant fritog ham for byrder og forpligtelser, som andre borgere måtte påtage sig, – med andre ord, hvor det var muligt, søgte han poster med immunitetens fordele og derigennem beskyttelse mod retsforfølgelse.

Marselis og Rusland

Hans forretningsmæssige interesser gjaldt i første række Nederlandene. Rusland kom imidlertid ret hurtigt ind i billedet. Dette land med dets store muligheder kom til – som vi skal se – at indtage en ret stor plads i Marselis-slægtens historie. Polen kom også ind i billedet. I hvert fald må Gabriel Marselis have haft endog særdeles gode og indflydelsesrige kontakter dér. Ellers var det næppe lykkedes ham i 1619 at få zar Michaels fader, den designerede patriark, Philaret Romanov, frigivet fra polsk fangenskab²⁵.

Marselis' hjælp i forbindelse med patriarkens løsladelse i Polen skaffede ham helt naturligt sympati i vide kredse. Også forretningsmæssigt kom denne diplomatiske indsats til at få betydning for Marselis, både i Rusland og i Polen. For en forretningsmæssigt meget aktiv mand som Marselis, var den opnåede goodwill en kærkommen belønning for indsatsen. Ved forskellige lejligheder kom han da også til at varetage russiske interesser i Hamburg. I Rusland blev han i øvrigt kendt under navnet »Gavrilo« Marselis²⁶.

Hvornår Marselis begyndte at interessere sig for det russiske marked, kan man kun gisne om. I Godunow-perioden, 1598 - 1605, har det næppe været. Dertil var forholdene for usikre. Noget kunne tyde på, at starten er gjort i Dmitri-intervallet, antagelig gennem en agent i Moskva ved navn Isaac Alin, som var en af de første købmænd, der ansøgte om og allernådigst fik russisk handelsprivilegium. Det var o. 1613, altså lidt før – eller måske lidt efter – zar Michael Romanovs tronbestigelse. I det hele taget må man gå ud fra, at Marselis – selv om han nok i perioder har opholdt sig i Moskva – har drevet sin forretning derovre gennem dygtige agenter, først omtalte Alin, senere den mere betydningsfulde hollænder, David Ruts, der også repræsenterede den i København boende Albert Baltzer Berns.

Zar Michael Feodorovitsch Romanov åbnede gæstfrit Rusland for mange vesteuropæiske købmænd og lykkeriddere²⁷. Zaren så i de mange indvandrere ikke alene inspiration for den kulturelle og kommercielle udvikling i riget, men han så også i de fremmede gode læremestre for den store gruppe af befolkningen, som dels allerede havde, dels var i gang med at placere sig inden for håndværk og industri. Industrien befandt sig endnu på det indledende stadium. De fremmede, som helt naturligt måtte gøre brug af lokale medarbejdere i deres virksomheder, måtte eksempelvis ikke gennem hemmeligholdelse af fabriktionsmetoder hindre, at medarbejderne fik kendskab til fremstillingsprocesserne²⁸.

De russiske købmænd og håndværkere var – trods zarens appel til dem – ikke begejstrede for konkurrencen udefra. I den moskovitiske befolknings øjne var og blev de mange indvandrere snarere »ubehagelige udbytttere« end egentlige foregangsmænd²⁹.

Som i de fleste andre lande var det på den tid hoffet, der var købmændenes store kunde. Det var derfor naturligt, at der mellem de indrejste – og accepterede – købmænd var en vis rivalisering for at opnå den bedst mulige kontakt til zaren og hans hofstat.

Blandt de mange fremmedelementer i zarens omgivelser finder vi også danske familier. For blot at nævne et enkelt eksempel var der et navn som Jan Bøcker³⁰, der havde været en stor og kendt købmand – og fra 1630 endog rådmann – i København. Hans store forretning krakkede, og for at unddrage sig kreditorernes forfølgelse emigrerede Bøcker til Moskva. Her opnåede han ret hurtigt zarens gunst. Bøcker placeredes bl.a. som tolk i gesandtskabskancelliet i Moskva³¹, men døde i 1662 som zarens sendebud, undervejs til Stockholm.

Kornhandelen

Indtil begyndelsen af 1620'erne lå den europæiske kornhandel i hænderne på hollandske købmænd. Også for dansk korn optrådte hollandske købmænd som mellemhandlere, og de var også hovedopkøbere og eksportører af Østersø-landenes korn. Østersø-handelen betragtedes i det hele taget som »sjælen og moderen« i al hollandsk handel på den tid.

Gennem første halvdel af 1600-årene tegnede Holland sig for ikke mindre end 2/3 af verdens skibstonnage. Samtidig kunne magtfulde, hollandske banker³² låne indenlandske købmænd penge til en billig rente, svingende mellem 3½ og 4 % p.a.

Som en udløber af Trediveårskrigen (1618-48) og den tiltagende politiske spænding mellem Danmark og Sverige besatte svenskerne de vigtigste havne i Østersøen. Svenskerne tiltvang sig dermed kontrollen over kornhandelen fra disse vigtige områder. Resultatet blev højere kornpriser som følge af den af svenskerne dekretede told³³.

De energiske hollandske kornhandlere og kornspekulanter sad ikke med hænderne i skødet. De så sig om efter andre og prismæssigt fordelagtigere leveringskanaler. Rusland, som var kommet til kræfter igen efter de mange kornfattige år, skulle blive én af dem. Den russiske korneksport var dog fortsat underkastet streng kontrol, og der skulle før indgåelse af kontrakter om korneksport ansøges om en officiel tilladelse³⁴.

Ruslands tilbagevenden som kornleverandør satte fart i udenlandske

agenters bestræbelser for om muligt at skaffe sig monopol på den russiske korneksport. Nederlandske forhandlere forsøgte at skaffe Holland endog et 30-årigt monopol, men Danmark og Sverige deltog også i kapløbet om at opnå de eftertragtede begunstigelser, alle med uforrettet sag. Zaren syntes ikke at have hast med at binde sig. Alt efter den øjeblikkelige politiske konstellation foretrak man i Moskva snart det ene, snart det andet land som kornkøber³⁵.

Enkeltmandsfirmaet Marselis i Hamburg

Marselis trivedes godt under de nye forhold i Hamburg. Familien forøgedes, i 1609 med den for kontakten med Danmark betydningsfulde søn, Gabriel Marselis den Yngre. I 1611 fødtes Leonard og i 1613 datteren Elisabeth, som blev gift med Albert Baltzer Berns³⁶.

Efterhånden som de fire sønner voksede til, blev det klart for faderen, at alle fire var interesserede i – og også afslørede evner for – at blive aktive deltagere i hans efterhånden ret betydelige handels- og bankiervirksomhed. Selv om virksomheden efter datidens forhold nok var stor, var der tale om, hvad vi i dag ville betegne som »et enkeltmandsfirma«. Succesen og de gode økonomiske resultater kunne indehaveren takke sit talent og sin fantasi og store arbejdsindsats for. Dengang fandtes ingen erstatning for hårdt arbejde. Det gør der forresten heller ikke i dag.

Det er således sandsynligt at antage, at Senior på det tidspunkt i sin karriere har forestillet sig muligheden af at skabe et Marselis-dynasti, et internationalt handels- og bankhus med Stamhuset i Hamburg som hovedsæde og med sønnerne velplaceret i forskellige lande.

Sammentræffende omstændigheder i hhv. 1626 og 1629 kom til at influere på Gabriel Marselis' overvejelser og beslutninger. Som vi vil erfare lidt senere i dette afsnit, skabte nogle kornkøb i Rusland, som det lykkedes den danske konge, Christian den Fjerde, at opnå tilladelse til, den indledende kontakt mellem kongen og Gabriel Marselis den Ældre³⁷. Det skulle vise sig, at Gabriel Marselis på det tidspunkt arbejdede med samme agent i Moskva som Berns, nemlig David Ruts. Kongen benyttede efterhånden den unge Berns til løsning af mange handels- og transportopgaver. De omtalte russiske kornkøb, som startede i 1626/27, fortsatte med mellemrum helt frem til o. 1632.

Marselis & Berns i Hamburg

I en parentes kan der være grund til at nævne muligheden af, at Albert Baltzer Berns i årene 1627 og 1628 har aflagt flere besøg hos Marselis i

Hamburg. En meget nærliggende årsag hertil kan have været ordningen af formaliteterne i forbindelse med afskibningerne af kornlaster til Danmark fra Arkangel'sk, men lidt romantik – en kærlighedshistorie – har der nok også været tale om.

Gabriel Marselis' 15-16 årige datter, Elisabeth, og den 25-årige Albert Berns synes i hvert fald at have vist tilbøjelighed for hinanden. Det er ikke engang en formodning. Det bekræftes af den kendsgerning, at de to unge netop omkring dette tidspunkt deklarerede deres trolovelse! Brylluppet fandt sted i Hamburg den 26. april 1629. Samtidig med denne familiebegivenhed flyttede Albert Baltzer Berns fra København til Hamburg; ja, han fusionerede oven i købet sit københavnske handelshus med Gabriel Marselis' i Hamburg. Dermed var stamhuset Marselis & Berns en kendsgerning.

Det er også af en vis betydning at bemærke, at kontakten mellem den danske konge og Gabriel Marselis i realiteten først kom i stand, efter at Berns havde bosat sig i Hamburg i 1629. Først da gik det op for kongen, hvilken kapitalmagt Gabriel Marselis i virkeligheden var i besiddelse af³⁸.

Albert Baltzer Berns' ankomst til Hamburg, hans integration i firmaet som Seniors kompagnon og manifestationen udadtil ved ændringen af Stamhusets navn, kan have givet anledning til den »rokade«, der startede med Gabriels ældste søn, Peter Marselis' forflyttelse til Moskva. (se s. 67).

Kort efter Peters afrejse fra Hamburg slog sønnerne Selio og Gabriel den Yngre sig ned i Amsterdam, hvor faderen gennem årene også havde skaffet sig indflydelsesrige kontakter. Tilbage i Stamhuset blev yngste søn, Leonhard, der i svogeren, Albert Berns, fik en god læremester. I øvrigt opretholdtes – også efter faderens død i 1643 – et eksemplarisk, ja, man kunne næsten fristes til at sige, et muskétéragtigt sammenhold imellem Marselis-brødrene, og indtil Albert Baltzer Berns altfor tidlige død i 1652 – han var da kun 50 år gammel – havde brødrene kunnet glæde sig over et godt og redeligt samarbejde med svogeren.

Kong Christian den Fjerde som kornkøber i Rusland

I november 1626 rettede Christian den Fjerde pr. brev en indtrængende henstilling til den russiske zar om tilladelse til gennem købmand Albert Baltzer Berns i København og Gabriel Marselis i Hamburg, der begge var repræsenteret i Rusland af den dygtige og velanskrevne hollandske agent, David Ruts, at købe og udføre 10 skibsladninger – i alt 30.000 cevert' russisk korn³⁹. Det anførte kvantum svarede nogenlunde til 40 tons korn pr. afskibning.

Den danske konges skrivelse modtog zaren i marts 1627 og tilladelse til kornkøbet blev straks givet. Det var dog stadig tider, præget af megen politisk uro, og til søs kunne man heller ikke føle sig sikker. Derfor bad Albert Baltzer Berns, kong Christian den Fjerde om at sende et krigsskib til afskibningshavnen Arkangel'sk i det nordlige Ishav for at konvojere de først afskibede kornlaster rundt Nordkap. Arkangel'sk var på den tid Ruslands eneste søhavn. På grund af den korte tid, der var tilbage af afskibningssæsonen, lykkedes det ikke at få alle 10 laster afskibet i 1627. De resterende laster opnåede den danske konge tilladelse til at udføre i sæsonen året efter⁴⁰.

I 1629 fik Berns i København – i samarbejde med Marselis i Hamburg – zarens tilladelse til at købe og udføre 4000 cevert' korn. I 1630 fik det nye firma, Marselis & Berns, i Hamburg – på Christian den Fjerde's vegne – kontrakt på i årene 1630-32 at måtte købe og udføre ikke mindre end 75.000 cevert' russisk korn⁴¹.

Det var som allerede tidligere nævnt disse dansk-russiske kornaftaler, begyndende i 1626 og fortsat nogle år, som blev anledningen til, at den danske konge senere kom i forbindelse med Gabriel Marselis den Ældre i Hamburg. Albert Baltzer Berns havde æren af kontakten. Derfor kan man ikke fortælle Marselis-historien uden at fremhæve netop Albert Berns. Det sker i et efterfølgende, selvstændigt afsnit om Berns-slægten.

En grotesk pantsætning

Kong Christian den Fjerde var ikke nøjeregnende med hensyn til kreditorernes renteberegninger eller med pantsætninger. Vi ved – for at nævne et grotesk eksempel herpå – at den skønne kongekrone, som en dygtig kunsthåndværker i Odense havde fremstillet til Majestætens kroning i 1596, hvor utroligt det lyder, var pantsat hos Marselis i Hamburg. I forbindelse med Kong Frederik den Tredies kroning i 1648 fik Corfitz Ulfeldt til opgave at indløse den pantsatte kongekrone i Hamburg. Den var af Marselis brugt som sikkerhed for lån hos andet bankierfirma. Heldigvis lykkedes det at skaffe dette kostbare klenodie tilbage til riget. Den smukke krone ligger nu under lås og slå i underjordisk, betonsikret skatkammer på Rosenborg i København⁴².

Den første enevældige monark, Frederik den Tredie, ønskede at statsomvæltningen manifesteredes med nye kronregalier. Trods rigets meget dårlige finansielle situation disponerede kongen alligevel over meget store summer hertil. Enevoldsregenten stod jo ikke nogen til regnskab. (se billede s. 41).

Foruden en ny kongekrone, som blev båret første gang af kong Christian den Femte i 1671, skulle der også anskaffes en krone til kong Frederik den Tredies dronning, et septer og et rigsæble. Hertil bestilte Corfitz Ulfelt i 1648 hos Marselis & Berns juveler for 30.000 RD. og diamanter for 25.000 RD. Til kroningsfesten indkøbtes s.å. hos Henrik Müller desuden »Kramvarer og Vin« for henved 230.000 RD. Disse skulle betales af de norske told-indtægter⁴³.

Enevolds-kongekronen blev båret sidste gang i 1840 af kong Christian den Ottende. Det er i øvrigt denne krone, som i stiliseret gengivelse bruges af danske statsinstitutioner og kgl. hofleverandører⁴⁴.

Den danske konge og Gabriel Marselis den Ældre

I begyndelsen af 1630erne finder vi i kong Christian den Fjerdes personlige breve⁴⁵ en række henvendelser fra kongen til forskellige stats- og embedsmænd om Gabriel Marselis. Det første brev daterer sig fra 16. august 1632 og omhandler noget så banalt som kniplinger. Brevet skriver kongen til sin rådgiver i udenrigske spørgsmål, oversekretæren i Tyske Kancelli, professor Frederik Günther (1581–1655). Det hedder i brevet:

»Zu Erkauffung selbiigess Kniipelss have Ich Marselio 821 Dl. zugeskiicket, welches geldt Er siich versprochen Nach hollandt über zu machen«.*)

I et brev af 17. december 1633 til tolderen i Glückstadt, Søren Terkelsen, (d.o. 1656), giver kongen instruktioner om et beløb, der skal tilbagebetales Marselis:

»Efterdi Gabriel Marselis er lovet en Hoben Penge til Omslag (terminen), og han tilforn har begæret at maatte annamme dem i Glückstadt, saa sender jeg dig nu herhos Nøglen til Hvælvingen og Toldkisten, hvoraf ham skal betales 10.000 Daler«.

Den 4. januar 1634 i en depeche til Søren Terkelsen:

»Eftersom Gabriel Marselis har faaet Ordre til at betale 3000 Daler til en Købmand Adrian de Poridt, som han til min Fornødenhed skal anvende, og eftersom det er lovet Marsilius, at han skal faa de udlagte Penge igen snarest, skal du af de første Penge, som indkommer i Toldkassen, betale ham 3000 Daler«.

At Gabriel Marselis hos kongen er blevet betragtet som mere end leverandør og bankier, ser man bl. a. deraf, at kongen i et brev til Frederik Günther den 1. februar 1634 skriver:

*) (Iflg. brevet sender kongen 821 daler til Marselis, for at denne i Holland kan købe kniplinger).

»Du skal lade udfærdige et Patent til Gabriel Marsilius, som han kan fremvise, saa det kan ses, at han er min Tjener, han ønsker ogsaa i Glückstadt at blive holdt for min Faktor«.

Kongen rådførte sig jævnligt med Gabriel Marselis og drøftede med ham bl. a. spørgsmål om handels- og toldforhold. Kongen havde således opnået den tyske kejsers forståelse for den danske konges ønske om at opkræve told i Glückstadt. I et brev, dateret 27. august 1633, til Frederik Günther, der var på vej til Nederlandene, orienterer majestæten:

»Straks efter din Afrejse kom Marsilius til mig, jeg viste ham det kejserlige Diplom om Toldrullen i Original, hvorover han forundrede sig og sagde: »Det, som jeg nu ser, det vilde myne heeren (dvs.: de hollandske købmænd) aldrig rose, det vil forhindre Negotierne meget. Men jeg demonstrerede ham, at der ikke kunde ske Købmændene nogen Skade, fordi de kunde lægge det paa Varerne uden stor Mutation. Eksempli gratia: 300 Pund Peber giver 1 Daler i Told, naar nu 1 Daler bliver delt i 300 Dele, saa vil et Pund koste meget lidt mere end før. Da jeg nu havde inculceret*) ham sligt, saa blev han af samme Mening som jeg, hvilket Argument ikke vil være utjenligt at bruge overfor dem, du kommer til at tale med om dette spørgsmaal«.

Den 5. januar 1635 modtager rentemester Jørgen Wind følgende instruktion fra kongen:

»Efterdi Marsilius sig uden Tvivl med den Sum Penge, som han assigneret er, intet lader sig contentere, uden at ham loves Rente af de Penge, som han nu intet bekomme kan, da skal ham tilsiges Rente af de Penge, han bevise kan at have erlagt til at forrette, hvad ham af os kommanderet er«.

Ovenfor omtalte tolder i Glückstadt får 15. marts 1636 ordre til at skaffe guldknapper til kongen. Det hedder:

»Hos Marselio skal bestiillis 8 smaa Guldknappe til at bruge y en Skiorte for Henderne, och skall der uerre Y huer knap en demandt paa 5 riix daler«. (Iflg. brevet skal der bestilles hos Marselis 8 små guldknapper til at bruge i en skjorte for hænderne, og i hver knap skal der være en diamant på 5 rigsdaler).

Der kan her selvsagt kun blive tale om et beskedent uddrag af Christian den Fjerde's indirekte henvendelser til Gabriel Marselis. Brevene giver os et indtryk af, at Gabriel har forstået at gøre sig nyttig for den danske konge. Han har også taget sig godt betalt for sine tjenester. Man

*) indprentet, indskærpet.

fornemmer, at kongen har sat pris på Marselis og har omgædedes ham under sine hyppige ophold i Glückstadt.

Den kontakt, som Gabriel havde opnået med den danske konge og det danske rige, fortsattes – og forstærkedes – af Gabriels sønner og svigersøn, Albert Baltzer Berns. De kom alle til at spille en rolle i den urolige tid, som afsluttedes med freden i København 26. maj 1660 og med enevældens indførelse.

Gabriel Marselis den Ældre's fem børn

Det er i det foregående oplyst, at Gabriel Marselis og Anna L'Hermitte i Rotterdam fik to sønner, i Hamburg yderligere to sønner og en datter.*)

Efterhånden som børnene voksede til måtte den aldrende Gabriel Marselis senior gøre sig fortrolig med, at han trods alt efterhånden ikke alene pr. definition, men også reelt begyndte at kvalificere sig til den titel af »den ældre«, som blev en praktisk nødvendighed, da sønnen Gabriel kom til skelsår og alder, og for at undgå forvekslinger mellem far og søn – Senior og Junior – har man valgt at kalde dem hhv. »den ældre« og »den yngre«.

Marselis-Dynastiet under opbygning

Gabriel den Ældre fik snart stor nytte af sønnerne og deres rige evner og store lyst til at tage del i virksomhedens udvikling på internationalt plan⁴⁶.

Peter – den ældste – påtog sig faderens forretning i Rusland, Selio, som tilbragte nogle år i Amsterdam sammen med Gabriel den Yngre kom – som vi skal se – til at tegne slægtens »norske og islandske linie«. Gabriel den Yngre blev i særlig grad den af Marselis-slægten, som gennem sine børn, specielt Vilhelm og Constantin, kom til at spille en rolle i danske sammenhænge. Gabriel Marselis den Yngre fik rig lejlighed til at placere sig i toppen blandt det danske kongehus og det danske rigsråds inden- og udenlandske statskreditorer.

Endelig var der Leonard, der blev hos faderen i Hamburg, vel nok den mindst farverige af sønnerne. Et kompleks over for den langt dygtigere svoger, Albert Baltzer Berns, har formentlig også gjort sig gældende.

Gabriel Marselis den Ældre's død

Efter nogen tids sygdom døde den efterhånden 70-årige Senior i Hamburg den 20. juli 1643. Med ham døde det egentlige historiske ståsted for slægten Marselis' herkomst.

*) Note 48 se slægtstavlen bag i bogen.

Ved boopgørelsen overtog sønnen Leonard og datteren Elisabeth sammen med sin ægtefælle, Albert Baltzer Berns, afdødes forretning, Stamhuset i Hamburg. Endvidere overtog Leonard alene faderens store bolig i Ottensen i grevskabet Pinneberg. Et grundareal, som Gabriel Marselis den Ældre i 1639 havde købt af en mangeårig god ven af huset Marselis, Leonard von den Langenberg⁴⁷, fik børnene som fællesarv.

Den reformerte kirke i Hamburg betænkte han i sit testamente med 1000 mark. Børnene Selio, Peter og Gabriel den Yngre må arvemæssigt betragtes som fyldestgjorte gennem de grene af den store virksomhed, som de længe før Seniors sygdom og død havde haft mulighed for at overtage.

Kong Christian IV' krone. De danske Kongers kronologiske Samling på Rosenborg, fot. A. Brandt (se tekst s. 37. f.)

3. Slægten Berns

I betragtning af den rolle, som den danskfødte handelsmand, Albert Baltzer Berns kom til at spille som kompagnon og svigersøn til Gabriel Marselis den Ældre, vil det være naturligt på dette sted i bogen at prøve på at gøre rede for Albert Berns slægtskabsforhold, en opgave der frembyder problemer, og som netop derfor påkalder opmærksomhed.

Som det fremgår af Danmarks Adels Årbog⁵² og Dansk Biografisk Leksikon⁵³ er man hidtil gået ud fra, at en frislænder ved navn Baltzer Berns har været slægtens stamfader. Han skal, siger man, være kommet fra Friesland til København som religionsflygtning. Han giftede sig i København med en ikke nærmere identificeret Nille Johansdatter⁵⁴.

Beskæftiger vi os først med »von Berns Biografien« i Danmarks Adels Årbog⁵⁵ ser vi, at Baltzer Berns' enke, Nille Johansdatter, blev gift yderligere to gange. Det må være en skrivefejl, når det som afslutning på de indledende bemærkninger til biografien hedder: »at Baltzer Berns og Johanne Nielsdatters søn var . . .«. Der skal vel stå »Nille Johansdatters søn var . . .«.

I Dansk Biografisk Leksikon⁵⁶ indledes biografien med en oplysning om Albert Baltzer Berns' ægteskab med Anna Margrethe Marselis (altså Leonards datter). Dette er en skrivefejl for Elisabeth Marselis, der var Gabriel Marselis den Ældre's datter.

Slægten Berns' stamtræ skal nok i tidernes morgen have haft rod i den nordlige, nederlandske provins Friesland (Vriesland), men flygtningen var ikke omtalte Baltzer Berns, men dennes bedstefader. Familienavnet var interessant nok heller ikke på det tidspunkt Berns, men Schuurman, i øvrigt et gammelt, nederlandsk navn.

I det store værk »Københavns Historie og Beskrivelse«⁵⁷ omtales forskellige forsøg på at samle biografiske notitser om medlemmer af handelstanden, men – siger forfatteren: ». . . der er ikke tilstrækkeligt Materiale til, at sligt kan faa mere end meget speciel Interesse, navnlig da vi ved saa lidt om Vedkommendes Oprindelse«. Formentlig tænkt som et eksempel herpå giver forfatteren af værket, rådstuearkivar Oluf Nielsen,

nogle oplysninger om et par mere eller mindre tilfældigt valgte familier. Interessant nok har den anerkendte forsker medtaget en mand ved navn Peter Schyrmand, » . . . der boede paa Hjørnet af Amagertorv, og som blev gift med Apoteker Johannes de Hundts Steddatter Dorothea Pedersdatter Stub«.

Det fremgår af oplysningerne, at denne Peter Schyrmand havde to sønner, Johan og Berendt Schyrmand. Senere i afsnittet omtaler Oluf Nielsen en Baltzer Berents og »den ved sine Pengeomsætninger med Christian IV og Frederik III navnkundige Albert Baltzer Berens i Hamburg⁵⁸, Gabriel Marselis' Svigersøn, som i 1634 arresteredes i Kjøbenhavn, fordi han ikke ville udrede 6'te og lo'de Penge af Arven efter sin Moder, hvilke Penge blev afkortede i hans Svigerfaders Tilgodehavende hos Kongen«⁵⁹.

I denne arrestationssag har kong Christian den Fjerde den 26. november 1634 skrevet et brev til kansleren Christian Friis. Brevet har følgende ordlyd:

»Gabriel Marsilius har været her og har beklaget sig over, at hans Dattermand (dvs.: svigersønnen Albert Baltzer Berns) er blevet arresteret i Kjøbenhavn, uanset at han har budet Borgen for sig. Saa fort man kan komme til Ende dermed, er der gaaet Befaling ud til de næste af Raadet, at de Sagen skal forhøre og deri dømme«⁶⁰.

Formodningen om en forbindelse mellem slægten Berns og navnet Schyrmand – i øvrigt en fordanskning af det nederlandske Schuurman – blev vakt ved et studium af H. G. Ramsings store værk om »Kjøbenhavnske Ejendomme mellem 1377 og 1728«⁶¹.

Imellem de i dette værk omhandlede skøder over ejerforholdene i Strand Kvarter (Gammel Strand), finder man matr. nr. 70, beliggende mellem Højbrostræde og Store Færgestræde, og herunder navne, der helt klart vedrører Berns-slægten. Vi nikker genkendende til navne som Baltzer Berentz og Nille Johansdatter.

Det hedder hos Ramsing:

» . . . 5. april 1581 fik Johan von Geldern kgl. Skøde paa Matr. 70. A. Johan von Geldern var Købmand og Anneke Lambs, død efter 1. Maj 1620⁶², ægtede Berendt Schyrmand, som overtog Gaarden. Efter hans Død, før 30. November 1602, fik hans Søn af 1. Ægteskab Baltzer Berentz Gaarden, men kun tre år senere døde han, og hans Enke Nille Johansdatter (van Geldern?) ægtede Claus Condevin, som havde Gaarden i Oktober 1609. Efter hans Død ægtede hun Boldevin Blanchfort. Hun blev begravet 19. Juni 1633 og han 13. Januar 1634.«

Efter at jeg havde fundet disse oplysninger og andre i samme værk af samme værdi viste det sig hurtigt, at flere – og nye – brikker skulle finde plads i det diffuse Berns'ske familiemønster. En ny slægtstavle blev da også et foreløbigt resultat af de mange nye iagttagelser. Der måtte findes en forklaring på ændringen af slægtsnavnet Schyrmand til Berns. Endvidere måtte tre forskellige slægter, tilsyneladende alle tre af frisisk herkomst og med højst forskellig valør og slægtsinteresse, placeres i det Berns'ske familieportræt.

Overgangen fra navnet Schyrmand til Berns blev det efterhånden ikke så vanskeligt at finde en forklaring på. Udgangspunktet må have været den gamle nordiske navneskik med at efterhænge »datter« eller »søn« efter faderens fornavn. Her er der så oven i købet tale om udlændinge med andre skrive- og stavemåder. I den danske kirkebog har man ved dåben af Berendt Schyrmands søn Baltzer villet indføre ham som Baltzer Berendtsøn, men den, der har forestået indskrivningen i den danske dåbsprotokol, har forkortet det nederlandske ord »zoon« forkert. Der kom til at stå »Baltzer Berendtzs«: der skulle have stået »Berentsz«, (underforstået: Berents zoon). Denne ukorrekte indføring i kirkebogen og i det hele taget unkladelsen af at skrive »zoon« resp. »søn« helt ud må være forklaringen på, at Baltzer fik – eller tog – efternavnet Berns⁵⁴ og ikke Schyrmand. – Det er en detalje, men for at forstå den nye anetavle er det nødvendigt at gøre sig denne navneforandring klar.

Kaster vi et blik på den nye slægtstavle *), finder vi yderst til venstre på tavlen en Peder Stub; i midten det egentlige emne, Berns-slægten, og yderst til højre Johan van Geldern. De to slægter på hhv. venstre- og højrefløjen er medtaget, fordi de begge, som det tydeligt fremgår af oversigten, har præsteret ægtefæller til Berns-slægten. Desuden er de betydningsfulde brikker i bestræbelserne på at placere en nøglefigur som Nille Johansdatter i familiebilledet.

Før vi koncentrerer os om Berns-slægtens videre skæbne, vil det lette overskueligheden, hvis vi kort placerer slægterne Peder Stub og Johan van Geldern i det Berns'ske billede.

Slægten Peder Stub

Man mener, at Peder Stub stammer fra Friesland, hvor han fødtes o. 1500-tallet⁶⁴. Peder Stub – der i 1546 blev kgl. udnævnt slotsfoged på »Skodborghus« ved Ribe⁶⁵ – må ikke forveksles med en samtidig borgmester i Viborg af samme navn.

*) Note 51 og 63 se slægtstavlen bag i bogen.

Peder Stub var gift med Valborg Krampe, formentlig frisisk født. Med hende fik han to sønner. Den først fødte, Iver Stub, manifesterede sig som en kendt, dansk professor i hebraisk, og hans yngre broder, Oluf Stub, som apoteker. Peder Stub døde imidlertid i 1561, eller måske i begyndelsen af 1562, og efterlod sig, foruden de nævnte to sønner, en højgravid ægtefælle, som straks efter husbondens død, flyttede til Kolding, hvor hun menes at have ejet en lille ejendom. Her fødte hun kort efter sit tredje barn, en datter, som blev døbt Dorothea Pedersdatter Stub.

Efter fem år i enkestand giftede Valborg Krampe sig med Frederik den Anden's apoteker, Johannes de Hundt⁶⁶. de Hundt fik kgl. bevilling i 1572 til at anlægge det 2. apotek i København, som han indtil 1583 drev fra en gård Ved Stranden, nuværende Gammel Strand nr. 46. de Hundt hørte til den kreds af det københavnske borgerskab, som blev optaget i »Danske Kompagni«⁶⁷. Det skete for hans vedkommende i 1576. Efter indgåelse af ægteskabet med de Hundt flyttede Valborg Krampe med familien fra Kolding til København, og vi ved, at hendes datter med Peder Stub, efternøleren Dorothea, blev optaget som steddatter i det de Hund'ske hjem, hvor hun opholdt sig, indtil hun i 1581 – kun 18 år gammel – »blev given til Ægteskab« med den efterhånden midaldrende Peter Schyrmand. Det var anden gang, han giftede sig.

Vi kommer tilbage til Peter Schyrmand og hans andel i, at slægten Berns fik betydningsfulde, danske relationer. Hans omtalte to sønner, Johan og Berendt, stammede fra hans første ægteskab og var for længst fløjet fra reden, da faderen giftede sig med Dorothea Stub. Efter kun 15 års ægteskab med Peter Schyrmand blev hun enke med tre små børn. Peter døde i 1595 og to år senere, i 1597 – hun var da 35 år gammel – ægtede hun en til gengæld ti år yngre præst, Povel Severinsen fra Gotland⁶⁸.

I dette ægteskab blev Dorothea 15. maj 1599 mor til en i datiden kendt forfatter, præst og sprogforsker, Søren Povlsen Gotlender⁶⁹. Han blev født på Dommerarv, et navn, han senere latiniserede til sit tilnavn Judichær⁷⁰.

Johan van Geldern

Den tredje slægt på tavlen, van Geldern, synes også at have været af nederlandsk herkomst. Johan van Geldern menes at være indvandret til Danmark, ikke flygtet hertil. Han bosatte sig i København som købmand og var i kompagni med en Albert Albertsen. Van Geldern ejede bl. a. den

store gård i Store Færgestræde, ovenfor omtalte matr. nr. 70 i Strand Kvarter, nær Apotekergården.

Den 6. februar 1570 blev Johan Geldern kåret som rådmand, et embede, han bevarede til sin død i 1582⁷¹. Johan van Geldern var gift med Annike Lambs. Han var en velanskrevet mand og naturligvis også medlem af »Danske Kompagni«. Vi kender intet til, om Johan van Geldern havde børn med Annike Lambs, men H. U. Ramsing har fremsat den formodning, at de har haft en datter, døbt Nille Johansdatter, en formodning, som jeg finder bekræftet af mine undersøgelser. Vi ved med sikkerhed, at Johan van Gelderns enke, Annike Lambs, giftede sig med Berendt Schyrmand o. 1600-tallet. Gennem Dorothea Stubbs ægteskab med Peter Schyrmand og Annike Lambs' giftermål med Berendt Schyrmand kom de slægtsmæssige bånd til Berns-slægten i stand.

Slægten Schyrmand

Efter at have bevæget os på de meget krogede familieveje kan vi koncentrere os om Berns-slægten, der for os begynder med en frisisk religionsflygtning, Peter Schyrmand, der antages at være kommet til København o. 1575, medbringende to halvvoksne sønner. Om ægteskabet er blevet opløst eller om moderen er død vides ikke. Historien fortæller os intet om moderen til de to sønner, Johan og Berendt. Vi ved i det hele taget ikke meget om Peter Schyrmand. Det oplyses dog, at han i København i 1580'erne skal have boet i en ejendom på hjørnet af Amagertorv og Købmagergade, og at han skal have været »en ærlig og vellagt mand«. Vi ved også, som allerede omtalt, at han giftede sig med den unge Dorothea Stub i 1581, og at han døde i København i 1595. Af de to sønner fra første ægteskab, Johan og Berendt, spiller Berendt den største rolle i vor sammenhæng.

Johan Schyrmand

Johan og hans ægtefælle ved vi heller ikke meget om. Han blev optaget i »Danske Kompagni« i 1594. Efter hans død i december 1610 giftede »hun« (læs: ægtefællen) sig med en David Schou«. Det er alt, hvad vi ved om Johans ægtefælle. Ægteskabet med David Schou blev af kort varighed. Hun døde allerede i 1619 og begravedes i Sct. Nicolaj Kirke den 7. juni s. å. Heller ikke ved den lejlighed nævnes hendes navn eller herkomst. Johan får kun interesse i vor sammenhæng, fordi dr. Oluf Nielsen – som vi skal se – er af den formening, at Johan Schyrmand har haft en datter, Nille Johansdatter, som sættes i forbindelse med nevøens ægteskab.

Berendt Schyrmand

Peter Schyrmands anden søn, Berendt, havde været gift med Barbara Hansdatter Haveman. Ægteskabet opløstes, og nogle år senere, vel o. 1600 gifter Berendt sig med Johan van Gelderns enke, Annike Lambs. I Berendts første ægteskab med Barbara Haveman havde han fået to børn, datteren Nille Berendtsdatter og sønnen Baltzer Berents(zoon). Dr. Oluf Nielsen mener⁷² – uden dog at dokumentere sin formodning – at Johan Schyrmand har haft en datter ved navn Nille Johansdatter. Det er naturligvis en mulighed. Han skriver herom:

»Johan Schyrmand begravedes 15. Dec. 1610 i S. Nikolaj Kirke, hans Enke, der siden ægtede David Skov, 1619. Hans Datter var uden Tvivl Nille Johansdatter eller som hun kaldes efter sin første Mand Nille Baltzers. Hun var nemlig første Gang gift med Baltzer Berents, der 27. Okt. 1605 begravedes i S. Nikolaj Kirke«. Såfremt dr. Oluf Nielsen har ret i denne udlægning, har Nille Johansdatter-Schyrmand giftet sig med sin kødelige fætter, Baltzer Berendtszoon-Schyrmand. En dispensation ved kgl. bevilling kunne have været en mulighed herfor, men en sådan synes ikke at foreligge.

Dette tvinger os ind på den interessante sammenhæng mellem slægtsforskning og retshistorie⁷³. Dr. Oluf Niensens formodning forekommer ikke sandsynlig al den stund, at den danske kirkeordinans af 14. juni 1539 fastslår, at trolovelse – og dermed ægteskab – er forbudt mellem søskende, søskendebørn og næstsøskendebørn. Dette forbud var også gældende i kong Frederik den Anden's kirkeordinans af 19. juni 1582; forbudet gentages af kong Christian den Fjerde i 1637 og 1643, ligesom bestemmelsen også forefindes i kong Christian den Femte's Danske Lov af 1683. Først efter 27. december 1770 tillades ægteskab uden bevilling imellem søskendebørn og næstsøskendebørn.

Der er derfor nok mere hold i H. U. Ramsings antydning af, at her omhandlede Nille Johansdatter har været Johan van Gelderns datter og ikke Johan Schyrmands. Det ser ud, som om det er Johan van Gelderns enke, der har medbragt Nille til Baltzer Berents-zoon. Oluf Nielsen fortæller i en fodnote⁷⁴: »Klavs Condevin har været beslægtet med Raadmand Johan van Geldern, maaske har han (læs: Condevin) første gang været gift med dennes (læs: van Gelderns) Datter«. Denne note – og oplysningerne i øvrigt – peger i retning af, at Johan van Geldern dels må have haft en datter, kaldet Nille, dels at hun ganske rigtigt blev gift med Claus Condevin, men først efter ægteskabet med Baltzer Berendts-zoon. I samme retning peger de interessante oplysninger, man kan udlede af

H. U. Ramsings redegørelser om Københavnske Ejendomme 1377–1728⁷⁵ samt oplysninger i Nationalmuseets stor værk, Danmarks Kirker.

Baltzer Berns

Baltzer Berns – det forenkledede og efterhånden accepterede navn for Baltzer Berents-zoon – og Nille Johansdatter, som efter det foreliggende synes at være identisk med en datter af Johan van Geldern, giftede sig o. 1600. Baltzer Berns var en dygtig og foretagsom mand. Han var købmand og startede sin karriere på et tidspunkt, da borgernes kamp mod adelen – mod godsaristokratiet – var et stadig tilbagevendende motiv til uro⁷⁶. Forsøgene på med magt at føre borgerpolitik endte i nederlag, ganske som det tidligere var sket under oprøret med lignende sigte under Grevens Fejde 1534–36.

Omkring 1600 indgik Baltzer Berns kompagniskab med borgmester Christian Albertsen, Didrik Møller og borgmester Mikkel Vibe. Sidstnævnte var stamfader til den dansk-norske slægt Vibe. Han var bondesøn fra Legaard ved Holstebro og blev handelsmand i den store stil. Kompagniskabet gjaldt en bevilling for en periode på tre år for handel på Vestmannaeyjar, syd for Island. I 1600-tallet kaldtes klippeøen på dansk »Vespenø«.

Baltzer Berns var, som vi ser, købmand i samarbejde med en række andre energiske standsfæller. Over for landets adel måtte købmændene imidlertid fortsat, økonomisk som socialt, nøjes med en underordnet stilling. Johan Jørgensen omtaler i en note⁷⁷: »Morsomt er det at se en storkøbmand som Leonard Marselis i Hamburg optræde som tjenende ånd for en adelsmand«.

Landbrugskriser og behov for pengelån til støtte for driften af godserne og opretholdelse af den tilvante levelfod⁷⁸, bragte efterhånden mindre velstillede godsejere i en debtorsituation over for købmændene, som for fleres vedkommende skulle udvikle sig til en position som statskreditorer over for kongen og rigsrådet.

Omkring midten af 1600-tallet skulle den danske borgerstand blive stillet over for nye muligheder. Adelen gjorde i højere grad end tidligere brug af danske købmænds sagkundskab og forbindelser og som allerede omtalt deres økonomiske formåen, og staten stillede borgerne store opgaver, f. eks. krigsleverancer under Syvårskrigen⁷⁹.

Under disse forhold gjorde et »borgerligt patriciat« sig gældende⁸⁰. Baltzer Berns fik da også chancen for at placere sig i denne indflydelsesrige klasse af storkøbmænd.

Albert Baltzer Berns

Nille fødte Baltzer en søn i København den 20. januar 1602. Han blev døbt Albert Baltzer Berns⁸¹. Nille og Baltzer kunne ikke på det tidspunkt vide, at Albert skulle blive det familiemæssige udgangspunkt for den gren af Berns-slægten, som – dels gennem senere slægtsbånd, dels ved forretningsmæssig dygtighed – kom til at spille en væsentlig rolle i Marselis-dynastiets omfattende bankier- og handelsvirksomhed. Han voksede op under gode kår, men var kun tre år gammel, da faderen døde i 1605. Takket være arv har man indtryk af, at mor og søn kunne fortsætte en ubekymret tilværelse.

Nille giftede sig snart igen med en Claus Condevin, der drev hvalfangst under Grønland. Han døde imidlertid i 1619. På det tidspunkt var Albert kommet til skelsår og alder⁸².

At leve i enkestand synes åbenbart ikke at have stået til Nilles hu. Hun giftede sig ufortrødent for tredje gang med en fransk emigrant ved navn Baudoin Blanquefort (Boldewin Blanckfort). Han blev Albert en god og kærlig stedfader, en god rådgiver og læremester.

Albert Baltzer Berns var kun 24 år gammel, da han var i stand til at finansiere »store leverancer af Pulver, Muskéten og Ammonito«⁸³ til den kongelige danske hær og flåde. I det hele taget havde den unge Albert forstået betydningen af gode personlige kontakter, også ved hove og blandt rigsrådets medlemmer. Hans tilsyneladende gode økonomi skabte på de tider position og omtale. Han figurerede derfor også ret tidligt på listen over danske og udenlandske statskreditorer. Han forstod også at tage sig godt betalt for sine tjenester. Under den herskende krigskonjunktur var forretningerne store og fortjenesten ligeså, men långivningen var – selv om det var statslån – ikke uden risiko⁸⁴. Som sagt, han fik ikke alene gode renter af sine lån, men som ekstra belønning for den finansielle hjælp, han ydede konge og stat, betroede man ham flere og flere vigtige opgaver af forretnings- og befragtningsmæssig art. Ret fremsynet havde Albert Baltzer Berns fortsat driften af en mindre rederivirksomhed, som faderen havde etableret kort tid før sin død. I 1627 lykkedes det Albert at skaffe sin rederivirksomhed besejlingstilladelse på Ruslands dengang eneste udskibningshavn, Arkangel'sk ved Dvinas udløb i Nordishavet. Denne forudseenhed skulle senere vise sig nyttig for den unge forretningsmand – og for Danmark.

I årene fra 1626, altså fra det år, hvor kong Christian den Fjerde entredede med den russiske zar om køb af nogle skibsladninger russisk korn, og hen til 1629, opstod kontakten mellem Albert Berns i Køben-

havn og Gabriel Marselis i Hamburg. Begivenhederne omkring denne kontakt er allerede berørt flere gange. Derfor kun en meget kort rekapitulation: 1629 flyttede Berns fra København til Hamburg, dels for at blive optaget som kompagnon hos Marselis, dels for at gifte sig med Marselis' datter, Elisabeth.

Som noget ikke uvæsentligt i Berns' karriere, udnævnte kong Christian den Fjerde ham 29. april 1631 til kgl. dansk faktor (en slags konsul)⁸⁵ i Hamburg. Gabriel Marselis synes allerede i 1629 at have modtaget lignende embede for den danske konge, selv om det kgl. patent herfor først forelå i 1634⁸⁶.

Albert var en dygtig, idérig og foretagsom mand. Sammen med svogeren, Leonard Marselis, oprettede han et handelshus, hvis hovedopgave blev betjeningen af Holland og havnebyerne i Østersø-området. Sammen med svigerfaderen tog han sig af bankiervirksomheden fra Stamhuset i Hamburg. Bl.a. lånte man den danske konge og stat meget store summer. Udover pengelån leverede Marselis & Berns juveler og sølvtøj til det danske hof, tømmer til flåden, klæder og anden mundering til hæren, krudt, salpeter, bly og kanoner o.a. til Tøjhuset. For en tid kunne statsleverandørerne glæde sig over, at kongens svigersøn, rigsråden Corfitz Ulfeldt, protegerede dem. Det gav desværre senere bagslag.

I Neustadt byggede Berns et kanonstøberi og et skibsværft, bl.a. søsattes i 1649/40 i Neustadt »Trefoldigheden«⁸⁷, om bord på hvilket kong Christian den Fjerde som bekendt såredes hårdt under slaget på Kolberger Heide i 1644.

I Glückstadt byggede han et Tøjhus*), til hvis drift den danske stat ydede ham et årligt tilskud på 3000 RD. I 1639 syslede Berns med planer om i Glückstadt at oprette et ostindisk kompagni. I sit brev af 10. februar 1640 til Corfitz Ulfeldt omtaler kongen planer om et sådant kompagni »som skulle forenes med et i København«. Kompagniet i København var stiftet 1616. Det var en skuffelse for kongen, at Glückstadt-planen ikke blev realiseret⁸⁸.

Gabriel Marselis den Ældre, der efterhånden var kommet op i årene, døde i 1643 og efterlod stamhuset Marselis & Berns til kompagnonen og svigersønnen Albert Baltzer Berns og yngste søn, Leonard Marselis.

I marts 1644, under Torstenssonskrigen, lammedes også Marselis & Berns' skibsværft og støberi i Neustadt. Særlig hårdt gik det ud over skibsværftet. Som erstatning for værftets ødelæggelse foreslog Berns –

*) Oprindelig betegnelse på en bygning, hvori »tøjet« (kanoner, skyts o.l.) blev opbevaret.

der helt i overensstemmelse med den tids sociale sigte og i takt med sine stigende indkomster var begyndt at interessere sig for jordbesiddelser og herresæder – kongen at tillade ham af greve Christian Pentz at købe godset Wandsbek i Holsten⁸⁹.

I et brev fra kongen, dat. 22. september 1645, til Corfitz Ulfeldt udbeder majestæten sig »nærmere underretning om ejendomsretten til Wandsbek, inden han erklærer sig om Albert Baltzer Berns' begæring desangående«⁹⁰. I et senere brev, dat. 4. oktober 1645, til rigsråden »ser kongen ingen grund til at lade Wandsbek komme i hænderne på en købmand«. Kongen fortsætter:

»Mens att jeg densamme skulle Indrømme En Købmand (dvs.: Berns) fordi hand haffuer siig selffuer til profiit ladiit mig bekomme allehande waare, ded seer Jeg Indtet huorfor«⁹¹.

Diskussionen om godset Wandsbek ender med, at Berns får tilladelse til at købe det for 30.000 RD., der betales med et af kongen og rigsrådet på samme beløb udstedt gældsbrev. Året efter Berns' overtagelse af Wandsbek købte han af hertug Frederik af Gottorp landsbyerne Tonndorf og Hinschenfelde som udlæg for en fordring på 12.000 RD., og i 1648 fik han landsbyerne overdraget til arv og eje mod at levere 12 metalkanoner til fæstningen Tønningen ved Eiderens udmunding i Nordsøen. Samme år forstrakte han kongen med et lån på 40.000 RD.⁹² og fik i 1651 sammen med Leonard Marselis udlagt Lund Hovedgård på Mors og Bustrup Hovedgård i Salling for i alt 53.900 RD.

På Wandsbek opretholdt Berns en livlig byggeaktivitet, forøgede 1648 slottets hovedbygning gennem tilbygning af en ny længe, og tre år senere fik kirken nyt tårn og spir. Ved modtagelsen af det danske kongepar den 22. juni 1652 havde Berns lejlighed til at optræde som slotsherre, men to måneder senere – den 20. august – døde han på Wandsbek, kun 50 år gammel. Hans enke, Elisabeth Marselis, førte efter ægtefællens død med stor energi og myndighed firmaet videre under navnet: »Elisabeth, Enke efter Albert Baltzer Berns og hans Arvinger samt Leonard Marselis«. Efter nutids vurdering et noget snørklet firmamavn. Ved optakten til Karl-Gustav-Krigen i 1657 sluttede Stamhuset i Hamburg den 12. marts s.å. kontrakt med den danske konge om levering af 100.000 pund krudt og 240.000 pund lunter for i alt 41.620 RD.⁹³

Elisabeth skal i øvrigt have været kendt og anerkendt for stor godgørenhed. Således opførte hun nær Wandsbek i Holsten et hus for fattige og nødlidende. Den 10. oktober 1660 modtog hun af kong Frederik den Tredje et testimonium – et vidnesbyrd – udstedt for

»Elisabeth Berens, commissarii Alberti Balthasari Berens vidua, cum filiabus suis tribus Anna, Elisabeth et Cornelia et earum quidem una cum marito suo Paulo Klingenberg, altera cum marito suo Francisco Ludovico van der Wielen, residente nostro commisario Hamb., tertia vero adhuc innupta-cum binis filiis minorennibus Alberto et Gavriale«.*)

Den 1/10 1661 fik hun med livsarvinger og broderen Leonard Marselis udlagt af kronen den adelige Tødsøgaard o.a. smågårde og korntiender på Mors for en fordring på 56.112 RD. 21 Sk. samt birkeret til Semb birk for 600 RD. og til Ørum birk for 600 RD. Endvidere Ørumgaard for 105.625 RD., Dueholm Kloster for 8.850 RD., og Sparkenborg gods i Harre herred for 19.883 RD.; de to sidstnævnte godser var tidligere under Vestervig Kloster.

Elisabeth Marselis døde i Wandsbek i 1663 efter følgerne af en nedstyrtningssulykke. I juni 1664 fik Albert Baltzer Berns' arvinger og Leonard Marselis Mariager Kloster og Ladegaard med en lang række tilliggender og korntiender o.a. for tilsammen 142.124³/₄ RD. 14 Sk.

Gennem 23 års ægteskab havde Elisabeth og Albert Baltzer Berns senior fået otte børn, hvoraf i hvert fald de tre døde kort efter fødslen og en datter meget ung. Derfor beskæftiger vi os i et følgende afsnit kun med fire af børnene, nemlig Anna, Elisabeth, Albert Baltzer Berns Junior og Gabriel.

Berns-slægtens begravelser i København

Kirken og bevidstheden om en fornemt placeret gravplads inden for kirkens hellige mure spillede i datiden en stor rolle for det gode borgerskab. Havde man ikke opnået den helt store chance i levende live, kunne man i hvert fald efter døden placere sig »til højboards«. Sct. Nikolaj Kirke i København var netop en af de kirker, lutheranerne benyttede som gravkirke.

1728 indskrev sig i Københavns historie som det år, da hovedstaden gennem en frygtelig brandkatastrofe fik totalskadet 1600-1700 huse. Hened 4000 familier blev husvilde. Fem kirker og mange offentlige bygninger, bl.a. universitetet og universitetsbiblioteket, blev flammernes bytte.

En ny storbrand hærgede kongens by i sommeren 1795. Rådhuset, Sct.

*) Oversættelse: Elisabeth Berens, enke efter commisær Albert Baltharsen Berens, med sine tre døtre, Anna, Elisabeth og Cornelia, og af dem den ene med sin mand Povl Klingenberg, den anden med sin mand Frants Ludvig van der Wielen, bosat som vor commissær i Hamburg, den tredje endnu ugift og med sine to mindreårige sønner Albert og Gabriel^m.

Nikolaj Kirke og henved 1000 huse og gårde blev ødelagt. Nikolaj Kirke blev så hårdt medtaget, at al kirkelig virksomhed i selve kirken ophørte for aldrig mere at blive genoptaget på dette sted. Ved branden gik næsten samtlige gravminder tabt⁹⁵. Hvad vi ved om de mange begravelser i Sct. Nikolaj Kirke, har vi fra de opbevarede protokoller på Københavns rådhus. Dette specielle materiale medtages som yderligere støtte for forståelsen af det Berns'ske familiemønster⁹⁶ – af slægtsforbindelserne mellem Schyrmand/Stub/van Geldern og Berns.

Rådhusarkivar, dr. Oluf Nielsen oplyser i sit værk »Københavns Historie og Beskrivelse«, at Peter Schyrmand er begravet i Sct. Nikolaj Kirke i København i 1595. Hverken Nationalmuseets værk »Danmarks Kirker«, Bind I, eller Begravelsernes Kopibog 1575-1673, protokol II og 22, i Stadsarkivet på Københavns rådhus giver holdepunkter for Peter Schyrmands begravelse i Sct. Nikolaj Kirke, heller ikke under hans »rette tilnavn Keding«.

I kirkens »Middel Gang« – gravplads no. 29 – har følgende familiemedlemmer været begravet:

1605, 27. oktober	– Baltzer Berents (Zoon).
Bemærk: Først i 1633, åbenbart i forbindelse med ægtefællen Nille Johansdatters begravelse, betales for gravpladsen 150 Sletdaler ⁹⁷ .
1631, 23. august	– Baltzers moder, Barbara Hansdatter Havemann (Haueman, Hauemand).
1633, 19. juni	– Baltzers ægtefælle, Nille Johansdatter (van Geldern?).
1638, 27. december	– Barbaras moder, Margrethe Havemann, og
1658, 26. november	– Barbaras fader, Hans Haveman den Ældre.

Samme sted i kirken – gravplads no. 6.

1615, 24. februar	– Annike LAMBS (Baltzers stedmoder, Johan van Gelderns enke) ⁹⁸ .
1619, 4. maj	– Claus Condevin (Nilles 2. ægtefælle).
1653, 6. juni	– Claus Condevins søn, Baltzer Condevin.

J. B. Berrens og L. Marselis Afregninger 1642 - [D. Kønig. Reg. S. d. 190] 19. Bk. (1642-50)

Af Afregningerne sees, at Albert Baltzar Berrens og Leonhart Marselis
are Leverandører til den danske Krone af Alt mellem Himmel og Jord:
Skibe, Kanoner, Kugledokke, Kridt og anden Ammunition, 12 Solv. Kam-
peten til Grev Valdemar paa hans russiske Rejse, Egetømmer, Lærred, et
Glas til at læse igjennem, Kramvarer, Fløjel, en Diamantering til Kejserens
Gesandt von Plattenberg, en Parmesan Ost, som vejede 86 1/2 a 32 1/2, Tævas
og Valk, medicinske Brøndvande, Bly til Tækning og Vandrende, Proviant
til Orlogsskibene, Pokaler, Klokker, Hamborg: Øl, Hornsælke, spanske Salt,
Pergament, Diamanter osv. osv. - Ogsaa Bankier. Forretninger maatte de tid-
fori og stode ofte i store Forbind for Kongen. - Bedrøvelig glemte de ikke
at beregne dem Pantar og Pantas Pantar. - For Factorij, Bude og Bræmpage var
der tilagt dem aarlig 500 Rdlr. - 1647 havde de tilgode 11000 Rdlr. for 22 Aar.
Herefter skulde de altsaa allerede 16 2/5 være indkommet til Kongens Factorer.
Af et andet Regnskab sees, at de ogsaa for 1648 havde Factor. Pengen tilgode.
Det samlede Beløb af deres foråte 3 Afregninger udgjorde 253.752 Rdlr. 11/2 S.
hvorefter for Orlogsskibet 'Victoria', som den 23 September 1647 blev leveret
for Stockholm, efter Accord: 52.350 Rdlr. med postlende Pantar 6272 Rdlr.
Efter Albert Baltzar Berrens og Co Leon: Marselis egenhændige Afregning,
dat. Copenhagen d. 23 xbr. A. 1647 fremgaar, at de havde været Kongens
Factorer siden 1625 og at de 11000 Rdlr., som de havde tilgode for Bude og
Postpenge var for Tidrummet 1625-47, altsaa i 22 Aar. Det var ikke alene
deres egen Spærte, men ogsaa deres Factorers i Sydland, Spanien, Frank-
rig, England, Polen, Nederlandene, Holland osv., som den danske Konge
med Gødt af. Ogsaa med Kongens Ministre, Gesandter, Residenter, Agenter
og Correspondenter stode de i livlig Forbindelse. - Paa Afregningen har
Konfig. Ullfeldt egenhændig anført: 'Dette er demnem Sealeding loffvid
och tilsagt att skulle dem gottgjøring udi deris regnskaber, thi paa
haffver velvor derom med Hans^{Kong} (Majest) accorderid paa deris vegne.'

Omskrevet til nutid af C. C. Mansa o. 1900. Gengives her med tilladelse fra Morslands Historiske Museum i Nykøbing Mors

I kirkens »Inden Koret« – gravplads no. 13.

Gravpladsen købt i 1621 af Baltzer Berent(zoon)s enke, Nille Johansdatter for 250 Sletdaler til begravelse af⁹⁹ hendes og Baltzers unge søn, Hindrich, 29 maj s.å.

Senere begravedes samme sted:

1634, 16. januar – Nilles 3. ægtefælle, Baudouin Blanquefort (Hindrichs stedfader).

1661, 13. oktober – Hans Haveman den Yngre.

I kirkens »Nordre Gang« finder vi i gravplads no. 23

Berendt Schyrmands broder, Johans, gravplads:

1610, 15. december – Johan Schyrmand.

1619, 7. juni – sammes unavngivne hustru.

1623, 13. december – David Schou, Johans enkes 2. ægtefælle.

I kirkens »Norden Koret« finder vi gravplads no. 11.

Baltzer Berents(zoon)s søster, Nille Berentsdatters gravplads. (Købt før 1648 af Nille Berentsdatter, enke efter Jørgen v. Hambs):

1648, 6. april – hendes eneste søn.

1652, 11. august – Nille Berentsdatter selv.

1661, 17. oktober – hendes 2. ægtefælle, Niels Roelde.

Elisabeth Marselis og Albert Baltzer Berns' børn

1. Anna Berns til Wandsbek i Holsten og Mariager Kloster i Jylland blev født i Hamburg i 1635. Hun giftede sig i 1655 med kgl. dansk resident og kommissarius i Hamburg, Francois Louis van de Wiele (1627–1660),*) som var medlem af den nederlandske koloni i Hamburg.

Anna fik tre børn med van de Wiele, hvoraf de to døde som spæde. Selv blev hun enke allerede i en alder af 25 år. Anna skal have været en attraktiv kvinde, som hendes fætter i Oslo, Selio Marselis' søn, Gabriel Seliusson Marselis, var meget indtaget i. Som omtalt i et senere afsnit i bogen (se s. 105), tog han sit eget liv i Hamburg ved juletid i 1671. Fætterens tragiske selvmord skyldtes, at Anna ikke kunne gengælde hans kærlighed.

Berns' bogholder og senere kompagnon, Povl Klingenberg, havde også næret forhåbninger om at ægte den smukke Anna, dog med det mere praktiske og beregnende sigte at skaffe sig fastere tilknytning til det rige handelshus.

*) Der er ikke overensstemmelse mellem Danmarks Adels Årbog (1935) og professor Erik Amburgers oplysninger om fødsels- og dødsår. DAÅ anfører f. 1619, d. 1680. Amburger derimod f. 1627, d. 1660.

Klingenberg, som vi skal høre mere om i et efterfølgende afsnit om Annas søster, Elisabeth, var 37 år gammel, da han i 1652 efter flere års udlændighed kom tilbage til Hamburg. Ved mødet med den da 17-årige Anna gjorde han et mislykket forsøg på at bejle til hende. Annas hu stod til den yngre mand, der i et kort åremål skulle blive hendes ægtefælle, Francois Louis van de Wiele¹⁰⁰.

Anna Berns van de Wiele var som nævnt en charmerende og meget slægtsbevidst dame, som det bl. a. lykkedes – sammen med datteren, Elisabeth (f. 1658) – at blive optaget i dansk adelstand 13. februar 1680. Hun fik tildelt navnet »von Berns« og et våben, som datteren fik »forbedret« ved hendes personlige stadfæstelse på sin adelige stand. Anna døde i Hamburg 1700 og blev 18. marts s. å. bisat i domkirken i Hamburg.

2. Elisabeth Berns fødtes i Hamburg i 1637. Da hendes ældre søster Anna ikke reagerede positivt på Povl Klingenberg's kærlighedserklæringer, giftede Elisabeth sig — som vi skal se — med denne lykkeridder i juni 1654. Men først lidt om

Povl Klingenberg

Som søn af købmand Jochim – ikke Joachim – Klingenberg og Gertrude Allers¹⁰¹ fødtes Povl i Hamburg 18. oktober 1615. Povl havde to søstre, begge gift i København, Magdalene med kgl. tempelpapirforvalter Albert Hein og Elisabeth med Herman Iserberg, der i øvrigt var agent i København for Gabriel Marselis. Povl var den yngste af de tre børn. Han var kun 15–16 år gammel, da faderen fik ham i lære hos Albert Baltzer Berns senior i Hamburg. Povl var en interesseret og flittig elev og gjorde sig hurtigt fordelagtig bemærket hos Berns, der kom til at sætte stor pris på den unge mand. Efter kun to års ansættelse blev han det rige handelshus, Marselis & Berns' bogholder.

Povl Klingenberg havde udlængsel. Han ville se sig om i den store verden, og han var ret længe på farten. 37 år gammel vendte han i 1652 tilbage til Hamburg.

Umiddelbart efter tilbagekomsten mødte han hos Berns dennes 17-årige datter, Anna. Som allerede omtalt mislykkedes hans kurtiseri til hende. Netop som hun havde ladet ham forstå, at hun ikke ville indgå ægteskab med ham, planlagde han en forretningsrejse til København.

Man må antage, at den »kurv«, som Anna – formentlig med faderens billigelse – havde givet ham, har været en medvirkende årsag til hans beslutning om at slå sig ned i København.

Povl Klingenberg opnåede hurtigt kontakt med indflydelsesrige personligheder i kongens by; bl. a. menes han at have fået indpas hos den jævnaldrende kammerskriver hos kong Frederik den Tredje, Christoffer Gabel.

Klingenberg var idérig og en charmerende fremtoning, som ikke havde svært ved at finde øren for sine ideer. Det var derfor ikke så mærkeligt, at han hurtigt fandt sig til rette i København. I foråret 1653 forelagde han en færdig plan til en såkaldt »Tontine«, en slags forsikringsforening, som havde fået navn efter neapolitaneren Lorenzo Tonti. Klingenberg havde under sin lange udenlandsrejse truffet Tonti i Amsterdam og havde med ham drøftet en plan til en renteforsikring¹⁰². Ideen forelagde Klingenberg for kongen, som var positivt indstillet til planen¹⁰³.

Ved kgl. brev af 1. maj 1653 åbnes der mulighed for oprettelse af den første i Danmark af staten garanterede renteanstalt med et kapitalgrundlag på 1.600.000 RD. og med det lovende navn: »Det frugtbringende Selskab«. Alle og enhver havde adgang til nyskabelsen. Statskassen skulle beholde de indbetalte indskud mod at garantere rentebetalingen. Den gode sag strandede dog som følge af manglende tilslutning. Et nyt forsøg på at hjælpe statskassen ved en Tontine blev gjort i 1694, men denne plan måtte også opgives.

Arbejdet med Tontine-ideen bragte dog – særligt i Holland, England og Frankrig – eftertiden interessante iagttagelser og bidrag til mortalitetstatistikken, som kan have haft indflydelse på nyere tids livrenteinstitutioner og livsforsikringsformer. Men initiativet blev hverken påskønnet eller nogen succes for Povl Klingenberg.

Mere glæde fik han af ideen til en reorganisation af det af kong Christian den Fjerde i 1624 indrettede postvæsen¹⁰⁴. Om kongens bortforpagtning af postvæsenet var en rigtig disposition, kan man vanskeligt dømme om så mange år efter, men den omstændighed, at kong Frederik den Tredje besluttede at overdrage Povl Klingenberg forpagtningen i 30 år med ordene: »Thuen kundt hiermitt, dass wir Raths geworden, ein Newes Postwesen in unseren köngl. Reichen und Fürstenthümbern einzuerichten«¹⁰⁵, tyder ikke på tilfredshed med det bestående. Om forordningen vedrørende postvæsenet i 1653 hedder det desuden, at kongen »naadigst er til Sinds et rigtigt Postværk til Hamburg

at lade anrette«¹⁰⁶. Denne passus tyder heller ikke på tilfredshed med det eksisterende.

I de 30 år, den dygtige generalpostmester Povl Klingenberg stod i spidsen for postvæsenet for Danmark og hertugdømmerne, skete der gode fremskridt. Han forpligtede sig til »at indrette ridende og kørende Poster mellem København og Hamborg og gaaende Poster paa alle de andre Ruter samt til at holde Heste til Rejsendes Befordring ved alle Posthuse; han fik Ret til at ansætte og afskedige Postembedsmændene. Sine Indtægter skulde han have af Portoen – der var den år 1624 fastsatte – og Hestene, hvorhos der tillagdes ham forskellige Skattefriheder m.m.«.

I 1625 havde kong Christian den Fjerde etableret postoverfart mellem Korsør og Nyborg. Det fremgår af kongens åbne brev, dateret Rosenborg 26. december 1625:

»Til Rubin af Holland.

Vi gøre alle vitterligt, at vi naadigst har bevilget og tilladt og nu med dette store Aabne Brev bevilge og tillader Rubin af Holland, at han maa udi vor Købstad Korsør holde en Smakke som udi Holland brugeligt er og med den vejfarende Mand frem og tilbage over Beltet imellem fornævnte Købstad Korsør og Nyborg at overføre. Dog at han den Vejfarende ikke med nogen ubillig Fragt besørger, men for den Takst, som gjort er overfører. Thi forbyder vi vore Fogder, Embedsmænd og alle andre fornævnte Rubin paa fornævnte Smakke at hindre eller udi nogen Maade Fortræd at gøre«.

Denne Storebælt-overfart moderniserede Klingenberg bl. a. ved anskaffelsen af større og mere sejldygtige fartøjer. Samtidig skete der en samkøring af postbesørgelsen mellem det danske og det norske postvæsen, og man opnåede en for den tid høj servicegrad.

Selio Marselis tegnede Marselis-slægtens norske linje. Han interesserede sig – sammen med broderen Gabriel Marselis den Yngre – i særlig grad for Norges bjergværksdrift. Der kan være grund til at nævne, at samtidig med at Klingenberg søgte lykken på det postale område i Danmark, indgav Selio andragende om at få stillingen som direktør for det norske postvæsen. Man fornemmer Klingenberg's indflydelse bag Selio Marselis' henvendelse. Herom nærmere i bogens afsnit om Selio Marselis.

Klingenberg havde, som man vil forstå, hænderne fulde. Alligevel trak regeringen stærkt på hans store arbejdsevne. Således pålagde man ham i 1653 varetagelsen af den danske flådes fornyelse; et meget stort ansvar,

som helt naturligt medførte, at han blev medlem af det oprettede admiralitetsråd.

I 1652 døde Albert Baltzer Berns senior, den dygtige chef for Stamhuset i Hamburg, Marselis & Berns. Om dette dødsfald kan have bidraget til Klingenberg's besøg i Hamburg i juni 1654 vides ikke. Imidlertid giftede han sig under dette besøg med Berns 17-årige datter Elisabeth. Brylluppet blev fejret ved en stilig festlighed på Wandsbek. Som svigersøn til Berns enke, Elisabeth Marselis, kom Klingenberg til at figurere under gruppen af »arvinger« til den store hamburgske virksomhed.

Gennem sit ægteskab med Elisabeth Berns var det naturligt for Klingenberg at genetablere sin kontakt med fødebyen Hamburg. Her boede familien, selv om han brugte megen tid i København og tog på mange udenlandsrejser. Hans børn med Elisabeth kom da også til verden i Elbstaden¹⁰⁷.

Elisabeth Berns Klingenberg døde allerede i 1663, kun 26 år gammel.

4. september 1669 fik Klingenberg adelsbrev af kong Frederik den Tredje med navnet »von Klingenberg«, »som om han baade paa Fædrene og Mødrene Side var kommen af urgammel Adel«¹⁰⁸.

I 1671 blev Klingenberg etatsråd og fik sæde i statskollegiet. I 1679 blev han medlem af kommercekollegiet. Man brugte også hans gode evner inden for diplomatiet og i vigtige kommissioner; således var han som Envoyé Extraordinaire i Holland, hvor han et år senere på Danmarks vegne afsluttede en alliancekontrakt med Nederlandene. I 1667 optrådte Klingenberg som gesandt ved fredsaftalningen i Breda; vi husker afgørelsen på Krigen mellem Danmark-Nederlandene på den ene side og England på den anden.

Den lange række af interessante opgaver fortsatte med, at Klingenberg sammen med Griffenfeld og andre danske diplomater i 1672 forhandlede med et til København opsendt hollandsk gesandtskab om eventuel dansk hjælp i krigen mod England. 1675 sendtes Klingenberg til Den Haag for at fastlægge de forholdsregler, som – under den da udbrudte krig – skulle træffes af og imellem Danmark og Nederlandene.

Sideløbende med disse offentlige hverv blev der også tid til private forretninger. Allerede før sit giftermål med Elisabeth Berns havde Klingenberg kunnet yde kongen betydelige lån, der voksede under krigen 1658–60. Gennem givtige leverancer fik han store, udækkede fordringer på kronen, som i 1664 betaltes med godset Hanerau i Holsten.

Klingenberg blev en meget rig mand og efterhånden godsbesidder i

stor stil. Således erhvervede han i 1669 Aalestrup og Tostrup (nu Christianssæde) på Lolland. I 1670 Højris på Mors; Lund og Bustrup arvede han efter svigerfaderen. I 1679 overtog han efter sin svoger, Gabriel Berns, Wandsbek, Ørum og en del af Mariager Kloster – desværre for ham med forpligtelse til at svare til alle fordringer, der hvilede på ejendommene. Disse forpligtelser i forbindelse med en af hans svigerfader tidligere med kongen indgået, men ikke opfyldt kontrakt om en stor leverance af spansk salt, skulle ende med at blive Klingenberg's økonomiske ulykke.

Processer, domme og erstatningskrav væltede ind over den tilsyneladende så velstillede Klingenberg. I 1685 måtte han opgive postvæsenet, da han ikke ville – og måske heller ikke kunne – svare kongen den forlangte årlige afgift og det til trods for, at han tjente godt ved postentreprisen, men som sagt, han måtte fratræde til fordel for grev Christian Gyldenløve, kong Christian den Femte's søn med Sophie Amalie Moth. Gyldenløve betalte Klingenberg 12.000 RD, som denne i øvrigt havde til gode hos kongen.

Den engang så rige og mægtige mand, der havde ført hus både på godset »Højris« på Mors, i København og i Hamburg, døde i fattigdom hos sønnen på »Højris« i 1690. Den 11. oktober s.å. begravedes han fra Ljørslev kirke på Mors. Der hænger et maleri af Povl von Klingenberg på Centralpostgården i København.

Elisabeth og Povl Klingenberg's eneste søn, Povl, opkaldt efter faderen, kommer vi til at beskæftige os lidt med.

Junior fødtes i 1659. Han levede en dansk tilværelse og fik ikke mindre end otte børn med rigsadmiral Henrik Bielkes datter, Edel Elisabeth, som i medgift bragte ham familien Bielkes gård, Tersløsegaard, i Sorø amt, som ægteparret Klingenberg ejede til hans død i 1723.

»Tersløsegaard« har sin egen helt specielle historie. Den fortælles her i korthed¹⁰⁹.

Efter Povl von Klingenberg juniors død i 1723 skiftede gården ejer, men i 1745 skete der noget historisk for den gamle gård. Professor Ludvig Holberg, som i 1740 havde købt gården »Borup«, overtog i 1745 »Tersløsegaard« i Sorø amt.

Ved at sammenlægge de to gårde med underliggende bøndergods kunne Ludvig Holberg den 6. marts 1747 oprette Baroniet Holberg, som han med sit store bibliotek og en del af sin kontante formue ved testamente af 20. januar 1748 skænkede Sorø Akademi, som det hedder med Holberg's egne ord: ». . . til Publici Nytte og for at have et Monument

efter min Død«. Ved en senere tilføjelse i testamentet oprettede Ludvig Holberg på gården et enkesæde med fri bolig for en »skikkelig enke«.

Holberg tilbragte sine sidste sommerferier på »Tersløsegaard«. Om gården kan i øvrigt berettes, at hovedbygningen var af mur og bindingsværk, én etage med to fløje mod gårdspladsen. Uinteressant måske, men set med danske øjne, historisk set alligevel en perle. Holbergs sommerbolig i en række år.

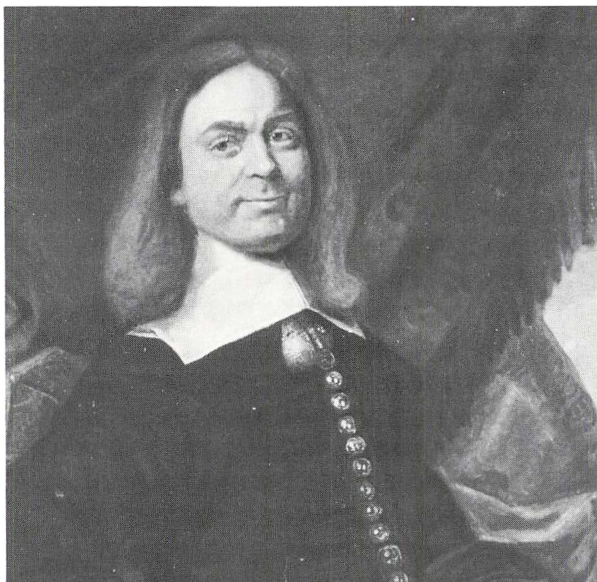
Havestuen, hvor professoren »motionerede«; arbejdsværelset i den højre fløj; midt på gårdspladsen en stor sten, hvorfra baronen plejede at stige til hest. I haven en lindeallé langs gærden, og i skyggen af en gammel hyld hvilede forfatteren sig ofte. For enden af haven et lysthus med et ottekantet stenbord, ved hvilket Holberg har arbejdet. Interessant er det, at Marselis-efterkommere før den berømte forfatter, professor og baron har færdedes i de samme omgivelser, – men vel nok med mere verdslige sysler end den gamle ungkarl. Den Klingenberg/Holberg'ske atmosfære er nok for længst forsvundet bl. a. ved gennemførelse af en række ombygninger og restaureringer, således i 1915 af vor berømte arkitekt, Martin Nyrop (1849–1921).

Ludvig Holberg døde i januar 1754. Med hensyn til »Tersløsegaard«s videre skæbne kan fortælles, at i begyndelsen af 1800-tallet besluttede Sorø Akademi sig til at sælge jorderne omkring gården. Den efterhånden molesterede hovedbygning udlejedes til småkårsfolk, dog undlod man pietetsfuldt at profanere enkeboligfløjen. Ved en lov af 19. februar 1861 bestemtes det imidlertid, at bygningen med de Holberg'ske minder skulle sælges og enkesædet nedlægges.

Men det skulle gå anderledes. Fire gamle soranere, fire standspersoner¹¹⁰, købte i fællesskab gården ved auktionen. Ved kgl. konfirmation fra december 1861 oprettedes »Det af fire Soranske Akademister opretholdte Holbergske Enkesæde på Tersløsegaard«. Dette firkløver blev forløberen til en komité, som i 1903 dannedes med det mål at arbejde hen til, at gården kom til at fremtræde som et værdigt minde om Ludvig Holberg.

Dette mål er opfyldt, idet der på gården, som nu ejes af Den Holbergske Stiftelse, findes mindestuer om den berømte forfatter, professor og baron Ludvig Holberg.

Af Povl von Klingenberg juniors otte børn – 4 døtre og 4 sønner – blev det nummer to i rækken, Henrik von Klingenberg, som kom til at føre slægten videre, og hans søn, også døbt Povl, døde i 1771. Med ham uddøde den adlede gren af vor her omtalte von Klinenberg'ske slægt, der også var med til at tegne billedet af Marselis-slægtens brogede historie.

Povl Klingenberg.
Foto udlånt
af Dansk
Post- og Telegraf-
museum

3. Albert Baltzer Berns junior blev født i Hamburg i 1642. I 1660 indskrev han sig ved Universitetet i Basel, hvor han bl. a. skrev »Disputatio de Venetione Ferarum«. I 1662 forsvarede han sin afhandling«. . . De regalibus . . . quam . . . tuebitur«*) for den juridiske doktorgrad. Han blev dr. jur. og var da kun 20 år gammel. I 1668 modtog han kgl. bevilling til at måtte ægte Anna Margaretha Marselis, Leonard Marselis' datter. Den kgl. bevilling var nødvendig, fordi de unge var beslægtede i 2. grad. Albert døde imidlertid allerede to år efter ægteskabets indgåelse, kun 28 år gammel. Anna Margarethea Marselis, der blev enke i en alder af 22 år, giftede sig igen i 1672 med oberst Joachim von Brockdorff til Depenau.

Marselis og Depenau

Depenau var i nogle århundreder efter 1500-tallet et adeligt, holstensk gods, beliggende en milsvej syd for byen Preetz. I 1586 ejedes det af den ældgamle, holstenske slægt Sehestedt. I 1660 kom det gennem ægteskabelige forbindelser i en anden holstensk slægts, Brockdorff'ernes, besid-

*) The National Union Catalog Pre – 1956 Imprints, Vol. 50. s. 54.

delse, og på et eller andet tidspunkt i slutningen af 1600-tallet finder vi enken efter Albert Baltzer Berns junior, Anna Margaretha Marselis, som ejer af Depenau¹¹¹.

Det er denne Marselis-tilknytning til Depenau, der retfærdiggør, at vi også beskæftiger os med denne – måske lidt perifere, men ikke uinteressante – detalje.

Den kun 24-årige enke efter Berns, Anna Margaretha Marselis, giftede sig – som allerede omtalt – igen i 1672 med den jævnaldrende, netop samme år naturaliserede, danske greve, oberst Joachim von Brockdorff.

Hendes fader, Leonard Marselis, blev i 1660 i sin egenskab af dansk statskreditor bl. a. fyldestgjort med overdragelsen af Dueholm Kloster, beliggende i den vestlige udkant af Nykøbing købstad på Mors. Efter faderens død i 1668 overtog hans enke, Aletta van de Camer, klosteret, og efter hendes død i 1680 kunne Anna Margaretha Marselis bringe sin nye ægtefælle, von Brockdorff, Dueholm.

Oberst Joachim von Brockdorff synes ikke at have været en særlig sympatisk personlighed. I hvert fald havde han et meget vanskeligt og stridbart sind. Ustandseligt gerådede han i klammeri med sine undergivne. Han konfiskerede efter forgodtbefindende deres jord, og som en reaktion mod dette magtmisbrug, nægtede bønderne at adlyde den strenge herre og godsbesidder. Uoverensstemmelserne udviklede sig efterhånden til håndgribeligheder, ja, endog til stenkastkampe på åben mark mellem obersten og hans folk og de utilfredse bønder. Stridighederne var ofte så alvorlige, at de endte med dødsfald og svært tilskadekomne.

Brockdorff gjorde sig også på andre måder ufordelagtigt bemærket. Han sørgede for, at seks kvinder, der havde »tilstået« pagt med djæveln, blev dømt som »rette troldfolk« til den rædselsfulde død på bålet.

Selv døde han en naturlig død i 1719, og hans enke, Anna Margaretha Marselis, sad på Depenau til sin død i 1736. Den aldrende dame var da 88 år gammel. Begge ægtefæller ligger begravet i byen Preetz i Slesvig-Holsten.

Efter flere ejerskift havnede Depenau i 1783 hos en fransk marskal, den naturaliserede og til dansk greve i 1784 ophøjede Nikolaus Luckner (1722–1794). Luckner udmærkede sig bl. a. som rytterfører i hollandsk tjeneste. Snart efter finder vi ham i fransk tjeneste, hvor han i 1791 blev marskal.

Han gjorde sig imidlertid uheldigt bemærket som hærfører under et fremskyndet tilbagetog fra Flandern; en så forhastet beslutning fra

marskallens side, at man i Frankrig skimtede en forræder i ham. I oktober 1793 blev han stillet for en revolutionsdomstol og afskediget på gråt papir. Konventet lod ham senere arrestere, dømme som forræder og guillotinere i Paris den 4. juni 1794¹¹². Dommen blev dog året efter i konventet erklæret for ugyldig, og hans beslaglagte formue tilbagegivet hans ældste søn.

En interessant detalje er det, at digteren og komponisten Claude Joseph Rouget de Lisle i 1792 tilegnede den danske greve Luckner »Marseillaisen«¹¹³.

Hermed kan der være grund til for os at tage afsked med godset Depenau og i stedet for beskæftige os lidt med begivenhederne omkring Anna Constance, en datter af Anna Margretha Marselis og omtalte oberst Joachim von Brockdorff.

Anna Constance og kong August II af Polen

Anna Constance von Brockdorff fødtes 17. oktober 1680 i Holsten på nysnævnte gods, Depenau.

Hun var en smuk, velbegavet og meget forvænt pige, da hun i 1699, kun 19 år gammel, giftede sig med den sachsiske finansminister, bestyrer af skattevæsenet og tillige medlem af det hemmelige kabinetsråd, greve Adolf Magnus von Hoym.

Forholdet mellem det grevelige ægtepar var ikke det ømmeste. Greven var barsk og meget opfarende, og sympatien var så afgjort hos grevinden. Hendes moder, Anna Margaretha Marselis, havde skaffet Constance en dansk kammerpige, selskabsdame og veninde på én gang, Jomfru Lisbeth.

Ægteskabet var – som antydnet – ikke lykkeligt og blev af ret kort varighed. Allerede i 1705 lod Constance sig skille fra sin grevelige ægtemage – efter at kong August II af Polen var blevet forelsket i hende¹¹⁴.

Kong August II – også kendt som kong August den Stærke – fødtes i 1670 og var egentlig sachsisk kurfyrste under navnet Friedrich August I. Han karakteriseredes som en indtagende kavalier, sensuel, men tillige upålidelig og intrigant.

Han var søn af Anna Sofie – en datter af kong Frederik III af Danmark – og kurfyrst Johan Georg af Sachsen. August blev på den måde fætter til Frederik (IV) af Danmark og Karl XII af Sverige. Som sachsisk kurfyrste fra 1694 arbejdede han målbevidst på også at blive konge af Polen. Dette ønske fik han – med Ruslands, Østrigs og Brandenburgs hjælp – opfyldt i 1697.

Under et møde i Freiburg i 1709 med fætterten, kong Frederik den Fjerde af Danmark, traf de to fyrster aftaler, som på en måde gjorde August medansvarlig for Store Nordiske Krig 1709-1720. Formentlig har det været et forsøg på fra Augusts side at hævne sig på fætterten, Karl XII's ydmygende fredsbetingelser over for Polen-Sachsen i 1706.

Kong August II var som nævnt en indtagende og sensuel personlighed. Han giftede sig i 1693 med en brandenburgsk prinsesse, som han åbenlyst supplerede med en række elskerinder. Anna Constance blev een af dem, og med sin skønhed og intelligens lykkedes det hende at holde kongen bjergetaget i næsten otte år. Kongen erkendte hende som sin retmæssige hustru, og han byggede hende et pragtfuldt palæ, ja, han ophøjede hende endog til rigsgrevinde med navnet von Cosel¹¹⁵.

Efter beskrivelserne får man indtryk af, at rigsgrevinden har været prætentios og anmassende ud over alle grænser. Hun skal have blandet sig i statsanliggender, intrigerede for at styrte ministre, hun ikke brød sig om, og hun gjorde, hvad hun formåede for at hjælpe egne venner og tilhængere ind i de højere embeder. Dette skaffede hende naturligvis også mange fjender. Kongens nærmeste rådgiver, den fremtrædende feltherre og kabinetsminister, Jacob Heinrich von Flemming, blev – meget uheldigt for grevinden – en af dem.

Constance opnåede at få tre børn med kong August: Auguste Constanze, 1708, Friedrike Alexandrine, 1709, og Friedrich August, 1712. De blev alle tre optaget i den polske grevestand i 1724.

Hendes despotisme og beregnende udnyttelse af sin privilegerede stilling og hendes hæmningsløse interesse for mammon bevirkede, at man fandt, hun ikke alene udnyttede, men misbrugte sin position i en sådan grad, at hun selv havde skabt fornødent grundlag for det opgør, som førte til hendes detronisering og indespærring i 1712¹¹⁶.

Til at begynde med levede hun under bevogtning på det kongelige lystslot i Pillnitz nær Dresden. Da hendes forsøg på at formilde kongen mislykkedes, flygtede hun til Berlin. På anfordring afslog hun at udlevere de hemmelige dokumenter – ægteskabskontrakten – »le papier«, som dokumenterne blev kaldt under forhandlingerne. Heri havde kongen anerkendt hende som legitim gemalinde. Det vejede også tungt i anklagen mod hende, at hun pure nægtede at gøre rede for sin betydelige formues gemmested¹¹⁷.

Ad diplomatisk vej anmodede man om at få grevinden udleveret i 1716. Anmodningen blev imødekommet, og hun førtes til fæstningen »Stolpen« syd for Dresden, hvor hun levede i et fæstningstårn i næsten en

menneskealder. Den 31. marts 1765 forløste døden endelig den da 84-årige detroniserede og forpinte, fyrstelige maîtresse en titré¹¹⁸. Kong August var død i 1733, og selv om hans død vel nok betød visse lempelser for den indespærrede grevinde, kom hun dog aldrig uden for fæstningens høje mure.

4. Gabriel Berns til Wandsbek og Ørumgaard, født i Hamburg i 1646, studerede sammen med broderen Albert på universitetet i Basel. Han giftede sig med Marie de la Fontaine, født 12. januar 1660 som datter af reformert præst i Hamburg, Andreas de la Fontaine og Marie Ruyting.

Da Gabriel Berns døde allerede i 1678, giftede Marie de la Fontaine sig igen, denne gang med preussisk kammerretsråd, Samuel rigsfriherre von Schmettow (1658-1708). Marie overlevede begge sine ægtefæller. Hun døde i 1732.

Gabriel Berns fik 30. august 1664 sammen med øvrige medarbejdere af kong Frederik den Tredje privilegium på, » . . . at alle landflygtige Købmænd, Fallenter og letsindige Debitorer, der ikke paa ondsindet Vis havde villet bedrage deres Kreditorer, skulde kunne finde et Fristed i Wandsbek med Ret til at etablere sig paany«¹¹⁹.

Dette privilegium fornyedes i 1674 af kong Christian den Femte.

Den 27. april 1675 fik Gabriel Berns, Albert Berns' arvinger og Leonard Marselis skøde på Skjeldbred, Fiskum og Storhammer gårde i Norge og Semb i Jylland¹²⁰. Gabriel Berns døde på Wandsbek i 1678.

4. Peter Marselis og Rusland

Gabriel Marselis' ældste søn, Peter, var 29 år gammel, veluddannet og endnu ungkarl, da han i 1629, tilskyndet hertil af faderen, indvilgede i at forlade Hamburg for at bosætte sig i Moskva.

Hans fader havde, som allerede omtalt i afsnittet om Marselis-slægten, i en lang årrække plejet handelsmæssige interesser i Rusland.

Det var nærliggende, at ældste søn fik opgaven at afløse faderen i Ruslandsarbejdet. Omsætning og udbytte har sikkert været stagnerende; der måtte friske kræfter til. Da Peter tog afsked med familien i Hamburg, havde han næppe forestillet sig, at han skulle tilbringe resten af sit liv – mere end 40 år – i det store land.

Han blev en loyal leder og forgrundsfigur i det sammenhold som meget karakteristisk kom til at præge indvandrede protestanter i den tids Moskva.

Til trods for at Rusland som nævnt dannede rammen om Peters meget begivenhedsrige tilværelse som voksen, følte han det som noget helt uacceptabelt, ja, nærmest som forræderi over for sin barnetro, at konvertere til »rettroende græsk-katolsk for bl. a. dermed at opnå et russisk statsborgerskab«, og denne meget konservative trosindstilling indicerer, at den gruppe af indvandrere, som foretrak at forblive »fremmede« trods beslutningen om permanent ophold i Rusland, nok ikke har »blandet sig« ret meget med den lokale befolkning¹²¹. Denne arrogance, dette ungdommelige overmod, gjorde naturligvis ikke disse indvandrere populære, selv ikke i de bedre kredse.

Som vi snart skal få at se, kom Peters stædige indstilling til religionsspørgsmålet til at skabe ham meget store vanskeligheder, større end han havde forestillet sig.

Det var først i året 1636, at Peter fik tid til at gifte sig og stifte hjem¹²². Han var da 36 år gammel, og den udkårne var Dorothea Barnesly, en datter af en kendt, engelsk-moskovitisk købmand, John Barnesly.

Dorothea døde imidlertid allerede i 1650 efter at have skænket Peter

tre sønner og en datter. Peter havde tilsyneladende kun lykkelige minder fra sit første ægteskab.

Efter nogle år som enkemand savnede han imidlertid tosomheden og giftede sig igen i 1655, denne gang med Anna Akkema, en datter af hans kompagnon, Thielemann Akkema. Man har indtryk af, at Peter Marselis oplevede to lykkelige ægteskaber, belønnet med fire sønner og to døtre.

Efter ankomsten til Moskva nød Peter godt af faderens goodwill i det moskovitiske aristokrati. Kontakten med sine to brødre, Selio og Gabriel, der havde fået en god modtagelse og en lovende start i Holland, holdt Peter vedlige – både af følelsesmæssige og forretningsmæssige grunde.

I de første år var det primært kornhandelen, der interesserede brødrene. Her følte de sig på hjemmebane. Peter tog sig dog tid til at videreudvikle faderens »blandede handel« i Rusland: tjære, potaske, fiskeolie, skibsbygningsmaterialer o. a.

Om Peters tilværelse i Moskva de første år er vi kun sparsomt orienteret. Ikke før 1632, hvor han kommer i kontakt med en hollænder ved navn Andreas Winius, begynder historien omkring Peter at tage form. Den personlige og forretningsmæssige forbindelse til Winius var nok det taktisk vigtigste skridt ved starten af hans tilværelse i Moskva. Denne kontakt blev, trods alvorlige fortrædeligheder undervejs, et vigtigt kapitel i hans liv¹²³.

Men hvem var da denne Andreas Denijsz Winius?

Som allerede antydnet var han hollænder, født i Amsterdam i 1605, rundet af en velstående og prominent familie i Leeuwarden, Dinoy's Tjerex Winius¹²⁴.

Den unge Winius kom til Moskva i 1627, altså et par år før Peter Marselis. Han giftede sig første gang i Amsterdam i februar 1628 med Geertruyd van Rijn, anden gang i Moskva i februar 1648 med Gertrud Meyer. Winius bosatte sig i Moskva for at blive¹²⁵.

Han startede sin karriere i Moskva som opkøber og eksportør af russisk korn. Kornpriserne noteredes på det tidspunkt 15-20 % højere i Vesteuropa end i Rusland. Det var derfor naturligt for en ung og driftig købmand at starte med kornet. Kunne man opnå de nødvendige eksporttilladelser – og det var faktisk slet ikke let – var der gode fortjenstmuligheder. Der blev fra flere lande brugt mange kræfter på at skaffe sig fordelene ved at sælge russisk korn i Europa. Eksempelvis søgte Holland gentagne gange om monopol på den russiske korneksport¹²⁶, man hverken Holland eller andre lande synes at have haft held med sig.

Hvad de enkelte landes gesandter og øvrige udsendte forhandlere ikke

formåede, lykkedes det virkelig Andreas Winius at gennemføre. I januar 1631 betroede zar Michael Romanov ham et helt ekstraordinært privilegium, nemlig retten til fra zarens personlige kornlagre at købe nogle meget store partier korn, i alt 100.000 til 120.000 *chetvert*, ganske vist til overpris¹²⁷. Det blev alligevel en god forretning for Winius, og zaren opnåede for sit vedkommende en fortjeneste på handelen på ikke mindre end 100.000 rubler. Det var mange penge, men også meget korn. Der skulle ikke mindre end 15 skibe til for at transportere de store laster fra Rusland til Holland¹²⁸.

Andreas Winius blev hurtigt en velhavende og dermed også en indflydelsesrig mand. Zaren beærede ham med det nye diplom »Gosti« (Gost's gostinnym imenem), en titel – eller rang, om man vil – som kun var opnået af en meget lille og udsøgt kreds af russiske storkøbmand¹²⁹.

Samme udmærkelse opnåede Peter Marselis i 1638¹³⁰.

Winius og jernmalmen

Historien fortæller os, at datidens Rusland også kastede sig ud i kostbare krige. Våben og andet nødvendigt djævelskab til hær og flåde var kostbart. Alt dette udstyr var man henvist til at købe til høje priser hos vesteuropæiske våbenhandlere. I denne kreds arbejdede Marselis'erne energisk på at skaffe sig en fremtrædende position.

Den idérige og energiske Andreas Winius udkastede en – måske for os at se nærliggende – idé, gående ud på, at Rusland skulle gøre sig selvforsynende på våben- og ammunitionsområderne. Ideen indebar ikke alene indenlandske beskæftigelsesmuligheder. Et spørgsmål, som utvivlsomt også har vejet tungt i zarens og dennes rådgiveres overvejelser har sikkert også været opnåelsen af uafhængighed på dette vigtige område af andre stater.

Virkeliggørelsen af Winius' idé var imidlertid betinget af, at man for alvor kom i gang med at udvinde den i russisk undergrund i rige mængder eksisterende jernmalm. Allerede i 1617 havde engelske købmænd ansøgt russerne om udvindingstilladelse for jernmalmen – dog uden resultat. Lad os her blot konstatere, at Andreas Winius og hans to partnere, broderen Abraham og en anden hollandsk købmand ved navn Julius Willeken, den 29. februar 1632 fik officiel tilladelse til at bygge det første russiske vandkraftdrevne jernværk¹³¹. Man skulle dog helt frem til den 24. marts 1636, før Winius var i stand til at forevise zaren de første stangjern og jernplader. Disse prøver var fremstillet uden højovne. De blev først installeret året efter.

Dette første jernværk skulle ifølge tilladelsen placeres nær Tula ved de tre floder Voshana, Sknige og Vorona, altså syd for Moskva¹³². Værkets indehavere fik 10 års skattefri indkøringsperiode. Ved siden af råjernfremstillingen og en række færdige forbrugsvarer skulle produktionen omfatte kanonrør og projektiler, men til en i forvejen kontraktligt fastsat pris. Den russiske stat forbeholdt sig ret til, efter kun fire års forløb, at indhente tilbud »fra det åbne marked«. Ved eventuelle prisforskelle skulle værkets indehavere på forhånd erklære sig indforstået med at følge prisudviklingen, også selv om den viste nedadgående tendens.

Der skulle vise sig mange vanskeligheder i forbindelse med aftalens endelige udformning. De russiske myndigheder ønskede ikke at give aftagelsesgarantier, i hvert fald ikke af en størrelsesorden, der kunne tilfredsstille Winius¹³³. Over for dette alvorlige minus i aftalen indføjede man en indrømmelse til for værket at sælge den del af produktionen, som staten ikke kunne eller ville aftage, på det åbne marked. Ja, Winius fik endog tilladelse til at eksportere sådanne varer til andre lande, vel at mærke hvis zarens samtykke hertil var opnået i forvejen¹³⁴. Man må have lov til at gå ud fra, at produktionen af våben og andet krigsgrej er holdt uden for disse aftaler, og at der her kun var tale om eksport af varer til fredelige formål.

Den russiske stat var interesseret i, at dette jernværksekspériment kom i gang, og at finansieringen skete ad privat-kapitalistiske kanaler. Derfor tilbød zaren i aftalen med Winius at indføje en bestemmelse om – en garanti for – at ikke andre inden for den stipulerede 10-års indkøringsperiode skulle kunne opnå tilladelse til at drive jernværker i Rusland¹³⁵.

Selv om Winius og hans partnere var velhavende købmænd var de dog ikke sindet alene at påtage sig hele den økonomiske risiko i et eksperiment, som det, der her var tale om. Winius så sig derfor om efter muligheder for at supplere kredsen af investorer med flere kapitalstærke partnere inden for gruppen af indvandrede, aktive købmænd i Rusland.

Man ved, at Marselis-dynastiet allerede fra 1632 var begyndt at investere kapital i Tula-projektet¹³⁶. De forhandlinger, der var ført i Amsterdam i forbindelse med kapitalfremskaffelsen, havde Selio påtaget sig på Peters vegne. Senere rejste Peter selv til Holland i samme ærinde. Nu og da kunne Peter samtidig glæde Selio med købs- og eksporttilladelser til russisk korn.

Der var derfor intet mærkeligt i, at Peter Marselis – forøvrigt i selskab med en anden hollænder ved navn Thomas de Swaen – gik i kompagni med den oprindelige gruppe omkring Andreas Winius. Man ved dog, at

Abraham Winius og Julius Willeken allerede inden udgangen af 1638 var trådt ud af kompagniskabet. De havde i mellemtiden fundet andre og mere overskuelige opgaver at interessere sig for.

Den markante afgang af investorer i bjergværksprojektet, som var resulteret i, at Winius og Marselis efterhånden sad alene tilbage, gjorde det nødvendigt på ny at søge supplerung med mænd med tilstrækkelig risikovillig kapital. Det var på dette tidspunkt, at en stor russisk bojar-købmand og statsmand, Boris Morozov, der havde meget nær tilknytning til den unge tronarving, Alexj Mikhailovisch, blev optaget som »sleeping partner«¹³⁷ hos Winius og Marselis.

Samtidig hermed blev Thielamann L. Akkema også optaget som partner i Tula-værkerne¹³⁸. Akkema blev – som omtalt – i 1655 Peter Marselis' anden svigerfader.

I årene mellem 1632 og 1639 var der sket så mange ændringer i rækken af indehavere af zarens oprindelige privilegium, at den nye kreds blev enig med myndighederne om at udstede et nyt privilegium. Heri optræder Peter Marselis første gang officielt som medejer af Tula-værkerne. Året efter befæstede han sin position yderligere, idet kong Christian den Fjerde 10. februar 1640 udnævnte Peter Marselis til kgl. dansk resident i Moskva. Han var nu på vej op ad rangstigen.

Peter Marselis bryder med Winius

I begyndelsen af 1640'erne skete der imidlertid noget, som ikke alene skabte voldsomt røre, men efterhånden udviklede sig til noget i retning af et sørgespil.

Uden selv at ane, at der kunne være noget særligt oprørende derved, meddelte Andreas Winius sine to kompagnoner, at det var hans agt at konvertere til den russiske tro for at opnå de økonomiske fordele, der fulgte at et russisk statsborgerskab!

Fra Winius' side var meddelelsen til de to kolleger, Marselis og Akkema, nærmest at opfatte som »en formalitet«. Han kan umuligt have gjort sig forestilling om, at den for ham at se beskedne ændring af hans »religiøse status« i stedet for små økonomiske fordele på det nærmeste endte med at ruinere ham. At det endte så galt, var hans egen skyld.

Man kan dårligt forestille sig, at konverteringsspørgsmålet alene skulle have udløst så voldsomme reaktioner hos Marselis og Akkema, som tilfældet blev, hvis der ikke havde været andre forhold, der med rette kunne bebrejdes Winius. Gennem nogen tid havde der hos Marselis og

Akkema været – vistnok berettiget – utilfredshed med Winius' daglige ledelse af værket.

Deres utilfredshed nærredes bl. a. af, at Tula Værk allerede gennem nogen tid havde været i myndighedernes søgelys. Man havde konstateret, at værket ikke efterkom påtagne forpligtelser, f. eks. leveringer til staten, samtidig med, at man var vidende om, at værket leverede kanonrør til Nederlandene i store kvantiteter. Forskellige jernvarer var, trods aftale, ikke sat i produktion. Til gengæld var emner til brug for fremstilling af karabiner, muskéter, pistoler og brynjer uden videre taget ud af produktionen. Herudover modtog myndighederne idelige klager fra værkernes arbejdere over arbejdsforhold og andet¹³⁹.

Meddelelsen om Winius' religiøse konvertering skulle derfor blive dén dråbe, der fik bægeret til at flyde over¹⁴⁰.

Det uvenskab – den strid – der dermed var udløst inden for »treklan-gen« Winius, Marselis og Akkema, skulle få uoprettelige følger. Her skal kun ganske kort omtales de passager i den triste udvikling, som berører Peter Marselis.

Hvad motiverne end har været, opstod der som sagt et meget alvorligt skisma mellem på den ene side Andreas Winius, på den anden Marselis og Akkema. De to, der efter egen opfattelse havde grund til at føle sig mere end »svigtet« af Winius, opnåede efter nogle forhandlinger med myndighederne tilladelse til – Winius' 1632-privilegium var jo udløbet – at bygge nye jernværker langt nordpå ved floderne Vaga, Kostroma og Sheksna. Privilegiet fik de 5. april 1644. Marselis og Akkema var dog fortsat medinteressenter i Tula-værket.

I foråret 1646 begik Winius en letsindighed – et bagholdsangreb på sine to kolleger – som kom til at koste ham placeringen som russisk jernindustriens store mand. Han sendte finansministeriet i Moskva et memorandum, hvori han tillod sig at lægge hele skylden for den rejste kritik af Tula-værkernes drift på Marselis og Akkema til trods for, at han i realiteten selv fungerede som daglig, ansvarshavende leder af værkerne! Herudover indeholdt klageskriftet andre tendentiøse beskyldninger mod Marselis og Akkema¹⁴¹.

Den, der graver en grav for andre, falder ofte selv i den! Skæbnen var virkelig hård mod Winius, thi ikke alene havde han sendt den uberettigede klage til ministeriet, men han var så uheldig under et besøg hos Akkema at tabe udkastet til – eller måske var det en afskrift af – sit fortrolige memorandum. Et par legende børn hos Akkema fandt nogle sider af dokumentet på gårdspladsen. Konfronteret med denne kends-

gering er der næppe grund til at kritisere Marselis og Akkema for, at de herefter benyttede enhver tænkelig lejlighed til – åbenlyst eller bag hans ryg – at kritisere og angribe Winus på det voldsomste¹⁴².

En lang erklæringskrig gavnede selvsagt ikke sagen. Myndighederne følte sig mere og mere usikre og foranstaltede undersøgelser og afhøringer på virksomhederne. Det førte altsammen ikke til noget, tværtimod. Det kan derfor ikke undre, at ministeriet til sidst så sig tvunget til at afgøre sagen på salomonisk vis. Afgørelsen, der var baseret på en status, medførte, at staten overtog værkerne¹⁴³. Det skete den 30. november 1647. En rædsom dag for de tre jernværkspionerer. To statsebedsmænd, Pushin og Telepnev indsattes som tilsynsførende. De to desavouerede jernværksejere benyttede den efter deres skøn altfor hårde afgørelse til at flytte flere af deres mestre fra Tula til værkerne nordpå ved floden Vaga. Samtidig hermed ophørte naturligvis ethvert fremtidigt samarbejde mellem Winus og Marselis/Akkema.

Fremtiden kom til at tegne sig mørk for de to stridende parter. Et af våbnene var opslidende priskrige, der i 1648 skulle ende med, at Winus måtte opgive den hårde konkurrence. Marselis og Akkema gik af med sejren og kunne fra 1. september 1648 glæde sig over et nyt privilegium for jernværksdrift i Rusland i ikke mindre end tyve skattefri år¹⁴⁴.

Trods sit nederlag forblev Andreas Winus i Rusland i endnu 15 år; fra 1649 som fabrikant, sælger og eksportør af tjære og skibspeg over Arkangel'sk. Han døde i Moskva i 1662 eller 1663, 57 eller 58 år gammel. Han havde været med til at skrive den russiske bjergværksdrifts historie i 1600-tallet, men slægten Winus' bidrag til historien skyldes nok mere sønnen, Andrei Andreevich Winus, som opnåede berømmelse som en ven og en dygtig medarbejder hos zar Peter den Store¹⁴⁵.

Peter Marselis boltrer sig som diplomat

Hertug Frederik III af Gottorp grundlagde i 1619 ved Eiderens munding byen Frederiksstad. Byen befolkedes fortrinsvis af nederlandske kolonister, som af religiøse grunde havde måttet forlade deres hjemland. Hertugen havde gjort Frederiksstad til et religiøst fristed for reformerte og lutheranere. Hensigten var i øvrigt at gøre byen til en stor handelsby¹⁴⁶, og i den forbindelse var der hos hertugen opstået visse forestillinger om – netop for at fremme udviklingen i Holsten og Frederiksstad – at etablere en handelsforbindelse med Persien over Sverige og Rusland.

Flere tidligere forsøg på at etablere en forbindelse til Persien gennem Rusland var mislykkedes. England, Frankrig, Holland, Danmark og

Sverige havde været ihærdige for at få gennemfartsmuligheden oprettet. På et vist tidspunkt synes Holsten imidlertid at være den af aspiranterne, som var nærmest muligheden for at opnå den russiske gennemfartstilladelse.

En hamburgerkøbmand ved navn Otto Brüggemann havde efter svenskekongen Gustav II Adolfs helledød i 1632 afkøbt den svenske rigskansler Axel Oxenstierna nogle i Sverige beroende privilegier på Persien-handelen¹⁴⁷. Her skal kun gives et meget kortfattet referat af forløbet af det trods alle anstrengelser forfejlede initiativ fra holstensk side.

Hertugen af Gottorp sendte i 1634 et større gesandtskab til Moskva for at forhandle Persien-sagen med de russiske myndigheder. Gesandt var Philipp Crusius, deltagere i øvrigt omtalte Otto Brüggemann og Adam Olearius fungerede som sendelsens sekretær. Den kort forinden med Peter Marselis' mellemkomst fra Holsten indforskrevne livlæge til zaren, Dr. Wendelin Sybelist, og den svenske gesandt sluttede sig efter zarens ønske til det holstenske fremmøde i Moskva¹⁴⁸. Man nåede dog ikke til noget som helst resultat i forbindelse med det store arrangement.

Under en senere gentagelse af besøget var Peter Marselis – på zarens initiativ – blevet involveret i disse ret komplicerede Persien-forhandlinger. Meget tyder på, at Otto Brüggemann ikke har været en velegnet mellemmand i forhandlingerne med russerne. Ganske vist kunne Brüggemann, der jo havde skaffet Persien-kontakten ved køb af privilegierne i Sverige, med en vis ret placere sig selv ret centralt i forhandlingsfasen. Hertugen – og dermed Holsten – havde været bedre tjent med, under disse forhold ikke at have indladt sig i forhandlingerne.

Store omkostninger, gældsstiftelse og efterhånden også en alvorlig proces i 1640, som gik meget hårdt ud over Brüggemann, karakteriserer håbløsheden i det fra hertugens side velmente forsøg. Brüggemann blev under processen dømt til døden ved hængning. Ved henrettelsen i Kiel den 5. maj 1640 imødekom man den dømtes bøn om død ved sværdet i stedet for galgen.

Peter Marselis måtte i 1641 meddele parterne, at han fra Kreml var beordret til ikke mere – som russisk repræsentant – at beskæftige sig med Persien-handelen. I oktober kom meddelelsen fra hertug Frederik III af Gottorp om, at heller ikke han ønskede at beskæftige sig mere med sagen.

Denne korte holstensk-russiske entr'acte – denne drøm om et Persien-eventyr – har ingen større historisk interesse. Det er en lille krusning på vandene. Når sagen overhovedet omtales, er grunden den, at den

negative udgang og ikke mindst den russiske opfattelse af, at den holstenske hertug ikke havde opfyldt sine forpligtelser i den forbindelse, blev brugt som motivering for et senere russisk diplomatisk felttog i København. Det hører vi mere om i efterfølgende afsnit.

Peter Marselis som dansk-russisk ægteskabsformidler

Det kom som en overraskelse for Peter Marselis, at han den 9. juni 1640 blev kaldt til et møde i det russiske udenrigsministerium¹⁴⁹. Hvad man ønskede af ham var oplysninger om den danske kongefamilie. Som kgl. dansk resident i Moskva mente man åbenbart, at Peter Marselis måtte være godt orienteret om danske forhold.

Efterhånden samlede interessen sig om kong Christian den Fjerde's sønner, og ved samtalens slutning koncentrerede nysgerrigheden sig om den danske greve til Slesvig-Holsten, Valdemar Christian, kongens søn med Christine Munk. Den danske tronfølger, Christian – udvalgt prins til Danmark og Norge – havde giftet sig i 1634. Den anden søn, prins Frederik (III), havde netop forlovet sig.

Man må gå ud fra, at det har været ret beskedent, hvad Peter kunne oplyse. Ellers havde zaren næppe sendt sin aldrende tolk, Hans Helms, til København i december 1640; officielt med den opgave at overrække kongen et brev fra zar Michael Romanov, indeholdende beklagelser over hertug Frederik III af Gottorp's manglende ordholdenhed i sagen om Persien-handelen. Helms bad kongen »tilholde Hertugen at gøre Zaren Fyldest for 600.000 Rdl. aarlig«¹⁵⁰.

Det var formentlig blot et påskud. Helms mission var meget mere speget. Han skulle skaffe udførlige oplysninger om grev Valdemar Christian, hans afstamning, karakteregenskaber, ydre apparition, uddannelse o. a. Herudover havde Helms ordre til – om nødvendigt – at bestikke en lokal maler til at fremstille en billedskitse af greven. For at kaste et vildledende skær over sin mission i København skulle Helms også vise interesse for et portræt af kongen og de andre danske kongesønner.

Hensigten med Helms besøg i København var et led i zarens bestræbelser for at finde en passende ægtefælle til sin ældste datter, prinsesse Irina Michajlovna – herefter prinsesse Irene¹⁵¹.

Det lykkedes Helms at få svar på de vigtigste af de i instruktionen opstillede spørgsmål, ja, selv den vanskelige opgave at skaffe skitser og billeder lykkedes for ham. Corfitz Ulfeldt, der havde følt sig noget usikker over det russiske besøg, forsøgte ved en diskret henvendelse til Helms at få sin nysgerrighed tilfredsstillet, dog uden resultat. Kongen

derimod synes at have gennemskuet Helms' påfaldende interesse for grev Valdemar Christian. Derfor fandt kongen anledning til at tilbyde Helms billeder med en sarkastisk bemærkning om, »at såfremt zaren ønskede at se greven i sin krigstjeneste, ville det sikkert kunne arrangeres«¹⁵².

Kongen erindrede sig en lignende oplevelse, da hans broder, Hans, i august 1602 af politiske grunde skulle ægte zar Boris Gudonov's datter Xenia. Skæbnen ville, at hertug Hans døde i Moskva allerede i oktober s. å. Mærkeligt nok havde kong Christian den Fjerde ikke anledning til at lade broderens jordiske rester afhente i Moskva før i 1637¹⁵³.

Kongen var – også af politiske grunde – interesseret i en dynastisk forbindelse mellem Danmark og Rusland¹⁵⁴. Derfor fremskyndede han også – i kølvandet af Helms' »hæmmelige mission« i København – et dansk gesandtskabsbesøg i Moskva. Selskabet afrejste fra København i juni 1641. Gesandter på turen var grev Valdemar Christian og rigsråden Gregers Krabbe, den senere statsholder i Norge¹⁵⁵. Greven havde af kongen modtaget en geheiminstruktion, der anbefalede ham at imødekomme et eventuelt russisk ægteskabsforslag, vel at mærke, hvis man fra russisk side garanterede greven trosfrihed!

Ved ankomsten til den russiske grænse blev gesandtskabet modtaget af Peter Marselis, der havde ordre til at ledsage herskabet til Moskva.

Under besøget i Moskva blev grev Valdemar Christian »kun« behandlet som gesandt. Man havde fra dansk side undladt at omtale grevens nære slægtskab med kongen. Tiden under opholdet gik derfor med forhandlinger om handelsforhold. Man kom dog også perifert ind på et mere delikat emne som trosfriheden for danske købmænd i Rusland. Men grevens egne problemer berørtes overhovedet ikke. Uforrettet sag var næppe den besked, Valdemar Christian har ønsket at præsentere majestæten for ved tilbagekomsten. Derfor søgte – og fandt han – lejlighed til i al fortrolighed at forevise Peter Marselis det kongelige instruktionsdokument. Marselis fandt imidlertid ingen mulighed for at bringe det – indtil videre – uofficielle, russiske ægteskabsønske på bane¹⁵⁶. Det danske gesandtskab forlod Moskva i september uden at have fået lejlighed til at ventilere sin egentlige mission: den danske greves eventuelle ægteskab med prinsesse Irene.

Peter Marselis forblev tilbage i Moskva for i sin egenskab af kgl. dansk resident at være til disposition, hvis det netop afrejste gesandtskab skulle få brug for hans assistance. Den 20. januar 1642 kunne Peter Marselis således bringe zaren en hingst og otte stude som gave fra den danske konge.

I april 1642 besluttede zaren at sende et gesandtskab til København for officielt at tilkendegive interessen for et ægteskab mellem grev Valdemar Christian og prinsesse Irene. Det 100 mand store følge ankom i juli. Den 27. s. m. blev forhandlerne modtaget i audiens »på Københavns Slot i den største Sal, hvor Kongen sad, iført sin kongelige Pragt, paa en Trone og med Scepter i Haanden, omringet af de omkringstaaende Raad og en Mængde Adel«¹⁵⁷.

Kongen stillede flere spørgsmål til de russiske gesandter. Et af dem gik på, om greven ville opnå »fri Religionsøvelse« i Rusland. Svaret var, »at Kongens Søn måtte antage den russiske Religion og lade sig døbe«¹⁵⁸.

Efter denne meddelelse tilstod kongen ikke gesandterne flere konferencer. På de vilkår ville kongen overhovedet ikke høre tale om ægteskab¹⁵⁹.

Gesandtskabet rejste herefter tilbage til Moskva – med uforrettet sag. Det er ikke helt klart, om Marselis, der i juni s. å. havde udbedt sig tilladelse til at rejse til København – en tilladelse, han fik – kan have benyttet opholdet til at holde sig underrettet om det russiske gesandtskabs forhandlinger på slottet. Intet tyder på, at han kan have haft medansvar for det dårlige forhandlingsresultat¹⁶⁰.

I alle tilfælde fik det tilbagevendende gesandtskab en ublid modtagelse i Moskva. Sagen var grebet forkert an, instruksen ikke overholdt. Forhandlingerne skulle naturligvis have været ført på alle de fordele og den høje stilling, greven ville opnå som zarens svigersøn. Spørgsmålet om trosskifte skulle have været oversukret med alle disse fordele.

I en officiel, russisk skrivelse af 1643 udtales det, »at Gesandtskabet ikke havde handlet efter Hans Czar. Majestæts Befaling i det høje og store Værk: Giftermaalet, og at han derfor ville aabenbare Kongen sin Mening nøjere gennem Marselis«¹⁶¹.

Det er derfor, vi må antage, at Marselis ikke kan have deltaget i det russiske gesandtskabs mislykkede mission i København i juli 1642. I begyndelsen af december modtog han meddelelse om, at zaren havde udpeget ham til at påtage sig den vanskelige opgave som formidler i den dansk-russiske ægteskabssag¹⁶². Marselis behøvede ikke lang betænkningstid. Han stillede dog som betingelse, at han ikke skulle omtale det yderst penible trosspørgsmål¹⁶³. Denne reservation kunne ministeriets embedsmænd ikke umiddelbart godtage, men bøjede sig dog for Marselis' forbehold efter at være gjort bekendt med, at greven under besøget i Moskva havde vist ham kongens instruktion, hvorefter greven under ingen omstændigheder måtte »svigte sin Tro«.

Efter nogle dages forløb fik Peter Marselis ordre til at gøre sig klar til at rejse til København. Den 4. januar 1643 blev han – iført fineste russiske antræk – fejret ved en audiens hos zaren, og han var nu for første gang russisk diplomat, udstyret med akkreditiv, dateret 10. januar 1643. Med sig bragte han en ladning zobelpelsværk til en værdi af 2.600 rubler, tænkt som gaver under besøget i København. Herudover en belønning på 500 rubler og et 20-årigt privilegium på drift af jernværker; erkendtligheder, som Marselis skulle opfatte »som et Forskud« på zarens taknemmelighed¹⁶⁴.

Den 16. januar 1643 forlod Peter Marselis Moskva, ledsaget af sin svoger, William Barnesly, og hans sekretær, Christian Schimeler. Det varede dengang to mdr. at rejse fra Moskva til København. Derfor nåede Peter Marselis og hans følge først frem den 14. marts. Allerede den 20. s. m. blev gesandtskabet modtaget af kong Christian den Fjerde¹⁶⁵.

Under oplæsningen af zarens nye proposition fremhævede Peter Marselis indledningsvis den høje rang, den unge greve ville opnå som zarens svigersøn, ligesom han omtalte de besiddelser, han ville få i Rusland. Om trosspørgsmålet hedder det i oplægget:

»Die Religion betreffend lassen Ihre Czar. Maj. sich durch mich dahin erklären, wann Ew. kgl. Maj. in diese Ehevereinigung verwilligen und dero Herrn Sohn Graf Woldemars hochgräfl. Gnade zu Ihrer Czar. Maj. ablassen werden, dass Ihre hochgräfliche Gnade in Ihrem Glauben keinen Widerwillen oder Molestiren soll geschehen oder angethan werden, sintemal die Taufe und der wahre christliche Glaube der Griechischen Religion allen Völkern eine Gabe Gottes ist, welche der annimmt, den Gott dazu zieht, denn der Wille Gottes über alle menschliche Sinne under Werke sich erstreckt.«¹⁶⁶.

Kongens reaktion på Marselis' forelæggelse var forbeholden. Han ønskede trods alt bedre sikring af sønnens fremtid. En kgl. skrivelse, dateret 8. april 1643¹⁶⁷, blev overgivet Marselis til viderebesørgelse til zaren.

Zarens svarskrivelse af 9. juli s. å. blev af Peter Marselis afleveret til kongen i Glückstadt i august 1643¹⁶⁸. I sin skrivelse af 8. april giver kong Christian den Fjerde følgende udtalelse om trosspørgsmålet:

»At efterdi hans Kærlighed (d. e. Czaren) sig nu venligen Erklærer Vores elskelige, kære Søn med sit ganske Hof og Tjenere ingen Molest udi deres Religionsexercitier at skulle vederfares, saa tvivler vi jo ikke,

at dertil jo bliver bevilget Sted og Plads en Kirke til samme Gudstjenestes Forretning at opbygge og forfærdige, hvor alting med tilbørlig Skik og Andagt kunde forrettes og bestilles«¹⁶⁹.

Hertil svarer zaren i sin skrivelse af 9. juli:

»Dass dem Printz Graf Woldemar und seinem gantzen Hofvolk und Dienern im Glauben und Religion kein Widerwille geschehen soll. Belangende dass ein Ort solle bewilligt werden, daselbst man eine Kirche sollte bauen, das soll abgeredet werden mit Ihre königl. Majestät Gesandten, die da kommen sollen mit des Königs Sohn zu Unser Czar. Majestät in Moskov, wo die Kirche sein soll. Dann bei unsern Vorfahren denen grossen Herren Czaren und Grossfürsten von Russia, als auch itzund bei uns, grossen Herrn, sind aus vielen umliegenden Herrschaften Völker von unterschiedlicher Religion, Welche bei uns, grossem Herrn, in Unterthänigkeit sein, denen wir grosser Herr nach ihrem Glauben und Religion keine Freiheit oder Willen benehmen, und dieselben haben Kirchen nach ihrer Religion und verrichte ihre Gebete nach ihrer Religion und Glauben«¹⁷⁰.

Zarens skrivelse til kongen indeholdt i øvrigt en bekræftelse på tidligere løfter om grevens rang, besiddelser og apanage som svigersøn.

I hast blev der truffet forberedelser til at sende et dansk gesandtskab til Moskva under ledelse af rigsråd Oluf Parsberg. Ikke mindre end 269 brave mænd udgjorde grev Valdemar Christians suite, og 60 hørte til gesandstens følge. Marselis var selv til stede i Glückstadt, hvorfra han holdt Moskva orienteret om det danske gesandtskabs sammensætning, afrejse og rute.

I mellemtiden opnåede Peter Marselis – som et udtryk for den danske konges tilfredshed med hans indsats som formidler – at modtage et dansk adelspatent og våbenskjold, eller som det hedder: kongen nobilerede ham og gav hans afkom skjold og hjælm. Det skete i København den 17. september 1643. Peter skulle således blive det første medlem af Marselis-slægten, der opnåede den høje kongelige belønning¹⁷¹.

Dagen efter begav det store gesandtskab – en karavane på næsten 400 vogne – sig på den lange rejse til Moskva. På grund af den spændte situation mellem Danmark og Sverige, rejste man en omvej – over Vilna (Vilnius), hvortil det store vogntog ankom i slutningen af november. Fra Vilna rejste greven i nordlig retning over Pskov og Novgorod, medens

Peter Marselis skød genvej for at nå Moskva hurtigst muligt. Han ankom 27. december, og allerede 2. januar 1644 blev han modtaget i audiens hos zaren for at aflægge beretning. 21. januar holdt grev Valdemar Christian og hans følge sit indtog i Moskva¹⁷².

Straks efter ankomsten erfarede danskerne, at en svensk hær under Torstenssons kommando var på vej op gennem Jylland. Greven forsøgte – vel nok lidt mal à propos – at formå zaren til at intervenere til fordel for Danmark, desværre med det skæbnesvangre resultat, at zar Mikael fik betænkeligheder. Zaren fik det indtryk, at kong Christian den Fjerde med alliancen mellem prinsesse Irene og grev Valdemar Christian forfulgte et politisk mål, nemlig et forbund mellem Danmark og Rusland, rettet mod Sverige¹⁷³. Noget sådant var ikke i zarens tanker, og derfor ønskede han ikke mere nogen dansk-russisk ægteskabsforbindelse. Ændringen i den russiske opfattelse skulle komme til at skabe alvorlige vanskeligheder for kong Christian og den unge greve.

Grev Valdemar Christian blev nu, først af patriarken, Josef Dmitrij Frantsbekov, i begyndelsen af februar 1644 indtrængende opfordret til »at forene sig i fælles tro med vor store Monark, med Czaritsaen, med deres højbaarne Børn og med os, deres Skriftefader«¹⁷⁴. Hertil svarede greven et klart Nej og erklærede, at enten skulle zaren lade ham ægte prinsesse Irene i overensstemmelse med de trufne aftaler eller lade ham rejse tilbage med hæder. Hvis Marselis havde lovet zaren, at han ville konvertere til den græsk-katolske tro, var det uden hans vidende og vilje, og Marselis havde i så fald båret sig svigagtigt ad. Patriarkens kommentar hertil var, at Marselis ikke havde fuldmagt til at besvare spørgsmål om troen. Desuden anså patriarken det ikke for sømmeligt, at greven forlod Rusland uden først at tænke sagen nøje igennem og tale lidt om troen med gejstlige personer¹⁷⁵.

Kort efter denne henvendelse fra patriarken kom det til alvorligt ordskifte mellem zaren personligt og greven, der afviste enhver overvejelse i forbindelse med trosspørgsmålet. Han henstillede til zaren – og heri støttedes han naturligvis af sine danske forhandlere – at måtte blive løst fra planen om ægteskab med prinsesse Irene. Dette syntes imidlertid udelukket.

Efter disse intimiderende mellemspill besluttedes det i slutningen af marts 1644 at bede gesandtskabets to marskaller, kongens svigersøn, kommandant i Glückstadt, Christian Pentz, og rigsråd Sivert Urne, om at rejse tilbage til Danmark for at orientere kongen om den ulykkelige udvikling. Samtidig med denne afrejse forflyttedes alle gesandtskabets

danske deltagere fra privatindkvartering i byen til Kreml. Alle forsøg på at forhandle sig frem til opnåelse af »frit lejde« var forgæves.

Grev Valdemar Christian besluttede sig til at gøre et flugtforsøg. Det skete 9. maj med nogle få sympatisører, men forehavendet var på forhånd dømt til at mislykkes. Det kom til slagsmål og blodsudgydelser. Marselis gjorde, hvad han kunne for at råde bod på det opståede skisma. Det lykkedes ham kun delvis.

Månederne sneg sig af sted med teologiske tvistigheder mellem den russiske patriark og grevens evangeliske hofpræst. De to tidligere hjemsendte marskaller var kommet tilbage til Moskva i november, men heller ikke den danske konges henstillinger om sønnens frigivelse havde nogen forløsende indflydelse på den nærmest fastlåste situation for de mange mennesker i det store danske gesandtskab.

Valdemar Christian besværliggjorde sin i forvejen alvorlige situation ved i al hemmelighed at knytte kontakt til den polske resident i Moskva. Denne handling blev taget ham meget ilde op¹⁷⁶. En idé om at lade de russiske myndigheder forstå, at greven var alvorligt syg – en meddelelse, som Peter Marselis fik til opgave at viderebringe – blev der ikke fæstet lid til.

Zar Mikaels helbred, som i forvejen ikke var allerbedst, blev præget af de mange sorger og bekymringer i forbindelse med grev Valdemar Christians mislykkede brudfærd til Moskva. Zaren døde den 12. juli, og kort tid efter arrangerede den unge zar Aleksej en afskedsaudiens for greven og hans gesandtskab. Forinden havde man dog gjort endnu et forsøg på at formå ham til at besinde sig og konvertere. Han fastholdt – *coûte que coûte* – dog med samme styrke som hidtil sit krav om religionsfrihed.

Valdemar Christian var desuden i en for os moderne mennesker at se højst ejendommelig situation. Trods flere besøg i Moskva og flere henstillinger herom var det ikke lykkedes ham at opnå tilladelse til at hilse på sin tilkomne. Det var – sagde man – mod skik og brug – og ærbarhed!¹⁷⁷. Greven måtte stille sig tilfreds med zarens forsikring om, at prinsessen var sund og velskabt.

Inden afrejsen og som erkendtlighed skænkede zar Aleksej de danske gesandtskabsmedlemmer store gaver. Kortegeen kunne herefter begive sig på vej, eskorteret til den polske grænse af et russisk æreskompagni.

Fra Vjazma skrev grev Valdemar Christian en tak til zaren for hans forståelse og venlighed i øvrigt, og han benyttede anledningen til at lægge et godt ord ind for Peter Marselis. Denne havde dog allerede længe før

afrejsen skaffet sig store fordele af det ikke særligt vellykkede diplomatiske felttog.

Med hensyn til grev Valdemar Christian er der kun at berette, at han efter Corfitz Ulfeldts fald i 1651 gik i svensk krigstjeneste under kong Karl X. Gustav. Greven faldt i slaget mod polakkerne ved Lublin i 1656¹⁷⁸.

En tragedie

Peter Marselis havde som nævnt arbejdet sig op til en meget fremtrædende position som erhvervsmand og bankier. Han skulle således bl.a. blive en af pionererne i opbygningen af den russiske jernværksindustri. Han nød anseelse så højt op som hos den danske konge og den russiske zar og hofstab. Han var dansk adlet af kong Christian den Fjerde; padlede nu og da – som vi har set – med skiftende held rundt i diplomatiske og politiske farvande uden egentlig at have afsløret særlige evner som diplomat.

Han var født i Rotterdam, opvokset i Hamburg og levede hele sin tilværelse som voksen i Moskva. I Rusland regnede man ham ikke som nederlænder. Russisk statsborger ville han af religiøse grunde ikke være til trods for, at hans ægtefælle og børn som fødte moskovitter bekendte sig til den græsk-katolske tro. Marselis blev beæret med Gost'-titlen og rangerede dermed blandt de bedst anskrevne russiske købmænd. Alligevel forblev han udlænding. Man har indtryk af, at han betragtede sig som »2. generation af Marselis-slægtens Hamburger-epoke«. Han bevarede også tysk som omgangssprog. Det havde i alle tilfælde et praktisk formål, når henses til hans livslange kontakt til København, Holsten og Hamburg¹⁷⁹.

Året 1662 skulle imidlertid blive et dybt tragisk år for Peter Marselis og hans familie. Lad det være sagt straks, at den ulykke, der ramte ham, var selvforskyldt. Det er vanskeligt at forstå, at en så velplaceret og velsitueret erhvervsmand, netop passeret de 62, kunne bære sig så tåbeligt ad.

Peter Marselis' omdømme i hans sidste 10 leveår kom naturligvis til at lide under skandalen. Desværre har den også helt op til vor tid i høj grad været med til at overskygge hans bedrifter. Man vil hellere huske ham for tragedien i 1662 end for hans dygtige indsats fra ankomsten til Rusland i 1629 til hans død i Moskva som 72-årig i 1672.

Efter skandalen i 1662 omtales han som »en energisk og utæmmelig – nok også hensynsløs – mand, en mester i kunsten at intrigere og bedrage sine omgivelser«¹⁸⁰. Alvorlige karakterbrist må Peter Marselis have været

belastet med; ellers ville han ikke være faldet for en så banal fristelse, som den, han faldt for i 1662.

For at forstå baggrunden for katastrofen må man erindre sig 1650'ernes og 1660'ernes alvorlige inflationsperiode i Rusland. Der var virkelig tale om virvar i den russiske økonomi. Af nød og betryk satte zaren kobbermønter i omløb – en erstatning for sølvmønterne og til en tvangskurs, svarende til sølvrublen – til trods for, at kobberets metalværdi kun var mellem $\frac{1}{50}$ og $\frac{1}{100}$ af sølvets værdi. Dermed havde man åbnet døren på vid gab for falskmøntneri.

Her skal vi naturligvis ikke skrive historien om russisk mønt- og pengevæsen gennem et århundrede, men blot til orientering for læseren oplyse, at en sølvrubel vurderedes til 12 kobberrubler. I den for riget tyngende møntkrise håbede zaren på befolkningens forståelse og solidaritet. Det skulle imidlertid hurtigt vise sig, at uærligheden greb om sig. Det var alt for let at købe det billige kobber, indsmugle det på »Mønten«, lade metallet præge til »gyldigt betalingsmiddel« og derefter udsugle det igen.

Et tyveri på »Mønten« af 20.000 kobber-rubler skabte mistanken om, at sikkerhedsforanstaltningerne i forbindelse med møntprægningen ikke fungerede tilfredsstillende. Lavinen var kommet i skred. Ansatte blev mistænkt og afsløret. Skyldige angav andre ansatte, således at man hurtigt nåede op på tilståelser for omkring 80.000 rubler. Uden tilståelser havde det været umuligt at afsløre og bevise tyverierne, idet den prægede kobber straks blev ombyttet med upræget metal.

En grundig undersøgelse blev nu sat i gang. Den afslørede, at selv zarens egne rådgivere havde gjort sig skyldige under sagen, og det varede ikke længe, før lederen af »Mønten« udleverede Peter Marselis. Han skulle blive den eneste udlænding, der – helt uforståeligt for enhver – havde ladet sig besnakke af »Mønten«s leder til udsugling af 15.000 sådanne illegale kobberrubler mod at få en andel heraf på sølle 3.000 rubler. Vel var 3.000 rubler mange penge dengang, men en mand med Peter Marselis' position og rigdom burde ikke falde for en så banal fristelse¹⁸¹. Hans tro på korrupsion som en del af russisk statsforvaltning må åbenbart have været lige så stærk som hans eget ubændige pengebegær.

Marselis blev straks fængslet og afhørt af zar Alexej personligt. Under forhøret skal Marselis efter overleveringerne have tilstået sin brøde. 600 personer, herunder det samlede personale i »Mønten« i Novgorod og Pskov, var under anklage. Allerede 21. august 1662 blev strenge domme

afsagt – og eksekveret. De hovedskyldige – de mest belastede – og herunder også Peter Marselis, skulle lide den hårde straf at få afhugget venstre hånd og højre fod¹⁸².

Marselis blev også ført fra fængslet til skafottet, hvor dommen blev ham forkyndt. Han blev imidlertid ikke korporligt afstraffet. Årsagen hertil var den, at en russisk lov¹⁸³ fritog udlændinge for korporlig afstraffelse. Til gengæld – og det har sikkert været alvorligt for Peter Marselis – skulle han til zaren afstå sin samlede, russiske formue og derefter landsforvises. I kendelsen havde zaren i Marselis' tilfælde tilkendegivet, at han gerne så, at Marselis – som dansk undersåt! – blev udleveret til den danske konge og straffet efter dansk lov¹⁸⁴.

Efter domsforkyndelsen blev Peter Marselis bragt tilbage til sin fængselscelle. Hans hus blev straks besat af »strel'tsy« – professionelle soldater, »musketerer«. Hans formue blev beslaglagt af staten, herunder naturligvis også hans andele i jernværkerne, i andre virksomheder samt eksisterende varelagre¹⁸⁵.

Selvforstyldt var Peter Marselis nu – for 3.000 kobberrublers skyld – en totalt ruineret mand, i hvert fald hvad formuen i Rusland angik. Samtidig med denne ulykke var han sammen med familien skandaliseret i Moskva.

De russiske myndigheder ønskede ikke, at Akkema skulle lide for kompagnonens fejltrin. Han skulle derfor uforandret kunne beholde ejendomsretten til sin del af jernværkerne. Der opstod dog visse praktiske vanskeligheder i forbindelse med ejerforholdet, der ulykkeligtvis ikke var baseret på kontraktlige aftaler de to parter imellem. Dette medførte, at Akkema måtte erklære sig indforstået med, at den russiske stat udpegede en statsrepræsentant i værkernes ledelse som afløser for Peter Marselis. Stedfortræderen hed Fonvizin¹⁸⁶. Aftalerne forblev »flydende« og skabte hurtigt stor utilfredshed hos Akkema med den statsindsatte medejer. For Akkema var det en alvorlig gene, at flere dygtige, hollandske medarbejdere rejste tilbage til Holland efter Marselis' tilbagetræden, og det viste sig vanskeligt at skaffe arbejdskraft til erstatning for den afgåede. Efter et års forløb indsendte Akkema derfor et bønsskrift om en deling af værkerne. Han bad for sin part om at måtte få retten til Tula-Kashira-værkerne og tilbød som affindelsessum at betale 5.000 rubler.

Men helt efter Akkemas ønske kom det ikke til at gå. I juni 1663 beordrede rustningsministeriet den tilfornede Fonvizin til at inspicere jernværkerne for at finde ud af, om den af Akkema foreslåede deling nu også var en fordelagtig løsning for zaren¹⁸⁷. Resultatet af denne undersøg-

gelse blev, at ministeriet traf en afgørelse, der gik stik imod Akkemas ønsker. Den 1. december 1663 meddelte zaren, at Akkema ville få tilstået driften af Porotosskii og Ugodskii-værkerne, og at staten ønskede at beholde Tula-Kashira-områderne. Den af Akkema tilbudte affindelses-sum tilbød staten at betale Akkema med 1.000 rubler om året i fem år.

Ved Peter Marselis' nederlag i 1662 synes den efterhånden 62-årige tilværelse som russisk storkøbmand og dansk adelsmand at være styrtet i grus. Hus og hjem havde han måttet forlade. De meget betragtelige investeringer i russisk jernværksdrift var tabt. Nu sad den før så feterede pengefyrste som arrestant i et af Moskvas fængsler, ruineret og desillusioneret, ventende på den sidste ydmygelse – landsforvisningen.

Man kan undre sig over, at Peter Marselis en morgen fandt sig selv på fri fod uden for den store, tunge fængselsport, men stadig med en landsforvisningsdom hængende over hovedet¹⁸⁸.

Til gavn for ham har det utvivlsomt været, at hans indflydelsesrige broder i Amsterdam, Gabriel Marselis den Yngre, gav ham en hjælpende hånd, dels gennem egne henvendelser til zaren, dels ved at formå den danske konge, Frederik den Tredje, imellem marts 1663 og november 1664, til at skrive ikke mindre end tre breve til zaren og bede om benådning af Peter Marselis¹⁸⁹.

Omtrent i samme periode havde Peter Marselis udvirket, at sønnen Leonard i juli 1663 rejste til Sverige for at bede indflydelsesrige forbindelser dér om at intervenere i sagen, respektive at udvirke, at Peter Marselis i tilfælde af udvisning kunne opnå bosættelsestilladelse i Sverige.

Under et besøg i London lykkedes det Leonard at skaffe personlig kontakt til Charles Howard, stamfaderen til greverne af Carlisle. Howard skulle netop tiltræde som engelsk ambassadør hos zaren. Formentlig tilskyndet hertil lagde også han et godt ord ind for Peter Marselis. Alt i alt må man vel antage, at disse initiativer udefra har været medvirkende årsag til, at Peter – uden kommentarer – pludselig finder sig selv stående med ryggen til fængselsporten.

Efter løsladelsen var hans første og vigtigste opgave naturligvis at skaffe sig zarens tilgivelse og en chance for at forblive i Rusland. Hans mangeårige erfaring havde lært ham, at det gjaldt om »at gøre sig nyttig for zaren« og skaffe sig forståelse hos de mest indflydelsesrige statsmænd i riget. Ingen mulighed skulle fra hans side være uforsøgt for at få goodwill og tabt indflydelse genetableret.

Det blev en hård tid for den aldrende Peter Marselis. Han skulle begynde helt forfra. Utraditionelle midler blev taget i brug. Således

lykkedes det ham at skaffe kontakt til en mand, der netop på det tidspunkt var på vej op ad rangstigen i Rusland. Hans navn var A. L. Ordin-Nashchokin. Han havde allerede opnået rang som zarens kansler¹⁹⁰. Man ved intet om, hvornår og hvorledes Marselis skaffede sig denne kontakt, men den omstændighed, at Nashchokins søn havde bedraget statskassen og var flygtet ud af landet¹⁹¹, kan meget vel have bidraget til kanslerens forståelse af Marselis' situation.

Kansleren følte sig så belastet af sønnens fejltrin, at han bad zaren om at acceptere hans afskedsbegæring, men dette afslog majestæten. Han var en godhjertet, jovial og human mand, en uhyre sympatisk hersker¹⁹². Zaren trøstede derfor »sin gode og tro tjener«. Aldrig skulle kansleren gøres ansvarlig for sønnens fejltrin. Zaren skrev rørende og trøstende breve til kansleren og udtalte heri det håb, at sønnen snart ville angre og komme hjem¹⁹³. »Ja, det skal ikke forbavse mig, om jeg en dag får bevis for, at det, din søn har gjort sig skyldig i, blot er en drengestreg«, skrev zaren. »Ung og nysgerrig som han er, har han måske bare villet se, hvordan Herren har skabt andre lande, og når han som en fugl har flagret lidt om fra sted til sted, ender han nok med at vende tilbage til reden«¹⁹⁴.

Og zaren fik ret. Unge Nashchokin kom hjem igen og på grund af faderens store fortjenester fik junior zarens fulde tilgivelse¹⁹⁵.

Zarens humane indstilling peger i retning af, at Peter Marselis' fejltrin også ønskedes indført i glemselens store bog. I hvert fald skulle den kontakt, som Marselis havde opnået til den betydningsfulde kansler, få stor indflydelse på hans sidste leveår.

Anledningen var, kort fortalt, stridighederne fra 1654 mellem Rusland og Polen om Ukraine; en strid, som Sverige blandede sig i i 1655. Fredsforhandlingerne trak i langdrag. I september 1664 endte de uden resultat. Rusland var mere end krigstræt og ønskede fred, dog ikke for enhver pris naturligvis. Zaren og hans rådgivere besluttede derfor at forsøge at formå nogle europæiske magter til at mægle.

Den mand, der af zaren blev udpeget til den vanskelige mission var – Peter Marselis!¹⁹⁶.

I februar 1665 modtog han ordre om at rejse til Wien for at søge forhandling med kejser Leopold den Første. Han skulle undervejs søge kontakt med »den store kurfyrste«, Friedrich Wilhelm af Brandenburg, for efter besøget i Wien at begive sig til lignende forhandlinger i København.

Marselis fik med sig tre skrivelser fra zaren, én til hver af de tre

monarker. Hvis kurfyrst Friedrich Wilhelm hverken var at træffe i Königsberg eller Berlin, skulle Marselis i Königsberg forhandle med guvernør Bogislaw Radziwill og give ham zarens brev til viderebesøgelse¹⁹⁷.

Som rejseledsager fra Moskva fik Marselis udenrigsministeriets tolk, Dietrich Angelaer, som allerede fra en rejse i 1655 var kendt med forholdene i Wien. De havde i øvrigt et følge med sig på syv mand og modtog som rejsepenge og »udetillæg«: Peter Marselis 500 rubler i mønt og 500 rubler i zobel; Angelaer 300 rubler i zobel¹⁹⁸.

Missionens opgave blev omhyggeligt hemmeligholdt. Paspapirerne til russiske og andre grænseovergange oplyste, at der var tale om rejser i familieanliggender; for Marselis' vedkommende boopgørelser i forbindelse med hans forældres og en broders død! I virkeligheden var Marselis' fader allerede død i 1643, og broderen Selio var død og begravet i København i 1663¹⁹⁹. Angelaers opgave var – ifølge paspapirerne – »at hverve håndværkere til Rusland«.

Det vil føre for vidt at omtale den interessante rejses mange detaljer. Her skal blot nævnes, at Peter Marselis var tilbage i Moskva 6. december 1665, altså efter 10 måneders anstrengende rejse. Først da kunne han overrække zaren svarskrivelserne fra kejser Leopold, kurfyrsten af Brandenburg, Friedrich Wilhelm, og den danske konge, Frederik den Tredje²⁰⁰.

Marselis skal ifølge overleveringen have løst den store og vanskelige opgave brilliant²⁰¹. En følgevirkning blev bl. a. en for Marselis yderst kærkommen – både officiel og personlig – venskabelig kontakt med tidens store, russiske statsmand, Ordin-Nashchokin, som netop var i gang med et større reformprojekt i forbindelse med russisk inden- og udenrigshandel. Marselis blev kanslerens nære medarbejder i dette store arbejde, der udkrystalliserede sig i en ny handelsstatut, underskrevet i Moskva den 7. maj 1667.

I årene efter tragedien til omkring midten af 1667 havde Peter Marselis ydet den russiske zar og stat så store tjenester, at han fandt tidspunktet inde til at indsende et andragende om at få sine tidligere russiske jernværker tilbage. Han undså sig ikke for i bønsskriftet at henvise til de store tjenester, hans fader, Gabriel Marselis den Ældre, i tidernes morgen havde ydet den daværende zar Michael Romanov og hans fader, patriarken Philaret Romanov. Han mente også, måske med nogen ret, at kunne tillade sig at omtale den indsats for udviklingen af russiske jernværker, han personligt havde ydet, og de meget betragtelige summer han havde investeret i disse risikable foretagender²⁰².

Den 7. maj 1667 var – som nævnt – den nye russiske handelsstatut udstedt og udsendt; den 8. maj forelå tilladelsen til, at Peter Marselis kunne overtage Tula-Kahsira bjergværkerne igen.

Peter Marselis' overtagelse af sine tidligere jernværker syd for Moskva kom ikke til at betyde den helt store gensynsglæde for ham. Efter næsten fem år under statsforvaltning var værkerne nærmest i forfald, såvel driftsmæssigt som økonomisk. Fra 1661 havde disse værker fungeret på skift mellem forskellige departementer under rustningsministeriet. Marselis måtte se i øjnene, at store og kapitalkrævende istandsættelser var nødvendige, men han var trods alt parat til at gøre indsatsen.

I årene efter katastrofen, hvor Marselis havde været forhindret i at varetage forretningsmæssige interesser, var der sket mærkbare ændringer i landets industrielle struktur, der havde til følge, at den efterhånden aldrende og trætte Peter Marselis var blevet indhentet af en udvikling, som han til dels selv havde været med til at skabe. Den indflydelse på rigets økonomiske liv, som havde været karakteristisk for Andreas Vinius før 1647 og for Marselis og Akkema i perioden mellem 1647 og 1662²⁰³, havde ændret karakter. Protektionismen – privilegier og monopoler – var i et vist omfang erstattet af friere konkurrence. Man kan levende forestille sig, at det ikke har været efter Marselis' ønske at skulle leve op til en meget hård konkurrence fra Akkema og fra en række andre konkurrenter, ja, endog fra tre russiske statsværkers side. Staten var desuden blevet meget nøjeregnende med hensyn til kvalitet og pris.

Den velvilje hos myndighederne, som fremmede kapitalister havde forstået at udnytte, ofte meget kortsynet, synes ikke mere at være til stede. I Marselis' tilfælde var staten villig til at låne ham penge. Også på det punkt var der sket en ændring af rollefordelingen.

I beskrivelsen af Peter Marselis er her kun medtaget enkelte karakteristiske passager i hans begivenhedsrige levnedsløb. For at afrunde beretningen om Peter medtages en meget summarisk skitse af de forhold, der kom til at præge hans sidste leveår.

I en kort periode efter 1667 var Peter Marselis involveret i byggeforetagender i Rusland. Efter den store brand i Arkangel'sk gav han sammen med hollænderen William Sharf udkast til byens genopbygning²⁰⁴.

Meget perifert fik han også lejlighed til at strejfe russisk skibsbygning, specielt af marinefartøjer. Det var dog kun i sin egenskab af jernleverandør, herunder kanoner og projektiler, at han markerede sig på dette område²⁰⁵.

Marselis og det russiske postvæsen

Det russiske postvæsen skulle for et par korte perioder komme under Marselis' ledelse. Kansler Ordin-Nashchokin indså betydningen af en velorganiseret postservice, ikke mindst til gavn for udbygningen af erhvervslivet²⁰⁶. Ruslands første tilløb til et postsystem synes iværksat af tatarer og daterer sig helt tilbage til slutningen af det 13. århundrede. I »nyere tid«, altså fra omkring midten af 1600-tallet, finder vi en hollænder ved navn van Sweeden, beskæftiget med det russiske postale kommunikationssystem. Han drev en papirmølle, men tog sig tid til ved siden af at arbejde for posten²⁰⁷. van Sweeden var imidlertid ikke populær hos kansleren. Grunden til den fjendtlige indstilling kendes ikke. I maj 1668 bestemte Ordin-Nashchokin, at rettighederne til at drive »postvæsenet« skulle overgives Marselis-slægten, som kansleren åbenbart havde mere tillid til.

Det blev Peter Marselis' søn, Leonard Marselis, der fik det postale arbejde overdraget. Af en eller anden uforklarlig grund fortsatte van Sweeden som »postbesørger«, og efter hans død i 1668 – fik enken sammen med en nevø officiel tilladelse til at fortsætte en eller flere grene af postopgaven, bl. a. ekspeditionen af udenlandske aviser. van Sweeden's postafdeling ophørte imidlertid i 1669, og Marselis' postmonopol blev samtidig bekræftet²⁰⁸.

Leonard Marselis arbejdede energisk med udbygningen af postruterne. Således fik han forbindelsen Moskva-Novgorod-Riga i gang allerede i 1668, og i marts 1669 kom forbindelsen Moskva-Vil'no i stand. I juni s.å. ansøgte Leonard Marselis udenrigsministeriet om tilladelse til at arrangere en egentlig postforbindelse i månederne maj-september mellem Moskva og Arkangel'sk via Iaroslavl' og Vologda²⁰⁹.

I et af udenrigsministeriet den 30. oktober 1669 udsendt memorandum blev andragendet ikke imødekommet. Marselis havde på forskellig måde gjort sig upopulær hos embedsmændene²¹⁰.

Skæbnen ville, at Leonard Marselis pludselig og uventet døde i 1670, kun 32 år gammel. Indtil april 1672 forblev postembedet i Marselis-familiens hænder. Derefter blev det overladt Peter Marselis' tidligere kompagnon og rival, Andreas Vinius' søn. Han påtog sig imidlertid straks efter nogle officielle tjenesterejser, hvorfor postvæsenet kom til Peter Marselis' ældste søn, Petr Petrovich Marselis.

Den 10. juli 1672 fulgte Peter Marselis sønnen Leonard i graven. Herefter var Petr Petrovich Marselis slægtens russiske overhoved. Han

døde imidlertid allerede i august 1675, og ved et dekret fra december s.å. kom ansvaret for postvæsenet igen tilbage til Vinius junior.

Arbejdet med postvæsenets forskellige opgaver havde familien Marselis ikke fundet særlig attraktivt. Det gjorde Vinius åbenbart heller ikke. Han sørgede for, at det blev drevet under offentlige auspicer med ham selv som postmester²¹¹.

De russiske jernværker

Det er ingen overdrivelse, når det helt frem til vor tid fremhæves, at jernudvindingen i Rusland medio 1600-tallet blev optakten til mange fremskridt i det store rige²¹², og at pionererne på dette for Ruslands økonomi dengang så vigtige område var og blev »treklangen«, Vinius, Marselis og Akkema.

Seksten jernværker dukkede op i Rusland i årene mellem 1630 og 1674, tre statsdrevne værker, to bygget af russisk aristokrati (Boris Morozov og I. D. Miloslavskii) og elleve af Marselis og Akkema, heraf fem i kompagniskab med Andreas Vinius. I 1674 blev to af de seksten værker lukket, efterladende fjorten i funktion. Tre af disse var fortsat statsdirigerede foretagender, medens to af dem tilhørte slægten Akkema. De resterende ni værker ejedes af Marselis-familien²¹³.

Bygningen af fjorten store russiske jernværker i løbet af godt 40 år var i 1600-årene en stor bedrift. Samtidig blev det en fascinerende periode i Ruslands historie – historien om menneskers evne til gennem ideer og udholdenhed at fravryste den dybfrosne jord, 1.000 km nord for Moskva, undergrundsrigdomme – som jernmalmen.

Ved Christian Marselis' død i 1690 – et barnebarn af Peter Marselis – var den egentlige kontakt med grundstammen i det historiske Marselis-dynasti udslukt i Rusland²¹⁴.

5. Selio Marselis

Selv om der i en årrække har hersket tvivl om Peter og Selio Marselis' fødeår og sted, synes der dog efterhånden, gennem nærmere studier i arkiver i Holland, at være skaffet visse holdepunkter for, at de begge er født i Rotterdam, og at Peter må være født i 1600 og Selio i 1602. Skiftevis finder man hhv. Peter og Selio anført som familiens først fødte.

Af et notat i kirkeprotokollen i forbindelse med Selios indgåelse af ægteskab med Anna van der Straten, fremgår det »at Selio blev viet 11. april 1634, at han da var 32 år og hun 26 år gammel«²¹⁵.

I et senere i dette afsnit af bogen omtalt københavnsk universitetsprogram fra 2. april 1663 anføres Selios fødsels- og bryllupsår til hhv. 1600 og 1631. Det synes ikke at kunne være rigtigt.

Comprouventz, als noverz Selio Marsellus van Rotterdam
out 32 Jaer, van v. M. midt Brajins van d'Wijle
nuy vinder tot Hambroeg ghebore. ~~en~~ ~~en~~ ~~en~~
Comrouventz van Anna Vander Straten van Hambroeg
out 26 Jaer, geuvt mit Sara mungo gawe muelde
~~als noverz~~
Desoetkende haer dyre Soudaghe uytroepingey, omme maer de selve de Woerfz. trouwe
te saluustich, ende in alle te Cooltrekey, so Ghere dat andich geue veltige Sechinde-
ninge Coorey Galte. Ende maer dich 32 by de waerheyt Coteladich datse dyre Pitsa-
ney waer, ende maerandich in blode
Ghate door een Christelijc Gintelijc mochte Gachindat Cobodey, niet ey besonden,
zij huy Gawe ghebodey Genuelligheit.
Selio Marsellus van Anna van der Straten

Notat i hollandsk kirkeprotokol

Danmarks Adels Årbog placerer interessant nok Peter som Gabriel Marselis den Ældres først fødte søn og anfører årstallet til at ligge omkring 1595. Moskva nævnes som »formodet fødeby«²¹⁶.

Som vi ser kan der vel endnu teoretisk sættes et spørgsmålstegn ved Peter og Selios indbyrdes placering i børnerækken. Derfor – og vel også fordi en eventuel forskel i vurderingen kun kan have teoretisk betydning – nærer forfatteren af nærværende skrift ingen betænkelighed ved at slutte sig til de oplysninger, der fremgår af vedstående gengivelse af vielsesnotatet i den hollandske kirkes protokol fra 11. april 1634.

Selio må kun have været et år gammel, da forældrene med ham og den treårige bror Peter begav sig fra Rotterdam til Hamburg for at tage ophold hos Gabriels svigerforældre, Pierre og Elisabeth L'Hermite.

I den lille Hamburg-koloni af nederlandske reformerte religionsflygtninge voksede Selio og hans søskende op. Desværre er det yderst beskedent, hvad vi ved om deres opvækst.

En rastløs yngling

Det billede, vi kan danne os af Selio, peger i retning af en rastløs yngling, der fra sit 20. år forlader Hamburg for at bruge ikke mindre end 11 år til at rejse rundt i den store verden. Han besøgte således England, Skotland, Irland og Sverige, hvor han fik mulighed for grundige studier af den svenske bjergværksdrift, som under Louis de Geer's ledelse havde vokset sig til en blomstrende industri. Han besøgte endvidere Finland, Tyskland, Letland, Rusland, Spanien og Portugal, ja selv til Ostindien nåede han²¹⁷. Naturligvis var disse rejser udviklende for ham, og han gjorde værdifulde erfaringer. Han kom i kontakt med mange indflydelsesrige personligheder, som senere skulle få betydning ikke alene for ham selv, men også for en tilsyneladende gryende fremtid for et Marselisdynasti.

Efter de mange års udlændighed, og efter at spanierne definitivt havde opgivet de nordlige nederlandske provinser, slog Selio sig i 1631 ned blandt gode venner og reformerte trosfæller i Holland. Der var langt om længe faldet ro over den efterhånden godt 30-årige ungkarl.

Som allerde omtalt giftede han sig i 1634 i Amsterdam med Anna van der Straten, en af den velstående købmand, Jan van der Straten og Sara Monks fire døtre.

Som søn af Gabriel Marselis den Ældre i Hamburg, med hvem den danske konge allerede siden 1626 havde haft personlig og forretningsmæssig kontakt, ser det ud til, at Selio allerede ved sit bryllup har kunnet glæde sig over kong Christian den Fjerde's bevågenhed. Det fornemmer

man i hvert fald, når man erfarer, at kongen i anledning af Selios bryllup bad sin sekretær og rådgiver i udenrigsspørgsmål, Frederik Günther, om på kongehusets vegne at sørge for, at brudeparret som gave fik overrakt en pokal. Overrækkelsen blev betroet den danske faktor i Amsterdam, Paul de Willem²¹⁸.

Anna van der Stratens to ældre søstre, Maria og Sara, havde giftet sig hhv. 1626 og 1628 med Samuel Sautijn og Pieter Trip²¹⁹. Samuel Sautijn drev en omfattende handel på Middelhavslandene og Rusland, ikke mindst med den meget eftertragtede salpeter, medens Pieter Trip gennem et familieejet selskab var knyttet til den internationale våbenhandel.

Et karakteristisk træk for den tids våbenhandel var de over landegrænserne etablerede familiemæssige kontakter, eksempelvis var Pieter Trip svoger til den berømte hollandsk fødte bankier Louis de Geer i Sverige²²⁰. Trip kom derfor til i perioder at forsyne den svenske stat med meget store våbenleverancer. Efterhånden opstod der et skarpt modsætningsforhold mellem Marselis-slægten og de Geer, ikke alene af konkurrencemæssige årsager, men nok mere på grund af, at den ene part var dansk- den anden svensksindet.

I de første år af sit ophold i Amsterdam fik Selio et vist samarbejde med broderen Peter, der allerede fra 1629 havde overtaget faderens forretninger i Moskva. De to brødre besøgte gensidigt hinanden i Amsterdam og Moskva. Det var kornhandelen, der i særlig grad optog dem på det tidspunkt. I maj 1633 havde de således ikke mindre end 8 skibe med kornlaster undervejs fra Arkangel'sk²²¹. En større kornspekulation syntes under opsejling, men desværre for brødrene mislykkedes forehavendet, idet fem af skibene i juli s.å. blev opbragt ud for den nordfrisiske ø, Texel. Man mistænkte Marselis'erne for, at kornlasterne var bestemt for »det fjendtlige Flandern«, og de måtte – omend nødtigt – indgå på at betale en bod på ikke mindre end 10.000 gylden. Det berettes, at Selio samtidig skulle have arrangeret sig med kornleverancer fra Kurland (Letland) til Lissabon. Til trods for et eksisterende udførselsforbud af korn fra Letland til Lissabon betænkte Selio sig ikke på at levere hovedparten af de kurlandske kornlaster hertil, men han havde været snedig nok til at anvende byen Livorno ved det liguriske hav som afskibningsadresse.

Industrien begynder at interessere

Peter Marselis havde i Rusland – ved siden af de forskellige finans- og

Selio Marselis,
Kristiania
(Oslo
Bymuseum)

handelsinteresser – kastet sig over en udvikling af den russiske bjergværksdrift. Selios studier af netop bjergværksdriftens gunstige udvikling i Sverige har formentlig været medvirkende til, at Peter kastede sig over netop denne industri i Rusland.

Mærkelig nok skulle der hengå en halv snes år, før Marselis & Berns i Hamburg fik mod til at følge Peters eksempel som industridrivende. Starten var, som allerede tidligere omtalt, skibsbyggeri i Neustadt og kanonstøberi i Glückstadt. Her byggede man desuden et Tøjhus, hvortil den danske stat betalte Marselis & Berns et årligt tilskud på 3.000 RD.²²²

Norge kommer ind i billedet

De således påbegyndte opgaver af industriel karakter stillede krav til fremskaffelse af tilstrækkelige og regelmæssige tilførsler af råmaterialer som træ til skibsbyggeriet og jernmalm til kanonstøberiet.

Kongen nærrede et naturligt ønske om, at råvarerne så vidt muligt skulle findes inden for monarkiets egne områder. Derfor sørgede han for, at Gabriel Marselis den Yngre i september 1640 fik indrejsepas til Norge med den særlige opgave at undersøge mulighederne for intensivring af de norske jernværker²²³. Selio havde naturligvis omtalt sine personlige indtryk af de fine jernværksresultater, Louis de Geer kunne fremvise i Sverige.

Gabriels inspektionsrejse til Norge gav da også et godt resultat. På sin faders vegne udpegede han i første omgang det ved kysten og i Kristianias nærhed velbeliggende Bærum Jernværk, som kongen den 2. juni 1641 tilstod Marselis senior brugsret over²²⁴.

Under sine besøg i Kristiania havde Gabriel Marselis den Yngre indset nødvendigheden af at have en dygtig agent på pladsen til at repræsentere Marselis'erne – en sådan tillidsmand havde de jo også andre steder, hvor de plejede omsætningsmæssige interesser. Gabriel var i Kristiania kommet i kontakt med en Johan Kraefting, søn af Herman Kraefting fra Bremen, der sammen med en københavner, Johann Post, havde drevet Bærum værk fra 1624 til 1631²²⁵.

Gabriel Marselis den Ældre fik dermed foden under eget bord i Norge og sikrede familien et nyt landområde for deres store virkestrang og »Gewinnsucht«. Ikke alene malmen og kobberet, de vigtigste råstoffer til støberiet i Holsten, men også Norges enorme rigdomme på skove og træ fik Marselis' nye industrier i Holsten stor fordel af²²⁶.

Medens Selio var bosiddende i Amsterdam, beskæftigede han sig – så vidt vides – ikke med afskibningerne af råmaterialerne fra Norge til hhv. Neustadt og Glückstadt. Hans interesser koncentrerede sig fortsat om kornspekulationerne, som han betragtede som sit speciale. Fra 1638 ser det imidlertid ud til, at han så småt er begyndt også at tage del i våbenhandelen²²⁷.

Gabriel Marselis den Ældre dør i Hamburg

Efter Gabriel Marselis den Ældre's død i Hamburg i 1643 arvede hans to sønner, Selio og Gabriel, familiens interesser i de norske jernværker, et virksomhedsområde, som de udviklede – enten som hel- eller delejere eller som forpagtere – af andre norske jern- og kobberværker som Eidsvold Jernværk, Østerdalens og Guldbrandsdalens Kobberværker og vistnok også Kragerøværket og Mørlands Værk²²⁸. Hertil kom savværker og en betydelig eksport af træ.

I forhold til Selio havde Gabriel den Yngre efterhånden skaffet sig en dominerende position i Amsterdam. Der var ligesom ikke mere rigtig plads for Selio i Holland. Gabriel har tilsyneladende derfor støttet Selio i hans naturlige interesse for at nyttiggøre sin i Sverige opnåede viden om jernværksdrift. Som det udviklede sig, var Norge derfor en oplagt chance for Selio.

Christian den Fjerde havde som tidligere omtalt to meget indflydelsesrige svigersønner, Corfitz Ulfeldt i Danmark og Hannibal Sehested i

Norge. Corfitz Ulfeldt var Gabriel Marselis en værdifuld forbundsfælle, og Ulfeldt har sikkert formået sin svoger i Norge, Hannibal Sehested, til at støtte Selio i hans overvejelser om at bosætte sig i Kristiania.

Selio Marselis flytter til Kristiania

Anna og Selio Marselis fik under opholdet i Amsterdam i årene mellem 1634 og 1642 seks børn. Den først fødte døde som spæd. Med en børneflokk i alderen 2-10 år rejste ægteparret i 1644 til Kristiania (Oslo).

To kontrakter vedrørende salg af trælast fra Norge, dateret hhv. 1644 og 1646, har Selio underskrevet, og Kristiania er anført som hans bopæl²²⁹. Gabriel den yngre trådte herefter mere og mere i baggrunden til fordel for Selio, der jo modsat Gabriel nu havde bosat sig i Norge.

For Marselis'erne som for så mange andre flygtninge gjaldt det, at næsten ligegyldigt hvor de bosatte sig, opfattedes de som »fremmedele-menter«. Egentlige lokalpatrioter blev de ikke. De var og blev internationale forretningsmænd og pengematadorer. De var derfor i nogle relationer meget velsete og i andre foragtede. De måtte lære at leve med de plusser og de lige så mange minusser, som nu en gang følger med den fordel, det kan være at kunne købe sig indflydelse og magt. Det er en gammel sandhed, at der skal betydelig større karakteregenskaber til at administrere medgang end leve i modgang!

Selios norske privilegier

Selio havde forinden den store beslutning om at rejse til Norge så sandelig også forstået at sikre sig yderst favorable, norske privilegier.

At borgerskabet i Kristiania ikke så med sympati eller forståelse herpå, er der intet at sige til, når man ved, »at borgerne betalte byens tyngde, skat af deres jordegods, told af varer, måtte tage imod indkvartering af fordringsfulde og tyranniske officerer og soldater. Alt dette og mere til var Selio Marselis fritaget for. Han tog end ikke norsk borgerskab, han levede iblandt den norske befolkning som en fornem fremmed, havde fri ret til reformert religionsøvelse og ret til når som helst at forlade landet med hele sin formue«²³⁰!

Selio kunne altså leve i Norge, tjene mange penge dér uden at skulle svare skat, told og afgifter, alt sammen privilegier, som han havde sikret sig for 12 år, og da aftalen udløb, blev den oven i købet fornyet. Men ikke nok hermed. Byens lokale købmænd måtte lide den tort, at Selio Marselis

på grund af den toldfri ind- og udførsel af de mange levnedsmidler og andre livsfornødenheder, kunne levere sine billigere indkøbte varer til drift af bjergværkerne til lavere priser end de lokale købmænd.

»Marselienborg« i Kristiania

Efter sit indtog i Kristiania i 1644 lykkedes det Selio Marselis at tilkøbe sig et meget stort, centralt beliggende grundareal, kaldet Løkken. Området var mere end 130.000 alen² stort²³¹.

På denne grund opførte han sin bolig, en statelig trefløjet gård, som han gav navnet Marselienborg. Det kan have været en medvirkende årsag til, at hans nevø, Constantin Marselis, ca. 35 år senere døbte sit baroni syd for Århus »Marselisborg«.

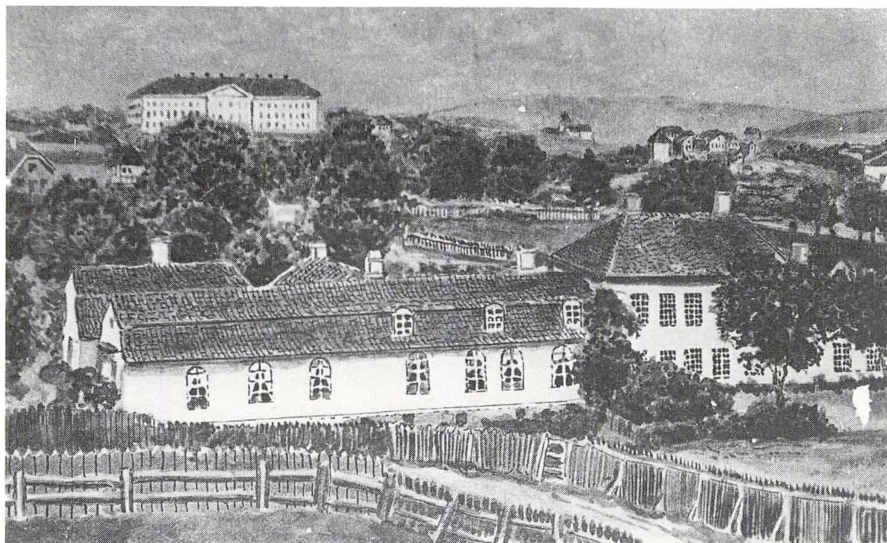
Hovedfløjen med et midterparti i to etager – den lå for øvrigt dér, hvor nu Rosenkrantzgate strækker sig – staldfløjen mod nuværende Stortingsgaten og endelig den herskabelige boligfløj mod den store, pragtfulde have eller park. Selio havde naturligvis efter god hollandsk skik lagt megen vægt på, at parken fik den skønnest tænkelige udformning. Man mener, at den kendte, hollandske gartner fra Akerhus, Julius Timme, kan have været mester for anlæggelsen af Selios berømmede park – berømmet for sin størrelse og skønhed, de lange flotte alleer og den store blomsterrigdom²³².

Marselienborg bevarede for byen i mere end 200 år efter Selios død, altså helt op til o. 1870. I de par hundrede år førte gården en ret omskiftelig tilværelse, med mange nye ejere og flere vidt forskellige anvendelsesformål.

I vor relation kan der være grund til at nævne, at en slægtning til Vilhelm (Marselis) Gyldenkrones ægtefælle, Regitze Sophie Vind, »en kommanderende general nordenfjelds«, oberst Ove Vind, i 1708 købte Marselienborg. Han betalte 1.325 RD herfor og ejede gården i 8 år²³³.

Selv om gårdens indretning karakteriseredes som »gammeldags selskabsværelser med søjler, buevinduer og dansende kariatider i let gevandt i taget«, måtte den som nævnt finde sig i op gennem tiderne at lade sig udnytte til alskens formål. Her afholdt man f.eks. det store borgerbal 1. oktober 1825 i anledning af grundstensnedlæggelsen til slottet. Otto Collett åbnede ballet med dronning Désirée²³⁴. I sine sidste år fungerede Marselienborg som »Latinskole for ældre Disciple«.

I 1644 og 1645 leverede Selio Marselis store partier salt og krigsudrustning til den dansk-norske stat. Betalingen herfor skulle delvis præsteres i

»Marselienborg«, Selios bolig i Kristiania (Oslos Bymuseum, stentryk o. 1845, efter billede af Norges første fotograf, Hans Winther)

norsk træ. I samme perioder leverede Selio en masse varer til den Hannibal Sehested'ske private husholdning.

Da Selio fremsendte sine regninger på ubetalte statsleverancer og de private leveringer til Sehested er det værd at bemærke, at statholderen uden anmærkninger anviste regningerne til staten på 20.900 RD, hvorimod fordringen på statholderen selv på 7.301 RD ikke kunne godkendes²³⁵.

Sehested forlangte enten dekort på fordringen eller genlevering af en række vareposter. Sehested skrev bl.a., »at hvis Marselis virkelig tror, at han med høje priser og i løbet af et år kan blive en velhavende mand på min bekostning, tror han fejl. Så ser jeg mig om efter andre leverandører«.

Selio behøvede dog ikke at tage hensyn til Sehesteds trusler. Ingen kunne på det tidspunkt erstatte Marselis i Kristiania (Oslo)²³⁶. Det varede da heller ikke mere end et par uger, før Selio igen modtog store ordrer på krigsfornødenheder og i et brev til kongen skriver Sehested: »Uden Marselis-brødrene ville Norge have været fortabt«!

Dadel og ros til Selio Marselis

I det tilgængelige norske materiale om Selio Marselis har man loyalt

medtaget såvel dadel som ros. Forfatteren af nærværende skrift vil gøre sig umage for at bringe yderpunkterne i de foreliggende vurderinger.

Referaterne kan imidlertid ikke forventes bragt ukommenterede. En vis nuancering, specielt hvad de kritiske betragtninger angår, må der være plads til.

Der synes at have været almindelig enighed om, at Selio Marselis' virkelyst og evner fik betydning, ikke alene for Kristiania, men for hele det sydøstlige Norge. Han skal efter det oplyste have opnået en sådan indflydelse på udviklingen, at man ved en fremstilling af datidens norske historie ikke kommer uden om at omtale ham – på godt og ondt^{236a}.

Man fornemmer meget tydeligt, at Selio ikke ligefrem opnåede popularitet hos den norske befolkning. Ikke alene var han kaldt til Norge for – på yderst fordelagtige vilkår – at drive jernværker og eksportere malm og træ i store mængder. Han skulle også snart vise sig i stand til – på dynastiets vegne – at låne konge og stat mange penge, bl.a. til finansiering af de upopulære og forarmende krige. At han så oven i købet – på toppen af sin egen rigdom, som han ikke lagde skjul på – havde sikret sig vidtgående norske privilegier, herunder økonomiske begunstigelser, som den norske befolkning fornam udelukkende skete på dens bekostning, måtte forståeligt nok hensætte den nøjsomme almue i dyb forundring. Det omtalte store grundkøb i byen og den derpå opførte overdådige bolig med parkanlæg har vel også – og det er selvforskyldt – bidraget til hans upopularitet. Når alt kommer til alt var det – retfærdigvis – ikke Marselis, man skulle klandre for de fordelagtige privilegier.

Selio skal købe krigsskibe til kongen

I begyndelsen af 1640'erne beklager kongen sig over, at krigsskibene ikke er i videre god stand. I klagen indgår besværinger over, »at ejerne af skibene ikke var i stand til at udruste dem på egen bekostning«²³⁷. I 1644 modtager Hannibal Sehested derfor ordre til at forhandle »med fremmede kjøbmænd« om at skaffe en del orlogsskibe »efter den pris som udi England vorder holden og observeret«. Hannibal Sehested finder en bedre udvej end kontanter for betalingen af skibene, idet han afslutter kontrakt med den netop til Norge ankomne Selio Marselis, hvorefter betalingen skal ske med trælast, og disse laster må kronen »låne« hos trælasthandlerne. I de af Marselis ønskede norske havne skal trælasthandlerne være forpligtet til at levere ham mindst halvdelen af tonnagen. Tolderne skal føre bog over disse leverancer, og lastværdien og tolden skal afskrives på den indgåede kontrakt om skibsleverancerne. Trælast-

handlerne holdes skadesløse enten ved eftergivelse af skat eller ved pant i kronens jordegods.

Ved kontrakten havde Marselis forpligtet sig til at levere kongen i alt 12 gode orlogsskibe; halvdelen skulle være leveringsklare inden udgangen af april 1645, resten inden 10. maj s.å.

Den 31. maj 1645 – kun to måneder efter kontraktens indgåelse med Marselis – må Hannibal Sehested orientere kongen om, at det ikke har været muligt for Marselis at levere de kontraherede skibe, hverken fra Holland, England eller Dunkerque, »saa at fred er endelig fornøden til bedre tid og leilighet«²³⁸.

Efter det negative indkøbsresultat i Holland rejser Marselis straks tilbage til Norge og køber skibene »Engel Gabriel«, »Tonsberger Fregat«, »Engel Maltul« og »Den Norske Fregat«. Herudover havde han lejet fire skibe i Norge, nemlig »St. Ole« af Bragernes og »St. Anna«, »St. Catarina« og »Enhjørningen« alle af Skien. Marselis havde forpligtet sig til at holde skibene bemandede under krigen ifølge en herom særlig oprettet kontrakt af 8. juli 1644²³⁹.

Regnskabet time

Regnskabet for denne flådeaftale blev gjort op på »Fritsø stenhus i Laurviken« den 29. august 1646 og er underskrevet af Ove Gjedde, Hannibal Sehested og Niels Lange. Opgørelsen viser, at Selio Marselis har et tilgodehavende på 129.063 RD som han – oplyses det – får udbetalt inden udgangen af 1653, altså ca. syv år senere²⁴⁰.

Som allerede omtalt blev Hannibal Sehested udsat for alvorlige anklager i forbindelse med hans embedsførelse som norsk statholder. Han forsøgte at gøre embedsmændene ansvarlige for kommissionens berettigede klager. Syndebukke skulle jo findes, men embedsmændene erklærede, at de kun havde adlydt rigsrådets ordrer. Dermed tog sagen en for Sehested meget alvorlig vending. Vi kender resultatet.

Af dokumenterne i forbindelse med den kommissionsundersøgelse, som i 1651 fællede Hannibal Sehested synes det at fremgå, at Selio Marselis skal have snydt Kronen for 49.551½ RD., idet han i sit regnskab – siges der – skal have opgivet større besætning på skibene, end der faktisk havde været²⁴¹.

Selio Marselis' skriftlige indlæg i sagen er bevaret. Han undskylder sig på alle måder og ender sit bønsskrift med at bede om kongens nåde i betragtning af, at han har gjort sit bedste.

Selio rejser selv til København, hvor han under et foretræde for kongen fremlægger sagen, som den tager sig ud, set med hans øjne, og resultatet af denne fremlæggelse bliver – og det kan man selvsagt nok undre sig over – at kongen afstår fra videre forfølgelse af sagen²⁴².

Også fra borgerskabet i Norge fremkom der klager over Selio Marselis og hans privilegerede stilling²⁴³.

Klagen munder ud i en henstilling til kongen om at »begrænse Marselis' vidtløftigheder i en handelsform, som er borgerskabet til besvær«.

Udviklingen medførte, at der i 1662 kom en ny forordning, som ophævede al told- og accisefrihed i Norge, og disse bestemmelser synes da også at have ramt Marselis. Nogen særlig betydning for Selio fik de nye bestemmelser dog ikke. Han døde året efter i København.

Det er altid vanskeligt at indleve sig i den tilværelse, mennesket var henvist til at leve for 300 år siden. Alene inden for de seneste 50 år er der gjort så store fremskridt i den menneskelige levestandard, at den ældre generation i dagens Europa virkelig har svært ved at følge med.

Helt så slemt, som vi gerne vil beskrive fortiden, var den vel heller ikke. Dengang levede man blot tilværelsen på andre præmisser. Det gjaldt naturligvis også datidens form for handel og låntagning. Tidens last var pengebegærlighed. I dag er vi forvænt med et højt udviklet bank- og kreditvæsen. Dengang blev befolkningen kun meget nødtørftigt orienteret om de egentlige grunde til, at kongen tilbød rige indvandrere tilsyneladende urimelige fordele for at bosætte sig her eller sikre konge og stat udenlandsk kapital, som slet ikke var så let at skaffe. Denne var – belærer historien os om – dengang lige så nødvendig, som den er det i dag. De forkætrede privilegier har nok været en del af renten.

Man skal ikke mange årtier tilbage i historien for at konstatere, at store pengematadorer – for nu blot at nævne nogle enkelte – som John D. Rockefeller, Andrew Carnegie og J. P. Morgan i USA – i skrift og tale hånedes med omtale som »meget hårdkogte forretningsfolk, ja man kunne gyse over den kolde stræben efter at tjene penge«, eller »som utroligt brutale uden moralske betænkeligheder«, og »strøende om sig med penge og nydende den underdanige hyldest, som fulgte heraf«²⁴⁴.

For 300 år siden levede man i en verden, hvor få havde for meget og til gengæld altfor mange havde for lidt. I dag har vi vel nærmet os Grundtvigs utopiske tilstand.

Om hundrede år vil mennesket med undren lytte til beretningerne om den beskyttede tilværelse, et bredt udsnit af Europas befolkning burde

have glædet sig over i sidste halvdel af det 20. århundrede. Men det er en anden historie.

Den norske postdirektør Selio Marselis

Postvæsenet i Norge var i 1647 grundlagt af Hannibal Sehested, som naturligvis ikke kunne påtage sig driften. Derfor arrangerede han sig med en hollandsk tilflytter ved navn Hendrik Morian, der for sig selv og sine arvinger sikrede sig postprivilegiet for 20 år.

I 1653 indsendte Selio Marselis en kritik til kongen af det norske postvæsens langsommelige ekspedition og pegede samtidig på muligheder for væsentlige forbedringer i postgangen mellem København og Kristiania vice versa, mellem Kristiania/Trondhjem og Kristiania/Bergen²⁴⁵.

Man skal nok lægge mærke til, at Selios henvendelse til kongen skete samtidig med, at Selios gode ven i København, Povl v. Klingenberg blev generalpostmester i Danmark og hertugdømmerne²⁴⁶.

Kongen reagerede omgående ved at beordre sin statholder i Kristiania – Hannibal Sehesteds afløser i embedet – Gregers Krabbe (1594-1655) til at drøfte de stillede forslag til forbedringer med Selio Marselis²⁴⁷.

Hendrik Morian var allerede død i 1648 og hans ægtefælle i 1653. Alligevel fortsatte Morians svigersøn, Isaac van Geelkerck, som postprivilegeret, til trods for, at Selio Marselis havde tilbudt kongen at reorganisere det norske postvæsen vederlagsfrit²⁴⁸.

Mod løfte om, at hans søn, Gabriel III, ved det Morian'ske privilegiums udløb ville få posten som generalpostmester, erklærede Selio sig den 6. november 1653 indforstået med at fungere som postdirektør og -inspektør²⁴⁹.

Den 29. juni 1660 blev en anden svigersøn til Morian, Jacob Jensen, generalpostmester, men i 1658 var der udgået ordre til alle norske postmestre – og altså også til Morians arvinger – om »at adlyde Selio Marselis«.

Når man medtager det væsentlige i, hvad der kan fremføres som kritik af Selio Marselis, må man retfærdigvis også referere kendsgerninger, som på forskellig måde taler til hans fordel.

Af de kritiske kommentarer fornemmer man irritationen over, at Selio »altid løb af med sejren«²⁵⁰, når han i en kritisk situation fremlagde sit forsvar over for kongen eller de højeste embedsmænd. Han havde, siger Bull, »evne til at vride sig fra vanskelighederne ved brug af alle kneb«.

På den anden side lægges der ikke skjul på²⁵¹, at der i de henvendelser,

der er bevaret fra Selio Marselis' egen hånd, altid er et skær af interesse for det almene vel, for rigernes fremgang, kongens fordel osv. En vis saglighed frakender man ham heller ikke, dog kommer den kun til orde – siger man – i sammenhæng med Selios klager over en eller anden afgift, man har krævet af ham. »Der er noget vist troværdigt, næsten stiltfærdigt ved Marselis' fremstilling og hele ræsonnement,« skriver Edv. Bull i anden sammenhæng.

Selios sidste år i København

De sidste år af sin tilværelse – vistnok fra slutningen af 1657 – tilbragte Selio Marselis i København. Han blev her medlem af en kommission, nedsat for at få fastslået, hvad der egentlig skulle forstås ved »at København skulle være en stabelstad«.

Kommissionen var repræsenteret af to rigsråder, fire borgmestre, stadshauptmanden, rentemester Henrik Müller, finansmanden Selio Marselis og nogle andre fornemme borgere. Kommissionen barslede 1. marts 1659 med en betænkning²⁵².

Selio Marselis døde i København 20. marts 1663. Ifølge den store begravelsesprotokol, nr. 11, blev »Bjerg-Raad Selii Marcelli« begravet 10. april s.å. i det Henrik Müller'ske kapel »inden koret« i Sct. Nicolaj Kirke i København²⁵³. Her blev også Selios svigersøn Henrik Müller junior, gravsat i 1717. I værket Danmarks Kirker omtales han som »svoger«, formentlig en oversættelse af det gamle danske ord »maag«, der betyder slægting, især svoger eller svigersøn, I det her omhandlede familieforhold er der tale om »en svigersøn«.

Sct. Nicolaj Kirke i København brændte i 1795 og led så stor brandskade, at al kirkelig virksomhed i selve kirken ophørte for ikke mere at blive genoptaget.

Ved branden gik næsten samtlige gravminder tabt. Inventarlisterne overdrog man i 1806 til Helligåndskirken i København.

Et »Universitetsprogram«, udsendt i København i Selios dødsår, anfører en række af de vigtigste data i Selios liv, og i denne sammenhæng berømmes han for den flid og troskab, hvormed han havde røgtet alle sine hverv²⁵⁴. Se s. 110.

Selio Marselis' børn

1. Anna blev født den 14. december 1634 i Amsterdam, men døde kort efter fødslen.

2. Gabriel (III) fødtes også i Amsterdam, formentlig i slutningen af 1635. Han fulgte med familien til Kristiania i 1644. Han var da en halv snes år gammel²⁵⁵.

Alt tyder på, at han efter at være kommet til skelsår og alder har interesseret sig for faderens bjergværksvirksomheder i Norge.

De norske jern- og kobberværker var dog ikke blevet den store økonomiske succes for Marselis, i hvert fald ikke på længere sigt. En af grundene hertil kan have været uforstandig og derfor selvforskyldt »rovdrift« på værkerne fra Marselis' side. Det fik meget alvorlige følger; så alvorlige, at driften af flere af værkerne måtte bringes til ophør. Selv Norges på daværende tidspunkt betydeligste kobberværk, Røros, måtte dele skæbne med flere af de mindre værker.²⁵⁶ Som allerede omtalt (s. 95) overtog Selio Marselis' lokale norske medarbejder, Johan Kraefting, i 1664 for egen regning Bærum Jernværk, og Eidsvold Værk overgik til hertug Jacob von Kurland.

Som ældste søn havde Gabriel ved faderens død i København i 1663 arvet hans formue samt hvervenerne som Oberbergamtsassessor og postdirektør og – efter Morian-postprivilegiernes udløb 12. april 1668 – positionen som generalpostmester i Norge. Gabriel opholdt sig meget på Sem Hovedgård ved Tønsberg i det sydlige Norge.

Med rette eller urette havde han stillet store forventninger til sine muligheder som norsk industrimand, men tingene havde udviklet sig ugunstigt, ikke mindst på grund af de omtalte forhold. Gabriel må hverken have haft mod eller styrke til at tage kampen op mod vanskelighederne. Han syntes mere stemt for at se sig om efter andre jagtmarker.

Den 11. januar 1665 indsendte han til Statskollegiet i København et motiveret forslag til oprettelse af et svovlværk i Island – med ham selv som sjælen i foretagendet. Kongen stillede sig umiddelbart velvillig til tanken. Det samme gjorde Statskollegiet²⁵⁷.

På et møde i kollegiet den 1. februar s.å. gav man Gabriel Marselis (III) en 9-årig koncession på udvinding af svovl i Island, men på et nogle dage senere afholdt møde i kollegiet måtte man behandle en supplik fra en Hans Pedersen Bladt, som var overbevist om, at han tidligere havde fået løfte om privilegium til svovludvindingen i Island. Bladt havde allerede sat sig i udgifter i den anledning. Ved Statskollegiets mellemkomst forligtes sagen ved, at Marselis betalte Bladt 200 RD. og »dermed var begge Parter vel tilfreds og gav hinanden deres Haand derpaa«²⁵⁸. Gabriel Marselis (III) skrev sig fra 1667 til 1670 »Gabriel Marcellius Seliussen« efter faderens fornavn²⁵⁹ og formentlig for at undgå forveks-

ling med farbroderen i Amsterdam. Inspirationen til denne tilføjelse til navnet kan dog også være opstået, efter at han tog ophold i Island.

Der fandtes svovllejer ved flere islandske vulkaner, men så vidt vides kun i beskedne mængder. Gabriel havde modtaget tilladelse til at udvinde »alt det svovl, som han kan tilvejebringe paa bemelte Island«, dog naturligvis uden på nogen måde at forulempe indbyggerne. Der synes at være afsagt dom i det islandske Alting i en sag om »Skade paa Græsgang ved Flytning af Svovl over Sagsøgerens Jorde«. Efter fire års forløb lykkedes det Gabriel Marselis at opnå prolongation af privilegiet for yderligere 8 år i forlængelse af de oprindelige 9 år.

Gennem Gabriels to søstre, Anna og Constantias ægteskaber med hhv. admiralitetsråd Gerhard Treschow i 1663 og amtmand Henrik Müller junior i 1668, befæstede Gabriel sin norske position yderligere, men ret pludseligt i årene før 1670 overlod han ledelsen af forretningen²⁶⁰ i Norge samt den norske postforvaltning til sin eneste broder, Johan, og drog til Hamburg, hvor han fik en stilling som assessor i Kommercekollegiet.

Bag den efterhånden 35-årige ungarl Gabriels pludselige indskydelse at opgive Norge og Island til fordel for Hamburg lå en – skulle det vise sig – håbløs og for ham desværre ugensældt kærlighed til sin kusine, fru Anna van de Wiele, født Berns.

Dagen før juleaften 1671 fandt man ham død for egen hånd foran Hamburg Teichtor. Anna van de Wienes broder, Gabriel Berns, den unge herre på Wandsbek, opnåede gennem sine indflydelsesrige kontakter at få Gabriels lig udleveret, og i stilhed blev han bisat i Wandsbek. Der herskede i Hamburg i navnenotaterne om afdøde visse misforståelser eller fejlskrifter. Et sted benævnes han »Leonard« Marselis, et andet »Morseelsen eller Morcellis« – uden fornavn²⁶¹. Kongen gav sit minde til, at der ikke skulle foretages videre efterforskning i den triste sag, og i øvrigt blev der givet ordre til, at boet skulle skiftes efter loven²⁶². Således arvede afdødes broder, Johan, forretningen i Norge og formentlig også afdødes anpart i svovludvindingen i Island. Generalpostmesterembedet derimod overtog Albrecht Schumacher, Griffenfelds dygtige broder, som i 1674 blev adlet med navnet »Gyldensparre«. Han blev i øvrigt gift med Povl Klingenbergers søsterdatter, Anna Margretha Iserberg. Hendes fader, Hermann Iserberg, var Gabriel Marselis den Yngre's agent i København²⁶³.

3. Anna fødtes 18. januar 1637 i Amsterdam. Også hun fulgte familien til Kristiania (Oslo). Om hende er der ikke meget at fortælle. Den 14. april

1663 fik hun brev på »at maatte vies i Huset uden Trolovelse og Lysning«²⁶⁴. Den udkårne var Gerhard Treschow²⁶⁵, der siden 1661 havde fungeret som sekretær hos den danske statholder i Norge.

Slægten Treschow er en af de få skandinaviske slægter af dansk oprindelse, altså uden forbindelse med den udbredte tyske adelige slægt, Treskow²⁶⁶. Navnet Treschow forekommer her i landet første gang 1655, da »vor elskelige Gerhard Treschow« – på kong Frederik den Tredje's vegne – kvitterer for 400 RD. til A. B. Berns enke og arvinger & Leonard Marselis i Hamburg²⁶⁷.

Gerhard Treschow fødtes o. 1627. Uden tvivl er denne Treschow identisk med den »Gerardus Treschovius«, som 5. september 1648 blev immatrikuleret ved Leyden Universitetet²⁶⁸. I 1649 træffer vi ham på universiteter som Franeker (Holland), samme år i Helmstedt (ved Braunschweig) og endelig i 1652 på Oxford (England). I 1661 blev han som nævnt admiralitetsråd og sekretær i Kristiania hos statholder Niels Trolle²⁶⁹.

Hans ægteskab med Selio Marselis' datter blev af kort varighed. Han døde allerede i 1664 kun 37 år gammel og begravedes i Kristiania 10. marts s.å.

Anna døde 1. marts 1694 og blev begravet i Amsterdam 11. maj s.å.

4. Sara kom til verden i Amsterdam 1638. Hun giftede sig før 1663 med en Arent Cool. Nærmere oplysninger savnes.

5. Constantia er født i Amsterdam 1642 og opvokset i Kristiania. 20. maj 1668 giftede hun sig med etatsråd og amtmand over Skive amt, danskeren Henrik Müller junior (1635-1717) til hovedgården Lønborggaard, vest for Tarm i Ringkøbing amt. I den katolske tid, altså før reformationen, kaldtes denne gård »Lønborg Bispegaard«²⁷⁰. Under »Grevens Fejde« i 1534 blev gården plyndret af skipper Clement. På Lønborg kirkegård findes endnu gravminder over tidligere ejere af Lønborggaard.

Henriks fader, rentemester Henrik Müller, overtog gården o. 1664. Senior (død 1692), junior (død 1717) og sidstnævntes søn, etstsråd Selius Müller – formentlig opkaldt efter morfaderen – (død 1750) har ejet Lønborggaard.

6. Gabriel Marselis den Yngre

Gabriel Marselis den Yngre fødtes i Hamburg i 1609. Bekræftelse på fødselsåret har vi. Hans fader figurerer i St. Petri Kirkes dåbsprotokol som fadder ved sønnens dåb den 2. oktober 1609²⁷¹.

Om Gabriels opvækst i den lille koloni af nederlandske religionsflygtninge i Hamburg ved vi intet. Man må gå ud fra, at han har måttet igennem en streng købmandsmæssig uddannelse hos faderen. En dygtig og meget foretagsom forretningsmand blev han i hvert fald. Kun 19 år gammel afsluttede han på faderens vegne en kontrakt med amtsforvalter Cai Ahlefeldt om leverancer til den danske hær for i alt 24.248 Rd.²⁷².

Det er først, da den unge Gabriel Marselis bosætter sig i Amsterdam i 1634, at vi for alvor begynder at få kendskab til ham. Han samarbejdede naturligvis med Stamhuset i Hamburg. Kapitalen kom – i hvert fald i starten – derfra. I Hamburg svævede faderen endnu over vandene, vel hjulpet af kompagnonen, Albert Baltzer Berns, og sønnen Leonard. Så længe Selio opholdt sig i Amsterdam, havde Gabriel daglig kontakt med ham, og broderen i Moskva hørte han regelmæssigt fra.

Vi ved, at Gabriel senere gjorde forretninger med folk som toderen i København, holsteneren Henrik Müller²⁷³ og generalpostmester Povl Klingenberg, begge blev store danske statskreditorer. Henrik Müller, et markant eksempel på datidens statsbankiers, kom endog i familie med Selio Marselis, da Henrik Müller junior til Lønborggaard ved Tarm i Ringkøbing amt, giftede sig med Selios datter, Constantia. Povl Klingenberg giftede sig, som omtalt i bogens afsnit om Berns-slægten, med Berns datter, Elisabeth, og opnåede derved den attråede mulighed for et senere medejerskab af det Marselis-Berns'ske Stamhus i Hamburg. Klingebergs søster, Elisabeth, var i øvrigt gift med Gabriel Marselis' agent i København, Herman Iserberg. Iserbergs datter, Anna Margaretha, blev gift med Griffenfelds broder, Albert Schumacher, der blev dansk adlet med navnet Gyldensparre.

Samme år, som Gabriel flyttede fra Hamburg til Amsterdam, var han

gæst ved Selios bryllup med Anna van der Straten. Selio havde lært Anna at kende i Hamburg, hvor hendes fader havde opholdt sig nogle år som »Spanienhandler«. Van der Stratens var indflydelsesrige folk.

I juni 1635 fulgte Gabriel broderens eksempel og giftede sig med en søster til svigerinden Anna, den kun 19-årige Isabeau (Isabella) van der Straten. Brylluppet stod i byen de Beemster i Nordholland.

I 1638 blev Gabriel af den danske konge betroet hvervet som kgl. faktor og resident i Amsterdam. Han broder, Peter, fik samme hverv i Moskva, og deres fader blev kgl. faktor i Hamburg, en påskønnelse, der også overgik Albert Berns. Overdragelsen af disse kongelige tillidshverv var et udtryk for anerkendelse. Marselis-brødrene sad virkelig til høj-bords blandt datidens nordeuropæiske finansmatadorer.

Få år senere (1642) modtog Gabriel Marselis den Yngre udnævnelse til »residerende dansk Kommissarius i Amsterdam«. Han slægtede faderen på og skulle blive den af Marselis-brødrene, der i særlig grad kom til at varetage slægtens danske finans- og handelsinteresser.

Gabriel skulle også blive den egentlige igangsætter af den norske jernværksindustri. Det skaffede ham dog ikke popularitet i Norge. Som tidligere omtalt, sørgede han for, at broderen Selio i begyndelsen af 1640'erne flyttede fra Amsterdam til Kristiania, hvor han kom til at varetage såvel egne som Gabriels norske interesser. Selio kom med andre ord til at tegne dynastiets »norske linie«.

Det var ikke Gabriel Marselis' hensigt at beholde sine andele i og sin indflydelse på driften af en række norske bjergværker. Vi skal dog helt frem til november 1655, før han testamentarisk bestemmer, at hans andele i Norges jernværker skal sælges efter hans død. Den usikkerhed, som prægede forholdene op til krigene 1657–60, tilskyndede Gabriel til at meddele Selio uindskrænket fuldmagt til at varetage hans norske interesser og om nødvendigt sælge eller bortforpagte hans norske godser og andele i jernværkerne²⁷⁴.

Gabriel Marselis havde bosat sig i Amsterdam for at blive. Efter brylluppet med Isabella van der Straten fik de en datter, som blev opkaldt efter moderen, men lille Isabella døde kun syv år gammel. Barn nr. 2 var en søn, som fik navn efter faderen; han blev kun 27 år gammel.

I årene mellem 1641 og 1647 fødte Isabella fire levedygtige sønner, Johann og Frans, hhv. 1641 og 1643, samt Vilhelm og Constantin, hhv. 1645 og 1647. Som vi skal se, fik Johann og Frans kun flygtig tilknytning til Danmark. Vilhelm og Constantin derimod blev de to unge baroner, der efter faderens ønske bosatte sig i Århus-området.

Gabriel Marselis
den Yngre i
Amsterdam (1609–1673)
Maleri af P. Nason
på Frederiksborg-museet

Marselis'erne som storgodsejere på internationalt plan

I perioder brillerede også medlemmer af Marselis-slægten som storgodsejere.

Leonard Marselis, der ved faderens død i 1643 arvede hans gods i Ottensen i grevskabet Pinneberg, fortsatte, hvor faderen slap, som nidkær bygherre. Han opnåede således i 1655 tilladelse til told- og licensfrit at indføre egetræer til videre udbygning af sin store park²⁷⁵.

Albert Baltzer Berns fortsatte udbygningen af det erhvervede slot, Wandsbek, i Holsten og Selio Marselis havde etableret sig storslået på sit »Marselienborg« i Kristiania.

De ovenfor omtalte ambitiøse »slægts-monumenter« – eller statussymboler, om man vil – blev gjort til skamme, da Gabriel Marselis den Yngre byggede sit fyrsteligt udstyrede slot med parkanlæg og orangeri i Overveen, nær Haarlem.

Delkopi af nedfotograferet Universitetsprogram, udfærdiget i København 2. april 1663 af professor Bertel Bartholin om Selio Marselis:

RECTOR
REGIÆ HAVNIENSIS UNIVERSITATIS

M BARTOLUS BARTHOLINUS,

Eloquentiæ Professor Regius

Let. Sal.

Multum omnino interest, ut præclara bonorum & excellentium virorum nomina iusto laudum cultu celebrentur, ac præ cæteris, qui minus habere virtutis, posteritas studiosè commendatur. Neq; enim existimandum est, sine certo consilio veteres, Majorum suorum virtutes & egregia facta, aut status, aut imaginibus, aut literis, aut faxis, aut ipsi deniq; cælo consecrassè; quam consuetudinem non barbarastantam, sed in primis maximas easdemq; politissimas gentes magno servasse & retinuisse studio, omnis antiquitas tradit. Quis autem cum ipsi viris memoriam virtutis sepeliendam existimet, quæ ipsa suo jure coronam, quam in hoc vitæ studio meruit, exposcit, & in propriam immortalitatem se afferere studet? Indignum certè foret præstantes & ignavas animas in eandem umbram easdemq; tenebras conjicere: à qua injuria si illustres non eximerentur, nulla posteris, ad magna & laudabilia præstantia, relinquere exempla, quibus honestiores ad virtutem quæq; maxime inflammantur. Quod si verò quisquam inter antiquitatis Patris civis in luce ac honore omnium collocari debet, certè id meritis est vir nobilissimus & prudentissimus, quem nuper nobis creptum iusto plausu lugemus, SELIUS MARCELLUS, Serenissimæ Regiæ Majestati per Norwegiam in fodinarum metallicarum curià à consiliis, publicorum ibidem tabelliariorum Director generalis. Tanta ejus non modò in conceditiis regeciis & officiis prudentia, tanta in Regem nostrum Clementissimum pietas fuit, ut digna sit ejus memoria, quæ à temporum interitu vindicetur, ac æternitate donetur. Anno reparatæ salutis supra millesimum sexcentesimo, decimo quinto Decembris, quadrante primo post horam tertiam matutinam, natus familia nobilissima, plurimis magnarum virtutum exemplis inclytà, perq; totum Belgium longe lateq; celebratà, parentem habuit nobilissimum & prudentissimum virum GABRIELEM MARCELLUM, antiquà & nobili stirpe von Elsswoud in Brabantia ortum, ac deinde Serenissimi Danorum Regis CHRISTIANI IV. piz memoriz residentem Hamburgi Commissarium; matrem verò omnibus virtutibus splendidissimam ANNAM LERMITÈ, itidem ex perhonestà & nobili profapia Brabantina oriundam, cujus frater generosissimus ille Heros Jacobus Lermite, Batavice classis Præfectus summus, qui præclaris suis & ingentibus contra Hispanos victoriis illustriissimæ Batavorum genti vias ad orbis præcipuas partes non nihil clausas, patefecit. Sed exagitant inter ea optimos parentes iniquiora fata, quæ in Patria ipsos manere non permisserunt, grassantibus pro lubitu in illustres quasvis Brabantie familias religionis reformatæ addictas, tum Albano Duce, tum reliquis ejusdem gubernationis Hispanice successoribus. Quà tempestate Patria cedere coacti, in eam Belgii partem, quam confederati tenebant, venerunt: ubi per aliquod tempus commorati, ac deinde & acrius quàm ante efferverent acerbissimi belli gravitate, Hamburgum tandem petierunt, nullà interea curà de filio, tum bimulo, quàm optimè educando abnegati; quem ut Christianis virtutibus, itiq; literis & artibus, quæ ætati, generis honestati, totiq; deinde vitæ erant profuturæ, assuefacerent, variis Præceptoribus tum privatis tum publicis probe informandum tradiderunt. Quæ interea cogitationem foventes, ut, profigatis sævientis Martis injuriis, quàm primùm in Patriam charissimam reverti pateret reditus. Quà spe secundum votum non asfulgente, certum deorùm fixumq; sibi domicilium Hamburgi elegerunt, ubi nobilissimus parens officium

Den latinske tekst – kort fortalt – i dansk oversættelse:

'Bestyrer for »metalgruberne« i Norge og »generaldirektør for det offentlige tabelværk« (=generalpostdirektør?) sammesteds SELIUS MARCELLUS, født 15.12.1600 klokken 3.15 (klassisk klokken 6.30) i en vidt berømt belgisk slægt som søn til »kommissær« i Hamburg GABRIEL MARCELLUS af den ædle slægt von Elsswoud og hustru ANNA LERMITÈ, af en ligeledes velædel slægt i Brabant (søster til den hollandske krigshelt JAKOB LERMITÈ, øverstbefalende for den bataviske flåde). Gift i 1631 med velædle ANNA von der STRATEN, datter af HANS von der STRATEN og hustru SARA MONIX i Brabant. I ægteskabet to sønner og fire døtre (unavngivne). Fra 1643 til 3.9.1654 »postmester«/generalpostdirektør i Norge, fra 1657 minebestyrer. Død 20.3.1663 klokken 5 (klassisk klokken 10) i en alder af 62 år, 3 måneder og 5 dage. (Se side 103)

I Haarlems historiske arkiver kan man skaffe sig oplysninger om denne ejendoms tilblivelse. Byggeriet påbegyndtes o. 1650 af en velhavende Haarlem-købmand, Carel Molijn. Opgaven må have været for stor og kapitalkrævende for Molijn. Undervejs opgav han sit forehavende og måtte oven i købet erklære sig konkurs.

Man solgte byggepladsen til Gabriel Marselis den Yngre i 1654. På ny fik han lejlighed til at vise, at han havde magt over tingene. Han udnyttede straks grundmæssige tilkøbsmuligheder og fuldførte i løbet af nogle år det store og meget kostbare byggeprojekt. Lystslottet fik navnet Elswout, vistnok efter en ejendom i Flandern eller Brabant, som hans bedsteforældre skal have ejet²⁷⁶.

Elswout skulle – som privat besiddelse – blive et af de mest imponerende slotte i 1600-tallets Nederlandene²⁷⁷.

Det blev en seværdighed af format, og udenlandske fyrster og statsmænd var da også nu og da gæster i det fornemme hjem. Den danske kronprins Christian (V) skal således have gjort ophold hos Gabriel Marselis på Elswout under en udenlandsrejse i 1662²⁷⁸. I begejstrede vendinger skildrer den sulbachiske kansler, Christian Knorr²⁷⁹, og den engelske diplomat og forfatter, Sir William Temple²⁸⁰, deres besøg på slottet. Sir William fik i 1668 i Den Haag afsluttet den såkaldte triplealliance mellem England, Sverige og Nederlandene til værn mod Spanien. William Temple tiltrådte derefter posten som engelsk gesandt i Nederlandene, og den af Marselis på Elswout i 1669 arrangerede store fest til ære for den engelske gesandt skal nok ses som en reverens i anledning af triplealliancen.

Christian den Fjerdes død

Kongen døde på Rosenborg Slot den 28. februar 1648. Gabriel Marselis den Ældre var død i Hamburg fem år forinden. Gabriel Marselis den Yngre beholdt efter kongens død posten som dansk hof- og statsbankier, og gennem sine forbindelser, og formentlig også tilskyndet hertil af sine kongelige danske tillidshverv, gjorde han, hvad han formåede, for at navnlig handels- men også politisk kontakt Danmark og Nederlandene imellem blev opretholdt.

Under Gabriels store byggeri i Overveen havde han i september 1652 den sorg at miste sin ægtefælle, Isabella. Hun blev kun 36 år gammel. I ægteskabet med Gabriel, der kun kom til at vare i 17 år, skænkede hun ham otte børn. I marts 1655 giftede Gabriel sig med Maria van Arckel.

aftalen – den såkaldte Redemtionstraktat²⁸¹ – skulle nederlandske skibe kunne sejle gennem Øresund uden toldeftersyn mod at betale Danmark en fast årlig sum på 350.000 Gylden eller 140.000 Rd. 100.000 Gylden skulle betales ved aftalens underskrift og 200.000 ved traktatens ratificering.

Omtrent samtidig med toldaftalen lykkedes det Corfitz Ulfeldt i 1650 at få undertegnet en ny forsvarspagt mellem Danmark og Nederlandene.

Karl-Gustav-krigene 1657–1660

I Danmark bar man forståeligt nok nag til svenskerne for overfaldet i 1643. Der pustedes til ilden, og man var indstillet på at finde en gunstig lejlighed til at generobre de tabte provinser. Svenskekongen havde engageret sig i en krig i Polen. Det blev anledning til, at en krigspsykose bredte sig foruroligende i København og derfra som en præriebrand ud over landet. Mod at indlade sig på krig manglede det ikke på alvorlige henstillinger og advarsler fra kongens nære rådgivere. Vort lands militære beredskab svarede ikke til den krigeriske stemning, der herskede hos stænderforsamling og i befolkningen. Alligevel lod kongen sig inspirere til den 1. juni 1657 at underskrive krigserklæringen til Sverige. Dermed kaldte Frederik den Tredje selv Karl-Gustavs sejrsvante krigere ind over vort lands grænser. End ikke bindende aftaler med mulige forbundsfæller var truffet²⁸².

»Fædrelandet må gå under, hvis vi ikke får Hjælp!« Så alvorligt vurderede to rigsråder vort lands situation og økonomi.

Fra tøjmesteren var indløbet melding om, »at der ikke er Krudt eller Gevær paa Tøjhuset; han kan ikke bringe et Stykke paa Volden, om fornødent gøres. Batterierne ved Toldboden er ganske brøstfældige. Proviantskriveren melder, at han har hverken Ved til at bage eller brygge ved. Bagersvendene løber bort. Møllerne vil ikke male. Hestene dør af Sult, Fodfolket gaar næsten nøgent«²⁸³.

Så uforberedte gik vi af egen fri vilje ind i en ny krig.

I 1657 trådte Gabriel og Selio Marselis hjælpende til med store lån. I denne hjælpeaktion deltog endvidere Povl Klingenberg og Henrik Müller. De fire mænd påtog sig i september 1657 at udruste 10.000 mand i 6 mdr. med proviant, våben, ammunition, klæder, sko o. a. for omkring 165.000 Rd. mod sikkerhed i toldindtægterne²⁸⁴.

Selv om de to rigsråder, der forhandlede lånene med de fire bankers, nok syntes, »at Varerne var noget højt opskrevne«, modtog man alligevel den tilbudte hjælp²⁸⁵.

Senere under krigen yder Marselis gentagne lån og leverancer. I juni 1658 blev han officielt takket for sin indsats for landet og fik sammen med sine brødre, Selio og Leonard, og svogeren Albert Berns som udlæg en del norske godser, som Hannibal Sehested havde måttet afstå i 1651. Der var tale om godserne Sem, Strøm, Skelbred, Fosseholm og Fiskum, alt omkring Drammen. Endvidere Hammer i Hedemarken og Klostergodserne i Vernø. Til trods for dette betydelige udlæg i godser stod han ved krigens afslutning med en fordring på den danske krone på henved 450.000 Rd.; Henrik Müller havde omkring 560.000 Rd. til gode²⁸⁶.

Som er kuriosum nævnes, at Selio Marselis ved stormen på København 11. februar 1659 havde en kommando over hollandske matroser²⁸⁷.

Efter otte måneders alvorlige krigshandlinger og med fjenden stående kun 22 km fra København indledtes fredsforhandlingerne i Taastrup Præstegaard. Fredsaftalen underskrives 26. februar 1658 i Roskilde og efterlader et håbløst forarmet Danmark.

Lad os benytte dette fredelige – om end meget kortvarige – interval i krigsbegivenhederne til at beskæftige os lidt med Marselis'ernes omdømme.

Som omtalt i bogens indledning var det gennem slægtens optræden på 1600-tallets historiske skueplads, at vor hovedperson, Gabriel Marselis den Yngre, uden stræben herefter, opnåede fodfæste i Danmark og Norge. Placerer vi derfor Marselis i datidens kulisser, skulle han have en mulighed for at finde forståelse hos nutidige læsere.

»Svogerregeringen«

Det var i årene forud for de uheldssvangre krigsbegivenheder, at Christian den Fjerde fik placeret sine to foretagsomme svigersønner, Corfitz Ulfeldt og Hannibal Sehested, i fremtrædende poster i rigsrådet.

Corfitz Ulfeldt²⁸⁸, der var gift med Leonora Christine, blev intet mindre end rigshofmester og beklædte dermed rigets højeste embede. Hannibal Sehested²⁸⁹, gift med Christiane, blev statholder i Norge, senere rigsskatmester i København.

De to kongelige svigersønner fik – eller tiltog sig – beføjelser, hvorigennem de begge fik rig lejlighed til at vise, at de ikke formåede at administrere magt. Den kunst er kun meget få beskåret. Deres forblændelse af egen storhed, deres svaghed for smiger og alt for lette adgang til berigelse skulle snart vise sig at blive en ulykke for landet – og for dem selv.

Corfitz Ulfeldt blev den egentlige kontaktmand mellem kongen og de danske og udenlandske storkøbmande. Hensynsløst arbejdede han på at udbygge sin magt og indflydelse. Et af midlerne hertil var aftaler med storkøbmandene om leverancer til overpriser. Dermed sikrede han sig de store leverandører som forbundsfæller. Men skæbnen indhentede den begavede, men altfor selv sikre statsmand. Sladder og intriger bragte ham i søgelyset. Mistanken gik på bestiklinger, returkommission, korrupsion og andre belastende berigelsesforhold. Uventede afsløringer af misligheder i Corfitz Ulfeldts embedsførelse skulle for en tid komme til at beskæftige rigsråd og borgerskab. En kamarilla fældede Corfitz Ulfeldt i 1651.

Hannibal Sehested karakteriseres som en klog og iderig mand, vel en statsmand, der tåler sammenligning med tidens store europæiske politikere. Men han var samtidig næsten sygeligt ærgerrig og ikke sart i valget af midler til fremme af egen magt og anseelse. Som Norges statholder viste han glimrende forretnings- og organisationsevne. Han udviklede det norske erhvervsliv, organiserede et norsk postvæsen og knyttede rige udlændinge som Selio Marselis fast til Norge²⁹⁰.

Norges – og dermed hans egen uafhængighed – var en af hans mærkesager, som snart skulle bringe ham i strid med den danske adel og måske navnlig med svogeren Corfitz Ulfeldt. Misundelsen havde også dengang gode vilkår.

Sehested blev i 1650 anklaget for bedrageri; en alvorlig anklage, som han til sidst måtte vedkende sig. Kongen tvang ham derfor til at opgive sit høje embede, afstå såvel krongods som private godser til fordel for Kronen. I modsætning til Corfitz Ulfeldt bar Sehested sin skæbne uden trods. Rodløs flakkede han omkring i udlandet, søgte flere gange forsoning med kong Frederik den Tredje, der trods alt var ham venligt stemt.

Under fredsforhandlingerne med Sverige i 1660 kom Hannibal Sehested på ny til at spille en bemærkelsesværdig rolle i dansk politik. Selvbestaltet var han via Sverige dukket op som forhandler i denne for riget så alvorlige situation, og han varetog danske interesser så godt, at kongen udnævnte ham til sin repræsentant under de videre forhandlinger med svenskerne.

Han genvandt den kongelige gunst, og der blev brug for Sehesteds iderigdom og administrative dygtighed bl. a. i forbindelse med forfatningsændringen og afviklingen af gælden til statskreditorerne i 1660'erne. Derfor udnævntes Sehested den 26. oktober 1660 til rigsskatmester,

præces for skatkammerkollegiet samt medlem af rigsråd og statskollegium.

Marselis'ernes omdømme

Pengeøkonomien var i 1600-tallet – som system – i sin vorden. Fæstebønderne levede endnu en tilværelse, domineret af naturaløkonomien og produktion til eget forbrug. Man stod med et uorganiseret kreditmarked, hvor der endnu ikke fandtes institutioner, som kunne bringe efterspørgsel og udbud af lånekapital i forbindelse med hinanden, bortset fra Assistenshuset, som dog først blev oprettet i 1688. Lån blev arrangeret mand og mand imellem; de skulle tinglyses på de årlige landsting. Derved søgte man at følge rentens bevægelse fra lån til lån.

Ganske vist havde Christian den Fjerde i 1624 givet koncession på oprettelse af en bank. Koncessionen blev imidlertid ikke udnyttet. Vi skal helt frem til 1736, før Kurantbanken blev stiftet, og en veksellov fra 1681 betød meget for kreditudviklingen. Inden for handelen blev bog- og vekselkredit det almindeligste. Hvis der på de tider i det hele taget var tale om opsparing, skete det formentlig i det små med gode mønter på kistebunden.

Lån i udlandet

Betalingsmidler skulle skaffes, og skatter og told var dengang lige så upopulære som i dag. Kongen førte krige, og det kostede mange penge til lejetropper, våben og mundering. Kunne midlerne ikke skaffes på hjemmemarkedet, ja, så måtte man også dengang se sig om efter kapital i udlandet.

Datidens store pengefyrster blev helt naturligt et produkt af den tid og den udvikling, hvorunder de levede og arbejdede. Disse matadorer havde risikovillig kapital til rådighed, og Marselis'erne placerede sig da også, som vi allerede har set, som en af de udenlandske muligheder, den danske konge og stat kunne regne med. Deres ubetalte krav på konge og land steg stærkt i årene op til 1660.

Man kan mene om dem, hvad man vil, men disse formastelige, pengeglade udhalere, udstyret med allongeparyk og sølvknappede ædeltræstokke, tjente virkelig deres samtid på godt og ondt – og de tjente forståeligt nok også på den.

At Christian den Fjerde vidste, det kostede penge at låne penge, ser man bl. a. af et brev, som kongen med henblik på forhandlinger med

Gabriel Marselis den Ældre om lån, den 13. januar 1635 skrev til sin rentemester Jørgen Wind²⁹¹. Det hedder i brevet:

»Marselius kommer du vel tilrette med, omendskønt han maa bie en Uge eller to eller tre, og kan det intet andet være, end at du maa tage Penge op, da skøtter jeg intet om, hvad der loves pro Cento«.

Gabriel Marselis den Ældres fire sønner, Peter, Selio, Gabriel den Yngre og Leonard, led ikke af behagesyge. Det kan være en fordel, når det ikke ligefrem kombineres med nedladenhed; kort sagt manglende påpasselighed med omdømmet i almindelighed.

Peter er af eftertiden karakteriseret som »kolonialudbytter«.

Selio var forhadet – og misundt – i Norge til trods for, at han gjorde en fortjenstfuld indsats dér.

Gabriel den Yngre har uden tvivl været egocentrisk og måske nok også nedladende. Derfor udsatte han sig for kritik i Holland.

Det fortælles, at Leonard lå i uafladelig strid med bystyret i Hamburg. Sammenlignet med brødrene var han nærmest farveløs. Øjensynlig led han af komplekser over for sin dygtige kompagnon og svoger, Albert Baltzer Berns²⁹².

Der synes dog at have været enighed om, at Gabriel Marselis den Ældres sønner var dygtige og initiativrige mænd, dog med en påfaldende tendens til at sætte jordisk gods over alt.

Den hollandske filosof, Caspar Barlaeus, omtaler i et brev af 7. februar 1640 Gabriel Marselis den Yngre således:

»Du kender sikkert en Købmand, der er særdeles kyndig i sit Fag og er stærkt omtumlet til Lands og til Vands. Han er forberedt paa Modgang og Medgang. Han styrer Kongen af Danmarks Sager her paa Stedet og skal staa i høj Gunst hos ham. Han overgaar alle sine Standsfæller i Skarpsindighed, og der findes ikke den mand, som han ikke vinde ved sin Vennesælhed«²⁹³.

Man kan ikke undgå at fornemme, at hans entreprenante facon, parret med ungdommelig impulsivitet – han var kun omkring 30 år – nu og da hos ældre og bedrevende kolleger eller konkurrenter, skabte både respekt og kritik. Man lagde – således som Caspar Barlaeus' omtale jo er et eksempel på – mærke til den unge Gabriel Marselis, men misundelsens orm gnavede – som omtalt – også dengang.

Gabriel den Yngre omtales meget ufordelagtigt i forbindelse med våbenleverancer til den nederlandske arvefjende Spanien i 1638. Beretningerne herom er ikke uden dramatik. En af dem fortæller²⁹⁴, »... at den daværende hollandske Generaladmiral, d'Estrades, i et Brev til Frankrigs Førsteminister, Kardinal Richelieu, oplyser, at han kaprede fire Fartøjer, der var ladede med Krudt og Vaaben til den spanske Flaade. Da det var blevet oplyst, at det var Gabriel Marselis, der havde solgt Krigsfornødenheder til Fjenden, foranledigede Admiralen, at Marselis og hans Kompagnon blev arresterede og tiltalte af Magistraten«.

Professor Erik Amburger, Giessen, mener at kunne fastslå, at det ikke var Gabriel, men snarere Selio Marselis, der i 1640 bragte sig i en sådan højst pinlig situation. I dette specielle forehavende skal imidlertid, efter det oplyste, en på daværende tidspunkt i Amsterdam bosiddende portugiser, Caspar Robin, have været hovedmanden. I alle tilfælde fastslår Amburger, at Gabriel Marselis var fuldkommen uangribelig i denne gennem så mange år citerede beskyldning mod ham.

I den forbindelse kan der være god grund til at nævne et andet graverende og mindst lige så misbrugt frasagn, hæftet på Gabriel Marselis den Yngre. Han tillægger følgende udtalelse²⁹⁵:

»Vi er Købmænd, Handelen kan ikke ligge stille. Skulle vi end for at vinde, sejle gennem Helvede og staa fare for at svide vore sejl, saa risikerer vi det«.

Ejler Haugsted tilføjer beroligende, at Gabriel Marselis den Yngre rimeligvis slap for videre tiltale vedr. våbenhandelen til Spanien og kunne fortsætte sin virksomhed²⁹⁶.

Ifølge en fodnote i professor Amburgers afhandling²⁹⁷ kan man takke den hollandske historiker, M. G. de Boer, for afsløringen af, at den citerede udtalelse, som den franske diplomat d'Estrades har lagt »denne Loorrendraaijer«, Gabriel Marselis, i munden, i virkeligheden må tilskrives Selio Marselis.

Interessant nok omtaler den amerikanske historiker, forfatteren Miriam Beard Vagts, i sit næsten 1000 sider store værk: Forretningsmandens Historie (1948) den famøse udtalelse på følgende måde²⁹⁸:

»Købmanden Beyland (Beiland?) i Amsterdam blev i 1638 anklaget for at have skadet den hollandske sag ved at sælge krudt til fjenden. Han benægtede ikke kendsgerningerne, men gjorde gældende, at han som

fri købmand vægrede sig ved at lade militære hensyn gribe forstyrrende ind i handelens normale gang. Og i hvert fald, udtalte Beyland, ville han, dersom der var noget at tjene ved det, oven i købet sejl lige tværs gennem helvede, selv om han derved sved sine sejl«.

Professor Amburgers kilde mener altså, at udtalelsen kan tilskrives Selio Marselis, hvorimod historikeren, Miriam Beard Vagts, lægger den famøse udtalelse i munden på en hollænder uden tilknytning til Marselis-slægten, en købmand Beyland.

Den hollandske genealog, J. E. Elias, skriver i sit historiske værk »De Voredschap van Amsterdam«²⁹⁹: »... at købmanden Beiland er et konstrueret navn – et falsum – som muligvis dækker over Selio Marselis«.

Af Elias' omtale forstår man, at Gabriel Marselis bør være fritaget for mistanke i det aktuelle leveringsforhold og den blasfemiske udtalelse. Man får en klar fornemmelse af, at man retter smed for bager, at man er løbet med en halv vind og har misbrugt den kendte – og misundte – Gabriel Marselis' navn, hvor man måske skulle have placeret Gabriels broder, Selio, i vindretningen.

Det er interessant, men beskæmmende, at man i så at sige alle danske omtaler af Gabriel Marselis har fundet behag i kritikløst at tillægge ham den famøse udtalelse om »helvede og de svedne sejl«, ja, man skelner end ikke mellem Gabriel senior og junior.

En foregangsmand inden for dansk genealogi, kgl. fuldmægtig og kaptajn J. C. L. Lengnick (1796–1865) skrev et stort antal adelige og borgerlige stamtavler, bl. a. i 1842 en stamtavle over familien von Gyldenkrone (Marselis).

Lengnick tager i sin afsluttende efterskrift (s. 20) afstand fra den fremførte kritik af slægten. Han skriver bl. a.: »... Paasagnet blev troet af Mange, der ei, som saa ofte skeer, gad undersøge Sagens Sammenhæng ...«

Vi vender hermed tilbage til den videre udvikling på den lokalhistoriske front.

Svenskekongen bryder freds aftalen med Danmark

Som allerede omtalt blev Roskilde-freden af 26. februar 1658 kortvarig. Kun fem måneder senere brød kong Karl-Gustav sin underskrift på pagten, fast besluttet på at gøre en ende på Danmarks selvstændighed.

Dette svenske brud på højtideligt indgåede aftaler og det listige overfald på Danmark vakte mange steder harme. I Nederlandene hilser

befolkningen med begejstring regeringens beslutning om uopholdeligt at opfylde de i 1650 indgåede forpligtelser i forsvarstraktaten med Danmark.

Lige så uventet som overfaldet på Danmark kom meddelelsen om Svenskekongens pludselige død i februar 1660 i Göteborg. Med ét slag har situationen ændret sig. Fredsforhandlinger mellem Danmark og Sverige indledes i København i marts 1660. Disse forhandlinger præges af de vestlige stormagters ønske om et usvækket Sverige og et Danmark uden tilbagevenden til tidligere magtstilling i Øresund og ved indløbet til Østersøen. Freden blev nærmest en kopi af den hårde Roskilde-fred fra 1658, dog – Sverige skulle give Trondhjems Len tilbage til Norge, og Bornholm skulle forblive i Kong Frederik den Tredjes besiddelse, mod at kongen som ækvivalens herfor afstod danske besiddelser i Skåne. Kongen måtte tilhandle sig de nødvendige skånske jordbesiddelser, da herlighederne var i privat eje hos danske adelsmænd.

En tredjedel af det egentlige Danmark gik tabt, da de skånske landsdele blev afstået – vel det største tab, vort land nogen sinde har lidt.

Den store forfatningsændring

Gabriel Marselis den Yngre og hans bjærgsomme brødre – Albert Berns må i denne forbindelse ikke overses – kom, som vi har set, til at spille en stor rolle for den danske konge og kronen under Torstenssonskrigen 1643–45 og Karl-Gustav-krigen 1657–60. Netop i disse perioder er statskreditorerne ikke alene vokset i antal, men deres krav på konge og stat er i disse år vokset foruroligende.

Kreditorerne gjorde, hvad de kunne, for at sikre deres tilgodehavender gennem håndpant eller gennem anvisninger på statsindtægterne. De nærede tillid til, at den danske stat forrentede de store lån i overensstemmelse med de trufne aftaler, og at tilbagebetalingen skete »in cash«. De udenlandske statskreditorer har haft store vanskeligheder ved at vurdere deres danske tilgodehavenders bonitet.

I en meget spændt atmosfære samledes repræsentanter for adel, gejstlighed og borgerskab på Københavns Slot til et møde, der vel nærmest fik karakter af en indbyrdes magtkamp. Vi skal ikke her beskæftige os med detaljer i handlingsforløbet, men for at komme videre i vor Marselis-historie og for at forstå Hannibal Sehesteds finanstransaktioner i 1661 er det væsentligt at fremhæve landets håbløse økonomiske situation og den uoverkommelige statsgæld.

Stillet med ryggen mod muren griber Hannibal Sehested det halmstrå,

som for ham at se var den eneste mulighed for at klare forpligtelserne over for de mange danske og udenlandske statskreditorer, nemlig at afspise dem med krigshæret jord og gods.

Vi må forstå, at den meget store statsgæld var skabt for at finansiere destruktive formål, som krig og ødelæggelser. Bl. a. derfor har statskreditorerne ikke ligefrem skabt sig sympati eller forståelse hos landets borgere og da slet ikke i det øjeblik, regnskabets time stod for døren, og det konstateredes, at landet i realiteten ikke var i stand til at honorere de påtagne forpligtelser og indfri givne løfter.

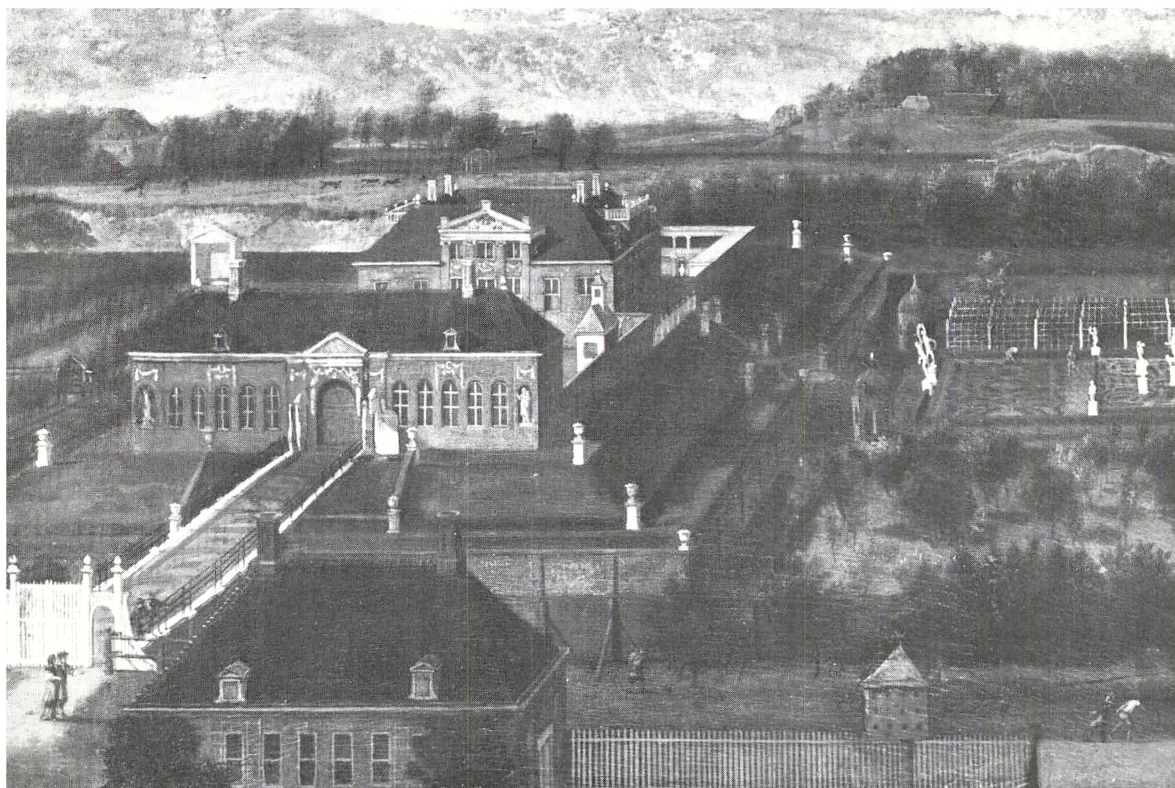
Så store de økonomiske problemer end tegnede sig, var de dog kun en del af mange andre mindst lige så påtrængende opgaver, der skulle løses i forbindelse med forfatningsændringen. Hannibal Sehested har derfor måttet bide hovedet af al skam og i henhold til vedtagelserne i landets høje råd gennemføre den utraditionelle »likvidering« af statsgælden.

Hannibal Sehesteds begrundelse herfor var den, »at når staten ikke så udvej for at indløse godset, var det bedre at skille sig af med det«, så meget mere som en stor del af disse gårde af svenskerne og vore forbunds- og hjælpetropper, bl. a. polakkerne, var efterladt i en sørgelig forfatning.

Kongen havde i forvejen med øjeblikkelig virkning ophævet gyldigheden af alle de anvisninger, kreditorerne havde modtaget på statsindtægterne. Kreditorerne tydede vel – og med nogen ret – situationen som et varsel om en nært forestående statsbankerot, i hvert fald som en for deres fordringer meget kritisk situation. Sehesteds tiltag for at sanere finanserne i 1661 lignede også en camoufleret statsbankerot.

Kreditorerne fik intet valg. De blev ganske enkelt tvunget til at overtage det krongods, de allerede havde pant i, til en fast pris på 50 Rd. pr. td. hartkorn, hvilket siges at have været en meget høj pris efter datidens forhold; ikke mindst da staten ved erhvervelse kun satte det til 35 Rd. Og prisen var en s uden hensyn til krongodsets tilstand, jordbonitet o. lign. tungtvejende forhold i forbindelse med den reelle vurdering. Ordningen ville man vel i dag kalde en tvangsakkord.

Men herudover forlangte Hannibal Sehested, at kreditorerne samtidig kontant afkøbte kronen en masse andet krongods til samme høje pris. Sehested udnyttede kreditorernes tvangssituation til at skaffe klingende mønt i den slunkne statskasse. Vilkårene blev yderligere garneret med en bestemmelse om, at kronen forbeholdt sig tilbagekøbsret resp. tilbagefaldspligt, forstået på den måde, at staten indsatte sig selv som tvangsarving, hvor der ikke var arveberettigede børn.

Gabriel Marselis den Yngres slot Elswout. Foto af Jan van der Heydens maleri fra o. 1670, stillet til rådighed af Frans Hals museet i Haarlem, Holland (se side 109 f.)

Det var virkelig meget strenge vilkår,

- en faktisk nedskrivning af fordringens pålydende,
- kontant tvangskøb af en masse andet gods til samme alt for høje pris, og
- tilbagekøbsret resp. hjemfaldspligt for kronen til en lavere pris.

Der er ikke noget at sige til, at kreditorerne vred sig ved at gå ind på disse hårde vilkår; men de fik – som nævnt – ikke noget valg, men i tilgift et eftermæle – et omdømme – som hårde og brutale forretningsmænd, der satte penge og profit over alt andet.

Fra at have været upopulære kreditorer blev de nu vældige danske godsejere, hvilket naturligvis kun gjorde dem endnu mere upopulære.

Samtidig med godsudlæggene oversukrede man de bitre piller ved i nogle tilfælde at give ret til oprettelse af herregårde, hvorved der opstod en hel klasse af »borgerlige proprietærer« – en ny hof- og embedsadel.

Gabriel Marselis den Yngre som norsk bjergværks- og godsbesidder

For Gabriel Marselis startede interessen for investeringer i norsk bjergværksdrift, da han i juni 1641 – på faderens vegne – opnåede privilegium som ejer af Bærum Værk. I løbet af 1642–43 havde han fordringer på den dansk-norske krone på o. 400.000 Rd. I Gabriels kontakter med Norge kom broderen, Selio Marselis, efterhånden til at spille en væsentlig rolle. Han var jo bosat i Kristiania (Oslo).

Senere blev Gabriel ejer af Eidsvoll Værk, og sammen med Selio sikrede han sig i juli 1646 et kobberværk i Telemarken. Som vederlag for sine progredierende tilgodehavender hos kronen erhvervede han lidt efter lidt betydelige godsbesiddelser i Norge.

Sammen med Selio fik han således Vrem og Åby gårde i Båhuslen; han blev også ejer af Giske Gods på Sunnmøre, og da Hannibal Sehested i 1658 kom under alvorlig mistanke fra enevoldskongens side, og statholderen derfor blev tvunget til at afstå sine godser i det søndenfjeldske Norge til kronen, blev de samme år givet til Marselis »woris Residerende Commissarius udi Ambsterdamb for huiss Reede Pengis forstrechning, som hand oss gjort haffuer«³⁰⁰.

Det afståede Sehested'ske gods bestod af Hammers gård i Hedemarken, Sems gård på Eiker, Skjeldbred gård med gods, Fiskum gård og gods, Fossesholm gods med tilliggender, Strøms gods, Vernø klostergods samt gods i Moss og strøgods i Gudbrandsdalen. Regnskaberne viser, at indtægterne på disse godser blev delt ligeligt mellem Gabriel Marselis, Selio og Albert Baltzer Berns' arvinger i Hamburg.

De norske bjergværker blev af Marselis drevet hårdt og uden tanke på fremtiden. Da Selio døde i 1663, og Gabriel således ikke mere havde nogen til at varetage sine særlige interesser på området, solgte han værkerne og koncentrerede sig herefter om sine interesser på dansk område.

Gabriel Marselis bliver dansk jorddrot

At Marselis har næret bekymringer for sine store danske tilgodehavender, får man et indtryk af ved at læse et notat fra Residenten i Helsingør, dat. 15. august 1661. Det hedder heri:

»Gabriel Marselis (den Yngre) i Amsterdam havde andraget deres Regiering om Betaling for de fornemste Ministre og for Kongen selv; de sagde alle, at det var fuldkommen billigt, at de hollandske

Aftryk fra KRONENS SKØDER
RA. København 1908, 2 Bind

5. April. Gabriel Marselis, kgl. residerende Kommissær i Amsterdam, faar: Aarhus- eller Havreballegaard med tilliggende Ejendom (Htk. 66 Tdr.) og underliggende Bøndergods, nemlig i Ning H., Holmb S. og By 7 G., hvora 1 jordegne, 1 Bol, Beder S. i Fløystrup 2 G., 1 Halvg., i Lildfulden 2 Helg., 4 Halvg., i Malling S. og By 2 jordegne G., 2 Bol, i Sønderup 1 G., 1 Bol, Gaarden Bisgaard, i Snogdrup 1 G., 1 Halvg., 1 Bol, den jordegne G. Elmoease, i Aistrup 1 jordegne G., 2 Halvg., i Stor Nord 1 jordegne G., 2 Halvg., i Lille Nord 2 Halvg., i Starup 2 (jordegne) G., i Schobling 1 G., i Peel 1 G., 1 Bol, i Pedholt 2 G., hvora den ene jordegne, Gaarden Elkier, i Kre'tier 3 G., i Thulstrup S. og By 1 G., i Perstrup 3 G., 1 Bol, i Biøstrup 1 G., i Astrup S. og By 6 G., hvora 1 jordegne, 1 Bols Jord, i Løyenkier 1 Bol, i Ask 1 G., 1 Afg. af Ask Mark, i Bøgeschof 3 G., 1 Bol, i Muestrup 2 G., i Batstrup 1 G., i Koldt S. og By 1 G., i Kattrup 1 G., Herligheden af 2 Halvg., som give Landgilden til Vormsløf Kirke, i Berring 1 Bol, i Endsløf 1 jordegne G., som tillige svarer af en Jord (?), i Edsløf 2 G., hvora den ene jordegne, Edsløf Mølle, i Limming 1 G., 1 Halvg., i Stautrup 2 Halvg., Herligheden af 1 Halvg., som giver Landgilden til Rolt Kirke, i Vormsløf S. og By 2 G., 1 Halvg., i Aaboe 3 G., hvora 1 jordegne, Gaarden Stadsgaard, i Gundestrup 2 G., en Afg. af 1 Ødegaards Mark, i Berup 2 Halvg., i Slet 5 G., hvora 3 jordegne, 1 Afg., som de 5 Md. svare i Fællesskab, 1 Bol, 1 Ejendom paa Østerbye Mark, Malkeker, som aarlig ydes til 1. Maj: af Malling Treding 1 og af Tising Treding 4; aarlig 1 Kirkelam af hver af Kirkerne: Thising, Astrup, Holmb, Thrandberig, Koldt, Vormsløf, Thulstrup, Beder og Vibye; i Vibye Birk 24 (Halvg.), Hadslef H., i Haslef 2 G., 1 øde Plads til 1 Gh., i Aabye 1 jordegne G., i Brabrand 6 G., i Yderup 1 jordegne Halvg., 2 G., i True 6 G., hvorblandt 4 jordegne, hvora 1 tillige svarer af Bendix Jord, 2 af Pallis Jord, 3 Halvg., hvora 1

tillige svarer af Pallis Jord, Herligheden (?) af 1 Halvg., 1 Bol, Herligheden af Præstens Anneksg., i Tilst 3 G., hvora 1 tillige svarer af Skattis Gaard, 4 Halvg., hvorblandt 2 jordegne, 1/2 G., i Brendstrup 1 jordegne Halvg., i Scheybye 4 G., hvorblandt 1 Selvejerg., 1 Halvg., i Veyelbye 8 G., hvorblandt 3 jordegne, 3 Halvg., hvora 2 jordegne, og den ene af disse svarer tillige af Jensis Toft, 1 øde Bygge, 2 Gh., 1 Ager paa Veyelbye Mark, 1 Eng paa Holmbstrup Mark, 1 liden Enghave; 1 Afg. i rede Penge af Herredet, Lægs-Smør, Øksen og Køer af Thru og Thilst Læg og af Veyelbye og Scheybye Læg; aarlig 1 Kirkelam af hver af Kirkerne Haslef, Aarslef, Veyelbye, Aabye, Brabrand, Thru og Thilst; Vester Lisbjerg H. i Lisbjerg 11 G., hvorblandt 5 jordegne, 1 jordegne Halvg., 1 Bol, som drives i Forbindelse med en af Fæsteg., i Terp 1 G., som tillige svarer af 1 Eng i Terp Mark, 7 Halvg., hvora 2 drives under ét, Engen Daugholm i Terp Kier, i Ølsted 2 G., 3 Halvg., Herligheden af Annekspræsteg., i Søften 8 G., hvora 4 jordegne, 1 Halvg., 1 Bol, i Grundfør S. og By 12 G., hvora 7 jordegne, 1 svarer tillige af Jensis Toft, 1 af Kattis Toft, 1 jordegne 1/2 G., 3 Halvg., 1 øde G.'s Jord, Hartildmarch, som bruges af Præsten i Odum, i Tostrup 3 G., hvora 2 jordegne, 1 Bol, i Amdrup 2 G., 2 Halvg., i Trige 7 G., hvora 1 tillige svarer af Kockisgaard, 1 af Lille Reb, 1 Halvg., 1 Afg. af Præsteg., 1 Gh., i Herst 6 G., hvora 2 tillige svare af Bendix Jord, 1 øde G.'s Ejendom, 1 Halvg. (alle jordegne), i Spørg S. og By 11 G., hvora 8 jordegne, 1 svarer tillige af Andersis Gaard, 1 af Villadøes Toft og 2 af Bennis Jord, 1 Halvg., hvora 1 jordegne, 1 Fæstejord, i Eløf 2 jordegne G., hvora den ene tillige svarer af Scheid Jord, Herligheden af Anneksg., i Elsted 4 G., hvora 1 jordegne, 1 svarer tillige af Astrup Toft, Øster Lisberg H. i Rostved 2 (G.), i Schiering 1 (Halvg.), 1/4 (G.), (Gaarden Sjæne), i Feldballe 1 (G.), i Haarup 5 (G.), 1 (Bol), i Biøstrup 2 (G.), Sønder H. i Coling 1 Hus, i Sieby 1 (G.), i

¹ For denne Gaard har han d. 17. Nov. 1661 faaet 200 Rdl. i Vøderlag af Kronen; den for ikke taget med i Beregningen.

Veyelbye 3 Huse, i Galtten H. (Gaarden) Ebbestrup, i Erdsløf 1 (G.); Lægs-Smør, Øksen, Køer og Penge, som aarlig ydes af Spørging, Grundfør, Søften, Eløf og Elsted, Lisbjerg, Herst og Thrige Læg; aarlig 1 Kirkelam af hver af Kirkerne Ølsted, Søften, Grundfør, Trige, Spørg, Eløf og Elsted; endvidere Bondeskylden af 1 jordegne G. i Rafnholt, 1 Ørredgaardsstade under Schoblingsland, i Ebdrup (?) Ejendommen Colling Fællesskov, i Elsted 1 Smedehus, af Ebbeltoft 1 Pengeafg., af nogle Aarhus Borgere i Jordskyld 33 Pengeafg. (Bøndergods Htk. 2431 Tdr. 1/2 Alb. foruden 31 Tdr. 9 Alb. udenfor Lenets Jordebog); fremdeles Kronens Andel af Korn-tienden af Holmb og Trandberig SS., som Mogens Frijs har i Fæste (Rug- og Bygtienden af begge SS. ere dog lagte til Aars Hospital), af Vormsløf, Astrup, Thulstrup og Malling SS., den sidste har Mogens Frijs i Fæste, af Koldt og Vibye SS. (Rug- og Bygtienden af disse to SS. ere ligeledes lagte til Aars Hospital), samt af Tising S., som Mogens Frijs har i Fæste, i Ning H., fremdeles af Thilst, Scheybye, Veyelbye, Aabye og Brabrand SS., den sidste har Anshelm von Podewelsch i Fæste, og af Casted S., som Friderich Schøde har i Fæste, (i Haale H.) fremdeles af Søften, Spørging, Ølsted, Elsted, Thrige, Eløf og Grundfør SS. (Rug- og Bygtienden af Søften og Grundfør SS. ydes til Aars Hospital) endelig af Ebdrup S. (Korn-tienderne Htk. 313 Tdr. 2 1/2 Fdk.); fremdeles Kronens Andel af Krævtgienden af hele Aarhusgaards Len samt af Feldballe og Ebdrup SS. (Krævtgienden Htk. 34 Tdr. 2 Skpr. 2 Alb.), Kirkegæsteri af Feldballe og Ebdrup Kirke (Htk. 1 1/2 Td.), Endelig i Feldballe Birk, S. og By 10 (G.), 1 (Bol), 4 (Gh.) og 1 Stykke Jord, i Taastrup 10 G., 1 (Bol), 2 Gh. og Jordstykket Hesselmark, som Sognepræsten til Feldballe Kirke bruger, i Ebdrup 11 G., hvora 1 tillige svarer af 1 Eng, 1 Kirkebol, 1 Gh. og 1 Stykke Jord paa Ebdrup Mark, som bruges af Ebdrup Mænd (de 11 G. og Bolet have aarlig Afslag i Landgilden, da deres Marker ere ødelagte af Sand), Løng H. i Quorning 1 G., Sammelakatten af Feldballe Birk (Feldballe Birk Htk. 232 Tdr. 2 1/2 Fdk.). Hertil kommer endnu Skovene (Htk. 38 1/2 Td., 4 60 Rdl. Td.) — for: 157,392 Rdl. 1 Ort 19 Sk. Forbøret forbeholdt. Skb. K. 21. Bil.

Kongens skøde til Gabriel Marselis den Yngre, dat. 5. april 1661 på bl. a. Havreballegaard og Stadsgaard

Kiøbmænd fik hvad de havde tilgode, og at intet laae Kongen mere paa Hierte; men hans Rige var saaledes ødelagt ved Krigen, at der for det Første ei kunde findes noget Middel til at tilfredsstille disse Kiøbmænd; dersom Generalstaterne vilde formaae Vedkommende til at give ham 2 Aars Henstand, vilde han, saasnt han var kommen noget til Kræfter, betale dem 5.p.c. Renter«³⁰¹.

I 1661 er der iflg. Kronens skøder³⁰² den 5. april overdraget Gabriel Marselis den Yngre en masse jord og ejendomme, herimellem ofte omtalte Havreballegaard og Stadsgaard – senere hhv. Marselisborg og Constantinsborg.

Som eksempel på et sådant skøde gives her en transkription af netop dette for vor Marselis-historie så vigtige dokument. Skødet omfatter, som det ses, udover de nævnte to hovedgårde en del strøgods, tiender o.a. Det opregnede gods nedbragte Marselis' tilgodehavende med i alt 157.392 Rd. 1 Ort og 19 Sk. Prisen var baseret på den af kronen fastsatte meget høje pris, 50 Rd. pr. td. htk., og man forbeholdt sig forkøbsret (relutionsbestemmelsen).

28. september s.å. fik Marselis birkeret til Viby og Feldballe birker samt jus patronatus til Viby Kirke, for i alt 2.000 Rd.

22. november s.å. fik han skøde på Harlevholm³⁰³ i Framlev herred for 2.361 Rd. Et år eller to senere afrunder Marselis sin overtagelse af Harlevholm med at købe Skumstrup og Mossgaard³⁰⁴ af Mogens Frijs for i alt 187.392 Rd. i kgl. obligationer.

I 1662 udvider Marselis sit område omkring Århus gennem overtagelse af bl. a. Harrildsmark i Grundfør sogn og Nygaard ved Langballe i Mårslet sogn.

I 1664 får han på Sjælland af Kronen udlagt Kalundborg Slot og Ladegaard og store, spredte områder på Vestsjælland, altsammen for 339.114 Rd. Samme år får han pantskøde på hele Møn for 100.000 Rd.

Alle disse danske besiddelser repræsenterede for Marselis, omregnet i dagens kroner, naturligvis et meget betragteligt millionbeløb, ja, måske kommer vi op i nærheden af eller over milliarder.

Af overskuelighedshensyn er her kun omtalt de af Gabriel Marselis den Yngre overtagne godser med tilliggende. Hans søskende, Elisabeth og Leonard, samt svogeren, Albert Baltzer Berns – Henrik Müller og Povl Klingenberg ikke at forglemme – figurerer som store jord- og godsbesiddere i det dansk-norsk-holstenske monarki. Mange er de besiddelser, denne gruppe af slægten for kortere eller længere tid har ejet i Jylland.

Rent summarisk nævnes nogle af dem: Boller, Blistrup, Bustrup, Dragsholm Slot, Dueholm Kloster og Ladegaard, Højriis, Lund, Lønborggaard, Mariager Kloster, Sæbygaard, Thostrup, Tødsøgaard, Ørum, Aalestrup o.a.

Intet under, at Gabriel Marselis – da han så, hvor det bar hen – dirigerede et par af sine sønner til Danmark. Dermed skaffede han i hvert fald dem et levebrød gennem de ham påtvungne danske besiddelser. Det hører vi om i et par af bogens senere afsnit.

Selv om Gabriel Marselis aldrig bosatte sig i Danmark, ser det ud til, at han dog fandt anledning til at besøge København nu og da. I sine første regeringsår viste Christian den Femte sit nyoprettede Kommercekollegium stor interesse.

Fra en spæd begyndelse i oktober 1668 med domicil på Børsen i København, fik kollegiet sin første instruks 22. september 1670. I Kommercekollegiets (handelsministeriets) første collegium sad, foruden Ulrich Fr. Gyldenløve og Jens Juel som præsidenter, pengeforstandige mænd som Hans Hansen den Yngre og assessor Peder Pedersen Lerche. Det ser ud til, at Gabriel Marselis den Yngre har haft sæde i kollegiets ledelse i de få år til hans død i 1673^{305/6}.

Årene var ikke gået sporløst hen over Gabriel Marselis den Yngre. Allerede ved sit fyldte 60 år følte han, at opgaverne var begyndt at vokse ham over hovedet. Han behøvede aflastning. I 1670 henstillede han derfor til kongen at nominere hans ældste søn, Johann, i hvervet som dansk kommissarius i Amsterdam. Bestillingen blev Johann tilstået³⁰⁷. Året senere udnævntes en Gabriel Milaen³⁰⁸ som afløser af Gabriel Marselis på posten som dansk generalfaktor i Amsterdam.

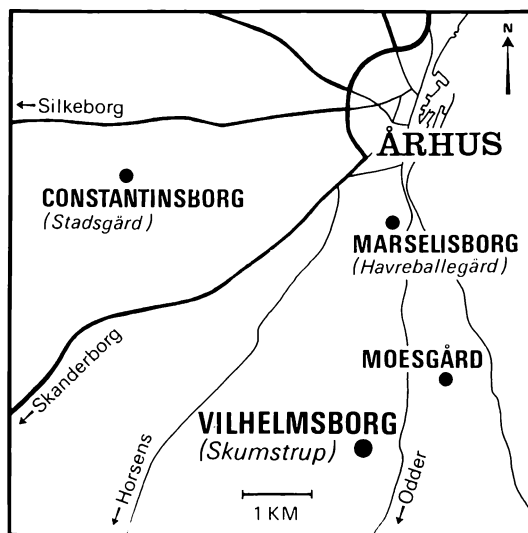
Gabriel Marselis den Yngres død

5. april 1673 – knapt et år efter, at broderen Peter var sovet ind i Moskva – døde Gabriel Marselis den Yngre. Allerede i 1630 havde familien sikret sig gravplads i Zeude Kerk i Amsterdam³⁰⁹. Gabriels 2. ægtefælle, Maria van Arckel, fulgte ham kort tid efter i graven.

I kølvandet af forældrenes død fulgte en stor og brydsom boopgørelse. I store træk havde Gabriel Marselis testamenterisk givet udtryk for, hvorledes værdierne skulle fordeles sønnerne imellem. Her beskæftiger vi os kun med de efterladte danske besiddelser.

Johann fik Kalundborg Slot og Ladegaard og Frans de resterende sjællandske områder. Læseren henvises til de korte afsnit i bogen om Johann (side 153) og Frans (side 155).

Vilhelm og Constantin befandt sig allerede i Danmark. Deres fremtid havde faderen nærmest på forhånd knyttet til sine landområder syd for Århus. Det var forud bestemt, at Vilhelm skulle arve Skumstrup og Moesgaard og Constantin Stadsgård og Havreballegaard.

Plan over de fire godser
(Tidskriftet Skalk nr. 1 - 1979)

7. Hovedtræk af Havreballegaards Historie

Århus som middelalderligt bispesæde

Bag Havreballegaards mere end 700-årige historie gemmer sig en række tildragelser, som vi i korte træk skal beskæftige os med, før vi kaster os ud i gårdens egentlige sammenhæng med vort historiske slægtsemne.

Gården skulle blive en vigtig brik i de begivenheder, der i 1660'erne førte Marselis-slægten ind i Århus' lokale historie.

»De Haurebalaughmark«, eller – som vi nu skriver – »Havreballegaard«, lå efter de foreliggende beskrivelser omkring år 1200 ca. tre km syd for det område inde i Århus, som de katolske bisper havde bestemt til rejsning af stiftets nye domkirke. Det blev den 9. katolske biskop i rækken, Peder Wognsen, der i 1201 påbegyndte bygningen af den nuværende domkirke, og vi skal helt frem til den 28., eller den næstsidste, katolske biskop i Århus, Niels Clausen Schade, før domkirkebyggeriet i 1520 kunne betragtes som fuldført³¹⁰. Ingen af de ærværdige bisper havde vel tænkt sig, at byggeriet skulle strække sig over mere end 300 år, ganske vist forsinket undervejs – i 1335 – af en alvorlig brandkatastrofe.

Bispernes bolig ved Domkirken

Den regerende biskop skulle naturligvis have en anstændig bolig i kirkens nærhed. Derfor lå den gamle katolske, for længst forsvundne bispegård der, hvor nu Nationalbankens filial og politigården, det gamle rådhus, ligger, – altså på Domkirkepladsen. Her havde »vor kære, nådige Herre og Biskop sin vidtløftige Hofholdning«³¹¹.

Syd for domkirken – på Bispetorvet – lå kapitelgården og adskillige kannikegårde, hvor prælaterne og kannikerne, som tilsammen udgjorde domkapitlet, havde til huse³¹².

Det århusianske bispesæde var – ligesom byen – til at begynde med fattigt. I Valdemarernes storhedstid tog det imidlertid et mægtigt opsving. De katolske biskopper samlede sig gennem årene en utrolig

Indkørslen til Marselisborg (Købstadmuseet Den gamle Bys samling)

mængde gods. Man har ingen nøjagtig fortegnelse over det århusianske bispesædes mange besiddelser, men man ved dog så meget, at Århus' bispesæde var et af landets rigeste. Derfor må omfanget af besiddelserne have været meget stort. Man fortæller da også, at bispens kunne ride fra Århus til Silkeborg uden at komme uden for egen jord³¹³.

For de katolske bisper har denne hæmningsløse berigelsesmani, denne griskhed efter mammon, sikkert været et led i deres instruktioner fra det pavelige hovedsæde i Rom. Vore katolske bisper har næppe forestillet sig, at det kunne virke anstødeligt, og at det senere skulle blive en medvirkende årsag til det opgør med katolicismen, som i 1536 manifesterede sig som reformationen og statskuppet.

Bispesædets avlsgård syd for byen

Som det var skik og brug på de tider, havde de større herresæder i nærheden af hovedgården et avlsbygningskompleks. I navneforbindelser finder vi tilføjelsen »ladegaard« oftere end »avlsgaard«, som f. eks. Holbæk Ladegaard, Kalundborg Slot og Ladegaard osv.

Havreballegaard har uden tvivl fungeret som de katolske bispers ladegård. Overleveringen går ud fra, at gården er opført omtrent samtidig med domkirken, altså o. 1200-tallet. Den har op til tiden

omkring reformationen i 1536 i historisk henseende ført en tilbagetrukken tilværelse som bispesædets »fadebur«.

I katolsk tid har gården næppe haft nogen hovedbygning. Byen lå trods alt så nær gården, at bispen ikke behøvede en bolig derude. Han styrede sine mange ejendomme fra bispegården på Domkirkepladsen nord for domkirken. Kun en beskeden bolig for en forvalter har været nødvendig på gården³¹⁴. Det kan være en forklaring på, at der ikke findes arkivmateriale om gården fra den tid. Dens historiske interesse for os begynder derfor i realiteten først i 1536, altså i tiden efter reformationen og den i forbindelse hermed landsomfattende sekularisering³¹⁵, som også kom til at ramme Havreballegaard.

Havreballegaards historie fra reformationen til vore dage

Som nævnt tilfaldt såvel Aarhusgaarden (den gamle bispegård, der var beliggende nord for domkirken – der hvor Nationalbanken og Politistationen ligger) som Havreballegaard – ganske som det skete med mange andre kirkegodser og avlsgårde – kronen³¹⁶.

26. september 1574 festede for sidste gang en konge, Frederik den Anden, på den gamle Aarhusgaard. Anledningen var den særlige, at kongen havde for skik at fejre dronningens jomfruers bryllupper. Et sådant skulle netop finde sted nævnte dato.

Til at huse lenets korntiender havde Århus by længe ønsket sig et centralt beliggende kornhus. På et område, som kaldtes kongens humlehave – der, hvor den nuværende rutebilstation ligger – skal man i midten af 1500-tallet så småt være gået i gang med at bygge et kornhus. Af en eller anden grund blev dette byggearbejde opgivet.

Om sagens forløb vidner den ordre, som lensmanden, Bjørn Andersen Bjørn, modtog den 22. november 1576:

»Da det Kornhus, som det var Kongens Agt at lade bygge i Aarhus, ikke blev færdigt, og Murerne nu staa og forfalde og Tømmeret raadner, skal han med det første lade Muren nedbryde, lade Stenene og Tømmeret føre til Havreballe Ladegaard og der lade bygge nogle smukke Kamre til Kongen«³¹⁷.

Da kongen i slutningen af november og i begyndelsen af december 1579 opholdt sig på Havreballegaard, ser det ud til, at en standsmæssig bolig har været under indretning derude.

Derimod synes der ikke at være aktivitet omkring kornhusprojektet.

Med mellemrum dukkede spørgsmålet dog op, og i begyndelsen af 1580'erne anbefaler lensmanden i Skanderborg, Claus Glambek, majestæten et kompromis og en billigere løsning, nemlig at inddrage »det store hus« på Aarhusgaard (den gamle bispegård) til formålet.

I 1582 giver kongen sin lensmand, Erik Lykke, ordre til »at alt Panelværk i Huset, de udbyggede smaa Kamre (formentlig tænkes på de mange små klosetter, der efter efter datidens skik var anbragt som små udbygninger på murens yderside, og som var unødvendige på et kornmagasin), vinduerne og hvad andet der duer og ikke behøves, maa han føre til Havreballegaard til at forbedre de derværende Huse med«³¹⁸.

Alligevel synes der ikke at komme det forventede skred i indretningen af det ønskede kornpakhus.

I november 1583 opholdt kongen sig for fjerde gang på Havreballegaard, og under dette besøg gentager han sit ønske – ordre – om at lade såvel Aarhusgaard indrette som kornmagasin og Havreballegaard istandsætte som bolig.

»Det store hus« på Aarhusgaard var dermed definitivt detroniseret til kornlager, og efterhånden som den gamle bispegård blev indrettet til magasiner for Skanderborg og Aarhusgaard lens korntiender, blev lensmændene henvist til at indrette sig ude på Havreballegaard, og der var da også en livlig bygge- og indretningsaktivitet derude. Kong Frederik den Anden skriver således i 1584 til lensmand Manderup Parsberg:

»Vi bede og begære, at I med det første paa vore Vegne lade flytte de Huse, som staar i Ladegaarden paa Havreballegaard paa den nordre Side og dernom igen opsætte paa den østre Side for Gaarden hos de andre Huse, der staar den Side udi Ladegaarden, desligste, at I lader lægge et Loft på Stalden, saa og lader gøre og opsætte et nyt Stængerværk for Havreballegaard imellem Stolper muret«³¹⁹.

I Hoffmeyers »Blade af Aarhus Byes Historie« finder man en beskrivelse af Havreballegaard – ufuldstændig måske – men man får dog en idé om, hvorledes gården omkring 1600-tallet har været indrettet:

»Derude skælnes paa de Tider bestemt mellem Ladegaarden og Borggaarden. Ladegaarden, der var omgivet af Stalde og Lader, laa vistnok omtrent der, hvor endnu den Dag idag Marselisborggaards Ladebygninger ligge, tilhøjre for Vejen, som tidligere førte tværs igennem Gaarden, og hvoraf en lille Rest endnu kan ses inde i Friheden. Af Stalde var der her Ridestalden med henved 30 Spiltove, Folestalden, Gæstestalden og en lille Stald tæt derved.

Kostalden eller som den kaldtes: Øksnenluden, hvor Studene frededes, var 52 Bindinger lang. Der var desuden baade en Rug- og en Byglade samt et Vognhus på 17 Bindinger. – Ovre i Borggaarden laa der mod Syd en meget stor Bygning i flere Etager.

Loftet benyttedes til Korn, i anden Etage var der flere større Kamre, deriblandt et Skrædderkammer og et Rustkammer. Udenfor var der her, ligesom ved de andre Bygninger i flere Etager, en Svale, hvortil en udvendig Trappe førte op. Paa Borggaardens østlige Side laa »Fruestuen«. Dette var i ældre Gaarde det for Kvinderne bestemte Hus, stundom det eneste, som kunde opvarmes. I Havreballegaards Fruestue var der foruden »dét store Rum« ogsaa »Junkerens« og »Jomfruernes« Sengekammer samt – skilt fra Hovedbygningen ved en Gang – Pigernes Kammer. En egen Bygning optoges af Fadebur, Bryggers, Køkken og Betjeningens Kamre.

Nærved laa Huset med Borgerstuen, Lensmandens Sengekammer, (der vistnok ogsaa var hans Dagligstue), Lensmandens »Drenges« Kammer, Skriverstuen m.m. Endelig laa der i Nord og Syd en Bygning, i hvilken de 3 kongelige Gemakker vare indrettede i øverste Etage. Også her fandtes en Svale udenfor. Det er muligt, at Kongestuen, som de kongelige Gemakker kaldtes, laa ovenover Borgerstuen; de Oplysninger, der gennem Regningerne paa Reparationerne staa til min Raadighed, ere naturligvis meget ufuldstændige. Foruden de nævnte Bygninger anføres ogsaa et »Kværnhaus«, et Kalkhus, et »Pandekammer« (formodentlig Opbevaringssted for Jærgergarn o. desl.), et Fangetaarn o.fl.a. Efter gammel Skik var alle de mange Bygninger ikke byggede sammen, Aabningerne mellem dem udfyldtes af Plankeværker; alt var Bindingsværk. Kældrene var der mange af, der nævnes Smørkælderen, Saltekælderen, Mjødkælderen, Fiskekælderen, Svendekælderen o.a. Fæstningsværker, saasom Vold og Grav omtales ikke de Fiskedamme, hvoraf nogle Rester endnu forefindes, har allerede eksisteret derude ved Aar 1600, da tales der nemlig om »Damhaven«. Fruestuen og Kongestuerne har kun haft Stengulv (Astrag).

Den første synes at have haft Panel paa Væggene, derimod vare Væggene i Kongens Gemakker ganske raa. Naar de skulde beboes, slog Snedkeren Rammer op, som bleve dragne med Tæpper. I Kongens midterste Gemak vare Sengstederne opstillede, og det var forsynet med et udspringende »Lille-hus« til Hs. Majestæts bekvemmelighed.

Som man ser har Havreballegaard været en meget stor og betydelig Gaard. Ladegaardens Bygninger skrev sig formodentlig fra de katolske Bispers Tid, derimod er Borggaardens vel sagtens opført, efterhaanden som den gamle Bispegaard inde i Aarhus blev mere og mere ubeboelig for Lensmanden«.

Man ved, at dronningen og Christian den Fjerde's søn, prins Christian (V), efter hyldningen i Viborg i 1610 på tilbagereisen fra Viborg tog ophold på Havreballegaard i fire dage.

Christian den Fjerde deltog ikke selv i dette besøg, men under kongens hyppige ophold på Skanderborg slot forsynedes hans hof fra Havreballegaard med »Fetalje, Vin og Øl«.

Drikkevarerne indkøbtes i Århus hos apoteker Anders Caspersen og Thomas Vintapper.

I årene op til 1627 var Havreballegaard lokalt stærkt inde i det århusianske billede som konge- og lensmandsbolig. Det samme var tilfældet i tiden 1633–34, da gården flere gange besøgte af kong Christian den Fjerde³²⁰.

Forinden havde gården haft mindre velkomne gæster, idet den berømte og frygtede feltherre Albrecht v. Wallensteins tropper (under Kejserkrigen) den 6. oktober 1621 besatte Havreballegaard, der under besættelsen led stor overlast. Bedre gik det ikke under Torstenssonskrigen (1643–45).

I tiden 1636–1659 og under Karl Gustavkrigene (1657–60) var lensmanden på Havreballegaard, Marie Grubbes bjæragsomme og kvindekære far, Erik Grubbe til Tjele (1605–97), som bl. a. kom i en delikat og kompromitterende strid med århusbispen, Morten Madsen, hvis datter han forgæves skal have forsøgt at forføre.

Ved enevældens indførelse i 1660 blev Århusgaards len ændret til Havreballegaards amt. Som tidligere omtalt i bogen fik Gabriel Marselis den Yngre den 5. april det følgende år skøde på Havreballegaard – efter krigen en ruin – og 23 andre gårde i Viby samt »det store hus«, kornmagasinet på Århusgaarden samt Feldballegaard på Mols. Med tiden tilkøbte Marselis andre gårde i området.

I 1670 opførtes i beskeden stil nogle bygninger på Havreballegaard. Tre år senere døde Gabriel Marselis den Yngre – som formentlig aldrig har set sine jydsk besiddelser – i Amsterdam, og hans to sønner, Vilhelm og Constantin, arver henholdsvis Skumstrup og Moesgaard – Havreballegaard, Stadsgaard og Nygaard. Constantin ombygger i 1677 Stadsgaard og døber den om til Constantinsborg.

Den 23. februar 1680 modtager Constantin Marselis friherrepatent og samtidig ophøjes Havreballegaard til Baroniet Marselisborg. Hermed rykkede navnet Marselisborg ind i den århusianske topografi.

Da Constantin Marselis 16. juni 1699 dør barnløs, tilfalder Marselisborg gods på ny kronen. Året efter forlener kong Frederik den Fjerde Baroniet Marselisborg til kong Christian den Femtes søn med Sophie Amalie Moth: Ulrich Christian Gyldenløve, der dør barnløs i 1719. Marselisborg gods overgår derefter til Ulrich Christian Gyldenløves brodersøn, Frederik greve Danneskiold-Samsøe, der ligeledes dør uden at efterlade sig sønner.

I Fr. Danneskiold-Samsøes tid opførtes (i 1739) på Marselisborg gods en bindingsværkslænge med fire-fags-kviste. Efter hans død i 1770 forlenet til geheimeråd Christian Rudolph Gersdorff, der samtidig købte Viby kirke (for 4.200 RD).

I hans tid opførtes en trefløjet enetages hovedbygning på Havreballegaarden (Marselisborg). I 1800 arvede Geheimeråd Gersdorffs broder, general Nicolaus Maximilian Gersdorff baroniet. Dennes søn Christian C.N. Gersdorff får 17. april 1805 baroniet ophævet, og Marselisborg gods får status som proprietærgård. Samme år køber en slægtning af Vilhelm Marselis, lensbaron Fr. J. Chr. Gyldenkrone gården og indfører store driftsmæssige forbedringer.

I 1825 overtages godset af general, baron Chr. A. Gersdorff. Fra ham

CONSTANTIN VON MARSELIS Lejn-Brev paa Friserflabet Marselisborg

Sierr alle Vitterligt, at Vi af den Kongelig Naade og Benaadning den 28. d. April 1714 udtvængt Constantinus von Marsellis allernaadigt Saer for got anfrøt og rragtet Saverballe gaardsgjort og gaard og Bøds onleggimder ind i Vort Land Sjælland Sær i Vort Rige Danmark. Thi it Særfrøtfa 6 at erigere og opføjre stui Vi og ind fornuet mnd de Høi Vore obun Bøf omvøltu haver balle gaard mnd des underliggmnder Bøndegods ind der ind mæge af Marselisborg, i ind det indoffre indge saer og bøjede kal, die ut indoffre, ka o omvøltu og opføjre, mnd ad ind det indoffre og ind der ind til ligge, og sei der die at ligge mnd ind offre ind af Jannum, ind ind indoffre og vore Vore Høi Kammer vore, vore ind indoffre ind, ind, ind, ind offre indoffre. Daa ut omvøltu indoffre ind, ind,

Salten, og fandt uens imidlertid og Jans og
Luis drømme, præsenterede i rigelighed og ind,
Juden fra drømme til drømme, da jeg da de første
mind og befale uden nogen Confirmation at jeg
uden tøvs for eller Loms mand, som
allerede at fers gang, jeg forandring indfaldt,
da nu god tid for i Luis Tale af præsenterede til
nu mindst for vis, tal, Og, im fandt allerede drømme
drømme, jeg at, da i sandt mind andre om noget
andre og præsenterede vilde ligesom, forudsige
at Magtfulde og jeg til for sandt, da fandt
alt om muligt drømme og tillad at fandt ma
dend gang indgive Jans og riffer og in
igen for andre, og fandt Luis at andre
altid bliver, som fandt nu er i det mindst, da
at fandt fandt fandt, og at præsenterede
drømme ind give for i andre, uden indgive
eller længere drømme ligesom Guds, forudsige
alle forudsige, og at fandt fers gang, jeg
nu vigtig Specification og forudsige, da
da at Guds, som fandt fandt af fers, som
da ind fandt igen ind ind, eller magtfulde
at komme, ind Luis Cancellie og nu anden
Luis ind Loms ind Loms. At fandt an
ind ind, ind ind, ind ind, ind ind, ind ind,
Martinus von Marselis, ind for at disponere
og benytte ind Testamente eller i andre maas

Se transskriptionen på side 138.

der offer hans og om Vellin forniden nogen de er,
findring, med sig selv eller paatals indse' nogen
form det og Vder fund; nogen maade. Derom
og omulte forfærrer **CONSTANTINUS VON**
MARSELIS der ved en pluce af gaa om ind i Linnæ.
Arvinger sig at offerlade, der i anført at fri,
forpladet Og eller Voris Kongelis dux Successor,
der ind i Angivningen af sig for indledt, Da for
der af feds og sig selv sig kongelig Gung og Naat
altnaadigt sig selv at hans forfærrer ind
Og sig selv sig Sophia Elisabeth Charisius
man sin lide hider sin person sigt de som
Fructum og sig selv ind sig og sig selv indkomst
indtan sin sig; sig selv sig indlad sig selv og
sig; sig og sig selv ind indledt ind, som det
sigt; almindelig sig ind sig sig selv sig sig selv;
legier forordent sig af sig sig selv ind sig sig;
sig sig sig selv sig sig selv sig selv altnaad,
sig sig sig selv, og sig selv sig sig selv sig sig
angaaende forordent. Post sig selv sig sig.
Hafnia d. 23 Februarij A. 1680
Voris Angivning sig sig sig.

CONSTANTIN VON MARSELIS

Lehn-Brev paa Friherskabet Marselisborg

C 5

Gjøre alle vitterligt, at Vj af sær Kongelig Naade og bevaagenhed til Os Elskelig Velbaarne *Constantinus von Marselis* allernaadigst have for got anseet og eragtet *Haverballegaards* Hovetgaard og Gods beliggende udj Vort Land Jylland her j Vort Rige Danmark til it friherskab at *erigere* og ophøye som vi og ny hermed med ette Voris obne Brev bemelte *Haverballegaard* med des underliggende Bøndergods under det nafn af *Marselisborg*, som det hereffter stedtze have og beholde skal, til et friherskab opretter og ophøyer, med alt dets tilbehør og hvad der nu tilligger, og bør der til at ligge med Rette effter dend af hannem selv underskrevne og paa Voris Skatkammer overleverede Jordebogs udførlige formelding. Saa at bemelte friherskab *Marselisborg* her effter skal nyde og have alle de friheder herligheder og benaadinger, som noget friherskab effter de friherrenne sær forundte friheder med benaadede ere, eller i fremtiden med benaadis kunde, og behelne Vj derfor nu for Os og Voris Kongelig arf *Successorer* udj Regieringen bemelte *Constantinus von Marselis* friherre af *Marselisborg* for sig og sine rette Egte *Descendenter* af Mand og Qvindekjøn med forbemelte friherskab *Marselisborg* samt alle de udj ommelte af hannem self overleverede og underskrevne jordebogs *specificerede* gaarde og gods saasom med it ret friherskabs lehn arvelig paa Mand og Qvinde-*linien*, saaledis at bemelte friherskab *Marselisborg* med des underliggende ellr hvis af hannem hereffter der underlagt Vorde kand ingenlunde maa pantsettis, sælgis, afhændis eller deelis, mens uskiftt og udeelt fra dend ældste til den ældste først udj mandlige *linien*, medens nogen findes, og siden paa Qvinde-*linien*, naar ingen paa Sværdsiden meere til overs er, arvis skal og Os og Voris Kongelig arf *Successorer* udj Regieringen iche før kunde hiemfalde, førend bemelte Friherre *Constantinus von Marselis* hans egne *Descendenter* af Mand og Qvinde Kjøn uddød er, da det os og Voris Kongelig arf *Successorer* udj Regieringen skal med Rette Være til af hiemfalden, og hand ellers imidlertid og han egne Livs Arvinger friherskabet uryggeligen go ubehindret fra arving til arving, fra Eldste til Eldste nyde og beholde uden nogen *Confirmation* at søge enten Lehns herr eller Lens mand rørendis, men allenister at hver gang slig forandring indfalder, da en god Ridehest i Voris Stald af friherskabet til en Kiendelse givis skal, Og som hand allerunderdanigst foregiver sig at staa i handel med andre om noget jorder og friherskabet beleiligere Jordegods at mageskifte og sig tilforhandle, Da haver Vj allernaadigst bevilget og tilladt at hand maa dend een gang indgivne Jordebog effter egen Vllie igjen forandre, dog saaledis at dends *Summa* altid bliver som dend nu er j det mindste, paa et Tusinde tønder hart korn, og at friherskabet derved ei udj ringeste maade, enten ved Ringere eller længere derfra liggendis Gods forværis ellr forringes, og at hand hver gang sligt sker en rigtig *Specification* og Jordebog, saavel paa det Gods som hand saaledis afhænder som paa det hand igjen Ved kjøb ellr mageskifte bekommer, udj Voris *Cancellie* og en anden paa Voris Rentekammer indleverer. Af hans andre middele skal det staa bemelte friher *Constantinus von Marselis* frit fore at *disponere* og *beneficere* Ved *Testamente* eller i andre maader effter hans egen Villie foruden nogen forhindring, modsigelse eller paatale udaf nogen hvem det og Være kunde i nogen maader. Dersom og bemelte friherre *Constantinus von Marselis* Ved døden skulle afgaa voruden lives Arvinger sig at efterlade, da henseet at friherskabet Os eller Voris Kongelig Arf *Successorer* udj Regieringen strax hiemfalder, Saa have Vi dog af sær og synderlig Kongelig Gunst og Naade allernaadigst bevilget at hans friherinde Os Elskelig fru *Sophie Elisabet Charisius* maa sin listid for sin *person* nyde *Usum Fructum* og beholde dets Visse og uvisse indkomst, enten hun sig i Ægteskab igjen indlade skulle ellr ej, Hvis og herudinden anderledis end som det ellers j almindelig udj friherrernis *privilegier* forordnet er af Os bevilget Være kunde, haver Vi saaledis af sær Kongelig Naade allernaadigst bevilget og saaledis nu særlig Dette Lehn angaaende forordnet. Forbydende etc.

Hafniæ d. 23 Februarij A^o 1680.

Voris Regierings Elleuste –

stammer de fra Balkan kendte navne på et par gamle skovmøller: Varna og Silistria. I 1833 bliver godset solgt til general Harald Rothe til »Aggersvold« i Holbæk amt (d. 1848) og sønnen justitsråd Casper Peter Rothe Ingerslev til Rugaard (1800–1864). Han bliver i 1836 eneejer.

Hans søn, indenrigsminister H. P. Ingerslev (1831–1906) arver i 1864 Marselisborg gods, der nu drives som et mønsterbrug.

Århus by var periodevis i nød for udvidelsesmuligheder mod syd. Byen var ligesom »låst fast« på grund af de store privatejede besiddelser syd for byen.

I et lukket byrådsmøde i Århus den 7. november 1895 stillede overretssagfører Chr. Kier forslag om, at man skulle optage forhandlinger med minister Ingerslev om at købe de områder omkring Marselisborg, der lå nærmest byen. Man vidste, at Ingerslev – der jo var født på Marselisborg gods – var venligt stemt over for Århus by, og Chr. Kier fik da også bemyndigelse til underhåndsforhandlinger med Ingerslev³²¹.

Kier besluttede sig til at rejse til København – en beslutning, hvis udsættelse kunne være blevet skæbnesvanger for byen. Der blev under forhandlingerne udarbejdet en overenskomst med minister Ingerslev om køb af de udsete arealer og samtidig var der enighed om, at Århus kommune efter Ingerslevs død skulle have forkøbsret til hele Marselisborg gods, vel at mærke, hvis man gjorde denne ret gældende senest tre måneder efter dødsfaldet.

Handelen og denne aftale om forkøbsret blev opsat i et dokument og underskrevet i København den 18. april 1896. Skæbnen ville, at minister Ingerslev pludselig og uventet døde to dage senere, den 20. april. Et par måneder senere overdrog arvingerne Marselisborg til Århus for kr. 1.183.750,80³²².

Godsets hovedbygning med have og tilliggende jord udlejedes i 1898 til cand. theol. Olaf Gudme, der indrettede en kostskole, en »højere almenskole« på stedet, det senere Marselisborg Gymnasium (overtaget af Århus kommune i 1916 - og siden 1973 overgået til amtskommunalt regie). Medens skolen disponerede over Havreballegaards gamle lave hovedbygning – og fra 1904 over en nyopført bygning for selve undervisningen – førtes driften af avlsbygningerne videre af Århus kommune. De hjem-søgttes både i 1904, 1906 og 1909 af ildsvåde. Branden i 1909 var særlig voldsom og lagde de sidste rester af avlsbygningerne øde. Driften blev derfor indstillet, og i 1911 solgtes Havreballegaards hovedbygning og et par andre bygninger til nedrivning. Det frilagte areal udlagdes til

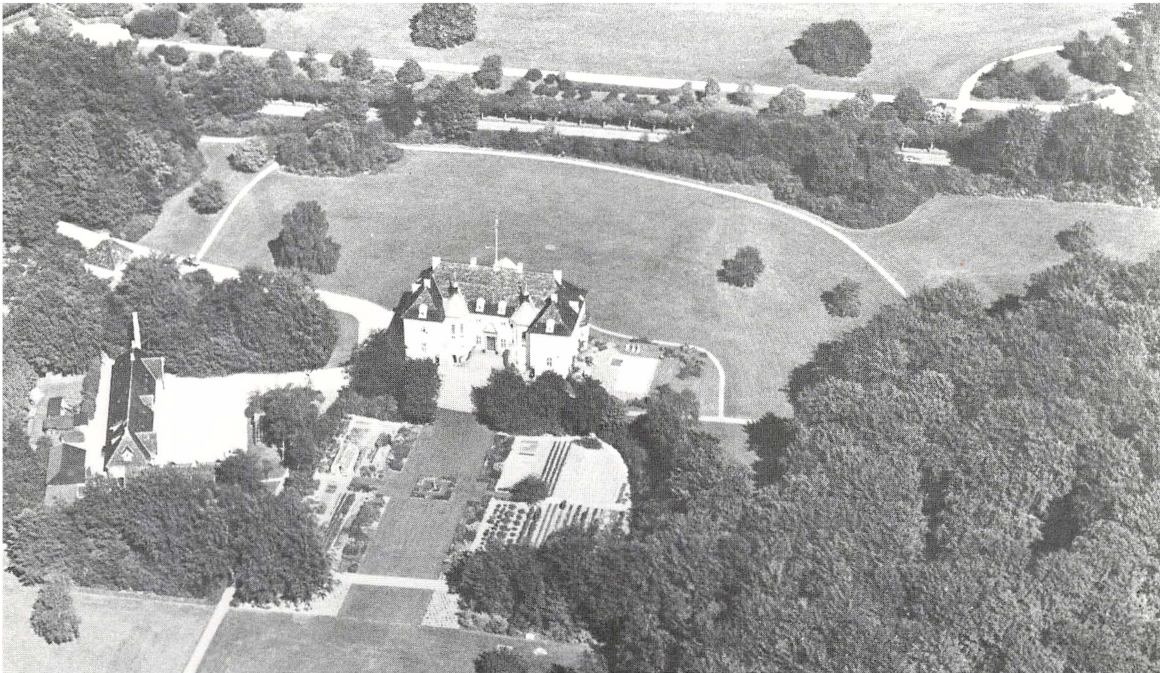
Marselisborg Slot i Århus. Efterårsstemning i 1979

villagrunde (nuv. Marselisvej nr. 6 og 8). De sidste spor af Havreballegaard, baroniet Marselisborgs hovedsæde, var udslettet.

Dog ikke helt. En stump af lindealleen fører den dag i dag fra »Skovbrynet« mod nord – pegende på pladsen, hvor Havreballegaardens hovedbygning var placeret.

Og navnet Marselisborg lever. Det er i talrige forbindelser blevet knyttet til Århus-lokaliteter – først og fremmest til Marselisborg Slot, en kongelig sommerresidens, der opførtes i årene 1899–1902 som en folkegave til daværende prins Christian og prinsesse Alexandrine (arkitekt Hack Kampmann). Den 10 tdr. land store grund blev udmatrikuleret af Marselisborg godsets arealer, tidligere Havreballegaards markarealer.

Det smukke slot har gennem de mange år været sommerresidens for kong Christian den Tiende og dronning Alexandrine (1912–1947). Efter kong Christians død fungerede Marselisborg slot i store dele af året som enkesæde for dronning Alexandrine, der holdt meget af stedet og ikke mindst ofrede megen tid og omhu på den smukke slotspark. Efter hendes død var slottet en årrække lidet benyttet, eftersom kong Frederik den Niende og dronning Ingrid siden deres bryllup regelmæssigt tilbagte sommeren på Gråsten slot i Sønderjylland, men under dronning Margre-

Luftfoto af Marselisborg Slot

the den Anden kan århusianerne hyppigt glæde sig over at se dronningeflaget vaje over Marselisborg Slot.

8. Leonard Marselis

Gabriel Marselis den Ældres yngste søn, Leonard, blev døbt i St. Petri Kirke i Hamburg den 3. juli 1611. Han har ikke i samme grad som sine brødre gjort sig bemærket. Man får det indtryk, at han har været mere farveløs end de ældre brødre. Måske stod han også i skyggen af svogeren, faderens kompagnon, Albert Baltzer Berns. Vi kan derfor kun følge ham summarisk.

Større begivenheder tegnede han sig ikke for – hverken direkte eller indirekte. Han arbejdede i faderens og svogerens firma, Marselis & Berns i Hamburg, og levede i øvrigt et stille og tilsyneladende lykkeligt familieliv, selv om hans entré i ægteskabet skete ret sent og ikke uden indledende skuffelser for ham.

Selv om han var født og opvokset i Hamburg, følte han sig gennem hele sin voksne tilværelse stærkt knyttet til Nederlandene. Således hentede han sine to ægtefæller dér, og det er forståeligt, at han i 1667 blev begravet i Heemstede Kirke i Haarlem, hvor der i kirkegulvet endnu findes en gravsten med hans navn: Leonard Marselius (se s. 144).

En af de få gange, Leonard Marselis omtales i forbindelse med »historiske begivenheder«, er i 1639 da kongens og Marselis & Berns' planer om start af et Ostindisk Kompagni i Glückstadt – eventuelt med den bagtanke at fusionere dette med et tilsvarende kompagni i København – til stor fortrydelse for kongen ikke lykkes. Grunden hertil skulle have været³²³, at Leonard, der nærede trolovelsstilbøjeligheder for en datter af den stenrige Abraham du Boys i Hamburg, måtte affinde sig med et utvetydigt afslag på sit frieri³²⁴.

Der skulle gå nogle år, før den vragede Leonard forvandt skuffelsen. Vi skal derfor helt frem til 1645, før den efterhånden 34-årige Leonard gifter sig i Amsterdam med Katalina van Cracauw (Crakow). Hun var født i 1622 i Hoorn som datter af den hollandske kommissær i sundtolden i Helsingør, Carel van Crakow, og Anna van Ens. Ægteskabet blev af kort varighed. Katalina døde barnløs allerede i 1646.

Umiddelbart efter Gabriel Marselis den Ældres død i 1643 havde Leonard arvet faderens part i Stamhuset Marselis & Berns i Hamburg. Herudover havde han arvet afdødes bolig i Ottensen i grevskabet Pinneberg.

Leonard giftede sig igen i 1647. Denne gang i Haarlem med Aletta van de Camer, født 1622 som datter af Jan van de Camer og Sara van de Voorde.

Med hende fik han året efter datteren Anna Margaretha – og så er vi tilbage i afsnittet om grevinde Anna Constantia Cosel og kong August af Polen (se side 64).

Gabriel Marselis den Ældre døde i 1643 og hans kompagnon, Albert Baltzer Berns et kort åremål senere, nemlig i 1652. Marselis opnåede at blive o. 68 år gammel, Albert Berns kun 50. Leonard havde været beskæftiget hos faderen og svogeren i Hamburg fra o. 1630, og da de nu begge ikke var mere, måtte der nødvendigvis ske væsentlige ændringer i virksomhedens ejerforhold – og ledelse. Berns enke, den kun 40 årige Elisabeth Marselis-Berns besluttede at fortsætte virksomheden med broderen, Leonard, og med sine børn som passive arvinger. Den ældste af børnene var kun 17 og den yngste 6 år gammel. Havde alderen ikke stillet sig hindrende i vejen ville sønnen, Albert Baltzer Berns Junior (f. 1642) have været en naturlig afløser for faderen, men han var jo kun 10 år gammel, da faderen døde.

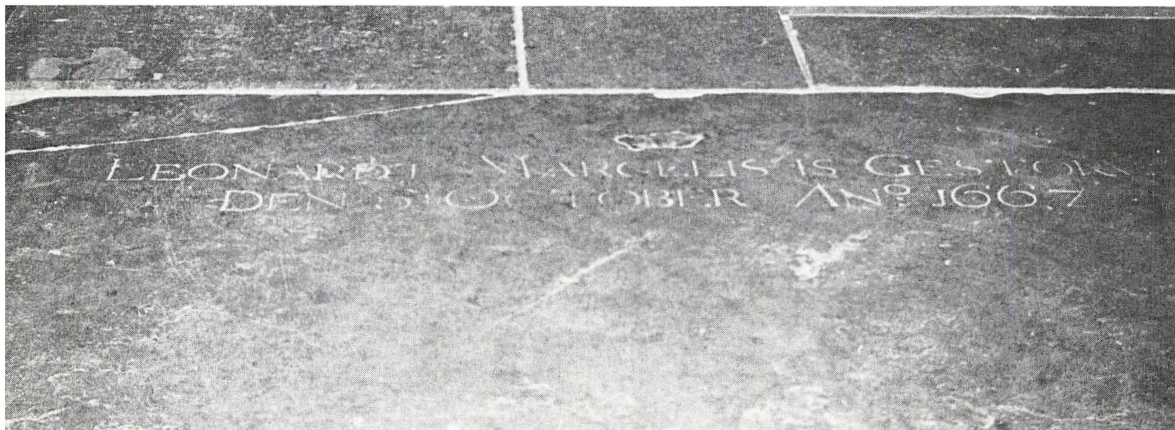
Det blev derfor i realiteten Elisabeth Berns og Leonard Marselis, søster og broder, der tegnede firmaet under dets nye navn: »Elisabeth, A. B. Berns Enke og Arvinger og Leonard Marselis« i Hamburg. Ikke alene måtte Leonard være tilfreds med sidste plads i firmanavnet; i relation til søsteren måtte han påny føle sig distanceret. Han havde hele livet måttet indstille sig på resignationens vanskelige vilkår.

Overfor kirken havde Leonard – i modsætning til forældrene – ikke været rundhåndet. På anmodninger om støtte betalte han aldrig mere end grundtaksten. Men een gang har han af glæde over en sympatisk sammenligning af ham og søsteren, Elisabeth Berns, skænket en gave til kirken på 900 mark³²⁵.

Leonard Marselis døde i Haarlem den 5. oktober 1667³²⁶. Som nævnt ovenfor blev han begravet i Heemstede Kirke. Efter hans død tog enken, Aletta v. d. Camer, ophold på Dueholm gods i Vestjylland, som Leonard havde fået dispositionsretten til i begyndelsen af 1660-erne. Overleveringerne mener at vide, at Aletta i 1678 skal have søgt Kongen om økonomisk støtte³²⁷. Godset, der såvidt man forstår, var misledet og dertil

vel nærmest forsømt gav ingen indtægter, men til gengæld påtrængende kreditorer, som forværrede tilværelsen for enken. Hendes datter, Anna Margaretha, giftede sig i 1668 med Albert Baltzer Berns Junior. Han døde imidlertid to år senere i 1670, kun 28 år gammel. I 1672 giftede hun sig med oberst Joachim von Brockdorff, som hun i 1680 kunne bringe Dueholm efter moderen, som døde 21. januar s.å. på Dueholm. Hun blev begravet fra St. Clemens Kirke i Nykøbing Mors.

Gravsten fra 1667 i kirkegulvet i Heemstede kirke i Haarlem, Holland, til minde om Leonard Marselis (se s. 142)

9. Nederlandsk islæt i Danmark gennem 1500- og 1600-tallet

I forordet til det 900 sider store danske værk *Holland-Danmark*³²⁸ skriver det redaktionelle triumvirat, at »det danske folks særlige ejendommeligheder er fundet og vundet ad sideløbende baner med vore nordiske brødrefolk og i de retninger, som er bestemt ved den måde, hvorpå udstrålingerne fra de store kulturnationer er blevet optaget. Men udover dette er der ét land – af omfang ikke større end vort – som vi har særlig grund til at rette vort blik imod, når vi vil erkende det danske i dets europæiske sammenhæng, det er Holland³²⁹. Med intet andet af de små lande uden for Norden har vi så gamle og betydningsfulde særforbindelser, intet har i så høj grad været med til at præge vor fysiognomi; på den anden side har Norden heller ikke været uden betydning for formningen af det hollandske«.

Den hollandske indflydelse startede i det små, vel nok tydeligst karakteriseret ved de hollandske nybyggere på Amager i begyndelsen af 1500-årene.

Kong Christian den Anden³³⁰ blev kronet i 1514. Samtidig med denne begivenhed blev den kongetro rigshovmester Mogens Gøye³³¹ i Bruxelles på kongens vegne³³² viet til en søster til den senere kejser Karl den Femte, den kun 13-årige prinsesse Isabella af Burgund. I 1515 steg den unge prinsesse i land på Øresundskysten ud for den middelalderlige Kongsgaard på højen ved Hvidøre i Klampenborg for at ægte kong Christian den Anden. Det kongelige bryllup fejredes i København i august s.å.³³³. Trods alvorlige henstillinger fra en delegation, udsendt af Isabellas slægtninge, fandt kongen ingen anledning til at afbryde forbindelsen med sin elskerinde, den hollandsk fødte Dyveke³³⁴.

Isabella, hvis navn snart fordanskedes til Elisabeth, var opdraget hos en faster, statsholderinde Margrethe af Nederlandene, og den unge dronning var – ifølge overleveringerne – »dér blevet forvænt med friske grøntsager af høj kvalitet«.

Det således opståede ønske om lokal tilvirkning af kvalitetsgrøntsager

tilskyndede det danske hof til, allerede i 1515, at anmode kongens faktor (konsul) i Amsterdam, østfriseren Poppe Ockeszoon, at opfordre hollandske familier fra Waterland i Nordholland til – naturligvis med løfte om »frihed for al tyngde og byrde såsom ægt og hoveri, tiende og landgilde« – at bosætte sig i Danmark³³⁵.

Først i 1520–21 ankom 24 af 184 hollandske bønder med familier til Amager, hvor kongen gav dem brugs- og ejendomsret til hele Amager og Saltholm, dog med visse begrænsninger som f. eks. kronens fiskerleje Dragør³³⁶.

De hollandske bønder skulle fremme havedyrkningen, eller som det hed i udfærdigelsen »forsyne Københavns Slot med de fornødne Rødder og Løg«³³⁷. Den lille hollandske koloni på Amager opnåede til gengæld de allerede antydede privilegier som skatte- og religionsfrihed og en række andre fordele.

For de danske fæstebønder på Amager betød de hollandske familiers ankomst, at de blev tvunget til at forlade hus og hjem for at give plads for den hollandske kolonisation. Mod at svare en beskeden afgift fik indvandrene de frigjorte gårde som ejendom. Denne barske fremgangsmåde over for de 800 danske Amager-bønder skabte selvsagt tragedier, selv om de bortjagede blev anvist ophold andetsteds³³⁸.

Christian den Anden og dronning Elisabeth affattede i 1521 et privilegium, som i øvrigt kun kendes fra en afskrift af et udkast, hvorfor den fulde tekst og datering mangler. Privilegiets udfærdigelse betvivles ikke, da bestemmelserne heri trådte i kraft og blev overholdt³³⁹.

Ifølge privilegierne fik hollænderne bl. a. lov til at bevare deres eget retssystem. De kunne »leve og dømme sig selv efter hollandsk Ret, som de nu har den, og ikke efter danske Love«³⁴⁰. Denne ret beholdt hollænderne helt frem til 1821. Systemet synes at have fungeret tilfredsstillende.

Interessant er det også at bemærke, at man allerede i Jyske Lov havde den arveregel, som Danske Lov senere udtrykker således: »Mands-Person tager to Loder imod een Quindes-Person . . .« Hollænderne havde imidlertid allerede dengang ligestilling mellem mand og kvinde, med andre ord, der var lige arveret. De danske privilegier til hollænderne nævner og godtager også en hollandsk bestemmelse om, at man med fællesbørnene kunne sidde i uskiftet bo efter en afdød ægtefælle, medens der efter Danske Lov straks skulle skiftes. Kongen kunne dog meddele danske borgere bevilling til at hensesidde i uskiftet bo. Hollænderne derimod behøvede ingen bevilling. Først så sent som 1926 har man antaget den hollandske regel fuldt ud. Også på andre punkter, som f. eks.

arv mellem ægtefæller og testamentariske dispositioner, har de hollandske retsregler smittet af på danske love, selv om det ganske vist varede længe³⁴¹.

Disse oplysninger medtages for yderligere at understrege den mangesidede indflydelse, hollandske forhold fik på vore breddegrader.

Med hensyn til det oprindelige hovedspørgsmål: grøntsagerne, blev hollænderne ikke alene hoffets, men efterhånden hele Københavns vigtigste grøntsagsleverandør. I mange år fungerede Amager som hovedstadens forrådskammer.

I 1700-årene solgte Amagerkonerne – således identificerede man dem faktisk, bl. a. på grund af deres skikke og klædedragt, der har holdt sig helt ind i vort århundrede – også friskkærnet smør, kaldet koppesmør, fordi det solgtes i en trækop eller træmål. Mælk og fløde tilførtes markedet af de såkaldte »Flødehusarer«, ridende Amagerbønder, der havde hele varelageret hængende på hesten i træbimler (små tønder eller dunke). På dette vigtige område måtte hollænderne dog efterhånden se sig fortrængt af bønderne på Sjællandssiden, da disse leverede mælk af bedre kvalitet. På grøntsagernes område var hollænderne imidlertid ikke ude for alvorlig konkurrence, tværtimod var det således, at Sjællandsbønderne nærmest fortrak med deres grøntsager, når og hvis de på torvedage – på Amagertorv – i København mødte de hollandske grøntsager³⁴².

Amager var således blevet en vigtig hollandsk koloni for København, men mange andre steder i landet kom »små hollandske samfund« til at sætte sit præg på udviklingen.

Christianshavn

Nævnes skal realiseringen af kongens plan om bygning af Christianshavn på Amager. Christian den Fjerde's mest betroede byplanlægger, hollænderen Johan Semb, blev i 1617 betroet den meget krævende opgave. Semb døde imidlertid et par år senere, og arbejdet fortsattes da bl. a. af en anden hollænder ved navn Paul Buysser³⁴³. Den københavnske forstad med det hollandske præg kaldte man »Nordens Rotterdam«.

I 1663 foranledigede Frederik den Tredje, at Jonas Trellund fra Ribe fik anvist plads i Strandgade til skibsbyggeri og anlæg af en savmølle og reberbane samt tilladelse til at antage hollandske tømmerfolk med kendskab til de »moderne skibsbygningsmetoder«.

Helsingør

Helsingør prægedes så stærkt af det store antal hollandske tilflyttere, at sundtoldstaden i datidens omtale betegnedes som »det lille Amsterdam«³⁴⁴. Af de til Helsingør udvandrede hollandske familier har vel ingen været så nøje knyttet til byen som slægten van Deurs³⁴⁵.

Århus

Af indvandrede hollandske familier til Århus er den mest kendte utvivlsomt Worm³⁴⁶, der allerede i 1500-årene var talrigt repræsenteret i byen. I 1600-tallet kom så slægten Marselis til.

Håndværk og industri

Dansk håndværk og industri nød i samme periode godt af et stort kontingent af dygtige, hollandske fagfolk, som enten selv skabte sig givtige erhvervsvirksomheder eller bidrog til videre udvikling af allerede bestående handels- og håndværksforetagender³⁴⁷. Det gælder primært silkemanufaktur, men også på områder som fremstillingen af »rigets mønter« (indkaldelse af hollandske møntmestre), salpeter, tegl, salt, sukker, keramik, ja selv blandt falkonerer (opdræt og dressur af falke) finder vi foretagsomme hollændere i Danmark, for nu blot at nævne nogle af de mange områder.

I kølvandet af de hollandske grøntsagsdyrkeres indtog på Amager og de talrige hollandske købmænd og industridrivende slog også patriciske slægter³⁴⁸ sig ned i danske købstæder.

Det er ikke hensigten, at vi – hvor interessant det så end kunne være – skal fordybe os alvorligt i de mange nederlandske slægters historie, som dengang fandt vej til det dansk-norsk-holstenske monarki og integrerede sig i det danske samfund. Det er jo primært Marselis-slægten og de danske familier, dén knyttede sig til, der interesserer os³⁴⁹.

10. Marselis og den danske adelstand

Ikke så få nederlændere blev som anerkendelse for de tjenester, de ydede den danske konge og stat, optaget i dansk adelstand.

Den første i række var købmand og skipper Roland Crappé, der blev adlet i 1635³⁵⁰. Crappé gjorde sig bl. a. kendt for sin indsats på ekspeditionen i 1620 sammen med admiral Ove Gjedde. Opgaven var at formå fyrsten af Tanjore til at overdrage Trankebar på Koralmandelkysten til den danske konge samt tilstå vort land vigtige handelsprivilegier.

Året efter – i 1636 – adledes den i sundtoldstaden Helsingør beskikkede nederlandske resident Carel van Crakow (1567–1646). Han er begravet i St. Olai kirke i Helsingør, hvor ligstenen over ham og hans hustru endnu ses³⁵¹.

Blandt de første i rækken af nederlændere, der gjorde sig bemærket gennem danske standsophøjelser³⁵² finder vi Gabriel Marselis den Ældre's to sønner, Peter og Gabriel Marselis den Yngre.

Peter Marselis, som havde bosat sig i Rusland 1629, og som ti år senere var blevet udnævnt til kgl. dansk resident i Moskva, blev – som tidligere oplyst – medlem af et russisk gesandtskab, som forhandlede om formæling mellem Christian den Fjerde's og Christine Munks søn, greve Waldemar Christian og zarens datter Irene. Ved Peters afrejse fra Glückstadt den 17. september 1643 nobiliterede kongen ham og gav »ham og hans Afkom Skjold og Hjælm«. Peter Marselis var da 41 år gammel³⁵³.

Gabriel Marselis den Yngre havde flyttet sit domicil fra Hamburg til Amsterdam, hvor han i 1638 blev beskikket som kgl. dansk resident og kommissær. Som anerkendelse for sin indsats – og vel ikke mindst i sin egenskab af långiver til den danske konge og stat – modtog han fra Frederik den Tredje dansk adelsbrev 7. september 1665, 56 år gammel³⁵⁴.

Senere blev Gabriel Marselis den Yngre's to sønner, Vilhelm og Constantin, der begge på det tidspunkt var bosiddende i Århus-området, baroniseret. De var jo begge adelige i kraft af deres faders danske

adelskab fra 1665, hvorfor de to brødre gennem friherrepatenter steg fra menig adelsrang til friherrelig værdighed³⁵⁵ hhv. 15. september 1673 og 23. februar 1680.

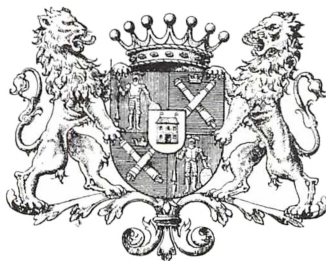
I en hollandsk genealogi fra 1892³⁵⁶ bringes afbildning af fem danske adelsvåben for slægten Marselis. Rent umiddelbart kunne dette give iagttageren indtryk af, at fem medlemmer af Marselis-slægten kunne have gjort sig fortjent til adelskab i Danmark. Man har været inde på tanken om, at det femte skjold kunne have tilhørt Gabriel Marselis den Ældre.

Denne formodning modsiges imidlertid af den kendsgerning, at såfremt Gabriel Marselis den Ældre havde været dansk adlet, ville hans to sønner, Peter og Gabriel den Yngre, ikke være blevet adlet af den danske konge i 1643 og 1665, men de ville i stedet have modtaget danske naturalisationspatenter. Ifølge en undersøgelse, foretaget på Rigsarkivet i København, er dette ikke tilfældet³⁵⁷.

I øvrigt forudsætter brugen af segl eller våben ikke nogen patentudstedelse. Rigsarkivet mener, at det er usandsynligt, at Gabriel den Ældre skulle have ført det kvadrerede våben med huset i hjerteskjoldet. Hans våben har nok snarere svaret til det seglaftryk fra 1664, som opbevares i Rigsarkivets seglsamling, og som kun viser et hus omgivet af træer.

Vilhelm Marselis blev baroniseret før broderen Constantin, nemlig 15. september 1673. Han var da kun 28 år gammel. Det må antages, at Constantin har ført faderens våben fra 1665, indtil hans egen baronisering i 1680. Han var da 33 år gammel.

I Rigsarkivets specialsamling af adelige segl findes et seglaftryk fra 1679, tilhørende Constantin Marselis, med et våben, svarende til det nedenfor i den hollandske genealogi anførte femte våben (van Marselis Amsterdam). Om andre af slægten Marselis har brugt dette våben, kan ikke umiddelbart afgøres³⁵⁸.

VAN MARSELIS.
AMSTERDAM.

Gengivelse af Marselis-slægtens adelsvåben og beskrivelserne heraf³⁵⁹.

Peter Marselis

født i Rotterdam i 1600

død i Moskva i 1672

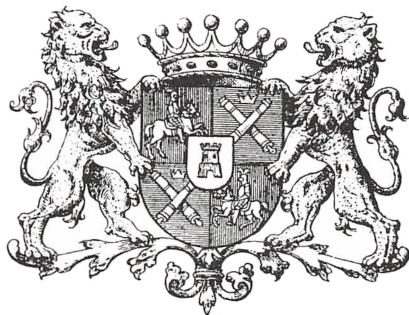
Ved kgl. åbent brev af 17. september 1643 blev Peter Marselius »Michaelis Federowitzis Zars Abgesante' samt alle hans ægte livsarvinger, »som han nu haver eller herefter fange kunde, saa og samme Arvingers Arvinger, Mands og Kvindepersoner til evig Tid til Adelsstand ophøjet og nobiliteret og hosstående Vaaben og Klenodie herefter til evig Tid at føre og bruge«.

Adlet af Kong Christian den Fjerde med navn og titel

Peter von Marselis

Beskrivelse af våben:

En staaende Elefant udi et hvidt Sølv Felt imellem tre Asketræer, til bag og forre, mens det tredje staar midt imellem, og haver Elefanten et Slot paa Ryggen, ovenpaa hvilket staar en Jomfrue baade i Skjolden og paa Hjelmen igen. Farverne i dette Vaaben skal være grønne og hvide, saasom det efterfølgende adelige Vaaben udi dette Adelsbrev udviser.

Gabriel Marselis

den Yngre

født i Hamburg i 1609

død i Amsterdam i 1673

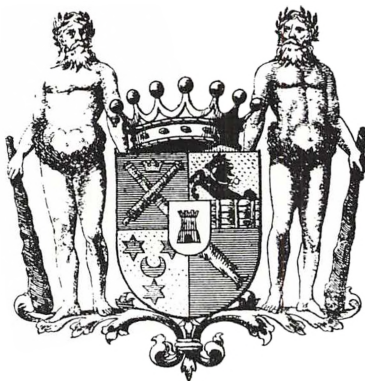
Adlet af kong Frederik den Tredje ved adelspatent af 7. september 1665 med navn og titel

Gabriel van Marselis

Beskrivelse af våben:

Firdelt med Sølv Hjerteskjold, hvori et rødt Taarn:

i 1. og 4. Felt en paa en Sølv Hest siddende Rytter med Spyd og Skjold i Rødt, i 2. og 3. Felt under en Guld Krone i Blaåt 2 krydslagte Guld Kanoner; Hjelmen kronet. Skjoldholderen: 2 Guld Løver.

Vilhelm Marselis

født i Amsterdam i 1645

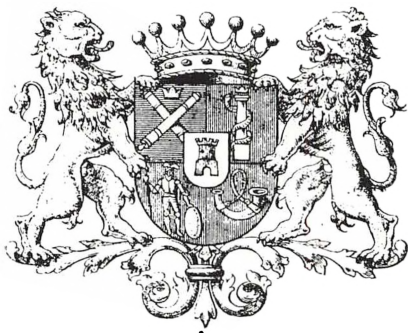
død i Århus i 1683

Adlet af kong Christian den Femte ved Friherre Patent af 15. september 1673 som baron af Vilhelmsborg med navnet Gyldenkrone.

Beskrivelse af våben:

Firdelt med Sølv Hjerteskjold, hvori et rødt Taarn; i 1. Felt under en Guld Krone 2 krydslagte Guld Kanoner i Blaåt i 2. en halv guldtømmet af en Vidiekurv opspringende sort Hest i Guld; i 3. en opadvendende blaa Maane mellem 3 seksoddede blaa Stjerner (1,2) i Guld; i 4. en mod højre skraatstaaende Sølv Gjedde i Blaåt. På Skjoldet en friherrekrone³⁶⁰.

Skjoldholderne: 2 Vildmænd med nedadvendte Køller.

Constantin Marselis

født i Amsterdam i 1647

død i Århus i 1699

Adlet af kong Christian den Femte ved Friherre Patent af 23. februar 1680 som baron af Marselisborg.

Beskrivelse af våben:

Firdelt med Sølv Hjerteskjold, hvori et rødt Taarn. I 1. Felt under en Guld Krone 2 krydslagte Sølv Kanoner i Blaåt; i 2. en af en kronet Guld Slange kronet Sølv Pilar i Rødt; 3. Felt en jernklædt mand med Guld-Skjold i rødt, i 4. Felt et jagthorn i rødt³⁶¹. På Skjoldet, der holdes af 2 Guld Løver, en friherrekrone.

11. Johann Marselis

Gabriel Marselis den Yngres søn Johann (Joan) blev født i Amsterdam 1641 og døbt i Reformert Kirke 5. august s.å. Han havde gennemgået en lære som købmand, men senere i tilværelsen fik han større interesse for poster på det embedsmæssige plan.

Det skulle blive Johann, som kom til at føre Marselis-slægten videre på nederlandsk jord (se slægtsoversigten bag i bogen).

9. oktober 1668 giftede han sig i Haarlem med Cornelia van Thilt. Hun var født i Haarlem som datter af byens borgmester, Jan van Thilt og Maria Reynst. Med Cornelia fik Johann fem børn, fire sønner og en datter. Første fødte (1669) var datteren Isabella Maria, der giftede sig med kejserlig agent i Amsterdam Johannes Romswinkel. Gabriel — barn nummer to i rækken (1671) – døde meget ung.

Jan Marselis, f. 1672, førte slægten videre i Nederlandene efter faderen. Han giftede sig to gange. Første gang i 1698 med Anna Elisabeth Pater, der skænkede ham tre børn, men Anna Elisabeth døde allerede 1706. Jan giftede sig anden gang i 1711 med Margrita Catrina d'Auxbrebis.

Det blev Jans ældste søn med Anna Elisabeth Pater, døbt Jan (van Marselis) efter faderen, som sørgede for kontinuiteten i Marselis-slægtens arvefølge. Han giftede sig med Johanne Clifford, som skænkede Jan ikke færre end ti børn, hvoraf en tredje Jan van Marselis kom til at repræsentere slægtens 6. generation.

Selv om Johanns fader (Gabriel den Yngre) i foråret 1670 kun var godt 60 år gammel, følte han alligevel trang til aflastning. Johann var ved hånden og interesseret. Derfor lykkedes det Gabriel at få overdraget posten som kgl. dansk kommissarius i Amsterdam til Johann. Overtagelsen skete 20. juni 1670³⁶². Omtrent samtidig blev han valgt som rådsmedlem i Provinskollegiet for Utrecht; i 1674 blev han kannik ved Domkirken samme sted, samtidig med at han blev admiralitetsråd for Provinsen Utrecht, en post han beholdt til 1698.

Gabriel Marselis den Yngre døde i 1673 og hans anden ægtefælle umiddelbart efter ham samme år. Ved den store boopgørelse arvede Johann faderens pragtfulde slot Elswout. Herudover opnåede Johann gennem sin fædrende arv at få foden indenfor i Danmark. Han arvede nogle meget spredt liggende områder på Sjælland syd og vest for Holbæk ca. 4.800 td. hartkorn, afgifter og tiender i bl.a. Skippinge, Tudse, Merløse og Løve, alt sammen områder, som Gabriel Marselis den Yngre havde fået skøde på 14. juni 1664. I skødet indgik også Kalundborg Slot og Ladegaard, som kom under broderen Frans' arvepart. Alle herlighederne på Sjælland var afstået til Marselis for en pris af 50 Rd. pr. td. hartkorn, eller i alt 339.114½ Rd.

Johann havde ikke vist større interesse for de ca. 5.000 td. hartkorn spredt liggende, danske besiddelser. Han opholdt sig kun få gange i Danmark. Hans hu stod til forretningen i Amsterdam og til hans muligheder inden for etaten.

I 1688 aflagde han besøg i København, hvor han for kongen fremlagde et egenhændigt, på dansk (!) affattet andragende vedrørende »en skade, der var tilføjet ham (Johann), da faderen havde forstrakt kronen med 450.406 Rd., hvoraf der kun var udlagt ham (faderen) jordegods i Kalundborg amt for 339.114 Rd.«³⁶³.

Johann Marselis har åbenbart ikke haft kendskab til, dels at faderen omkring samme tidspunkt, som skødet blev udstedt for besiddelserne i Kalundborg amt (foråret 1664), »havde fået panteskøde i alt krongods på Møns land for en pantesum af 100.000 speciedalare«³⁶⁴, dels at broderen Vilhelm (Marselis) Gyldenkrone havde fået overdraget rettighederne i henhold til pantsætningen af Møn.

Johann afstod ret hurtigt sine sjællandske besiddelser, hvad enten det nu skete efter frivillig overenskomst, eller kronen gjorde brug af relutionsretten; den ret, den danske stat havde forbeholdt sig til — om det skønnedes formålstjenligt — at indfri det solgte — eller det pantsatte — jordegods.

Ifølge Christian den Femtes nye hærreform var der stærkt brug for jord til såkaldt ryttergods, og Vestsjælland synes at have været et foretrukket område hertil.

Nogen større glæde — eller udbytte — har Johann Marselis næppe opnået af sine danske besiddelser.

Til gengæld synes han jo, som omtalt, at have haft mere held med sig i sit hjemland.

Johann og hans ægtefælle Cornelia døde begge i 1702 i Amsterdam, og

begge blev bisat i Oude Kerk i Amsterdam; Johann 26. april og Cornelia 16. november.

I de 25–30 år, Johann havde boet på Elswout, kan man ikke ligefrem påstå, at han viste stedet større interesse eller hensyn. Johann havde slet ikke haft faderens evner og økonomiske mulighed for at vedligeholde slottet. Den 19. februar 1703 kom de forfaldne rester af det en gang så stolte og berømte slot på auktion, og svigersønnen Jan Romswinkel købte Elswout, der forblev i hans slægts eje indtil 1781³⁶⁵.

Elswout fik derefter forskellige nye ejere, gennemgik i løbet af de næste 100 år en række radikale ombygninger, indtil resterne af slottet i 1881 måtte vige pladsen for arkitekt C. Muyskens byggeri, der stadig præsenterer sig på Elswouts gamle parkområde³⁶⁶.

Frans Marselis

Johanns broder, Frans, fødtes i Amsterdam i 1643 og blev døbt Francisco i Reformert Kirke 9. november s.å. Han giftede sig 2. april 1669 i Amsterdam med Adriana Pauw van Hoogersmilder v. Oisterwijk, f. i Den Haag som datter af en kaptajn Michel Pauw og Anna Maria Fassijn. Adriana skænkede i årene mellem 1670 og 1687 Frans ni børn.

Frans, der skrev sig »van Marcellis«, fik ved boopgørelsen efter faderens død i 1673 dispositionsretten over Kalundborg Slot og Ladegaard med bygninger, ager og eng samt enemærkerne på Refsnæs på den ene side og Asnæs på den anden side af fjorden, i alt o. 2.000 td. hartkorn. Et irritationsmoment for ham har det sikkert været, at kong Christian den Femte lod kundgøre, at den skattefrihed, der var bevilget sædegårdene, ikke skulle finde anvendelse på Kalundborg Ladegaard, »hvoraf der nu blev forlangt skat som af bondejord«³⁶⁷.

Frans Marselis klagede flere gange over gårdens elendige tilstand. Det var jo stort set krigshærgede ødegårde, kreditorerne havde fået overladt. Kongen imødekom Frans med skattefrihed, men denne imødekommenhed synes dog ikke at have været nok for Frans³⁶⁸. Han søgte nu kongen om, at man opgav relutionsretten til Kalundborg Slot og Ladegaard under foregivelse af, at hans søn, der i øvrigt også hed Frans, havde planer om at bosætte sig i Danmark. Frans senior havde kun besøgt Kalundborg en enkelt gang. Også ønsket om »uindskrænket ejendomsret« imødekom kongen. Hvad kunne Frans så forlange mere³⁶⁹.

Det skulle imidlertid snart vise sig, at Frans Marselis senior havde ganske andre planer med de ansøgte – og opnåede – godsfordele. Det var

salgsplaner og chancen for at opnå en højere pris, der synes at have været Frans' motiv til ansøgningen.

I 1702 afsluttede hans søn Frans – på sin faders vegne – købekontrakt med en assessor, Peder Lassen, om Kalundborg Slot og Ladegaard. Denne transaktion blev imidlertid omgående indberettet til regeringen. Kongen resolverede, »at da forudsætningen for løftet om uindskrænket ejendomsret havde været betinget af, at sønnen, Frans Marselis, overtog ejendommen, var handelen med assessor Lassen ugyldig«!

Ifølge relutionsbestemmelserne skulle godset ved eventuelt salg først tilbydes kronen. Denne bestemmelse havde Frans ikke taget hensyn til. Måske har han heller ikke kendt den. Frans Marselis – hvad enten det nu har været senior eller junior – kunne eller ønskede åbenbart ikke at beholde besiddelsen i Kalundborg-området. Kongen gjorde derfor også her brug af sin forkøbret, og i 1702 overdrog majestæten Kalundborg Slot og Ladegaard til storkansleren Frederik Ahlefeldts yngste søn, greve Carl Ahlefeldt.

Frans Marselis senior døde 1705 og er begravet i Heemstede. Gabriel Marselis den Yngre to ældste sønner – Johann og Frans – fik, som vi har set, ikke megen glæde af deres danske arvelod. Væsentligt bedre gik det for de to yngre brødre, Vilhelm og Constantin, som bosatte sig i Århus-området.

12. To Marselis-brødre slår rod i Århus-området

De af Gabriel Marselis den Yngre – i hans egenskab af dansk statskreditor – fra 1661 overtagne krongodser med de mange nærmest øde henliggende gårde og småhuse trængte naturligvis til røgt og pleje. Fjendtlige invasioner og hærgende lejetropper havde efterladt herlighederne i en sørgelig forfatning. Det gjaldt også krongodserne syd for Århus.

Det var derfor naturligt, at staten gerne så, at de nye ejere eller panthavere selv bekostede de påtrængende istandsættelsesopgaver.

Den danske diplomat, kancelliråd Peder Charisius, der i årene mellem 1651 og 1669 opholdt sig i Nederlandene som kgl. dansk Envoyé – overordentlig dansk gesandt – havde i embeds medfør fået god personlig kontakt med Gabriel Marselis den Yngre, der af den danske konge var betroet hvervet som resident, en form for diplomatiske repræsentanter (konsuler), man brugte mellem det 16. og 18. århundrede; de var dog ikke berettiget til samme ceremonielle æresbevisninger og forrettigheder, som ambassadørerne havde krav på.

Ved kgl. åbent brev af 17. september 1643 havde Christian den Fjerde adlet Gabriel Marselis den Yngre's broder, Peter.

Det er sandsynligt, at denne start af officielle danske gunstbevisninger over for Marselis-slægten, som fulgtes op med Gabriel Marselis den Yngre's baronisering ved kgl. adelspatent af 7. september 1665, kan have været en medvirkende årsag til, at Gabriel besluttede sig til at give sine to sønner, Vilhelm og Constantin, de unge, nybagte adelsmænd, en uddannelse, der kvalificerede dem til høje poster, som jo dengang primært blev betroet folk af stand.

Der er noget, der taler for, at Peder Charisius har tilskyndet Frederik den Tredje til at opfordre baron Gabriel van Marselis til at sende et par af sine veluddannede sønner til Danmark for at tage vare på faderens fjerntliggende og i realiteten nødlidende danske besiddelser.

Derfor kan Charisius også have haft en finger med i spillet, da de to Marselis-brødre – efter et ikke tidsmæssigt angivet ophold på Leyden

Universitet – af faderen blev sendt på »dannelsesrejser« i forskellige lande i Europa; ikke for, som han selv havde måttet i sine yngre år, at søge uddannelse som købmand, men for – gennem familiens gode kontakter inden for aristokratiet og det gode borgerskab i de forskellige lande – at indleve sig i de omgangsformer, skikke og etikettekrav, man ikke mindst i 1600-tallet stillede til folk, der nærrede ambitiøse forestillinger om at skaffe sig adgang til hof- og adelskredse.

Man ved ikke ret meget om de historiske detaljer i forbindelse med de unge baroners entré i Danmark, men dog nok til at man kan danne sig et billede af deres start på dansk område.

Vilhelm og Constantin blev de eneste to medlemmer af den nederlandske Marselis-slægt, som slog sig varigt ned i Danmark og vel nærmest ved en tilfældighed, begge for at tilbringe resten af deres liv i Århus-området.

Til trods for den påfaldende lighed i de to brødres uddannelse, opvækst og målsætning, begge som tjenstgørende junkere ved det danske hof, begge næsten samtidig placeret som godsbesiddere i områderne syd for Århus, blev deres livsløb på dansk jord – som vi skal se – vidt forskellige.

Vilhelm Marselis

Gabriel Marselis den Yngres søn, Vilhelm Marselis fødtes i Amsterdam 1645, hvor han blev døbt i Ref. Kerk den 14. august s.å. Ifølge kirkebogen fik han navnet Guilliemo, som han senere udskiftede med Vilhelm. Vidne ved dåben var hans farbroder, Leonard Marselis.

I 1661, 16 år gammel, finder vi han immatrikuleret ved Leyden Universitet. Hans fysiske konstitution synes allerede fra barnsben at have været svag, men han klarede dog en streng opdragelse og et universitetsophold.

Vistnok i 1665 dirigerede Gabriel Marselis den Yngre Vilhelm til København.

I 1669 vendte Peder Charisius hjem til København efter sit mangeårige ophold som diplomat i Nederlandene. Man kan meget vel forestille sig, at han ved afrejsen fra residensstaden Den Haag har lovet Gabriel Marselis at række Vilhelm en hjælpende hånd – om nødvendigt.

At den unge adelsmand var blevet vel modtaget i kongens by, fornemmer man bl.a. deraf, at han den 25. januar 1669 blev betroet et embede som hofjunkere hos kong Frederik den Tredje. Vilhelms muligheder blev ikke mindre, da det i byen rygtedes, at han var ved at

blive en velset gæst i vicekansler, gehejmeråd Holger Vinds hjem. Dette kan have været medvirkende til, at også kong Christian den Femte knyttede Vilhelm Marselis til sit hof.

Alt tydede på, at den unge hollænder var kaldet til en karriere under danske himmelstrøg. Der kom yderligere fart i udviklingen omkring hans person, da han i 1673 anholdt om datteren, Regitze Sophie Vinds hånd, og det erfarede, at han havde modtaget et gunstigt svar fra vicekansleren. Dermed var lykken tilsyneladende gjort for den efterhånden 28-årige hofjunker Vilhelm Marselis.

Vi vil i det følgende møde enkelte af datidens hovedpersoner i den indflydelsesrige danske adelsslægt Vind, som Vilhelm havde opnået kontakt med efter ankomsten til København, og som helt naturligt måtte få indflydelse på den unge mands personlighed og hele livsform.

Slægten Vind er en af de ældste nuclevende danske adelsslægter. Stamtræet slog rod i Nordjylland og omtales i annaler så tidligt som 1193 med en Ago Vind som stamfader. Dokumentarisk kan man imidlertid kun følge slægten fra en Henrik Vind til Rønshave og Vellinggaard ved Smidstrup i Vejle amt. Henrik Vind omtales i 1525 og levede endnu o. 1550.

Rigsadmiral Jørgen Vind

Rigsadmiral, tidligere rentemester, befalingsmand på Dragsholm Slot, Jørgen Vind til Gundestrup (nu Vrams-Gunnarstorp i Skåne) og Harrestedgaard i Sorø amt, er en af de navnkundige ætlinge på det Vind'ske stamtræ. Han giftede sig 27. august 1620 ind i en ret stor og kendt, men nu uddød, skånsk adelsslægt Ulfstand.

Den udkårne var datter af rigsmarsk Hack Hølgersen Ulfstand (1535–94) til Kickeberig (Hikkebjerg), Ingeborg Ulfstand (1598–1652).

I en parentes nævnes, at Jørgen Vind den 2. april 1638 af borgmester Jørgen Danielsen i København købte en ejendom, matr.nr. 49, beliggende mellem Steenboderne og Lærstræde (det senere Vimmelskaftet). Jørgen Vinds enke, Ingeborg Ulfstand, nægtede at betale den skyldige jordskyld til Vartov og blev derfor stævnet 29. marts 1649 (ikke 1639) af hospitalets forstander. Borgmester og råd dømte hende 16. juni 1650. Hun døde imidlertid 1652, hvorefter arvingerne dømtes 22. september 1652, og Herredagen stadfæstede dommen 11. maj 1653³⁷⁰.

Rigsadmiral Jørgen Vind blev så hårdt såret under slaget mellem den danske og den svenske hovedflåde ved Kolberger Heide i 1644, at han døde 17. juli s.å. kun 51 år gammel.

Vicekansler Holger Vind

Jørgen og Ingeborg Ulfstand blev forældre til nysnævnte vicekansler Holger Vind, Vilhelm Marselis' svigerfader. Han fødtes på Gundestrup i Skåne pinseaften den 31. maj 1623. Holger Vind blev uden tvivl slægtens mest fremtrædende personlighed i ældre tid.

Sin gode uddannelse supplerede han med mange og lange udenlandsrejser. Han giftede sig 21. september 1656 i Helsingborg – i en alder af 33 år – med Margrethe Gjedde, en datter af rigsadmiral Ove Gjedde til Tommerup i Skåne og Dorte Urne.

Efter brylluppet bosatte ægteparret sig på hans fædrenejård, »Gundestrup«, i Skåne. Som følge af den ulykkelige dansk-svenske Roskildefred i 1658 rykkede familien Vind teltpælene op og flyttede til Helsingør. Holger Vind solgte sine ejendomme i Skåne og købte i stedet nogle gårde på Sjælland. I juli 1676 gav kong Christian den Femte således sit minde til, at Holger Vind overtog »Gjeddesholm«. Som arv efter sin hustru, Margrethe Gjeddesholms fader, Ove Gjedde, og som vederlag for familiens afståede skånske gods fik han »Gjeddesholm«. »Harstedgaard« i Sorø amt overtog Holger Vind som eneejer i 1674 efter at have købt sine to brødre ud. Han havde desuden købt Den Rantzau'ske Gaard i København.

Holger Vind foretog mange rejser i danske statsanliggender. Han blev i øvrigt hofjunker hos kong Christian den Fjerde. Kong Frederik den Tredje må også have fattet interesse for ham. I 1648 udnævnte kongen ham til overskænk, senere til hofmester for den kun fireårige prins Christian (V). I 1669 blev Holger Vind optaget i kongens råd. Han blev statskammerkollegiets chef; en stilling, som havde stået ledig siden Hannibal Sehesteds død i 1666.

Holger Vind efterfulgte Ove Juel som vicekansler i Danske Kancelli, og under kong Christian den Femte's regeringstid var han medlem af den såkaldte tredje kommission til revision af Danske Lov.

Moderne historikere karakteriserer Holger Vind som utvivlsomt administrativt begavet, en lærd mand og en god familiefader. Han talte – når der var lejlighed dertil – videnskabernes sag. Ikke alene mestrede han den officielle administration og husholdning; også privatøkonomien var i en sådan orden, at han formåede at placere sig på listen over indenlandske statskreditorer. Han døde i 1683 og blev begravet 15. juni s.å. i Vor Frue Kirke i København. Gravbogen oplyser, at rammen omkring begravelsen var et skønt kobberepitafium, opsat i gangen lige over for kapeldøren. Ægteparrets våben var malet uden på begravelsesdøren i

kirkens kapel. Epitafiet gik tabt under den store brand, som det engelske bombardement af København i september 1807 var årsag til.

Slægten Gjedde

Om Holger Vinds svigerfader, rigsadmiral Ove Gjedde, skal kort berettes, at han bl.a. var kendt for sin indsats i årene 1618–22 for Ostindiske Kompagnier og for grundlæggelsen af den danske koloni Trankebar (Dansborg)³⁷¹. Af en eller anden grund – måske de dårlige økonomiske resultater af kongens investeringer i Trankebar – faldt Ove Gjedde i unåde hos kong Frederik den Tredje. Ostindiske Kompagni i Trankebar måtte standse sin virksomhed i 1650. Skuffet trak han sig tilbage til sine godser i Skåne. Uheldet forfulgte ham imidlertid. Da den svenske kong Gustav i 1658 brød Roskildefreden, blev Ove Gjedde taget til fange og holdt fængslet i Sverige til sin død i 1660.

Regitze Sophie Vind

Holger Vind og Margrethe Gjedde fik ikke mindre end 14 børn. Som nummer tre i den store børneflokk finder vi datteren Regitze Sophie Vind, der skulle blive Vilhelm Marselis' hustru.

Vilhelm Marselis baron Gyldenkrone til Vilhelmsborg

Ikke længe efter, at kong Christian den Femte i 1671 havde indstiftet den nye, borgerlige adelstand, blev Vilhelm Marselis 15. september 1673 ophøjet i friherrestanden med navn Vilhelm Marselis baron Gyldencrone. Navnet synes »monetært« inspireret: Gylden efter hollandsk mønt »Gulden« og »krone« efter dansk mønt 1618–1711. Få dage senere, antagelig 18. september s.å., oprettedes baroniet Vilhelmsborg af Skumstrup gård og gods.

Der var knyttet en lille, galant finesse til baroniet, nemlig, at såfremt Vilhelm skulle dø, før ægteskabs indgåelse med den vordende lensbaronesse Regitze Sophie Vind, skulle baroniet tilfalde hende og gå i arv til hendes eventuelle børn i et senere ægteskab, og disse børn skulle have ret til at kalde sig baroner (baronesser resp.) af Vilhelmsborg. Det var et specielt, kongeligt hensyn til vicekansler Holger Vind – vel egentlig stridende mod den gældende tilbagefaldspligt – og hvad Vilhelm Marselis, hvis helbredsmæssige forhold ikke var de allerbedste, har tænkt sig i den forbindelse, er så en anden sag.

I tilslutning til baroniseringen har Vilhelm Marselis ønsket at få et overblik over godsets forfatning. Der foreligger en synsforretning for

Indkørslen til Moesgaard i Højbjerg (fot. Dehlholm)

Vilhelmsborg og Moesgaard fra 1673 og 1674 – kort efter og før en høst. Synsforretningerne findes indført i tingbogen for Havreballegaards birk, hhv. 18. november 1673 og 23. marts 1675³⁷².

Specielt i notaterne vedrørende synsforretningen i 1674 får man indtryk af manglerne. Eksempelvis nævnes, »at Kælderen er saa fugtig, at den hver Dag maa tømmes for Vand«.

Majestætens allernådigste begunstigelse af Regitze Sophie Vind fik ingen praktisk betydning. Ægteskabet kom i stand, og med det fulgte en stor efterslægt, Gyldenkrone.

Indtil det danske justitsministeriums dekret af 26. august 1904, der bestemmer, at navnet skal skrives Gyldenkrone, havde man inden for slægten bogstaveret med små variationer, eksempelvis: Guldenchrone, Guldencrone, Guldencrone, Guldencrone o.a.

I 1678 købte Vilhelm Gyldenkrone gården Østergaard, vest for Malling, af Birgitte Krabbe. Hun havde i 1662 købt Østergaard af Mogens Frijs. Den ny erhvervede gård blev dog ikke lagt under baroniet Vilhelmsborg, men var dettes allodialgods, dvs. grundejendom, der tilhører brugeren selv, altså uden tilbagefaldspligt til kronen. Den fungerede som ladegård.

En barnekone

Baron Vilhlems hustru, Regitze Sophie, var kun 13 år gammel, da hun blev gift med Vilhelm og blev baronesse Gyldenkrone til Vilhelmsborg. Hendes meget unge alder – man kan med rette kalde hende en »barnekone« – lader formode, at der her var tale om et fornufts- eller aftaleægteskab slægterne imellem, således som det jo var skik og brug blandt forældre på de tider og i de kredse.

Tidlige forlovelser eller ægteskaber – og dem var der ret mange af dengang – understreger, hvor stor vægt man lagde på den materielle side af sagen.

Biskop Hans Mikkelsen skriver således i sin dagbog:

»Den 16. juni 1626 holdt jeg Visitats i Arninge på Lolland og traf alt vel. Dér førte man en lille Pige paa 8 Aar frem, som begærdes trolovet med en ung Bonde. Men jeg afslog det i hele Menighedens Paahør«³⁷³.

Det kan næppe have været den otteårige erotiske attraktion, som lå til grund for den unge mands ønske om trolovelse. Også her må de økonomiske overvejelser have indtaget en nok så væsentlig plads.

De unge Gyldenkroner

Vilhelm og Regitze, der blev viet i København i 1673, fik seks børn, alle sønner.

Sit første barn fik Regitze i 1676 – kun 16 år gammel. Han døbttes Christian. Da navnet Christian ikke tidligere er fremkommet i slægten Marselis, er det rimeligt at antage, at han er opkaldt efter kong Christian den Femte, der havde ophøjet hans fader i Friherrestanden³⁷⁴. Christian førte slægten videre efter faderen, Vilhelm Marselis baron Gyldenkrone. Den nulevende gren af Gyldenkrone-slægten nedstammer fra Baron Matthias Gyldenkrone³⁷⁵.

Christian Gyldenkrone giftede sig i 1699 med den sekstenårige Amalie Margrethe Moth.

Der kan måske være grund til at omtale, at søn nummer to, Holger, f. 1677, i januar 1694, altså 17 år gammel, sammen med en kammerat, Hans Weidemann, i Læderstræde i København, gerådede i klammeri med en danssemester Bartholomæus Lachmanns søn, Christopher Lachmann.

Den omstændighed, at kården i datiden hørte til klædedragten, gav ofte anledning til voldsomheder og til misbrug af kården. Det gjorde det

Vilhelm Marselis baron Gyldenkrone (1645-1683)

Regitze Sophie Vind, baronesse Gyldenkrone (1660-1692)

desværre også i denne situation, idet opgøret de unge imellem resulterede i, at Holger Gyldenkrone jagede sin kårde i livet på unge Lachmann, der ifølge vidners udsagn straks faldt død om³⁷⁶.

De unge stridshænder kunne ikke være i tvivl om, at de havde begået en alvorlig forbrydelse, hvorfor de da også – som skrevet står – »tog flugten og rømte bort«.

Ifølge dombogen fra 1694 omtales en stævning, indleveret af Bartholomæus Lachmann til de københavnske myndigheder mod Holger Gyldenkrone, og ifølge højesterets protokol fra samme år afsagdes den 9. august dødsdom over Holger Gyldenkrone³⁷⁷.

Ifølge dr. O. Nielsens omtale af denne begivenhed »som gjorde stor Opsigt over det ganske Land, blev unge Gyldenkrone dømt fra Liv, Ære og Gods og – hvis han ikke blev greben – til Fredløshed paa Livstid«! Så vidt vides, er Holger Gyldenkrone ikke senere fundet. Hans skæbne er ukendt.

Hvad dommen over Hans Weidemann angår, omtaler akterne at det ikke er bevist, at han har været Lachmanns banemand, hvorfor han dømmes til at betale Lachmann »for processen udi aldt 100 rdlr.«.

Søn nummer tre, Gabriel, f. 1679, immatrikuleredes ved det ridderlige akademi³⁷⁸ i 1695, men blev »ihjelstukken på akademiet samme år – kun 16 år gammel formentlig under en duel«.

I d. Schyns Lißg.
Bartholomæus Lachman
Citas
Holger Güldenronne

474

Joriffes Liff domb effest udj begge sager.
Først udj Güldenronnes Sag

Holger Güldenronne for frindes af domb uder holløgen
Lar dræbt Christopher Lachman, som meer af ond forfæ
dy og oplagt raad, bør for saadan sin uchristelig gierning
att bøde lif for lif og den kongl. Maytt. Saa Saa og hans
Joriffes Liff domb, Joriffes Liff domb, Joriffes Liff domb
att Joriffes Liff domb, Joriffes Liff domb, Joriffes Liff domb
att Joriffes Liff domb, Joriffes Liff domb, Joriffes Liff domb

Transskription ved Helge Søgaard:

Derefter blev domb afsagt udj begge sager. Først udj Güldenronnes sag. Holger Güldenronne, som hverken af vaade eller nødværge har dræbt Christopher Lachman, men meer af ond forsætt og oplagt raad, bør for saadan sin uchristelig gierning att bøde lif for lif og ved sverd att henrettes. Saa bør og hans hofvettlod være henfoalden, halffparten til den dræbtes arfvinger og halffparten till han kongl. Maytt. saavelsom ald hans jord til hans kongl. Maytt. være forbrudt.

Uddrag af Højesteretsprotokol (RA) 1694 B.A. s. 477 ff.

Forældrene blev forskånet for de store sorger i forbindelse med disse tragiske hændelser, baron Vilhelm var jo død allerede i 1683 og baronessen i 1692.

De resterende tre sønner fulgte i årene mellem 1681 og 1683. Vilhelm Frederik 1681. Han døde 16. maj 1708 på Wedellsborg på Fyn, kun 27 år gammel³⁷⁹. I 1683 fulgte Jørgen som giftede sig ind i slægten von Gersdorff. Sidst fødte i 1683 døde unavngiven kort efter fødslen. Regitze Sophie var da kun 23 år gammel og led samme år den tunge skæbne at blive enke.

Baron Vilhelm Gyldenkrones død

Baron Vilhelm var kun 38 år gammel, da han i maj 1683 døde på Vilhelmsborg. Han blev bisat i baroniets sognekirke i Malling, hvor der var indrettet et gravkammer til slægten Gyldenkrone. Begravleserne var placeret i kirkens nordside ud for koret. Kapellet var – trods de to stokværk – kun lille, de fyrstelige kister til gengæld store og pladskrævende. Derfor tog bispeøvrigheden i 1893 konsekvensen af de efterhånden trange pladsforhold i kapellet og de utilfredsstillende opbevaringsmuligheder. De på daværende tidspunkt opstillede kister i kapellet blev alle begravet i en fællesgrav på Malling kirkegård kun få skridt fra kapellet. Seneste bisættelse i kapellet synes at være foretaget i 1824, nemlig af lensbaron Frederik Johan Chr. Gyldenkrone.

En mindesten med følgende tekst: »Besiddere af Baroniet Vilhelmsborg 1683 – 1824 med Familie hvile under denne Sten« rejstes i begravelsesåret på det historiske sted på den lille kirkegård. Efter 1824 og op til 1970 er der rejst yderligere ni store og små gravsten på stedet. Disse sten giver oplysninger om navne og data for 16 senere slægtsmedlemmer samt »to smaa Søskende« – ikke navngivne.

En ulykke eller sorg kommer sjældent alene. Regitzes fader, Holger Vind, døde samme år som Vilhelm, i 1683. Han blev, som allerede nævnt, begravet i Vor Frue Kirke i København den 15. juni 1683. Regitze Sophie og hendes moder, Margrethe Vind, blev gravsat samme sted i hhv. 1692 og 1706. I hine tider mistede mange deres ægtefæller tidligt. Dødeligheden var stor inden for alle aldersklasser.

Regitze Sophies kun ti år gamle ægteskab med Vilhelm blev – trods byrd og økonomisk baggrund – ikke uden dramatik og sorger. I sin enkestand og til sin død i 1692 påtog hun sig dog at administrere godserne for børnene.

Den gamle i 1824 tilmurede indgang til Gyldenkronernes gravkammer i Malling kirke og den s.å. rejste mindesten på kirkegården.

Baronessens hospital i Mårslet

Ifølge en fundats kan man se, at hun i september 1684 – året efter baron Vilhelms død – indstiftede et hospital i Mårslet. Hospitalet reduceredes senere til fattiggård. Den utidssvarende institution blev nedlagt i 1831³⁸⁰. Teksten i fundatsen giver et tydeligt indtryk af institutionens beskedne størrelse – og vel også af datidens uformåenhed. Fundatsen indledes med følgende ord:

»Jeg, Regitze Sophie Wind, salig Friherre Vilhelm Gyldencrones efterladte Friherreinde til Wilhelmsborg, Frue til Urup, Moesgaard og Østergaard haver ladet bygge og indrette et Hospital her under vores Friherskab Wilhelmsborg i Maarslet Sogn, hvorudi aarligen skal underholdes 10 fattige nødlidende Qvindes-Personer«.

I syv efterfølgende paragraffer opregnes institutionens formål, bl.a. skulle hospitalet bestyres af en enke uden børn: »... der skal koge Mad, brygge, bage og vaske for dem. Løn 10 Rd. aarligt plus Øl og Brød med de fattige. Præsten har Tilsyn og fører Regnskabet.

Regitze Sophie Vinds Hospital i Mårslet, tegnet efter utydeligt billede af Harald Borges

Wilhelmsborg skal aarlig give 13 Tdr. Rugmel, 13 Tdr. malet Byg samt 80 RD. i gangbar mønt hver Michelsdag til Præsten, der giver hver fattig 14 Sk. ugentlig. Wilhelmsborg uddeler Pladserne, først til dem, der hører til Friherreskabet«.

I denne forbindelse foreligger et kancelliebrev til stiftsøvrigheden, dateret 8. januar 1825, hvorved meldes, at »Sagen angaaende hvorvidt Besidderen af Baroniet Wilhelmsborg kan ansees forpligtet til aarlig at betale 80 RD. til Hospitalet i Maarslet tilligemed nogle natural Præstationer, uagtet han ikke kan vente at erholde udbetalt de 2.000 Rdb.S., som sædvanlig af Formandens Boe er udbetalt den nye Besidder som Erstatning, ikke kvalificerer sig til Afgjørelse ved Collegial Resolution, men vil, i Mangel af mindelig Forening være at paakjende ved Domstolene.«

Fundatsens bestemmelser søgtes sikrede for eftertiden gennem følgende besværgelse:³⁸¹

Dette foreskrevne, vil jeg, at skal holdes uryggeligen og usoranderlægen af mine Arvinger, eller hvem Wilhelmsborg eyendes vorder, under Guds Havn og Straf, samt alle de Forbandelser, som findes i Mose Lov, em nogen ferdrifter sig noget herfra at tage eller fravende til nogen deres Færdiel eller Hospitalets Skæde, saa fremt de vil svare mig for Guds Doms Etesl. Datum Wilhelmsborg den 28 Sept. 1684.

El. B. W. Gyldencrones efterladte Friherinde, Regitze Sophie Wind.

Hospitallemmerne – sådan kaldte man dem dengang – må trods de primitive forhold – og måske specielt af den grund – have haft det godt. Ikke så få af dem, man finder på listerne, blev over 80 år, inden de døde.

Sac. Reg. Maj. Danic. et Norvegic. etc. etc. etc.
 Confiliarius Intimus, Vicarius et Cancellarius, Praefectus
 Collegii Commerciorum, Officiorum Supremi Tribunalis, et a
 Praepotentes Ordinis S. ad Belgia p. Legatus Extraordinarius
JENS JUEL
 Liber Baro de STRAS & DOMINUS DE WERRELLA, Eques Ord. Elephantinae

Den danske statsmand, baron Jens Juel til Juellinge (1631–1700)

Baron Jens Juel

Som nævnt var det et hårdt slag for den unge baronesse, at ægtefællen døde fra hende i 1683; men alligevel, ung og velplaceret, som Regitze Sophie Gyldenkrone var, giftede hun sig igen i 1686.

Den berømte, danske statsmand, baron Jens Juel – broder til vor navnkundige søhelt Niels Juel – blev Regitzes anden ægtefælle. Hun blev således svigerinde til Niels Juel, og Jens Juel blev en hjælpsom stedfader for Regitze og Vilhelm Gyldenkrones tre overlevende sønner.

Jens Juel var enkemand og 55 år gammel, da han ægtede den kun 26-årige baronesse Regitze. Han havde været gift med Vibeke Skeel (d. 1685), en datter af rigsadmiralen Albert Skeel, født på Katholm i 1633. Med hende havde Jens Juel fået seks børn.

Vibeke Skeel havde bragt ham landsbyhovedgården »Valbygaard«, i Stevns herred. I 1672 blev Jens Juel optaget i friherrestanden og »Valbygaard« ved Karise dermed ophøjet til baroniet Juellinge. Jens Juel opførte i 1675 den nuværende, statelige hovedbygning i hollandsk barok.

Siden betragtede han Juellinge som sit egentlige hjem. Hans datter, Sophie Cathrine Baronesse Juel, blev i 1692 gift med Regitze Sophie Vinds broder, etatsråd, stiftamtmand Frederik Vind. I dette ægteskab fødtes Jens Baron Juel-Vind, der imidlertid døde ugift som kammerherre i 1726 – kun 32 år gammel.

Regitze Sophie Vinds netop omtalte nevø, Jens Juel-Vind, mageskiftede med kong Frederik den Fjerde i 1719 Juellinge ved Karise med Halsted Kloster i Maribo amt. Kongen var interesseret i en udvidelse af Ryttergodset i Stevns herred. Halsted Kloster erigeredes 26. september 1721 til baroniet Juellinge i Maribo amt. Det kan – når man beskæftiger sig med godserne Juellinge – virke lidt forvirrende, at der i en periode var to godser af samme navn i samme slægt. Halsted beholdt sit nye navn i godt 200 år for o. 1922 at få sit gamle navn, Halsted, tilbage³⁸².

Vilhelm Gyldenkrone efterlod ved sin død sin store part af familien Marselis' rigdomme og blandt andet et tilgodehavende hos kongen, for hvilket hans enke senere fik udlagt bøndergods og tiender i Jylland. Det blev hendes nye ægtefælle, Jens Juel, der på hendes vegne modtog skøde på gods til vederlag for 24.065 Rd.³⁸³

I sit ægteskab med Jens Juel fik Regitze i 1687 en søn. Han blev døbt Christian, men døde allerede i januar 1689.

Om Jens Juel kan berettes, at også han havde placeret sig meget fornemt som dansk statsmand. Han blev født i 1631 som søn af rigsråd

Erik Juel til Hundsbæk, beliggende i Ribe amt. Hans moder var født Sophie Sehested.

Jens Juel kunne allerede som ganske ung – han havde jo på moderens side stærke bånd til kongehuset – glæde sig over majestætens bevågenhed.

Den 12. oktober 1671 – samme år, som kong Christian den Femte havde udstedt grevernes og friherrernes privilegier, rangforordninger m.v., oprettedes Dannebrogordenen. Ordenens statutter blev dog først udstedt 1. december 1693. Blandt de i 1671 først udnævnte Riddere af Dannebrog finder vi Jens Juel.

Utallige blev de diplomatiske placeringer, sendelser og opgaver, man betroede ham.

I Dansk Biografisk Leksikon har professor C. O. Bøggild-Andersen givet en meget udtømmende skildring af Jens Juels interessante levnedsløb. Det er derfor ikke stedet her at opregne de mange gøremål, Jens Juel påtog sig for konge og fædreland. Lad os begrænse os til nogle enkelte, karakteristiske træk hos den store ældre mand, som den endnu meget unge baronesse Gyldenkrone skænkede sine sidste seks leveår.

Jens Juel blev sjælen i den tids danske merkantilisme. Højt placeret i kommercekollegiet, som han var, medlem af to kommissioner til handels fremme og direktør for de i 1670 og 1671 igen oprettede ost- og vestindiske handelsselskaber, forstod han langt ud i rækkerne at skabe interesse for de opgaver, han viede sin arbejdskraft.

Han ivrede for at hidkalde fremmede, kapitalstærke industri- og handelsfolk til rigerne. Det resulterede i, at kongen ved en forordning i 1685 udstedte særlige privilegier for nyttige indvandrere.

Jens Juel var præget af dansk adelstradition. Derfor værnede han friherrernes særrettigheder og stemte for retten til at oprette stamhuse. Han var aristokrat af fødsel og blev det øjensynligt i stigende grad af livssyn.

Han arbejdede med vekslende held på at skabe et nordisk samarbejde. Som det første i sin art i europæisk historie lykkedes det ham i Stockholm 17. marts 1693 at afslutte et »væbnet« neutralitetsforbund til sikring af de nordiske staters frie søhandel.

En omtale af Jens Juels mangesidede statsmandsliv er dog langt fra udtømt med hans virke i kommercekollegiet, de økonomiske kommissioner og de mange rejser og store diplomatiske opgaver.

I juni 1676 deltog han således under anførsel af Ulrik Frederik Gyldenløve (kong Frederik den Tredje og Margrethe Papes søn) i de

norske troppers indfald i Sverige. Jens Juel vandt her stor hæder for taperhed. Efter tilbagekomsten til København indlagde han sig endog store fortjenester til søs.

Overraskende nok blev han den 30. juni 1677 fra København sendt til broderen Niels Juel, der lå underdrejet med sin flåde mellem Falsterbo og Stevns, med ordre til ikke at starte et angreb på den under Møn observerede svenske flåde.

Da svenskerne imidlertid angreb, gav Jens Juel broder Niels' kamplyst sin velsignelse. Kamphandlingen udviklede sig hurtigt. Det skulle blive et af de mest berømte søslag i dansk historie.

Under de heftige kampe skal Jens Juel have sejlet fra skib til skib med det formål at stimulere kampånden ombord. Skal man tro beretningerne, fik Jens Juel derfor sin andel i den store, danske sejr.

Admiral Niels Juel døde i 1697 på Valdemars Slot på Tåsinge. Hans broder, Jens, opnåede efter tronskiftet – og af en ny regering – at blive udnævnt til generaladmiral og chef for admiralitetet, altså sin berømte broder Niels' efterfølger på de store, maritime poster.

Af optegnelserne ser man, at Jens Juel anbragte betydelig kapital i danske handelsforetagender. Han var desuden en stor godssamler, og med udgangspunkt i sine to ægteskaber med velhavende adelsdamer, skabte han sig en anseelig formue.

Man regner med, at antallet af hovedgårde og andre større landejendomme, der har været i slægten Juels besiddelse, har ligget på omkring 125. Heriblandt gårde som Frøslevgaard, Valbygaard (Juellinge ved Karise), Herlufstrup, Jonstrup, Tostrup (Christianssæde), Aalestrup, Voergaard og Urupgaard m.fl.

Herudover fik Jens Juel skøde på – eller blev jus patronatis – i en række kirker som Hellested, Lyderslev, Smerup, Frøslev, Karise og Spellerup. Som et kuriosum kan nævnes, at Jens Juel i 1684 skal have ejet Griffenfeldts stol i første arkaderække, regnet fra øst, i St. Nikolaj Kirke i København; en senere ejer var Griffenfeldts broder, Albert Gyldensparre³⁸⁴.

Naturligvis blev han også et skattet medlem af det gamle og ærværdige »Hellig Trefoldigheds Laug Udi det Danske Kompagnie«. Som modstykke til et i København tidligere stiftet »Tyske kompagni« omtales dette laug som regel: »det Danske kompagni«. I slutningen af 1700-tallet skiftede man til det navn, som kompagniet bærer i dag, nemlig »Det Kongelige Kjøbenhavnske Skydeselskab og Danske Broderskab«.

Jens Juels skive, dateret 28. juni 1687 og morsomt nok malet af ham

selv, hænger stadig til skue i kunstnerkabinettet på »Sølyst« i Klampenborg (opl. modtaget fra Skydeselskabets ledelse).

Regitze Sophie Vinds død

Efter et kort, og man har vel lov at sige et hektisk liv, døde Regitze Sophie Vind-Gyldenkrone-Juel i sin bolig i København i sommeren 1692 kun 32 år gammel. Hun blev gravsat den 8. juni s.å. i faderen, geheimeråd og vicekansler Holger Vinds gravkammer i Vor Frue Kirke i hovedstaden³⁸⁵. Omkring 30 slægtninge har i årene mellem 1683 og 1793 fået deres sidste hvilested i dette gravkammer.

I 1694 – et par år efter Regitze Sophies død og i sin livsaften – giftede Jens Juel sig for tredje gang, denne gang med Dorothea Mogensdatter Krag, en datter af oberst Mogens Krag (1625–76). Hun skal efter beskrivelserne have været en begavet og åndrig, men tillige en meget ekstravagant dame. Ægteskabet blev af kort varighed. Den 23. maj 1700 i sit 70. år døde Jens Juel, efterladende sig et bemærkelsesværdigt minde, rundet af et facetteret århundrede i Danmarks historie.

I Danmark fremkaldte hans død da også hos nationalt og politisk vågne kredse i befolkningen noget i retning af en landesorg.

I Hellested kirke i Stevns herred lod Jens Juel i 1698 bygge »Det Juelske Kapel«. Ifølge kirkebogen fra 1798 skulle der her have stået 15 kister. I 1802 blev kapellet imidlertid indrettet til sakristi, og Jens Juels kiste samt nogle andre med hans placeret i et gravkammer under kirketårnet. Prydelserne fra disse kister blev – mener man – i begyndelsen af 1800-tallet stjålet og formentlig solgt. Andre af kisterne skal være gravet ned på kirkegården sammesteds.

Jens Juels enke, Dorothea Krag, giftede sig igen med greve Christian Gyldenløve (søn af kong Christian den Femte og Sofie Amalie Moth), som i 1699 erhvervede Gisselfeld ved Haslev.

Christian Gyldenløve oprettede ved testamenter i 1701 og 1702 af Gisselfeld et adeligt jomfrukloster, som dog først blev en realitet ved Dorotheas død i 1754. Selv døde greven i 1703.

Greve Christian Gyldenløve havde med Dorothea Krag to sønner og en datter. Disse tre børn blev i 1695 optaget i grevestanden med navnet Daneskjold-Samsøe³⁸⁶.

Constantin Marselis

Constantin fødtes 16. eller 24. oktober 1647 i Amsterdam. Han blev døbt »Constantijn« den 24. november s.å.

Constantin frekventerede Leyden Universitet og foretog – ligesom broderen Vilhelm – de tidligere omtalte »dannelsesrejser«. Han efterkom pligtskyldigt faderens opfordring til at bosætte sig i Danmark. Man regner med, at han er kommet til København et års tid efter Vilhelm.

Senior var ret uventet blevet placeret – i en af ham selv i øvrigt uønsket position – som dansk jorddrot. Selv var han ikke i stand til at påtage sig røgt og pleje af de krigshærgede og forsømte gårde. Det var derfor en målrettet beslutning hos faderen, at de to yngste sønner blev forberedt til opgaven som dansk-norske godsbesiddere.

Ligesom den danske købmand Albert Baltzer Berns i sin tid havde skabt Christian den Fjerdes kontakt med Gabriel Marselis den Ældre i Hamburg, således har den danske envoyé i Den Haag, Peder Charisius, været formidler af kontakten mellem Frederik den Tredje og Gabriel Marselis den Yngre i Amsterdam. De to mænd – den danske ambassadør og den hollandske storkøbmand og bankier – kunne jo næsten ikke undgå at få kontakt med hinanden. I hvert fald kendte de hinanden godt³⁸⁷, og Charisius har derfor meget naturligt kunnet yde et væsentligt bidrag til, at de to unge, veluddannede baroner, Vilhelm og Constantin Marselis, fik en god modtagelse ved det danske hof, ligesom deres videre karriere under danske himmelstrøg utvivlsomt har været begunstiget af, at de begge i 1669 opnåede at blive kaldt til tjeneste hos Frederik den Tredje som hofjunkere. Efter kongens død i februar 1670 avancerede Constantin til kammerjunker hos Christian den Femte.

Vilhelm havde allerede før Constantins ankomst til København skabt sig en omgangskreds med tilknytning til vicekansler Holger Vinds familie og vennekreds.

En hjælp til forståelsen af de to unge hollænderes tilværelse i Danmark har vi, som allerede antydnet, ikke alene i studiet af selve tidsepoken, men måske nok så meget ved at beskæftige os med historien omkring de danske slægter, brødrene fik kontakt med gennem ægteskab og venskab.

Lad os derfor se lidt på den gren af den for længst uddøde danske adelslægt, Charisius, som Constantin Marselis knyttede sin fremtid til.

Slægten Charisius

Slægten Charisius nedstammer fra en dansk residerende kapellan, senere provst i Nykøbing Falster, Rasmus Charisius. Man mener, at han i sin tid tog navn efter sit fødested, landsbyen Karise i Fakse herred³⁸⁸.

Han var gift med Catharine Charisius, og med hende fik han flere børn, bl. a. sønnen Jonas Charisius i 1571. Rasmus Charisius døde i 1602, og hans enke giftede sig da med borgmesteren i Nykøbing Falster, Poul Abraham (eller Abrahamsen)³⁸⁹. Han døde o. 1602, hun i 1606.

Jonas Charisius

Allerede som dreng viste Jonas gode evner. Som ung studerede han medicin og jura i ca. 6 år ved det berømte universitet i Padova. Han immatrikuleredes her i 1589. Under sit Padova-ophold fungerede han som senator og syndikus for den tyske nation.

I maj 1693 studerede han ved universitetet i Franeker³⁹⁰ mag. art. et phil. Efter forlydender efterlod han sig gæld i Franeker. Gæld var noget, man så strengt på i Nederlandene. I 1595 finder vi ham i Heidelberg. Den medicinske doktorgrad tog han senere ved et fransk akademi.

Ved siden af sine studier nærrede han stor interesse for fremmed ret og statistik, vel uden at vide, at hans mandomsgerning netop skulle præsteres på det statsretlige område.

Gennem sine ophold på universiteter i flere lande tilegnede han sig verdenserfaring og værdifulde sprogkundskaber. Det var derfor helt naturligt, at han efter tilbagekomsten til hjemlandet i 1598 fik ansættelse som hofråd i Tyske Kancelli i København. Hans akademiske baggrund og store viden skaffede ham tillige posten som Christian den Fjerdes sekretær, og i denne egenskab ledsagede han majestæten på flere rejser, bl. a. i 1599 til Nordkap.

Men også på anden måde gjorde man brug af Charisius' evner og hans flair for forretning. I foråret 1600 ledsagede han således kansler Chr. Friis på en diplomatisk mission til Emden i anledning af tvisten med England om retten til at drive fiskeri under Norge og Island. Man mener, at den »Discurus historicus« om emnet, som udarbejdedes for at hævde Danmark-Norges eneret på det omstridte fiskeområde, er affattet af Jonas Charisius³⁹¹.

I 1602 giftede Jonas sig med Anna Pedersdatter, født i 1586 i Flensborg som datter af netop samme år under pestepidemien afdøde kgl. livlæge, professor Peder Sørensen (Petrus Severinus), f. 1540 i Ribe, og hustru Drude Thorsmede (1568–1610).

Samme år deltog Jonas Charisius med rigsråden Manderup Parsberg og den adelige historiker kansler Arild Huitfeldt, i en rejse til Bremen for på ny at forhandle tvisten med England om fiskerettighederne. Der synes også dengang – for små 400 år siden – at have hersket uoverensstemmelser mellem England og Danmark om fiskeriet under Island.

Charisius fik i 1603 den juridiske doktorgrad i København. Han havde nok regnet med et juridisk professorat, som samtidig blev ledigt, men man har ønsket at beholde ham i det også dengang vanskelige, politiske arbejde. Han forblev i hvert fald hele sit liv i kancellistillingen. Mange er de store og vigtige statssager, kongen og statsrådet betroede ham gennem årene.

I 1606 var han attacheret kong Christian den Fjerde på en rejse til England i anledning af dronning Elisabeth den Førstes død og tronfølgeskiftet. Derfra ledsagede han kongens statholder i hertugdømmerne, Gert Rantzau, på en rejse til Nederlandene.

I 1608 var han på ny i Nederlandene, denne gang med rigskansler Jakob Ulfeldt, med det formål at overtale nederlandske skibsbyggere til – med løfte om fordelagtige, danske privilegier – at bosætte sig i Danmark. I 1611 og 1612 på ny i England, bl. a. for om muligt at opnå engelsk hjælp i Kalmarkrigen. I 1613–14 gik turen til Spanien, igen sammen med Jakob Ulfeldt, for at forhandle om og afslutte en handelsaftale. I 1618 til Bremen for – som Christian den Fjerdes udsending – at forhandle spørgsmålet om et medlem af den gottorpske hertugslægts traditionelle valg til ærkebiskop³⁹².

Man får af disse notater et indtryk af dr. Charisius' mange og alsidige politiske gøremål. Men også på det gejstlige område gjorde han sig bemærket. Den 14. marts 1601 fik han brev på kanonikat ved Roskilde Domkirke³⁹³.

I Toksværd Kirke i Hammer herred, øst for Næstved, har man i hængeornamenterne under prædikestolen anbragt en udskæring med følgende tekst:

»Doctor Jonas Charisius Patronus Loci Anno Domini 1606«³⁹⁴.

(Dr. Jonas Charisius, stedets patron, i Herrens år 1606 i august md. opsat)

Store og betydningsfulde, men også ofte meget besværlige udenlandsrejser har han – som omtalt – med held deltaget i, indtil han efter tilbagekomsten fra et af sine mange besøg i England blev så hårdt

angrebet af en netop hærgende pestagtig epidemi, at han døde den 30. november 1619 i Roskilde, endnu før han var fyldt 50 år. I Roskilde Domkirke under et epitafium og med et billede af ham ophængt i Christian den Fjerdes kapel, har man sat ham et smukt minde. Hans hustru Anne døde i 1633, og er begravet i København.

Peder Charisius

Jonas og Anne Charisius fik 6 børn; blandt dem sønnen PEDER, der skulle blive fader til Sophie Elisabeth Charisius, som Constantin Marselis giftede sig med. Peder fødtes i København den 20. maj 1608.

Der foreligger kun sparsomme oplysninger om hans ungdom. Dog ved man, at han ligesom faderen studerede medicin. I 1624 finder vi ham immatrikuleret ved Rostock Universitet; han studerede i 1628 i Strassburg, i 1630 i Tübingen (syd for Stuttgart), i 1634 ved universitetet i København, i 1637 i Padova for endelig i 1639 at afrunde studierne gennem universitetsophold i hertugdømmet Orléans, departementet Loiret, bl. a. kendt for sine mindesmærker, sine statuer af Jeanne d'Arc (Pigen fra Orléans), der som bekendt undsatte byen under den engelske belejring i 1428.

Opholdet i Orléans

Den 11. februar 1641³⁹⁵ giftede han sig i Orléans med Anne de Bindé, født s.st. i 1623. Han var da 34 år og hun 18 år gammel. Anne var datter af kgl. råd og sekretær Jean de Bindé til Longuevue og Anne de Boissay.

Det nygifte par oplevede hvedebrødsdagene i Orléans' smukke omgivelser, ja, de tilbragte endog hele seks år af deres tilværelse her. Hvad frugtbarhed angår, dannede de ingen undtagelse fra normen.

Der er noget, som tyder på, at Peder Charisius er blevet begunstiget af en pæn arv efter moderen i 1633. De unge kunne i hvert fald glæde sig over en tilværelse, som dengang kun var formuende beskåret.

I Orléans lagde ægteparret grunden til en børneflokk på 10, hvoraf vistnok de fire af børnene blev født i Frankrig.

Peder opgav imidlertid – ligesom faderen – sine medicinske ambitioner for mere målrettet at forberede sig på en tilværelse inden for det danske diplomati. Han var arveligt belastet såvel i »statsretlig« som i royalistisk henseende fra faderen, og det fik, som vi skal se, indflydelse på hans karriere og livsform.

Efter at have tilendebragt sine studier på universitetet i Orléans – fra oktober 1639 til januar 1640 skal han have fungeret som »Procurator

Den gamle gård er bygget o. 1520. I årene 1932–1936 lod Helsingør By gården istandsætte og indrette til Dommergaard

nationis« – og efter at have tilbragt sine første lykkelige år i Orléans som ægtemand og far, følte Peder Charisius trang til at gense sit fædreland.

Opholdet i Helsingør

Familien rejste til Helsingør i foråret 1647 og opholdt sig dér til 1651.

Peder og en søster til ham havde arvet nogle ejendomme efter forældrene. Peder med familie slog sig ned i den smukke patricierejendom Stengade 72/74. Ejendommen er stadig en velbeliggende og velbevaret erindring fra datiden og danner nu rammen om byens dommerkantor.

Et af beviserne på familiens ophold i Helsingør har man bl. a. gennem den kendsgerning, at Peder Charisius findes indtegnet i Sct. Maria Kirkens dåbsprotokoller i rollen som fadder ved i hvert fald 10 dåbshandlinger, begyndende den 30. maj 1647 og sluttende den 12. juli

1650. Fra medio 1650 og i årene fremefter finder man ham ikke mere i disse kirkeprotokoller³⁹⁶.

Han sluttede sig til den kreds, der tog standpunkt mod Corfitz Ulfeldt.

Opholdet i Helsingør, som strakte sig over næsten fire år, afsluttedes, efter at Kongen i 1651 havde udnævnt Peder Charisius til kgl. dansk envoyé – overordentlig dansk gesandt – i Nederlandene med bopæl i Den Haag. Denne udnævnelse kom på et tidspunkt, og for et tidsrum, i hvilket forholdet til Nederlandene hørte til de vigtigste sider af dansk politik³⁹⁷.

Opholdet i Nederlandene

Rentemester Peder Vibe, en hæderlig vestjyde fra Lægaard på Holstebro-kanten og den tyske kansler for Hertugdømmerne, Dietrich Reinking – sidstnævnte skulle senere blive leder af processen mod Corfitz Ulfeldt – synes begge at have haft en finger med i spillet ved Charisius' udnævnelse³⁹⁸. Den 28. marts 1659 blev Charisius adlet af Kong Frederik den Tredje. Det karakteristiske træk i hans våben blev en kronet søjle, omslynget af en slange, måske æskulapslangen, som hentydning til slægtens forbindelse med lægekunsten³⁹⁹.

Man ved fra dokumenter i Den Haag⁴⁰⁰, at Peder Charisius fra omkring maj 1655 og i cirka tre år boede på Kneuterdijk i Haag.

I den periode øgedes familien med yderligere en datter; Sophie Amalie, blev hun døbt, men Danmarks Adels Årbog anfører hverken årstal eller fødested for hende. Hun placeres som barn no. 5 i rækken, men iflg. oplysninger, indhentet på Gemeente Archief's–Garvenhage⁴⁰¹, blev hun døbt Sophie Amilie »i den rette kristelige tro« i Den Haag 14. juli 1657; hun er således nr. 8 i børneflokk.

Vidne ved dåbshandlingen, som fandt sted i »Lord Petrus Charisius' hjem på Kneuterdijk« var Frederik den Tredjes dronning, Sofie Amalie. Barnet er tydeligt nok opkaldt efter majestæten. Det er i denne forbindelse værd at bemærke, at Peder Charisius og hans franskfødte ægtefælle, Anne de Bindé, gav flere af børnene navne efter danske prinsesser. Under besøget som dåbsvidne hos familien Charisius i Den Haag har dronningen formentlig truffet døtrene og sønnen Ambrosius. I hvert fald kan dronningens besøg have medvirket til, at ikke mindre end syv af børnene – døtre og sønner – opnåede at gøre tjeneste på Københavns Slot, dels hos kongen og dronningen, dels hos prinsesserne.

Netop omtalte Sophie Amalie Charisius kan der måske være grund til at beskæftige sig med et øjeblik.

Ifølge Ormslev kirkebog viedes hun den 17. februar 1696 til oberst

Adam Ehrenreich von Prehn til Wettendorf og »Høvergaard« i Storring sogn, vest for Århus⁴⁰². Prehn havde været gift to gange tidligere (med Anna Maria von Knustorff, d. 1678 i Ringsted, og Anna Sofie von Leschbrant, d. 1694). I 1701 avancerede Prehn til brigadér.

Efter Sophie Amalie Prehns død på Høvergaard i 1704 foreligger der skifter fra hhv. 1704 og 1709. Studium af disse skifter giver et indtryk af den daglige husholdning og livet hos »brigadérens på Høvergaard«⁴⁰³.

Peder Charisius som statsmand

I februar 1669 skiftede familien Charisius bolig og lejede sig ind i et andet hus, beliggende på Lange Houtstraat⁴⁰⁴. Opholdet her blev imidlertid af kort varighed. Familien rejste tilbage til Danmark. Peder Charisius' attenårs ophold i Holland som dansk diplomat var dermed endt. Lejemålet i Lange Houtstraat blev for den resterende lejeperiode overtaget af den danske konges envoyé ekstraordinaris, tidligere kammerherre hos Dronning Sophie Amalie, Marcus Gøye (1635–98)⁴⁰⁵.

Efter en karakteristik, givet af historikeren L. Laursen⁴⁰⁶, skal Peder Charisius »have været overordentlig virksom for at skaffe oplysninger om nederlandske og andre staters forhold til sin regering og efterlod sig ved sin afgang et meget stort legationsarkiv. Han var dog ikke nogen fremragende diplomat og manglede, synes det, skarpt blik for de virkelige forhold og for det egentligt afgørende i Generalstaternes politik.

Hannibal Sehested udtalte sig da også nedsættende om hans evner som diplomat. De vigtige forhandlinger mellem Danmark og Nederlandene førtes da heller ikke af Peder Charisius.

Forhandlingerne i 1653 om ophævelsen af Redemptionskontrakten af 1649⁴⁰⁷ førtes i København af den nederlandske diplomat Nanning Kaiser. Forhandlingerne 1659–60 i Nederlandene om hjælp til Danmark førtes af Otto Krag og Godske Buchwald, og ved forhandlingerne i Nederlandene om Alliancekontrakten 1666 var Povl Klingenberg hovedforhandler.

Trods den nedvurderende omtale af Peder Charisius som dansk statsmand – vel nok en tendentiøs deklassering, som støttedes af kongens ikke alt for pålidelige to svigersønner, Hannibal Sehested og Corfitz Ulfeldt – er det interessant at konstatere, at Peder Charisius og hans familie indtog en så privilegeret stilling hos enevældens første monark, at hans fem døtre for en periode var engageret som tjenstgørende hof- eller

kammerfrøkener hos prinsesserne; ja, datteren, Sophie Elisabeth, Constantin Marselis' senere ægtefælle, avancerede fra at være kammerfrøken hos prinsesse Frederikke Amalie til hoffrøken hos dronning Sophie Amalie. Sønnen Ambrosius tjente som hofjunker på slottet, og hans 10-årige broder, Frederik Christian, var page hos kongen.

Den skole og påvirkning, som alle Peder Charisius' børn modtog under ophold i udlandet og flere års tjeneste på Københavns Slot, må selvsagt have præget dem intellektuelt og vel også medvirket til at gøre disse unge til eftertragtede emner, når man inden for aristokratiet søgte egnede partnere til giftefærdige døtre og sønner.

Efter hjemkaldelsen fra Den Haag i 1669 blev Peder Charisius kancelliråd og havde forskellige embeder som amtmænd over Aalborghus amt og som inspektionshavende over Aastrup og Sejlstrup, Dronningborg og Mariager amter med gejstlig og verdslig jurisdiktion fra 1. maj 1669. Fra 26. maj 1671 skiftede han for en kort periode til embedet som amtmænd over Aastrup og Børglum amter, jfr. afleveringsordrer af 24. juli s.å. og 2. marts 1672.

For en mand af høj rang var det på den tid en social nødvendighed at besidde jordegods, og efter hjemkomsten så Charisius sig derfor om efter et passende gods.

Peder Charisius som herremand

I 1672 overtog han hovedgården PALSTRUP ved Rødkjærsbro. Den smukke herregård havde blandt andre kendte slægter tilhørt Corfitz

Ulfeldt, og efter hans fald kom gården til Oluf Parsbergs svigersøn, Otto Pogwisch, som solgte den til kancelliråd, amtmand Peder Charisius⁴⁰⁸.

Som påskønnelse, dels for lang og tro tjeneste, dels for gaven til kongen af et værdifuldt kunstkammer, opnåede Peder Charisius i 1683 kgl. bevilling på, at godset måtte have sædegårdsfrihed; altså samme status, som før det i 1663 tilfaldt kronen.

Peder Charisius' død

Peder Charisius døde den 16. januar 1685 og blev stedet til hvile i Højbjerg Kirke – også kaldet Højbjerg Kirke – beliggende ved Rødkjærsgade. Hans ægtefælle var død i 1680.

Datidens skik med talende epitafier i kirkernes kor eller skib – ønsket om at blive husket af eftertiden – var slet ikke Anne og Peder Charisius' indstilling. Tværtimod. De lod sig bisætte i Højbjerg kirkes mørke krypt, i et tilmuret gravkammer. De døde i mørket kan enhver jo undgå at tænke på⁴⁰⁹. Under en oprydning på kirkens loft i 1955 fandt man to plader og et våbenskjold i meget medtagen stand. Det viste sig at være navneplader fra Anne og Peder Charisius' kister samt de Bindés våbenskjold. Ingen nulevende aner, hvorledes pladerne er endt på kirkens loft, men L. F. Rørdam må have set dem, da han i »Historiske Samlinger og Studier B.II, s. 190, beskriver dem omkring 1870.

I forventning om, at Charisius' våbenskjold endnu kunne ligge i gravkamret skaffede man sig adgang hertil gennem en tilgiltret åbning i kirkens sydmur. Man fandt, hvad man søgte. Samtidig konstaterede man, at der i krypten lå sparsomme menneskerester blandt 12 sammenfaldne kister. De tre heraf lod sig identificere som Peder Charisius', Anne de Binde's og sønnens, Frederik Charisius', hvorimod de resterende ni var barnekister uden navneplader. De fundne plader og skjolde er nu istandsat og ophængt i kirkens skib.

Sønnen Ambrosius, der var født i Orléans i 1644, kom med forældrene til Palstrup i 1672. Ambrosius giftede sig i 1687 og fik forskellige gøremål, bl. a. som amtmand over Frederiksstads amt. Han følte sig tilsyneladende ikke særligt bundet til Palstrup.

Peder Charisius' svigersøn, baron Constantin Marselis til Marselisborg, fik derfor efter svigerfaderens død til opgave at finde en køber til Palstrup. På arvingernes vegne kunne Constantin en dag skøde godset til en fornem og rig mand, apoteker Daniel Friedenreich i Viborg, som skulle igennem en proces med Charisius' arvinger og flere højesterets-

domme, før han i 1696 opnåede endeligt skøde på Palstrup gård og gods¹⁰.

Efter apotekeren havde godset forskellige ejere. I dag ejes Palstrup gods af hofjægermester G. H. og hofjægermesterinde Birte Schaumburg.

Et portræt af Peder Charisius, malet ca. 1670 af den store, nederlandske maler Karel van Mander, hænger på Frederiksborg Slot i Hillerød.

Sophie Elisabeth Charisius

Da Constantin Marselis giftede sig med Peder Charisius' datter, Sophie Elisabeth, knyttede han sin skæbne på dansk jord til en dengang kendt slægt. Sophie Elisabeth blev derfor en af datidens hovedpersoner i Marselis-slægtens danske historie. Derfor hører også hun hjemme i det store persongalleri, som vi ikke kommer uden om at beskæftige os en del med.

Sophie Elisabeth må være født under forældrenes ophold i Orléans enten i 1645 eller i 1646. Der hersker lidt tvivl om hendes fødselssted og -tidspunkt, men det kommer vi tilbage til. Hun må have været mellem et og to år gammel, da Charisius tog ophold i Helsingør og kun en fem-seks år, da hun fulgte forældrene til Den Haag i Holland. Her opholdt hun sig til 1666. Hun var da omkring de tyve og rejste til København – tre år før forældrene brød op for at nyde deres otium i Danmark. Som flere af sine søskende kom Sophie Elisabeth i tjeneste på Københavns slot, først som kammerfrøken hos prinsesse Frederikke Amalie og senere som hoffrøken hos dronning Sophie Amalie.

Sophie Elisabeth – der blev opkaldt efter kong Christian den Fjerdes datter med Kristine Munk – havde tjent på slottet godt og vel et par år, da Marselis-brødrene i 1669 blev kaldt til tjeneste som hofjunkere hos kong Frederik den Tredje. Der er noget, som tyder på, at Constantin gjorde Sophie Elisabeths bekendtskab »i embeds medfør« på Københavns slot. Ikke mindst de sproglige overensstemmelser – det nederlandske tunge-mål – kan have været en velkommen anledning til for netop disse unge at finde sammen. Ligesom Vilhelm Marselis havde fundet et ståsted hos vicekansler Holger Vind, har Constantin sikkert været en velset gæst i kancelliråd Charisius' hjem.

Ifølge de oplysninger, der kan hentes i Danmarks Adels Årbog¹¹, og i øvrigt i de publikationer, hvor Sophie Elisabeth omtales, synes alle at være enige om, at hun må være født den 8. oktober 1647 som nummer tre i en børneflokk på ti. Denne oktoberdato synes at hidrøre fra biskop Jens

Bircherods dagbog¹², hvor en indførsel om hendes død i København den 21. maj 1706 nævner denne fødselsdato.

Rent umiddelbart overraskes man over, at der for ingen af børnene af angivet fødested, og for kun tre af dem anføres fødselsår. At der for samtlige 10 børn mangler oplysning om fødested er måske forståeligt, al den stund, at der er tre muligheder, nemlig Orléans i Frankrig mellem 1641 og -47, Helsingør på Sjælland mellem 1647 og -51 og endelig Den Haag i Holland mellem 1651 og -69.

Bemærkelsesværdigt er det også, at netop Sophie Elisabeth Charisius er det eneste af de ti børn, som i Danmarks Adels Årbog biograferes med præcise oplysninger om årstal og månedsdato – nemlig født den 8. oktober 1647 – men desværre uden anførelse af fødested¹³. Mine forsøg på at få bekræftet – eller afkræftet – den anførte oktoberdato har – selv med assistance af danske, hollandske og franske professionelle genealoger – desværre indtil skrivende stund været forgæves.

Under tidligere omtale af den danske statsmand Peder Charisius' liv og færd (S. 177 F.) har vi gjort os fortrolige med oplysningen om, at familien har opholdt sig i Orléans, Helsingør og Den Haag, og efter de nu indhentede oplysninger fra de respektive byers genealogiske arkiver, fordeler de ti børns fødsel og dåb sig nogenlunde ligeligt over familiens ophold i de tre byer.

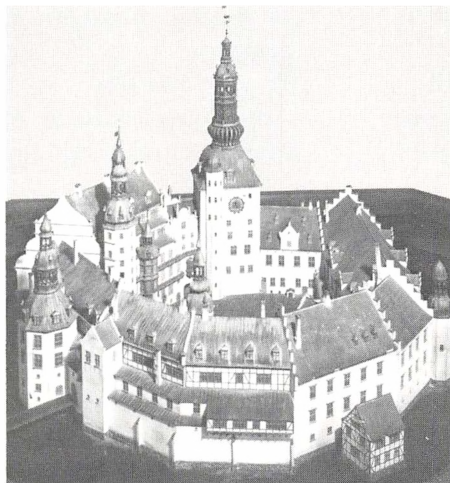
Meget tyder på, at der kan blive tale om, at en søster til Sophie Elisabeth, Margretha Jacobe, født i efteråret 1647 og iflg. St. Olai kirkes dåbsprotokol døbt i Helsingør 27. december 1647, må overtage det for Sophie Elisabeth i adelsårbogen anførte fødselstidspunkt.

Om de resterende børn i rækkefølgen er der skaffet konkrete data, der er indarbejdet i et komplet korrektiv, som findes i bogen. (s. 205).

Da vi ikke her beskæftiger os med andre af Charisius' børn end Sophie Elisabeth – de øvrige har jo ikke egentlig relation til Marselis-slægten – kan en enkelt historisk hændelse i forbindelse med Sophie Elisabeths ældre søster undskylde det lille sidespring.

I 1663 måtte en kongedatter, den højtbegavede Leonora Christine, vandre den tunge vej til 22 års indespærring i det berygtede Blåtårn. Hendes dagbog »Jammers Minde« er i dag kendt som et litterært storværk¹⁴.

Bag et af slottets vinduer stod netop den dag en 20-årig ung kvinde og iagttog Leonora Christine, da hun førtes over broen ind i Blåtårn. I tre år havde den unge pige tjent som hoffrøken på slottet. Man kaldte hende »Carisse«. Fra kronprins Christian og ned til hoftændet var hun vellidt.

Københavns Slot o. 1600-tallet. Model på Frederiksborg Slot

Kælenavnet »Carisse« dækkede over Anne Cathrine Charisius, Peder Charisius' ældste datter, f. i Orleans 1642. Hun omtales i »Jammers Minde«.

I 1657 – efter seks års tjeneste på slottet som kammerfrøken hos prinsesse Anne Sophie – giftede hun sig med geheimeråd, assessor i Statskollegiet og Højesteret, Morten Skinkel (1628–91) til bl. a. Søholm. Han nød stor yndest hos kong Christian den Femte, men faldt i unåde på grund af et forsøg på at styrte Schumacher og Gyldenløve. En kgl. ordre tvang ham til at træde tilbage i 1671. Tyve år senere døde han på Fyn som en ruineret mand. Anne Cathrine døde i 1705. Begge ægtefæller og en datter Sophie, er begravet i Vedtofte kirke på Vestfyn.

Der er i København kun bevaret to kirkers dåbsprotokoller for tiden omkring 1646. Det er Holmens kirke og Vor Frelzers kirke. I disse to kirkers protokoller findes dog intet spor af Sophie Elisabeth Charisius.

Visse oplysninger, som kan læses i »Avondmaalsregister van de Evangelisch-Lutherese gemeente van's-Gravenhage« (det såkaldte nadverregister i Holland på den tid), og hvori de troende som regel kunne blive optaget i 18-års alderen, er vejledende i flere henseender, som f. eks. disse oplysninger vedrørende medlemmer af Charisius-slægten:

21. august 1661	er Sophie Elisabeth Charisius optaget i registeret
9. april 1663	Petrus Charisius
29. oktober 1663	Ambrosius Charisius, og endelig
8. februar 1665	Maria Charisius og Magdalene Charisius.

Danmarks Adels Årbog omtaler i Peder Charisius' børneflokk som nummer syv i rækken en datter ved navn Maren. Dette må formentlig være en trykfejl for Maria. »Maren« må være identisk med den Maria, der blev optaget i Nadverregisteret i Den Haag den 8. februar 1665.

Pigenavnet Maren synes heller ikke at ligge inden for Charisius' navnevalg til børnene.

Havreballegaard og Stadsgaard

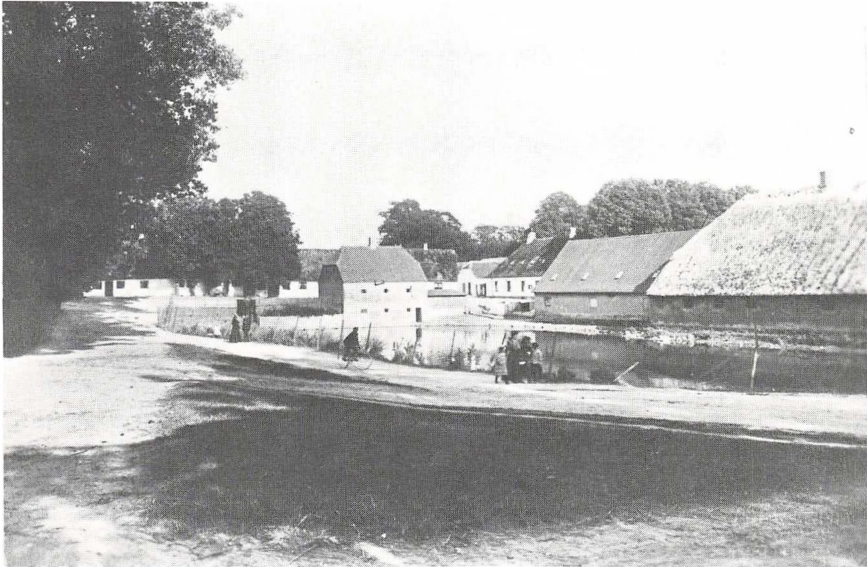
Vilhelm og Constantin Marselis kom primært til Danmark for at tage vare på faderens utvivlsomt meget forsømte besiddelser i området syd for Århus. Det ser da også ud til at Gabriel Marselis den Yngre allerede i 1667 testamentarisk har bestemt, at Vilhelm skulle tage sig af Skumstrup (det senere Vilhelmsborg) og Moesgaard, begge placeret i området sydøst for Århus, og Constantin Havreballegaard (det senere Marselisborg), og Stadsgaard (det senere Constantinsborg), de syd for byen nærmest beliggende områder.

I en parentes bemærket skal det være Erik 6. Menved, som i 1294 gav skoven syd for Århus navnet Havreballe⁴¹⁵.

Begiver man sig i dag fra Århus ad Strandvejen til Filtenborgs Plads og drejer til højre ind i Havreballeskov og videre ad »Skovbrynet« finder vi få hundrede meter fremme på højre side en lille indkørsel, flankeret af et par undseelige sten, og bag dem en stump lindeallé. Fortsætter vi ad lindealleen et lille stykke, kommer vi ind på Marselisborg Gymnasiums grund, som er identisk med det areal, hvorpå Havreballegaard lå fra o. 1200 helt op til navneskiftet i 1680, ja, helt frem til 1909, da en stor brand lagde resterne af Marselisborg-gården øde.

I 1627 blev Havreballegaard fuldstændigt ødelagt af Wallensteins hærgende tropper. Alt, hvad der kunne gøres i penge, forsvandt. Inventaret sønderhuggedes og brændtes. Bedre gik det ikke gården under Torstensson-krigen i 1640'erne. Svenskerne og polakkerne raserede i en sådan grad, at Henrik Thott opgivende skriver: »Af Recidensen staar ikke et Stykke eller en Stage, hvor man kan skjule sig«⁴¹⁶.

Den hårde medfart gennem krigen og de kun nødtørftige istandsæt-

Marselisborggården med det landsbyagtige udseende. (Den gamle By, Århus)

telser i de mellemliggende perioder, en tarvelig og prunkløs énetages hovedbygning, der hverken udmærkede sig ved tårn eller tinde, nogle spredt liggende avlsbygninger, samlet »et landsbyagtigt udseende«; det var karakteristikkens af den »hovedgaard«, Marselis overtog i 1661⁴¹⁷.

Constantin og Sophie Elisabeth gifter sig

Det jævnaldrende, unge par blev viet i København den 6. april 1670. Constantin var forinden avanceret til kammerjunker hos kong Christian den Femte. Om de nygifte straks efter brylluppet bosatte sig på Stadsgaard ved Brabrand sø, vides ikke med sikkerhed.

Efter den ovenfor refererede beskrivelse af Havreballegaards fysiske tilstand*), er der næppe noget at sige til, at Constantin og Sophie Elisabeth knyttede deres tilværelse til Stadsgaard – ikke mindst på grund af, som han yndede at udtrykke sig, »dens behagelige situation« (den smukke beliggenhed).

Constantin kastede sig ud i en rimelig byggeaktivitet på Stadsgaard i

*) Se i øvrigt »Hovedtræk i Havreballegaards Historie, s. 128.

Foran Constantinsborgs hovedindkørsel under besøg i december 1976. Fra v. lensbaron Erik Gyldenkrone-Rysensteen, revisor Gerben Marselis fra Holland og ejeren af Constantinsborg, godsejer A. Pontoppidan

modsatning til en påfaldende tilbageholdenhed, hvad angår forbedringer på den molesterede Havreballegaard. Det fortælles, at Constantins nye hovedbygning på Stadsgaard – opført i bindingsværk – var henvend tre gange større end den nuværende⁴¹⁸.

Da ombygningen var færdig i 1677, benyttede Constantin anledningen til at ændre Stadsgaards navn til Constantinsborg⁴¹⁹.

Ved kgl. reskript 1683 fik Constantin Marselis tillagt sædegårdsfrihed for Constantinsborgs vedkommende. I en markbog fra samme år oplyses, »at Stadsgaard (læs Constantinsborg) er en kostelig og sirlig Bygning og Have anlagt med 4 Fiskedamme og en Grav kastet rundt om Haven«. Det samlede, dyrkede areal var nævnte år 131,7 td.land.

Desværre ved vi kun meget lidt om slægternes tilværelse på de store godser. Familiens omgangskreds under opholdet på Constantinsborg har formentlig indskrænket sig til naboerne, hvoriblandt naturligvis familien på Vilhelmsborg, som de var knyttet til ved slægtsbånd⁴²⁰. I København var omgangskredsen formentlig hoffet og den højere embedsstand. Dåbsprotokollernes fadderskaber giver bl. a. et indtryk heraf. En hjælp kan vi måske finde i de generelle beskrivelser af forholdene i 1600-tallet, men der bliver stadig en bred margin for fantasien, for antagelser. Denne margin står åben for læseren.

Tiderne var anderledes dengang. Det er vanskeligt for os at indleve os i datidens »sære skikke«. Man spiste med fingrene. Almindelige spiseredskaber, som f. eks. gaffler, kendtes ikke. Alligevel var der en verden mellem høj og lav, – et stort spring fra baronen til Jeppe på Bjerget.

Herremandsmentaliteten og indgroet autoritetstro var med til at præge den daglige tilværelse for menigmand, og korporlige afstraffelser for selv små forseelser var lige så almindelige som »påtale« var det for blot 50 år siden. Dødsstraf, ja, selv tortur, var almindelige afstraffelsesmetoder i

datiden. En af Århus' vellønnede »tjenestemænd« var skarpretteren. Han var ikke populær i befolkningen; han havde embedsbolig i Klostergade⁴²¹. At han havde nok at se til, fornemmer man, når han i en indberetning roser sig af »til alles tilfredshed« at have henrettet tre misdædere på Marselisborg gods, hvoraf en blev halshugget, en brændt og en hængt. Det virker beroligende, at disse grusomheder først fandt sted, efter at Constantin Marselis' enke havde afstået godset i forbindelse med baronens død i 1699.

Baroniet Marselisborg

Året 1673 skulle blive et år med store og skelsættende begivenheder for familien. Den 5. april døde Gabriel Marselis den Yngre i Amsterdam. 15. september blev Vilhelm optaget i den friherrelige stand med navnet Gyldenkrone, og omtrent samtidig blev han i København viet til »sin barnekone«, den kun 13-årige Regitze Sophie Vind. Vilhelm var da 28 år gammel.

Constantin Marselis' optagelse i den friherrelige stand lod vente på sig. Vi skal helt frem til den 23. februar 1680, før Constantin modtog patent som baron⁴²² af Marselisborg. Havreballegaard med tilliggende var dermed ophøjet til baroniet Marselisborg. Kronen havde indsat sig selv om tvangsarving til Marselisborg (Reluitionsbestemmelsen), såfremt Constantin og Sophie Elisabeth ikke fik arveberettigede børn.

Constantin Marselis' død

Marselisborg gods forblev kun i slægtens eje i 38 år*). Constantin døde pludseligt – og barnløs – på Constantinsborg den 16. juni 1699, kun 52 år gammel. Godset måtte afstås til kronen⁴²³. Der var dog hjælp at hente for enkebaronessen. Ved kgl. nåde afstod Majestæten ved åbent brev i 1699 sin ved skødet i 1661 forbeholdte reluitionsret til Constantinsborg (Stadsgaard). Dermed sikredes den efterhånden 55-årige Sophie Elisabeth Charisius' mulighed for at forblive på sit elskede Constantinsborg.

Som indehaver af patronatsretten blev Constantin Marselis bisat i baroniets sognekirke i Viby den 18. august 1699.

Slægten erhverver kapel i Århus domkirke

Efter Constantins død syslede enken med planer om i et kapel med monument i selve domkirken at skabe slægten et varigt minde. Den 22.

*) (som Havreballegaard i 19 år (1661–1680), som Marselisborg i andre 19 år (1680–1699).

*Eminet inprimis magnificentissimum illud Monumentum Marfelo-Rodte-
nianum, ex nigro niveoq; marmore, artificio Sciuarii celeberrimi Qvilini Itali
affabre admodum elaboratum, curâ Illustrissimæ Heroïnæ Sophiæ Elisabethæ
Charisiz in sacellæ, quod coëmerat, sepulchrali, 4500 Imperial. Jumptu Anno
1704 erectum.*

Inscriptio Sarcophagi.

Her under hviler den af Dyd og Familie Højædle og
Belbaatne Herre

CONSTANTIN VON MARSELIS

Friherre af Marselisborg, Herre til Stadsgaard og Nye-
gaard, fød Anno 1641 den 24. Octobris ubi Amsterdam af
de gamle Friherlige og i Duc d'ALBA Eider for deres Bestan-
dighed i Religionen sær berommelige Marselier. Formedst
sin Salige Hr. Faders beviste Sienniste blev hand af Højlov-
lig Kshufommelse Koning FRIDERICH den Tredie fra Holland
hid indfaldet og employeret i Hans Kongl. Majestis Siennes-
ste et Har, som Hoff-Zunder, siden som Cammer-Zunder,
hvilke Chargers Forvaltning gav hannem Naade hos sin Kon-
ge og et berommeligt Esternæle hos alle. Hans naturlige
Inclination til Stilhed og Roelighed drog ham til en Ægte-

Pagt Ao. 1670 med den Højædle og Belbaarne Friherinde
SOPHIA ELISABETH CHARISIUS,
ubi hvilket Ægtefæb hand afledede ved sin Gudfrugtighed
GUDS Betsignelse, den Fattiges Forbøn og en god Samvit-
tighed. Og som Naade hos GUD giver Yndest hos Menne-
skene, blev hand Anno 1680 benaadet af hans allernaadigste
Konge, KONG CHRISTIAN den Femte, med Friherlig Bulla, de-
clareret Baron, at nyde alle Daniske Friherlige Privilegier.
Hvilken Herrestand hand og prydede med alle anstændige
Qualitæter. Alt dette dalede Anno 1699 den 16 Junii ved
hans hastige Død, saa hans Højædle Dame blev heel be-
drovet. Hun mistede en eyefrom Herre, GUDS Huus en flit-
tig Tilhorete, hans Venner en trofast Broder, de Fattige
en villig Hjælper, mild og beskeden imod alle. Læser! lær du
af ham vel at leve, saa lærer du og vel at døe.

PETRUS de RODSTEEN

Eqv. Aurat, Baro de Constantinsborg
S. R. M. Colleg. Commissariat. Castrensis
Præfes Excellentissimus,

d. 22 Junii 1662. inter immortales d. 22 Octobr. 1714-

qvi dum fuit, ubiq; præfuit & profuit,
In multis præclarus,
in paucis Regi percharus.
Pufilla hæc sunt,
abiit anima!

Erico Pontoppidan: Gravskrift fra Marmora Danica, TOM II 1738

januar 1702 erhvervede hun det nordre tårnkapel i Århus domkirke til formålet. Erhvervelsen skete på bekostning af gravfreden omkring den herostratisk berømte katolske Århus-bisp, Bo Mogensen Lang⁴²⁴, der oprindeligt var begravet her i 1423. Bo Mogensen havde på stedet opført et kapel med alter, hvortil han lagde meget gods. Stiftsøvrigheden gav i 1702 baronessen tilladelse til at indrette kapellet »efter behag«, dog forstår man, at kannikerne stillede krav om, »at der ved Forandringen vistes den ærværdige og nu detroniserede Biskop Bo behørig Respekt«. Hans gravsten skulle tages op og indsættes i kirkevæggen. Bo's mindsten blev dog først anbragt i kryptens gulv under kapellet, men optaget 1892 for i 1910 at finde sin endelige placering i arkadepillen i kirken, umiddelbart til venstre for indgangsdøren fra våbenhuset.

Den kongelige tilladelse til »over det Begravelsessted, som hun i Domkirken sig haver tilforhandlet og der ladet indrette, et Monument, efter egen Behag, bemelte hendes afgangne Mand til Ære og Kirken til Zirath, paa egen Bekostning lade opsette og vedligeholde«⁴²⁵ modtog hun 13. maj 1702.

Constantinsborg bliver stamhus

Det lykkedes enkebaronessen den 9. februar 1703 af Constantinsborg med bygning, hovedgårdsjord, skov og herlighed, underliggende bøndergods, herunder Nygaard, samt kirker og tiender, i alt 928 td. hk., at få oprettet et stamhus, således som det de sidste år inden hans død havde været baron i Constantin Marselis' »Forsæt og Villie«⁴²⁶.

Baroniet Constantinsborg skulle samtidig blive en cadeau til Sophie Elisabeths nye ægtefælle. Hun giftede sig nemlig igen den 22. februar 1703 i Københavns slotskirke, knap 60 år gammel, med den 41-årige inkarnerede ungkarl, geheimeråd Peter Rodsteen. Han fødtes 22. juni 1662 på Elkær i Elling sogn, nord for Frederikshavn, og han virkede som sekretær i Danske Kancelli, fik ansættelse som hofjunker hos prins Christian, senere som kammerjunker. Tilsyneladende har han levet en rolig og regelret embedsmandstilværelse med sine gårde i Nordjylland som fast holdepunkt.

Slægten Rodsteen har i kortere perioder knyttet sig til forskellige herregårde i Nordjylland, f. eks. Nørre Elkær, Lerbæk, Lengsholm, Langholt og Svejstrup⁴²⁷.

Den gren af slægten, vi her beskæftiger os med, er rundet af Steen Rodsteen (d. 1664). Han var gift ind i slægten Lage Urne til Sellebjerg

Hovedgaard i Odense amt. Steen Rodsteen og Margrethe Urne fik flere børn, bl. a. to sønner, Mankor (1625–1681) og Jens (1633–1706).

Mankor Rodsteen blev admiral og gjorde bl. a. tjeneste på det berømte orlogsskib »Trefoldigheden«. Der kan være grund til at nævne, at han var gift to gange; første gang med Dorthe Christensdatter Sehested. Hun var født på Kalø i 1637 og havde forinden sit giftermål med Mankor været gift med Peder Juel til Hundsbæk, en ældre broder til Jens og Niels Juel. Dorte Sehested og Mankor Rodsteen blev vor Peter Rodsteens forældre.

Mankors broder, Jens Rodsteen, blev også admiral og er bl. a. kendt som anfører for arrieregarden ved slaget i Køge Bugt den 1. juli 1677. Jens Rodsteen giftede sig med rigshofmester Joakim Gersdorffs datter, Sophie Amalie, som bragte ham herregården »Hovedstrup« ved Odder. Jens Rodsteen opførte i 1681 hovedbygningen på Hovedstrup og ændrede gårdens navn til Rodsteenseje.

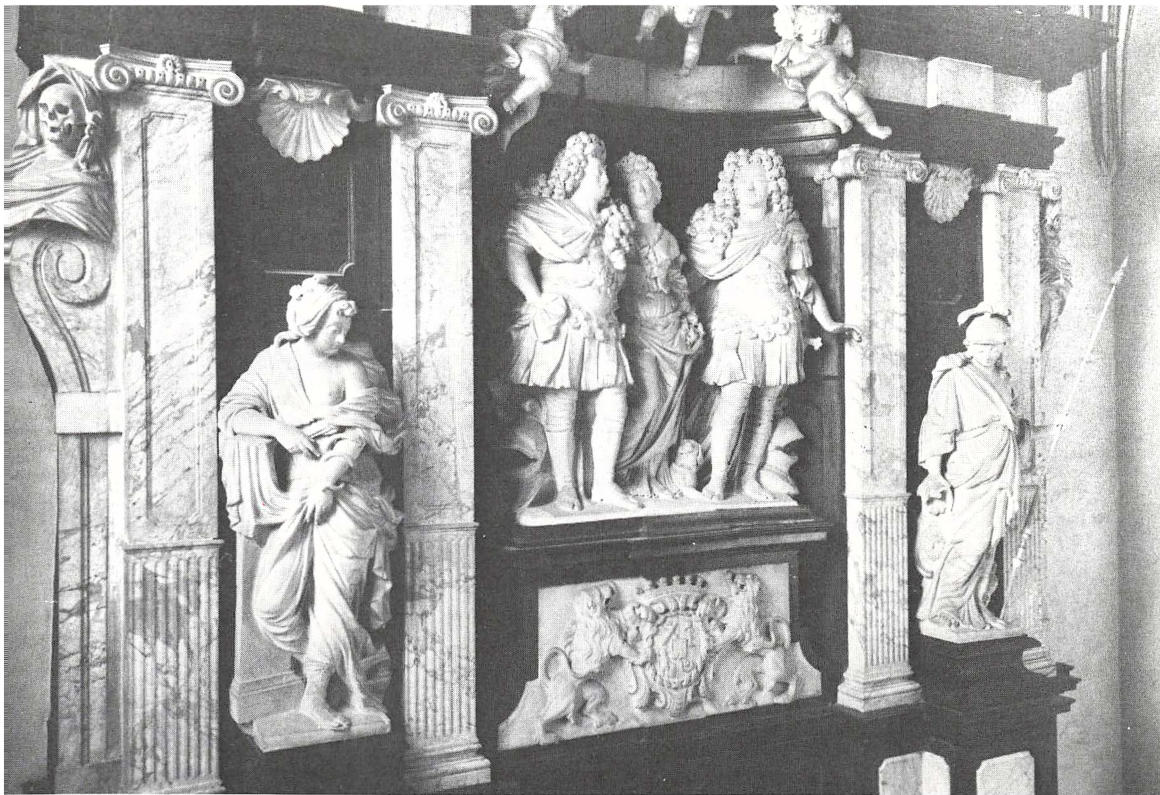
Gennem sit ægteskab med Sophie Elisabeth Charisius blev Peter Rodsteen ophøjet i friherrestanden som Peter baron Rodsteen til Constantinsborg – ikke Rodsteenseje, jf. bogens indledning.

Ved kgl. konfirmation, modtaget et par dage før hendes bryllup med Peter Rodsteen, fik Sophie Elisabeth fastlagt arvefølgen for stamhuset Constantinsborg. I dokumentet hedder det bl. a.: Stamhuset skulle først tilfalde Peter Rodsteen, under forudsætning af, at det »nu ved Forlovelse begyndte Ægteskab« med Sophie Elisabeth Charisius blev fuldbyrdet – og derpå deres fælles livsarvinger. Efter baron Peter Rodsteens død skulle Constantinsborg tilfalde Sophie Elisabeths brodersøn, Christian Charisius, og hans mandlige agnater efter primogenituren¹²⁸.

Når denne linje var uddød, skulle stamhuset overgå til den mandlige agnatiske descendens efter Christian Charisius' døtre og derefter til hans søstre Anna Barbara Sophie og Maria Dorothea Charisius' mandlige agnater. Endvidere skulle Constantinsborg – når også disse slægtslinjer var uddøde – tilfalde den ældste mandlige descendent af Christian Charisius og hans to nævnte søstre, uden hensyn til »Linier eller Grader efter ovenommeldte Kiønnets og Alders Condition«, og var disses descendens fuldkommen uddød, skulle først Peter Rodsteens descendenter og derefter Constantin Marselis Lilliencron's descendenter efterfølge.

Sophie Elisabeth Charisius' død

Knap tre år efter sit bryllup med baron Peter Rodsteen døde baronessen 21. maj 1706 i sin bolig i København. Hendes ambitiøse plan om et

Detaljer i det Marselis-Rodsteenske epitafium i Århus Domkirke (H. J. 1974. Nationalmuseet)

storstilet gravmæle for familien i Århus domkirke var som omtalt kronedes med held. Straks efter, at den kgl. tilladelse forelå i maj 1702, betroede hun den kunstneriske udførelse af epitafiet til den flamsk-nederlandske billedhugger, Thomas Quellinus⁴²⁹, som i juni 1689 havde bosat sig i København.

Han indførte faktisk den flamske højbarok i Danmark. I 1701 finder vi Quellinus blandt de seks kunstnere⁴³⁰, som underskrev et andragende til kong Frederik den Fjerde om protektion ved dannelsen af »eine regulierte Societet«, og kongen fulgte henstillingen. Dermed var grunden lagt til det senere danske kunstakademi i København.

I 1703 fik Quellinus borgerskab i København som »Bilthugger«, borgerskab fordi han samtidig fik bevilling til at drive en lille handel med brabantse kniplinger, en handel, som hans enke afstod i 1711.

Quellinus drev »stordrift« med ret mange hjælpere og nogen eksport til Nordtyskland. Flere af eftertidens bedste billedhuggere har været hans elever⁴³¹.

Han blev skaberen af en række gravmæler over danske personligheder, som Thomas Kingo, Cort Adeler, Marcus Gøye o.a. Marselis-Rodsteen-epitafiet (1702–04) omtales som »måske det fineste stykke barokskulptur, der findes i Danmark«⁴³².

Den opgave, som Sophie Elisabeth Charisius oprindelig havde stillet Thomas Quellinus, omfattede et epitafium med Constantin og hende selv som det centrale midtpunkt. Ret hurtigt efter, at billedhuggeren var gået i gang med det store arbejde, blev enkebaronessens plan om at indgå nyt ægteskab aktuel. Derfor måtte der i kunstnerens komposition skaffes plads til Peter Rodsteen, og det sørgede Quellinus også for, at der blev.

På det tidspunkt, Sophie Elisabeth døde i København, henstod Constantin Marselis' kiste endnu i Viby kirke, men allerede et par dage efter baronessens død skal den være overført til domkirken og indsat i det færdigt opstillede familiekapel. Baronessens bære blev den 6. juni midlertidigt overført til Viby kirke.

Den 5. september 1706 førtes også hendes bære til domkirken, og her er vi så tilbage, hvor vi begyndte at blade i Marselis-slægtens historie, og hvor vor historie slutter, nemlig i vor smukke domkirke. Efter de foreliggende beskrivelser og i vor fantasi oplever vi en særpræget bisættelsehøjtidelighed for baronesse Sophie Elisabeth Charisius, og samtidig er vi med til indvielsen af familiens gravmæle, der gennem næsten 300 år har erindret flere Århus-generationer om den nederlandske slægt Marselis, som i topografisk henseende skulle få betydning for Århus by.

Efterskrift

Det er et meget broget billede, der her er tegnet af Marselis-slægten. En lettelse af overblikket kan måske opnås, hvis man deler slægten op i to kategorier:

I den første kategori

de medlemmer af slægten – Gabriel Marselis den Ældre og hans fire sønner og datter, der – som vist i bogen – tjente det dansk-norsk-holstenske monarki som storbankierer og storleverandører under 1600-tallets ulykkelige krige og dermed betegner et hidtil næppe helt retfærdigt bedømt indslag i vort lands historie på godt og ondt.

I den anden kategori

Gabriel Marselis den Yngres to yngste sønner, Vilhelm og Constantin Marselis, som blev den gren af slægten, hvis navne specielt er knyttet til Århus-området.

Uden på nogen måde at ville forklejne Vilhelm og dermed slægten Gyldenkrone, må det være naturligt her at pege på Constantin, der den 23. februar 1680 fik Havreballegaard ophøjet til baroniet Marselisborg og dermed blev ophavsmand til den topografiske anvendelse af navnet Marselis i århusianske stednavne og andre lokale sammenhænge.

Baron Constantin Marselis hviler under sit pompøse epitafium i Århus Domkirke, overset og forvekslet med faderen og bedstefaderen.

Vilhelm Marselis baron Gyldenkrones sidste hvilested har siden 1673 været Malling Kirkegård, syd for Århus. Hans navn lever videre i det store Vilhelmsborg Gods, hvis fremtid Århus kommune nu råder over.

I modsætning til Constantin Marselis har Vilhelm Gyldenkrone, helt op til vore dage, efterkommere i Danmark under navnet Gyldenkrone. I 10 generationer har baron Vilhelms efterkommere virket på dansk jord som godsejere, diplomater, oberster og embedsmænd og på spindesiden som hofdamer, fruer og værtinder i danske hjem.

Århus på 300-årsdagen, den 23. februar 1980.

Poul Harris

Excurs I

Fra Gabriel Marselis den Ældre i Hamburg, o. 1603,
til
slægtens 13. generation, Gerben Marselis i Holland, i 1980.

Slægtsnavnet Marselis uddøde i Danmark ved baron Constantin Marselis' død i Århus i 1699. Baronen og hans hustru, Sophie Elisabeth Charisius, efterlod sig ingen arvinger.

Med Gabriel Marselis den Ældre som udgangspunkt har det været muligt at udarbejde en tavle over de 13 generationer i lige linje efter Gabriel Marselis⁴³³.

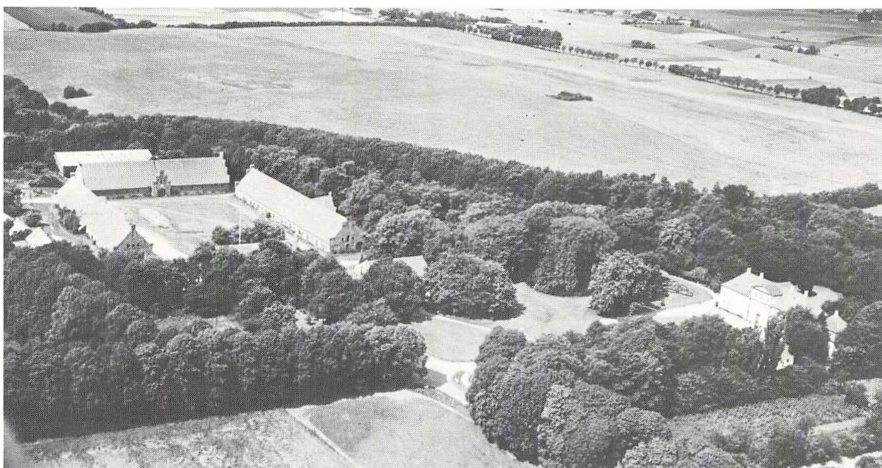
Genera- tion	Mandlige medlemmer:	Gift med:
1	Gabriel van Marselis (den Ældre) f. o. 1575 i Flandern, d. 1643 i Hamburg (68 år)	Anna L'Hermite f. i Antwerpen, d. 1652 i Hamburg
2	Gabriel van Marselis (den Yngre) f. 1608 i Hamburg, d. 5/4 1673 i Amsterdam (64 år) Dansk adlet 7/9 1665	I: i 1635 Isabeau (Isabella) van der Straten f. 1616 i Hamburg, d. 4/9 1652 i Amsterdam (36 år) II: i 1655 Maria van Arckel f. 1622, d. 1673 i Amsterdam (51 år) (død s. å. som ægte- manden)
3	Johan (Joan) van Marselis f. 5/8 1641 i Amsterdam d. 26/4 1702 i Amsterdam begr. i Oude Kerk 1048/31 (61 år)	Cornelia van Thilt-Marselis f. jan. 1649 i Haarlem, d. 12/11 1702 i Amsterdam (53 år) (død s. å. som ægte- manden) begr. i Oude Kerk 1048/32
4	Jan van Marselis f. 1/4 1672 i Haarlem d. 22/12 1727 ⁴³⁴ i Amsterdam (55 år) begr. N. K. No. 1058/48	I: i 1698 Anna Elisabeth Pater f. 1676 i Amsterdam d. 5/6 1706 i Amsterdam (30 år) II: i 1711 Catharine Margrita D'Auxbrebis f. 1/6 1674 i Amsterdam, d. 1724 (?) i Amsterdam (50 år?)
5	Jan van Marselis f. 24/5 1700 i Amsterdam, d. 25/1 1776 i Amsterdam (76 år) begr. N. K. 1060/19	Johanne Clifford f. 22/2 1709 i Amsterdam, d. 13/10 1767 i Amsterdam (58 år) begr. N. K. 1059/52

6	Jan van Marselis f. 1/11 1731 i Amsterdam, d. 7/8 1792 i Amsterdam (61 år) begr. N. K. 1060/71	I: Catharina Yda Loot f. 25/4 1727, d. 6/1 1763 i Amsterdam (35 år) begr. Z. K. 1096/172
II: Maria Rynbrandia Buteux (20/3 1764) f. 1740 i Den Haag, d. 1790 i Amsterdam (50 år)
7	Johan Marselis f. 31/7 1756 i Mooke ⁴⁵⁵ , d. 12/4 1844 i Middelburg (87 år)	Cornelia Paddenier f. 1758 i Middelburg (?), d. 29/8 1831 i Middelburg (73 år)
8	Adriana Petronella Marselis (ugift) (eneste kendte barn af Johan og Cornelia Paddenier-Marselis) f. o. 1805 i Middelburg, d. 3/6 1841 i Middelburg (36 år). Hun fødte i 1837 en søn, som repræsenterer slægtens 9. generation. Sønnen blev døbt	
9	Johannes Hendrik Marselis f. 18/9 1837 i Middelburg d. 15/3 1920 i Den Haag (89 år)
Iflg. en attest fra borgmesteren i Den Haag (jan. 1941) var ægteparret registreret i den gruppe af borgere, der tilhørte den romersk-katolske kirke.	Anna Sophia Warnau f. 3/2 1835 i Haarlem d. 27/5 1916 i Den Haag (79 år)
10	Levinus Leonardus Marselis f. 21/8 1863, d. 11/1 1901 (38 år)	Johanna Uding f. 25/3 1866 i Den Haag d. 30/9 1942 i Den Haag (76 år)
11	Levinus Leonardus Marselis f. 26/12 1895 lever også i 1980	Geertruida Johanna van der Spek f. 26/5 1895, lever også i 1980
12	Cornelis Jacobus Marselis f. 30/5 1925 i Den Haag, lever også i 1980	Maria Christina Johanna Scheltinga f. 6/12 1926 i Den Haag, lever også i 1980
13	Gerben (Ben) Petrus Marselis f. 23/1 1954 i Den Haag. Er opkaldt efter en morbroder, Gervatius Petrus Scheltinga, som lever i Indonesien	endnu ugift

Excurs II

Vilhelmsborgs ejere gennem årene

Oversigt over ejere af gården Skumstrup, syd for Århus, efter ophøjelsen til baroniet Vilhelmsborg i 1673 til Århus kommunes overtagelse af godset i 1973.

Luftfoto af Vilhelmsborg (fot. Th. Balslev)

Gabriel den Yngre var – som tidligere omtalt – gift to gange. Hans første ægtefælle, Isabella van der Straten, blev det moderlige udgangspunkt for den danske Gyldenkrone-slægt. Hun fødtes i Hamburg i 1616 og døde i Amsterdam 1652. Efter at have levet tre år som enkemand giftede Gabriel den Yngre sig med Marie van Arckel. Gabriel fik ingen børn i sit andet ægteskab.

Gabriel og Isabellas næst yngste søn, Vilhelm, født i Amsterdam 1645, kom til Danmark o. 1667. Han fik året efter følgeskab af broderen, Constantin.

Brødrenes foreløbige opgaver på dansk grund var dels at skaffe sig indpas i kongens by, dels at kvalificere sig til de af faderen forudbestemte poster som jyske godsbesiddere.

Tidspunktet for de to unge hollænderens danske karriere oprandt ved faderens død i 1673. Ved den sikkert komplicerede boopgørelse, herunder fordelingen af det meget jordegods, fik Vilhelm Marselis tilkendt gården Skumstrup syd for Århus, vest for Mårslet.

Den 15. september 1673 – samme år, som faderen var død i Amsterdam den 5. april – blev den unge hofjunker Vilhelm af kong Christian den Femte optaget i den friherrelige stand med navnet Vilhelm Marselis baron von Gyldenkrone, og gården Skumstrup med tilliggender blev samtidig ophøjet til baroni med navnet Vilhelmsborg.

Samme år giftede Vilhelm sig med Regitze Sophie Vind. Han var da 28 år og hun kun 13 år gammel.

Slægtsejere:

1. Vilhelm Marselis baron
Gyldenkrone
f. 1645 i Amsterdam
d. 1683 på Vilhelmsborg
2. Christian Marselis baron
Gyldenkrone
f. 1676 på Vilhelmsborg
d. 1746 sammested
3. Vilhelm lensbaron Gyldenkrone
f. 1701 på Vilhelmsborg
d. 1747 på Hald Hovedgaard
4. Matthias lensbaron Gyldenkrone
f. 1703 på Vilhelmsborg
d. 1753 i Haderslev
5. Christian Frederik lensbaron
Gyldenkrone
f. 1741 på Rethwisch i Holsten
d. 1788 i Wien
NB! Godset fallit!
6. Frederik Julius lensbaron
Gyldenkrone
f. 1765
d. 1824 på Moesgaard
7. Vilhelm baron Gyldenkrone
f. 1768 på Vilhelmsborg
d. 1806 i Rendsburg

Ægtefæller:

- i 1673 gift med
Regitze Sophie Vind
f. 1660 i København
d. 1692 i København
(begr. i Vor Frue Kirke
i København i Det Vind'ske kapel)⁴³⁶
- i 1699 gift med
Amalie Margrethe Moth
f. o. 1680 i København
d. 1755 på Vilhelmsborg
- i 1739 gift med
Frederikke Louise Knuth
f. 1720 i København
d. 1793
- i 1731 gift med
Friderica Hedvig
Albertine von Goertz
f. 1704 i Pløn
d. 1779 i Hamburg
- i 1763 gift med
Marie Salome von Gams
f. 1745 i Strassburg
d. 1822 i Århus
- I: i 1795 gift med
Cathrine Marie de Thygeson
f. 1774 på Mattrup (v/Horsens)
d. 1803 i København
- II: i 1804 gift med
Louise Charlotte Knuth
f. 1780 i Dresden (?)
d. 1860 på Moesgaard
- i 1794 gift med
Juliane Marie Høeg-Guld-
berg
f. 1770 i København
d. 1856 på Præstholt Præ-
stegaard

8. Ove Christian Ludvig Emerentius lensbaron Gyldenkrone
f. 1795 i Slesvig
d. 1863
- I: i 1829 gift med Sophie Charlotte Juul-Rysensteen
f. 1801 på Julianelyst⁴³⁷
d. 1848 i Mårslet
- II: i 1850 gift med Isabella Anette Bülow
f. 1796
d. 1873
9. Carl Vilhelm Ludvig Marius Christian Frederik lensbaron Gyldenkrone
f. 1832 på Vilhelmsborg
d. 1895 sammesteds
- i 1863 gift med Edele Margrethe Barner
f. 1842 på Eskildstrup (v/Ringsted⁴³⁸)
d. 1900
10. Ove Theodor Carl lensbaron Gyldenkrone
f. 1869 på Vilhelmsborg
d. 1920
- i 1901 gift med Sophie Jacobine Dinesen
f. 1873 på »Søholm«⁴³⁹
d. 1942 på Lyngsbækgaard (v/Femmøller på Mols)
11. Holger Emerentz lensbaron Gyldenkrone-Rysensteen
f. 1873 på Vilhelmsborg
d. 1927 i Charlottenlund
- I: i 1898 gift med Vibeke Juul-Rysensteen
f. 1875 på Mundelstrupgaard (v/Århus)
d. 1936
- II: i 1916 gift med Rigmor Marie Jürs
f. 1893
lever også i 1979

Ejere af Vilhelmsborg efter 1923:

Vilhelmsborg med avlsgårdene Mariendal, Stenege og Sophienberg blev 1923 solgt til

12. forpagter på Vosnæsgaard, L. N. C. Hviid, for 1,4 mio. kr. I 1926 blev enkesædet Stenege frasolgt til civilingeniør, konsul J. Sarde-mann, Århus (oprindeligt hollandsk statsborger). Mariendal solgtes i 1941 til sønnen Axel Hviid, men ejes nu af Århus kommune, der også købte den 230 ha store Fløjstrup Skov.
13. Efter godsejer Lars Hviids død i 1954 blev Vilhelmsborg overtaget af sønnen, Knud Gustav Hvid⁴⁴⁰, der
14. i 1973 afhændede godset til Århus kommune for 7.056.000 kr. Købet blev vedtaget på et byrådsmøde 29. marts 1973. Endeligt skøde blev underskrevet af godsejer Knud Gustav Hvid den 10. april 1973 og af kommunen den 9. maj s. å.

Excurs III

Constantinsborg

Constantinsborg havde en næsten 300-årig fortid under sit oprindelige navn Stadsgaard.

Selv om det er gårdens historie efter navneskiftet i 1677, der i vor relation har særlig interesse, kan der måske alligevel være grund til at indlede denne oversigt over gårdens besiddere med hovedtrækkene i Stadsgaards historie før enevældens indførelse i Danmark i 1660.

Der foreligger flere beskrivelser af Stadsgaards historie, bl. a. har den lokalhistorisk interesserede forfatter Aug. F. Schmidt (1899–1965) og arkivar Poul Rasmussen, Landsarkivet i Viborg⁴¹, beskæftiget sig med emnet. Nærværende oversigt har da også hentet værdifulde oplysninger fra nævnte kilder.

Besiddere af Constantinsborg gennem tiderne Fra 1300-tallet til kong Frederik den Anden i 1583

Den første i rækken af Stadsgaards ejere, vi hører om, hed Erik Jensen Munk »de Staath«. »Stad« – formentlig her i betydningen »landingsplads« – var i 1200- og 1300-årene kendt som navn på bebyggelser omkring Brabrand sø i Ormslev-området.

Erik Jensen Munk omtales i breve mellem 1390 og 1409. Han var ridder og hørte utvivlsomt hjemme i den jyske slægtsgruppe, som vi kender under navnene Munk, Roes, Krabbe, Sommer o.a. Han var gift med Birgitte Lykke, en efterkommer af den gamle adelsslægt Lykke til slottet Egholm i Helligum herred, Skørping sogn.

Erik Jensen Munk og Birgitte Lykke fik flere børn, bl. a. sønnen Peder Lykke, opkaldt efter morfaderen. Han fødtes 1382 og overtog Stadsgaard efter faderen, blev rigsråd og giftede sig to gange. Peder Lykke efterlod Stadsgaard til sønnen Christoffer Lykke⁴², der i sit ægteskab fik to døtre, hvoraf den ene gennem ægteskab og en datter bragte Stadsgaard til rigsråd Verner Parsberg (1511–1567). I dennes ægteskab blev en

datter – Christoffer Parsbergs barnebarn – moder til rigsråd Manderup Parsberg (1546–1625), der i øvrigt gjorde sig kendt på forskellig måde, bl. a. ved – under en duel i Rostock – at hugge en flig af Tycho Brahes næse.

Som kongeligt jagtslot mellem 1583 og 1588

Manderup Parsbergs broder Valdemar (død 1607) ejede Stadsgaard, som han imidlertid – iflg. kronens skøder – 28. maj 1583 mageskiftede med kong Frederik den Anden⁴⁴³. Til gengæld for Stadsgaard, som kongen straks efter overtagelsen lagde under Havreballegaards len, fik Valdemar Parsberg landsbyen Jernit ved Hammel, som han lod nedrive. På området opførte han herregården Jernit, som senere skulle blive en af hovedgårdene under Frijsenborg Slot.

Kongen var en ivrig jæger. Han samlede store dele af riget til sammenhængende krongodser, hvorfra majestæten kunne styre land og rige »som os synes bedst uden nogens Indsigelse«. Frederik den Anden opholdt sig med mellemrum ikke alene på Stadsgaard, men undertiden også på Havreballegaard (Marselisborg). Dette kan man udlede af kongens optegnelser fra 1583, 1584 og 1587⁴⁴⁴. Man forstår godt, at majestæten i marts 1587 udsteder en befaling til lensmanden på Aarhusgaard, ovenfor omtalte Manderup Parsberg, hvorefter denne »haver på Stadsgaard at bygge et Hus, et Loft højt, lade det mure mellem Stolper og tække med Tagsten og lade lave Kamre og Værelser deri, saa Kongen og Dronningen kunne have bekvemme Gemakker deri ligesom i andre Jagthuse. Udgifterne herved skal han indskrive i Regnskabet.«⁴⁴⁵.

Herudover udstedte kongen en befaling til lensmanden, hvorefter han skulle lade opsætte et plankeværk omkring jagthuset, for at ikke enhver skulle have adgang til vinduerne! Stor glæde fik kongen dog ikke af jagtboligen på Stadsgaard. Han døde allerede 4. april 1588 på Antvorskov, kun 53 år gammel.

Så meget om Stadsgaards tidlige historie.

Marselis-perioden fra 1661

Som vederlag for en del af sine store tilgodehavender som dansk statskreditor, kom den hollandske storkøbmand og bankier Gabriel Marselis den Yngre i Amsterdam ind i rækken af ejere af Stadsgaard.

5. april 1661 tilskødedes Gabriel Marselis⁴⁴⁶ en række krigshæret gods i bl. a. Aarhus-området. Blandt herlighederne finder vi også Stadsgaard.

- 1667 opnår hans søn Constantin Marselis, som på det tidspunkt er hofjunker hos kong Frederik den Tredje, sammen med broderen Vilhelm indseende med administrationen af faderens besiddelser i Århus-området.
- 1673 dør Gabriel Marselis den Yngre i Hamburg. Stadsgaard overgår sammen med andet gods som arvelod til Constantin Marselis, som i 1670 har giftet sig med Sophie Elisabeth Charisius.
- 1677 ombygger Constantin Marselis Stadsgaard, der samtidig hermed skifter navn til Constantinsborg efter ejerens fornavn.
- 1699 dør Constantin Marselis på Constantinsborg, der herefter ejes af Sophie Elisabeth Charisius, der
- 1703 får oprettet et stamhus af Constantinsborg og Nygaard. Hun gifter sig med amtmænd Peter Rodsteen, der optages i den friherrelige stand som baron.
- 1706 dør Sophie Elisabeth Charisius i København; begravet i Århus Domkirke. Stamhuset Constantinsborg overgår til hendes anden ægtefælle,
- 1706–1714 gehejmeråd, stiftamtmand Peder baron Rodsteen, der dør i 1714 og begravet i Århus Domkirke.
- 1714–1724 indtræder Sophie Elisabeths brodersøn, baron Christian Charisius (1688–1724) som ejer af godset.
- 1724–1776 Justitsråd, baron Constantin August Charisius (1712–1776) med assessor Peder Thøgersen de Lasson som formynder.
- 1776–1787 Løjtnant ved fodgarden, baron Ambrosius Charisius (1721–1787).
Bemærk: Ambrosius Charisius blev sidste mand af slægtens adelige gren.
I henhold til erektionspatentet af 9. februar 1703 forblev Constantinsborg dog endnu en årrække slægts-ejet, således at forstå at godset ved Ambrosius' død i 1787 arvedes af en datter,
Anna Maria Dorothea Charisius. Hun var gift med etatsråd Jens Jørgen Rigs greve Fædder til Refsnæs og Dragsgaard i Kongerslev og Bælum, i Nordjyllands amt.
Deres søn
- 1787–1795 Hans Frederik rigs greve de Fædder overtog stamhuset i

- 1787 og fik året efter kgl. bevilling til at føre navnet de Fædder Charisius⁴⁴⁷, (1769–1829).
- 1796 Stamhuset afløses af et fideikommis.
I 1796 opnår de Fædder-Charisius bevilling til at udstykke og sælge Constantinsborg og i stedet oprette et fideikommis. Dog sikrede han sig selv hovedgården Constantinsborg.
Fideikommiskapitalens renter kom senere familierne Schilden Holsten, Stampe og Rosenkrantz til gode. Rigsreven døde i 1829.
- 1832 Da rigsgrevinden, Else Margrethe Rosenkranz, døde i 1832, var der ingen livsarvinger. Constantinsborg blev derfor solgt ved auktion til proprietær Peder Jacob Møller og hans svoger, P. B. Holm. Holm døde imidlertid i 1847, og i 1852 blev P. J. Møller eneejer af gården. Han ejede desuden hovedgården »Fævejle« på Djursland og var en tid også medejer af Moesgaard. Constantinsborg blev under hans besiddelse nærmest misrøgtet, og han afhændede den da også i 1866 til en F. Sewerin fra Ostindien for 183.000 RD. Handelen gik imidlertid tilbage.

Den Pontoppidan'ske periode

- 1867 solgte P. J. Møller godset til generalkonsul Hendrik Pontoppidan⁴⁴⁸, født i Rør på Hanstholm i 1814, død i Hamburg 1901, begravet i Ormslev v/ Århus. Gift i Hamburg med Klara Averdieck, f. 1818 – d. 1877.
Hendrik Pontoppidan købte Constantinsborg for 162.000 RD. Han drev godset op til en mønstergård.
- 1885–1938 Hendrik Pontoppidans søn, landbrugskandidat Alfred Pontoppidan (1859–1944) gift med Sophie Louise Schel (1859–1956).
- 1938–1968 I 1938 overgik Constantinsborg til sønnen, godsejer Axel Constantin Pontoppidan⁴⁴⁹, født 1898, gift med Ele Margrethe Grotum Hvalsøe, født 1904. Godsejeren trak sig tilbage i 1968.
- 1968 overtog hans søn, godsejer Jørgen A. Pontoppidan, født 1932⁴⁵⁰, den store gård; gift med Bente Drescher, f. 1934. Jørgen A. Pontoppidan er stadig ejer af godset.

Excurs IV

Korrigeret oversigt over den adelige slægt,
Anne og Peder Charisius'*) børn, jfr. »Andet slægtled«
i Danmarks Adels Årbog LVIII 1941, s. 6 og 7.

1. Anne Catharine døbt i Orléans 11. juni 1642**), død på Søholm 9. juni 1705, begr. i Vedtofte Kirke 26. juni s.å., 1660-66 hoffrøken, 1666-67 kammerfrøken, g.m. geheimeråd Morten Skinkel.
2. Jonas-Pierre døbt i Orléans 1. februar 1643**), død som spæd.
3. Ambrosius døbt i Orléans 7. juni 1644**), død på Palstrup 21. september 1700, 1662 hofjun-ker, 1667 forskærer, 1687 amtmand, g.m. Christiane Elisabeth Munk.
4. Sophie Elisabeth formentlig døbt i Orléans 1645 eller 1646, død 21. maj 1706 i København, begr. i Århus Domkirke 7. september 1706, 1666-70 kam-merfrøken hos prinsesse Frederikke Amalie og hoffrøken hos dronning Sofie Amalie, g. 6/4 1670 med Constantin Marselis (baron af Marselisborg fra 23/2 1680).
5. Margrethe Jacobe døbt i Helsingør 27. december 1647***), død 31. marts 1668, månedsdagen før sit bryllup med hofmarskal Joachim Christoffer von Bülow. 1665 kammerfrøken hos Prinsesse Ulrikke Eleonore.

*) Anne og Peder Charisius blev gift i Orléans 11. februar 1641, *ikke* 1642, iflg. opl. fra Archives de France, Orléans.

**) Iflg. opl. fra Archives de France, Orléans.

6. Magdalene Charlotte døbt i Helsingør 17. december 1648***), død i barselseng i Velling 30. juni 1687, begr. i Vedtofte Kirke, 1665 kammerfrøken hos Prinsesse Ulrikke Eleonora, g.m. oberstleutnant Christian Frederik von Bülow.
7. Maria
(Maren må være en trykfejl) må være født o. 1649-50 i Helsingør eller 1651 i Den Haag; Den Haag formentlig det mest sandsynlige. Den eneste person med navnet Maria Charisius findes i det hollandske nadverregister, optaget 8/2 1665. Derfor må man gå ud fra, at hun er identisk med omtalte »Maria«, død o. 1678, 1665-68 hof-frøken hos prinsesserne på Københavns Slot, g.m. oberst Wulf Heinrich von Calneyn, der efter Marias død giftede sig i 1679 med Ambrosius' svigerinde, Anne Dorothea Munk.
8. Sophie Amalie døbt i Den Haag 14. juli 1657****) død 1704 på Høvergaard, g. 17/2 1696 i Ormslev Kirke med brigader Adam Ehrenreich von Prehn til Wettendorf og Høvergaard (hans tredje ægtefælle).
- 9 Frederik Christian opgives i Adels Årbogen født i 1659, dvs. i Den Haag, død i 1694, som 10-årig page hos kongen fra 1669, det år, Charisius vender tilbage til Danmark, g.m. Agnes Hedvig van Lossau.
10. Peder ingen data, skal være død ung.

***) Iflg. opl. fra Landsarkivet for Sjælland i 1976.

****) Iflg. opl. fra Gemeende Archief sl'-Gravenhage, jan. 1978.

Excurs V

Marselis-klenodier

Udover det store Marselis-Rodsteen'ske epitafium i Århus Domkirke og den i bogens indledning omtalte grønne bispekåbe, som opbevares i en montre i domkirken, finder man andre håndgribelige erindringer om slægten i det århusianske område.

Frederikskirken i Skåde

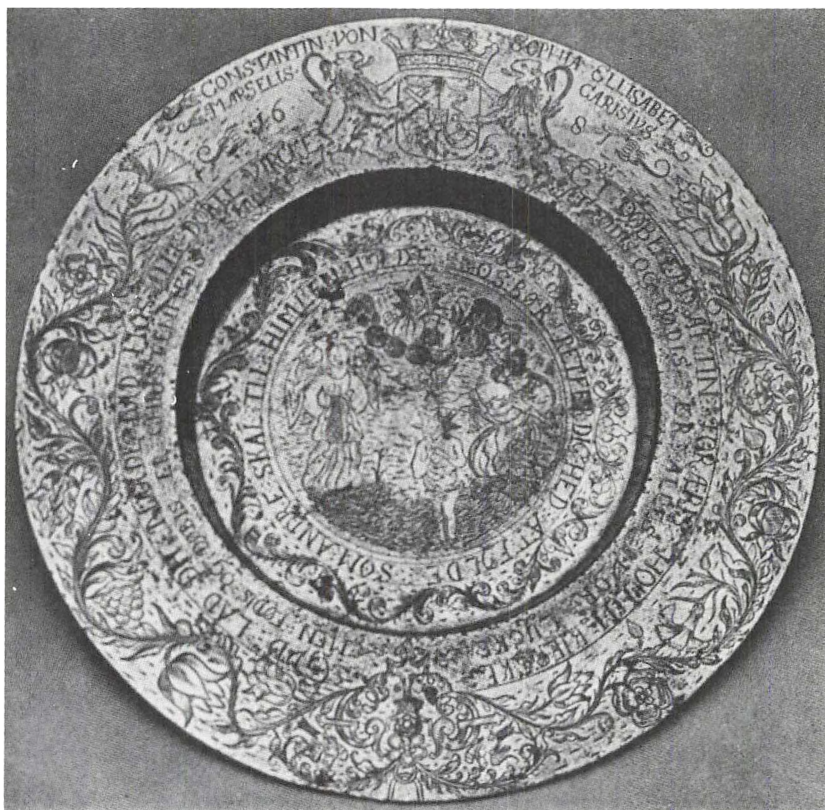
I Frederikskirken i Skåde⁴⁵¹ – indviet i 1944 – findes et sjældent og meget fint dåbsfad af tin, der har tilknytning til Marselis-slægten. Om dåbsfadets historie kan berettes følgende:

Fadets spejl er indgraveret med Kristi dåb og med følgende indskrift:
Som andre skal til Himlen hylde,
os bør retfærdighed at fylde.

Den brede fane om fadet bærer Constantin von Marselis og Sophie Elisabeth Charisius' navne og våben. Det fremgår tillige af indskriften, at dåbsfadet i 1687 er skænket af ovennævnte til Holme Kirke.

Senere tids beretning kan fortælle, at fadet omkring år 1700 er forsvundet – formentlig stjålet – fra Holme Kirke. Men i januar 1944 dukker det op på den store filmmand Ole Olsens dødsboauktion i København. Vedstående illustration af fadet er hentet fra Winkel & Magnussens katalog fra 17. januar s. å.

Da man på det tidspunkt var i fuld gang med bygningen af Frederikskirken i Skåde og gerne ville erhverve det smukke fad, fik konsul L. Wohlert, der var primus motor i arbejdet med rejsningen af Frederikskirken, fabrikant Carl Christensen, Skåde Bakker, til på auktionen at erhverve dåbsfadet. Det var vurderet til 1500 kr, men der blev megen kamp om det, og først ved 4700 kr. fik man hammerslag. Således kom det tilbage – ikke til den gamle Holme Kirke, hvortil det i sin tid var skænket, for den var forlængst borte, men til det gamle sogn, idet Frederikskirken i

de første år efter indvielsen hørte til Holme sogn og først i 1949 blev selvstændig kirke i det da oprettede Skåde sogn.

Nu pryder det kirken, og man passer godt på det, belært af erfaringerne fra 1700. Det er kun fremme ved gudstjenester og øvrige kirkelige handlinger og opbevares ellers i en sikker boks.

Kunne dåbsfadet fortælle sin historie, ville den nok ikke være uden dramatik og spænding og kunne måske besvare det spørgsmål, som ofte stilles: Hvor har fadet været i de ca. 250 år fra det forsvandt ca. 1700, og til det dukker op i København 1944.

Beder Kirke

På Beder kirketårns blændede vestportal henviser initialerne F. B. G. til Frederik baron Gyldenkrone. I kirken findes en oblatæske, fremstillet af guldsmed i Århus, Johannes Zønnichsen Buxlund (d. 1793). Æsken bærer initialerne C. G. og A. M. 1745 for Christian Gyldenkrone og Amalie Moth⁴⁵².

Brabrand Kirke

I Brabrand Kirke finder vi i den romanske døbefond et rigt ornamente-

ret tinfad fra 1686. Dåbsfadet er en gave fra Constantin Marselis og Sophie Elisabeth Charisius og bærer i fanen givernes navnetræk.

Malling Kirke

Sakristiet var oprindeligt fra 1683, altså i forbindelse med Vilhelm Marselis baron Gyldenkrones død indrettet til begravelseskapel for Gyldenkrone-slægten. I 1824 begravedes samtlige i kapellet opbevarede kister, indsat i årene mellem 1683 og 1824, altså gennem ca. 140 år, i en fællesgrav ikke langt fra kapellet. Her rejstes en mindesten. (Se s. 167)

Senere rejste gravsten giver oplysninger om afdøde lensbaroner og slægtninge, der har fundet deres sidste hvilested her.

Efter en restaurering af det store gravsted 1978–79 fremstår gravstedet nu som Gyldenkronernes mindelund.

Mårslet Kirke

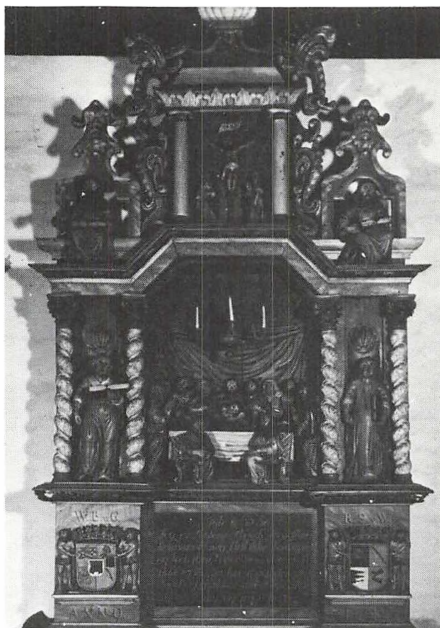
Kirken modtog som gave af Vilhelm Marselis baron Gyldenkrone og hans ægtefælle, Regitze Sophie Vind, i 1682 – altså året før hans død – en altertavle, som et senere medlem af Gyldenkrone-slægten erstattede med et nyt alterbillede. Det nedtagne alter opbevares i dag i »Den gamle By«s samling i Århus. Museet har venligst stillet hosstående billede til rådighed.

Omtalen af den gamle tavle lader forstå, at der er åbenbare mangler i kunstnerisk kvalitet¹⁵³. Alligevel er den gamle tavle et stykke kulturhistorie og derfor med til at fortælle os om datidens kunsthåndværk. Givernes initialer og våbenskjolde – W. B. v. G og R. S. W. 1682 – peger tydeligt på Gyldenkrone-slægtens stamfader.

Alterkalken af sølv, der bærer initialerne V. G. og R. S. – Vilhelm Gyldenkrone og Regitze Sophie, er skænket af ægteparret i 1679. Kalken er udført af guldsmed i Århus, Bartholomæus Jacobsen Stur, i øvrigt den samme, som i 1675 fremstillede den smukke oblatæske, der den dag i dag bruges i Århus Domkirke¹⁵⁴.

Tranbjerg Kirke

Alterkalken af sølv, der er udført af Ole Flores Wilcken (1689–1751) i 1726 og stemplet af guardian Peter Nicolai v. Haven i 1729, bærer Marselis' og Peter Rodsteens våben¹⁵⁵.

Moesgaard Gods

En klokke over gårdfacadens ur med navnene på den første Gyldenkrone og hans hustru.

Constantinsborg

Ved indkørselen to standere med vaser med Constantin og Sophie Elisabeths navnetræk.

Uden for Århus-området:

Højbjerg (Højbjerg) Kirke v/ Rødkjærsbro

Herren til Palstrup gods, Constantin Marselis' svigerfader, Peder Charisius, og hans ægtefælle Anne de Bindé har i 1673 skænket kirken oblatæskan med våben og initialerne P. C. og A. B.

Denne oversigt gør ikke krav på at være udtømmende. Læsere, der har kendskab til eventuelle andre erindringer om slægten end de i bogen omtalte, gør forfatteren og det fortsatte studium af slægtens historie en stor tjeneste ved at orientere om fejl eller mangler i omtalen.

The Marselis Family – Fragments of their History!

Translation by Anne Majgaard

The following fragments of the history of the Marselis family have been written down to perpetuate the memory of a Dutch family which rose to international fame during the latter half of the 17th century. In Denmark the family became known as creditors of the Danish king: Denmark's presumptuous foreign policy had resulted in a rather meaningless war against Sweden (1611-13) and a completely abortive attempt to relieve the German protestants (1625-29). Danish participation in the Torstensson War 1643-45 resulted in new miseries and strained the Danish economy unduly. The end of the Carl Gustav Wars 1657-60 saw Denmark on the verge of total ruin. In the devastated areas great distress was prevailing. The national debt was huge and financial prospects rather hopeless.

In spite of defeat and domestic failure during the reign of King Christian IV, Denmark was still considered of importance in Europe. The kingdom of Denmark reached from the northern point of Norway into the North Atlantic and far into Germany, i.e. a sizeable geographic expanse. In some ways, the Danish king was still one of the mighty sovereigns of the then known world, a king worthy of service.

In October, 1658, a Dutch fleet led by admiral Jacob Obdams defeated the Swedes in the Sound. At the same time, Copenhagen was relieved by Dutch auxiliaries who carried ample supplies of food to the starving citizens. Fortunately, the Dutch distinguished themselves by perfect discipline.

The powerful Dutch merchants of the Marselis family were hardly impressed by what they saw in Denmark, although later on a branch of the family was to settle here. At the time, their position in Europe was unique. They owned vast forests in Norway. Russia supplied them with corn. Their metal came from their own mines. They were engaged in banking, much as Switzerland today, and in trade. They grew vegetables and flower bulbs. They could read and write, and draw up budgets. They

owned factories and surpassed their colleagues in France, their much bigger neighbour. Later in that century, the French »roi soleil« was to wonder how they managed.

By Dutch standards, the once powerful and respected kingdom of Denmark was a county in decline.

Denmark did not exactly adopt the Dutch system as a way out of her misery. King Frederik III was held in high esteem, and nobody would even think along those lines. However, the aristocracy lost their political influence, and absolute monarchy was introduced in 1660.

The revolution was not entirely the result of Dutch influence. Yet, contact with the Dutch and the respect they commanded were certainly instrumental in bringing about the change. Danish burghers now desired to become as influential as their Dutch equals. The introduction of absolute monarchy naturally meant great changes in the central administration, but equally imperative was the solution of the tangled economic problems of the country.

On this background, what possible attractions could Denmark offer in the eyes of the Marselis family? To begin with, the prospect of making money, and later on, to turn to account the estates and lands ceded to Gabriel Marselis the Younger by the Danish Crown in partial repayment of numerous large loans granted by him to the Danish King and to the Crown over a number of years.

It became only too clear that Denmark could not pay her debts in cash to the many creditors at home and abroad. Consequently, the King invalidated with immediate effect all bills drawn on the revenue. In very brief terms, the means of repayment became Danish land and estates calculated at prices exceeding the actual value. The creditors were left with no choice. The huge Crown debts had been incurred to serve destructive purposes like war and devastation, and therefore, the creditors could hardly expect sympathy and understanding from the ordinary Danish citizen. From unpopular Crown creditors they now became big landowners. This being change did not add to their popularity.

Born in the southern Netherlands around 1575, Gabriel Marselis the Elder became founder of the family dynasty. During the Spanish reign of terror in the Netherlands he fled for religious reasons. Having passed through Rotterdam, he arrived in Hamburg in 1605 where he built up a large trading and banking house.

He had four sons:

Peter took over his father's business in Moscow in 1639 and stayed there for more than 40 years, thus representing the Russian branch of the family.

Selio went to Norway in 1644 after a short stay in Amsterdam and founded the Norwegian branch of the family.

Gabriel the Younger established himself permanently in Amsterdam in 1634. After his father's death in 1643, he took over the role as intermediary in the family's contacts with the Danish King. In 1638, he became Danish factor in Amsterdam, and a few years later Commissioner in that town. In 1665, he was ennobled by King Frederik III.

The youngest son Leonard remained in Hamburg with his father.

In 1629, his daughter Elisabeth married Albert Baltzer Berns, a Danish merchant who moved to Hamburg in the same year and merged his Danish business with that of Marselis. The house of Marselis & Berns had thus been founded. Berns had connections to the Danish Court, and it was he who established the contact between King Christian IV and Marselis in Hamburg. In 1661, as briefly mentioned, Danish land situated in Mid Jutland south of Aarhus, second largest town in Denmark, was conveyed to Gabriel Marselis the Younger in partial repayment of his huge loans to the King. The royal deed, dated April 5th 1661, comprised i.a. Havreballegaard and Stadsgaard. Marselis added to his Aarhus lands in 1664 through the purchase of Skumstrup and Moesgaard. Marselis devised these lands with the four large estates to Vilhelm and Constantin, his two youngest sons. Thus Vilhelm (born 1645 in Amsterdam) took over Skumstrup and Moesgaard, and Constantin (born 1647 in Amsterdam) Havreballegaard and Stadsgaard. At the same time, both inherited various additional property.

Vilhelm and Constantin Marselis went to Copenhagen between 1664 and 1666. Both served at the Court of King Frederik III. When their father was raised to nobility in Denmark in 1665, his title also included his sons. Both of them married into powerful Danish families.

In 1673 Vilhelm married Regitze Sophie Vind, daughter of Vice Chancellor and titular Privy Councillor Holger Vind. Regitze was only 13 when she married Vilhelm. In the same year, Skumstrup was elevated to the barony of Vilhelmsborg and Vilhelm Marselis was appointed baron with the title of Vilhelm Marselis baron Gyldenkrone. He died in 1683 only 38 years old. Regitze remarried, and her second husband was baron Jens Juel, a great Danish statesman and brother of Niels Juel, the famous naval hero.

In 1670, Constantin married Sophie Elisabeth Charisius, daughter of Peder Charius, Danish statesman and for 18 years (1651–69) Danish ambassador to the Netherlands (Den Haag). In 1677, Constantin rebuilt Stadsgaard and changed its name into Constantinsborg which became the favourite residence of Constantin and Sophie Elisabeth.

On February 23rd, 1680, Havreballegaard was elevated to the barony of Marselisborg, and Constantin took the title of Constantin baron Marselis. In 1699, he died childless, only 52 years old, and his widow had to hand back the Marselisborg Estate to the state. When ceding the land in 1661, the King had reserved a right of reversion in the absence of heirs-at-law. Sophie Elisabeth kept her beloved Constantinsborg, and in 1703, she married Peter Rodsteen. At the same time, she had Constantinsborg elevated to a barony and her new husband appointed baron. His title was Peter baron Rodsteen of Constantinsborg.

On the death of Constantin Marselis in 1699, his widow managed to buy a chapel within the walls of Aarhus Cathedral and she obtained royal permission to turn it into a family tomb. She ordered a tomb memorial from Thomas Quellinus, the Flemish-Dutch sculptor who had settled in Copenhagen in June, 1689.

The Marselis-Rodsteen chapel in Aarhus Cathedral today ranks as possibly the finest piece of baroque sculpture in Denmark.

In 1699, Sophie Elisabeth had to cede the Marselisborg Estate to the King, as mentioned. Later on it passed into private hands. Eventually, it was bought by the town of Aarhus. The name of Marselis has lived on and is abundantly present in modern place names, e.g. Marselisborg Palace built 1899–1902 and presented as a gift from the people to Prince Christian and Princess Alexandrine (later King Christian X and Queen Alexandrine). The 5.5 hectares palace grounds were originally part of the Marselisborg Estate.

For many years this beautiful palace served as the summer residence of King Christian X and Queen Alexandrine (1912–47). When the King died, the Queen Dowager resided there for longer periods of time. She loved the place and devoted much time and effort to the lovely park. In the period following her death, the palace was rarely used since King Frederik IX and Queen Ingrid regularly spent their summers at Graasten Palace in South Jutland. Under Queen Margrethe II, our present Queen, the citizens of Aarhus frequently enjoy the sight of the royal standard flying from Marselisborg Palace.

This book supplies what may seem a medley of details relating to the

Marselis family. The following division may facilitate comprehension.

The first category comprises the members of the family of Gabriel Marselis the Elder and his four sons and one daughter who served the Danish-Norwegian-Holstein monarchy as large-scale bankers and suppliers during the disastrous wars of the 17th century. They represent an aspect in the history of Denmark which has, so far, hardly been given sufficient recognition.

The second category is made up of Vilhelm and Constantin Marselis, the two youngest sons of Gabriel Marselis the Younger. They represent the branch with special relations to the Aarhus area.

On February 23rd, 1680, Havreballegaard was elevated to the barony of Marselisborg, and baron Constantin thus became the originator of the topographical use of the Marselis name in Aarhus as well as in other local connections.

Unlike Constantin Marselis, Vilhelm Gyldenkrone even today has descendants in Denmark bearing the name of Gyldenkrone. For ten generations the descendants of baron Vilhelm have been active in Denmark as squires, diplomats, colonels, and civil servants, and on the female line as maids of honour, ladies and hostesses in Danish homes.

Bladzijden uit de geschiedenis van Het geslacht Marselis

Nederlands Resume vert. door Geerte de Vries

Deze bladzijden uit de geschiedenis van het geslacht Marselis zijn geschreven om de herinnering levend te houden aan een Nederlands geslacht, dat gedurende de laatste helft van de 17e eeuw o.a. in Denemarken bekendheid verwierf als een der crediteuren van de Deense koning. De achtergrond hiervan was de overmoedige buitenlandse politiek van Denemarken, die resulteerde in een nagenoeg zinloze oorlog met Zweden (1611–1613) en een volkomen mislukte poging de Duitse protestanten te hulp te komen (1625–1629). De Torstenssonoorlog (1643–1645) bracht Denemarken wederom ellende en economische moeilijkheden, en 't ging ook al niet beter tijdens de Karl-Gustavoorlogen (1657–1660), waaruit het land op de rand van volslagen verarming te voorschijn kwam. De nood in de door oorlog geteisterde gebieden was verschrikkelijk. De staatsschuld was enorm en de financiële situatie schier hopeloos.

Ondanks nederlagen en interne verdeeldheid was het Denemarken van koning Christiaan IV een land waaraan men in het toenmalige Europa nog steeds betekenis hechtte. De Deense monarchie strekte zich uit van de noordelijkste punt van Noorwegen over het noordelijke deel van de Atlantische Oceaan tot diep in Duitsland, een respectabele geografische omvang derhalve. Vanuit een bepaalde gezichtshoek beschouwd, was de Deense koning een der machtigste vorsten van de in die tijd bekende wereld, en men hoefde zich er niet voor te schamen in dienst van die koning te zijn.

In oktober 1658 versloeg de oorlogsvloot van de Nederlandse admiraal Jacob Obdam de Zweedse oorlogsvloot in de Sont. Tegelijkertijd werd Kopenhagen ontzet door de Hollanders, die grote hoeveelheden etenswaren aanvoerden. Een geluk was 't ook, dat de Hollandse hulptroepen zich onderscheidden door tucht en discipline.

Het Denemarken dat het geslacht-Marselis aan zich bond, en waarin

later een tak van het geslacht zich vestigde, heeft nauwelijks indruk kunnen maken op de Nederlandse geldmagnaten. Hun positie was toendertijd uniek in Europa. De Marselissen bezaten in Noorwegen veel bos. Koren betrokken ze uit Rusland. Hun metaal kwam uit eigen mijnbouw, en ze dreven zelf handel, en, zoals het huidige Zwitserland, bezaten ze hun eigen bankbedrijven. Ze teelden groenten en bloembollen op hun efficiënte kwekerijen. Ze konden lezen en rekenen en begrotingen maken. Ze bezaten fabrieken en overtroffen hun collega's in het veel grotere Frankrijk, waar de Zonnekoning later in de eeuw zich verwonderd afvroeg hoe ze dat alles voor elkaar kregen.

Tegen deze achtergrond gezien was het vroeger machtige en gerespecteerde Denemarken een land in verval.

Het resultaat was niet dat Denemarken het Hollandse systeem zonder meer overnam. Het prestige van Frederik III was te groot dan dat iemand ondanks alles op deze gedachte kwam. Maar het resultaat was de val van de Deense adel als politieke machtsfactor en de invoering van de alleenheerschappij in 1660.

De grote verandering zou misschien ook gekomen zijn zonder de ontmoeting met de Hollanders. Maar deze ontmoeting en het aanzien dat de Hollanders genoten, maakten de omwenteling onafwendbaar. De Deense burgerij wenste uiteindelijk dezelfde rol te spelen als die de Hollanders speelden. De invoering van de alleenheerschappij eiste natuurlijk diepgaande wijzigingen in het staatsbestel, maar een oplossing voor de acute economische problemen drong evenzeer.

Men kan redelijkerwijs vragen: Wat was het dan wel dat het geslacht Marselis naar Denemarken trok? Aanvankelijk zal het de mogelijkheid tot geldverdienen geweest zijn. Later de exploitatie van de landgoederen en gebieden die aan Gabriël Marselis de Jonge waren afgestaan als gedeeltelijke terugbetaling van wat de Deense kroon in verband met de vele leningen, jarenlang door de Marselissen verstrekt aan koning en rijk, nog verschuldigd was. De Deense rijksschatmeester moest vaststellen, dat het land in realiteit niet in staat was zijn schuld aan de vele binnen- en buitenlandse crediteuren »in cash« te betalen. De koning liet daarom met ogenblikkelijke werking alle wissels die de crediteuren op de rijksinkomsten ontvangen hadden, ongeldig verklaren. Het middel van terugbetalen werd, zeer kort verteld, het afstaan van Deense grond, landgoederen en hoeven aan de crediteuren, bovendien tegen prijzen die boven de werkelijke waarde lagen. De crediteuren hadden geen keus. De zeer grote staatsschuld was gemaakt om destructieve doelen als oorlog en

grote verwoestingen te financiëren. Daarom hadden de crediteuren niet bepaald sympathie en begrip gewekt bij 's lands burgers. Van de impopulaire staatscrediteuren van weleer werden ze nu Deense grootgrondbezitters. Dat maakte hen niet bepaald populairder.

De stamvader van het geslacht-Marselis, Gabriël Marselis de Oude, omstreeks 1575 in de Zuidelijke-Nederlanden geboren, vluchteling om wille des geloofs onder het Spaanse schrikbewind in de Nederlanden, kwam via Rotterdam in 1605 in Hamburg terecht, waar hij een groot handels- en bankbedrijf opbouwde.

Zijn vier zoons:

Peter kreeg in 1639 zijn vaders zaak in Moskou. Hier verbleef hij meer dan 40 jaar en trok m.a.w. de Russische lijn van de dynastie.

Selio kwam – na een kort verblijf in Amsterdam – in 1644 naar Noorwegen en trok de Noorse lijn.

Gabriël de Jonge vestigde zich in 1634 voorgoed in Amsterdam. Hij was 't van de vier zoons, die na de dood van hun vader in 1643, de belangen van de Deense koning ging behartigen, wanneer het geslacht-Marselis als bemiddelaar moest optreden. In 1638 werd hij Deens factor in Amsterdam, een paar jaar later Deens Commissarius aldaar en in 1665 werd hij door koning Frederik III in de adelstand verheven.

Leonard, de jonste zoon, bleef bij zijn vader in Hamburg.

Hun zuster, Elisabeth, trouwde in 1629 met een Deens koopman, Albert Baltzer Berns, die in hetzelfde jaar naar Hamburg verhuisde, waar zijn bedrijf een fusie aanging met Marselis. Hiermee was de vestiging van het handelshuis Marselis & Berns verwezenlijkt. Berns had verbindingen met het Deense koningshuis en hij was 't die het contact tussen koning Christiaan IV en Marselis in Hamburg tot stand bracht.

Zoals al vermeld is, werden aan Gabriël Marselis de Jonge als gedeeltelijke betaling van zijn tegoed bij de koning, in 1661 bij acte Deense onroerende goederen overgedragen, die in Midden-Jutland ten zuiden van Denemarkens op één na grootste stad Aarhus lagen. De koninklijke acte, gedateerd 5 april 1661, omvatte o. a. Havreballegaard en stadsgaard. Door koop in 1664 breidt Marselis zijn Aarhusiaanse bezittingen uit met Skumstrup en Moesgaard. Het langzamerhand vrij grote gebied ten zuiden van Aarhus met de bovengenoemde vier grote hofsteden, vermaakte Gabriël Marselis aan zijn twee jonste zoons Vilhelm en Constanttin zodat Vilhelm (geb. in 1645 te Amsterdam) Skumstrup en Moesgaard, Constantin (geb. in 1647 in Amsterdam) Havreballegaard en

Stadsgaard kreeg. Tegelijkertijd erfden beiden nogal wat grond en verspreid liggende hoeven.

Vilhelm en Constantin Marselis kwamen tussen 1664 en 1666 naar Kopenhagen. Beiden waren als kamerjonkers in dienst van koning Frederik III. Beiden waren van adel krachtens het feit dat hun vader tot de Deense adel behoorde. Beiden ook huwden met dochters van invloedrijke Deense families.

Vilhelm trouwde in 1673 met Regitze Sophie Vind, een dochter van vicekanselier, geheimraad Holger Vind. Regitze was nog maar 13 jaar toen ze uitgehuwelijkt werd aan Vilhelm. In hetzelfde jaar werd Skumstrup tot de baronie Vilhelmsborg verheven en Vilhelm werd bevorderd tot Vilhelm Marselis baron Gyldenkrone. Hij stierf in 1683, slechts 38 jaar oud, en Regitze hertrouwde met de grote Deense staatsman, baron Jens Juel, een broer van de beroemde zeeheld Niels Juel.

Constantin trouwde in 1670 met Sophie Elisabeth Charisius, een dochter van de Deense staatsman die 18 jaar lang (1651–1669) in de Nederlanden (den Haag) gezant was, Peder Charisius. In 1677 verbouwde Constantin Stadsgaard en veranderde tegelijk de naam ervan in Constantinsborg. Het werd de geliefkoosde verblijfplaats van het echtpaar.

Op 23 februari 1680 werd Havreballegaard tot de baronie Marselisborg verheven en Constantin werd bevorderd tot Constantin baron Marselis. Hij stierf in 1699, op de leeftijd van 52 jaar, kinderloos, en omdat de koning bij het afstaan van het landgoed in 1661 bepaald had dat het weer in zijn bezit zou komen, wanneer er geen erfgerechtigde kinderen zouden zijn, moest Constantins weduwe Marselisborg teruggeven aan de Deense Staat. Sophie Elisabeth behield haar geliefde Constantinborg en hertrouwde in 1703 met Peter Rodsteen. Tegelijkertijd kreeg ze Constantinborg, dat verheven werd tot baronie en haar nieuwe echtgenoot werd benoemd tot Peter baron Rodsteen tot Constantinborg.

Na de dood van Constantin Marselis in 1699 lukte 't zijn weduwe binnen de muren van de Domkerk te Aarhus een kapel te kopen en koninklijke goedkeuring te verkrijgen om er een grafstede voor het geslacht Marselis aan te leggen. De ornamentatie van de kapel-een groot epitafium – vertrouwde ze toe aan de Vlaams – Nederlandse beeldhouwer Thomas Quellinus, die zich in juni 1689 in Kopenhagen gevestigd had.

De Marselis-Rodsteense kapel wordt heden ten dage misschien wel als het mooiste barokke beeldhouwwerk van Denemarken beschouwd.

Sophie Elisabeth moest in 1699 Marselisborg aan de koning afstaan.

Later ging het in privé-bezit over en nog later werd het door de gemeente Aarhus gekocht. Maar de naam Marselis leefde in velerlei verband, gelokaliseerd in Aarhus, verder. In de eerste plaats in het Marselisborg Slot, een koninklijke zomerresidentie, die in de jaren 1899–1902 gebouwd werd als een geschenk van het Deense volk aan de toenmalige prins Christiaan en prinses Alexandrine. Het 18 hectare grote perceel werd uitgezet op grond, die bij de domeinen van Marselisborg, het vroegere Havreballegaard, behoord had.

Het fraaie slot is jarenlang (1912–1947) de zomerresidentie van koning Christiaan X en koningin Alexandrine geweest. Na de dood van koning Christiaan diende Marselisborg een groot gedeelte van het jaar als verblijf van de koningin – moeder Alexandrine die veel van de plek hield en niet in 't minst veel tijd en zorg besteedde aan het mooie slotspark. Na haar dood werd het slot een tijdlang weinig gebruikt, aangezien koning Frederik IX en koningin Ingrid sedert hun huwelijk geregeld de zomers op het slot Gråsten in Zuid-Jutland doorbrachten. Onder koningin Margrethe II kunnen de bewoners van Aarhus zich er vaak over verheugen de koninklijke standaard van het slot Marselisborg te zien waaien. – Het is een geschakeerd beeld dat in dit boek van het geslacht Marselis getekend wordt. Misschien is de overzichtelijkheid ermee gediend, wanneer we het geslacht in twee categorieën verdelen:

in de eerste categorie de leden van de familie Gabriël Marselis de Oude en zijn vier zoons en dochter, die de Deens-Noors-Holsteinse monarchie als grote bankiers en leveranciers dienden tijdens de onzalige 17e eeuwse oorlogen en daardoor ten goede en ten kwade hun aandeel bijdroegen aan een tot nu toe niet geheel rechtvaardig beoordeelde fase in de Deense geschiedenis, en in de tweede categorie de twee jongste zoons van Gabriël Marselis de Jonge, Vilhelm en Constantin, die de tak van het geslacht werden waarvan de namen in het bijzonder aan Aarhus en omgeving verbonden zijn. – Op 23 februari 1680 werd Havreballegaard tot de baronie Marselisborg verheven en baron Constantin werd daarmee de grondlegger van het topografische gebruik van de naam Marselis in Aarhusiaanse toponymen en in ander lokaal verband.

In tegenstelling tot Constantin Marselis heeft Vilhelm Gyldenkrone tot in onze dagen nakomelingen in Denemarken onder de naam Gyldenkrone. Tien generaties lang hebben baron Vilhelms nazaten als grondbezitters, diplomaten, militairen en ambtenaren op Deense bodem gewerkt, en aan spillzijde als hofdames, echtgenoten en gastvrouwen in Deense gezinnen.

15. Fortegnelse over anvendte forkortelser i noteoversigten

NB: Den fuldstændige bogtitel findes i litteraturoversigten!

AHP	— Axel H. Pedersen
Amb	— Erik Amburger
Beard Vagts	— Miriam Beard Vagts
Berner Schilden	— Hans Berner Schilden Holsten
Bull	— Edv. Bull
Bøjsen	— Møens Historie
Büsching	— Büschings Magazin
Chr 4 Breve	— Kong Christian d. 4's egenhændige Breve
Da Ad Årb	— Danmarks Adels Årbog
Da Ap H	— De danske Apotekeres Historie (A. Schaffer)
Da Biogr Leks	— Dansk Biografisk Leksikon
Da Kirk	— Danmarks Kirker, Nationalmuseet
Da No Tra	— Danmark-Norges Traktater 1523-1750 (1905/flg.)
Da Port	— Dansk Portrætgalleri, Det kgl. Postvæsen (Johs. Madsen)
Da Sl Herreg	— Danske Slotte og Herregårde (Hassø)
Elias	— De Vrodschap van Amsterdam
Em Dra	— Emmy Drachmann
Foss	— Grethe Foss
Fuhrmann	— Joseph F. Fuhrmann
Grimb Pol	— Carl Grimbergs Verdenshistorie, Politikens Forlag
Gyldendahl	— »Ugift eller lykkelig. Kvinden i 1500-1600-tallet« (1974)
Haugsted	— Ejler Haugsted
Hertel	— Chr. V. Hertel
Hoffmeyer	— J. Hoffmeyer
Hofm Fund	— Hans de Hofman
Holl Dan	— Holland — Danmark (1945)
Joh Jørg	— Johan Jørgensen
Kanc Brevb	— Kancelliets Brevbøger 1618
Kirkehist Saml	— Kirkehistoriske samlinger (Rørdam)
Kron Sk	— Kronens Skøder
La Vib	— Landsarkivet for Nørrejylland i Viborg
Lauring	— Palle Lauring
Lengnick	— J. C. L. Lengnick
Marquard	— Erik Marquard
Moens	— William J. C. Moens, London
O. Nielsen	— Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse (1889)
No Biogr Leks	— Norsk Biografisk Leksikon
Pers Hist T	— Personalhistorisk Tidsskrift
Pol Danm H	— Politikens Danmarks Historie
Pol Hvornår	— Politikens Danmarkshistorie: Hvornår skete det
RA	— Rigsarkivet i København
Ramsing	— H. U. Ramsing
Riber	— Herman Riber
Salm Leks	— Salmonsens Konversations Leksikon 2. Udg.
Saml Da H	— P. W. Becker
Schultz	— Schultz Danmarkshistorie
Slange	— Niels Pedersen Slange

Statsb Å	— Statsbiblioteket i Århus
Sundbo	— Arne Sundbo
Svane Viborg	— O. A. Svane
ThiWit	— Thiset og Wittrup
TKIA	— Tyske Kancelli indenlandsk afdeling RA
Trap	— Traps Danmark
Vorsterman	— A. A. Vorstermann van Oyen
Weilbach Kunst Leks	— Weilbachs Kunstnerleksikon
ØJY Hjemst	— Østjydsk Hjemstavn
Årh St Årb	— Århus Stifts Årbøger

16. Noter og henvisninger

1. Marselisborg Slot og Skovridergård, M. Gymnasium, M. Hotel, Marselisborg-Hallen, M. Hospital, M. Seminarium, Marselis Boulevard o. fl. a.
2. 1965 til 1977 m. konsulat i Århus.
3. Statsb Å: f. 1875, d. 1959, Kraks Blå Bøg 1958.
4. René Descartes, f. 1596 i Touraine, d. 1650 i Stockholm.
René Vixil, guibene latuit = Lev ubemærket.
5. Hertel: Aarhus Dom- og Cathedral-Kirke, Haderslev I og II 1810.
6. Ibid.
7. Historiske afsnit på basis af studium i værker som Carl Grimsbergs Verdenshistorie, Politikens Forlag 1958–61, Danmarks Historie, Pol. Forlag 1962–66, Palle Lauring: Danmarks Historie 1968 Schultz Danmarkshistorie 1941–43 o. a.
8. Ibid.
9. f. 10/11 1483 i Eisleben, d. 18/2 1546 s. st.
10. f. 10/8 1501 i Nyon i Picardie, d. 27/5 1564.
27/5 1564.
11. Grimb Pol: B. 9 s. 304 f.
12. Amb: s. 23.
13. Uddrag af brevkopi fra østrigsk genealog.. Opl. beror hos lensbaron Erik Gyldenkrone-Rysenstein i København. Flere dokumenterede forsøg på at komme i forb. m. kilden resultatløse. Forf.
14. Vorstermann og Lengnick.
15. Ibid og Amb: s. 27.
16. Forf. gennemg. Moens register over ægteskaber, dåb og begr. mellem 1571 og 1874.
17. Amb: s. 26.
18. Ibid.
19. Moens, London.
20. Amb: s. 28.
21. Ibid s. 21.
22. Haugsted s. 139.
23. Amb: s. 27.
24. Ibid.
25. Ibid s. 29.
26. Fuhrmann s. 64.
27. Ibid s. 54.
28. Ibid.
29. Ibid.

30. Haugsted omtaler Johan Bøker van Delden (d. 1650), f. i Købh., men af tysk herkomst. Slægten er fra byen van Delden, øst for Deventer. Det er en senere slægtning, Jan Bøker, der her er tale om.
31. Hol Dan: s. 373
32. Fuhrmann s. 286, note 16: Til Læsers orient.: den første holl. bank Amsterdamske Vekselsbank, stiftedes 1609. I 1619 opstod Hamburger Bank, i 1694 Bank of England, den franske Banque Générale stiftedes i 1716. Første danske bank, Kurantbanken, opret. 1736. Første danske sparekasse: Sparekassen for Grevskabet Holsteinsborg og Omegn, opret. 1810. Den første egentlige forretningsbank var Fyens Discontokasse i Odense, opret. 1846, fusioneret 1967 med Aarhus Privatbank og 1968 med Aalborg Diskontobank, den senere PROVINSBANKEN.
33. Danmark deltog i Trediveårskrigen fra juni 1625 til maj 1629. Se Amb: s. 33.
34. Amb: s. 71.f.
35. Ibid s. 71. f.
36. Ibid s. 36. f.
37. Ibid s. 33
38. Ibid s. 29
39. Ibid s. 19: Den russ. måleenhed i det 17. årh. var »cetvert'« = 24 puds eller 393.144 kg rundt 400 kg. 1 pud = 16.381 kg.
40. Ibid s. 72
41. Ibid s. 72 f.
42. Pol Danm H: B. 7 s. 401 og Weilbach Kunst Leks: B. 1. s. 353: Kronen udført i Odense af guldsmed Diderik Fuiren (d. 1603) sammen med Corvinianus Sauer (d. 1635), der var ansat hos F. Kronen, omtales som et af Europas kønneste guldsmedarbejder fra Renæssancetiden.
43. Ibid
44. Pol Hvornår: s. 206
45. Chr 4 Breve: De anv. citater er dels moderniseret i retskrivningen, enk. tyske breve er oversat til dansk (Haugsted)
46. Amb: s. 36
47. Ibid s. 43
48. Tavlen udarbejdet i samarb. med Gerben Marselis (13 gen.) i Holland.
51. Berns' slægtstavle udarbejdet af forf.
52. Da Ad Årb: 1935 »Berns« s. 9 f.
53. Da Biogr. Leks: 1933 s. 503
54. Op til midten af 1800-tallet levede den ældgamle navneskik, at sønner fik faderens fornavn efterhængt »søn« eller »sen«, datter efterhængt »datter«, som tilnavn, såkaldte patronymer. Se Hans Worsøes slægtshistorie s. 76 f, uds. 1973 af Dansk Historisk Fællesforening.
55. Da Ad Årb: 1935 s. 9 f.
56. Da Biogr Leks: 1933 s. 503
57. O. Nielsen B. 4 s. 236 f.
58. Vi benytter herefter den danske skrivemåde af navnet BERNS, og ikke den i Hamburg anvendte »Berens« jfr. Bobé Da Ad Årb. 1935 II.
59. O. Nielsen B. 4. s. 236 f.
60. Chr 4 Breve B. 3. s. 301.
61. Ramsing: B. II s. 14. I efterf. omtale af andre matr.no. er benyttet andre bind i samme værk.
62. Kopi fra s. 72 b. i Sct. Nicolaj Kirkes begr.inventarium (Københ. Stadsarkiv på Rådhuset), hvor Annike Lambs' begr. ses indført under 24/2 1615 og ikke som anført »efter 1620«.

Midvel Hjerdegang. No. 6.

Vennede Laubs. Johan den Elædres. Sønne, Carsten B.,
gennem dets Dato 24 februar 1665, den som
Jule Rensing og Løng 40 gr.

63. Se Note 51 vedr. Berns Slægten.
64. Slægten har muligvis tilknytning til vor berømte digter Ambrosius Stub.
65. Kirkehist. Saml. 3. r. s. 2 f. om Judichær.
»Skanderborghus« er en skrivefejl for Skodborghus ved Ribe. Kendt som overgangssted, beliggende mellem Vejen og Rødding. Fejlen er ikke Rørdams. J. Kinch omtaler fejlen i Samling til Jydsk Historie og Topografi IX B. 1882, s. 73. Andre kilder om emnet: Historiske Strejftog i Kolding og Omegn, af P. Eliassen, 1923, s. 275, samt på RA, en gl. jordebog for Skodborghus fra 1573. Opbevares sammen med Koldinghus' lensregnskaber for s. å.
66. Da Ap H: B. II. Tiden før 1612.
67. a. Medl. i Hellig Trefoldigheds Laug udi Det Danske Kompagni – eller Det Kongelige Kjøbenhavnske Skydeselskab og Danske Broderskab 1447 – 1901 af oberst N. P. Jensen (1904),
b. Ramsing, B. II, s. 257, note 32.
68. Kirkehist. Saml. Rørdam 1881 3. r. s. 2.
69. Sundbo: B. I, s. 130 f.
70. Kirkehist. Saml. Rørdam 1881 3. r. s. 2.
71. Købhns. Magistrats Vedtægtsbog (1568–83) s. 23 og 24.
72. O. Nielsen B. 4. s. 238 f.
73. Korresp. i juni 1978 m. prof. Ole Fenger, Århus Universitet.
74. O. Nielsen B. 4. s. 238 f.
75. Ramsing B. II, s. 14.
76. Joh. Jørg: Rentemester Henrik Müller s. 202
77. Ibid s. 21, note 1.
78. Ibid
79. Ibid s. 11.
80. Ibid
81. se note 54 og Da Ad Årb. 1935 (Berns) s. 9–12.
82. O. Nielsen B. 4. s. 239.
83. Amb: s. 32 f.
84. Ibid s. 49.
85. RA: patent 1630/31 Bl. 222. b.
86. RA: patent 1626/29 B. I. 365, og Chr 4 Breve III 226
87. »Trefoldigheden« søsat. Neustadt 1639/40. Længde 71 alen, bredde 18 alen. Udrustet 1644. Besætning 300–350 mand. Ombygget 1657 og taget ud af brug 1676. Maleri Frederiksborg Slot af van der Welde.
88. Chr. 4 Breve: IV s. 301 og Amb. s. 36.
89. Godset tilhørte i slutn. af 1500-tallet Henrik Rantzau. Tallotteriet blev i sin tid trukket i Wandsbek; heraf talemåden »det gælder til Wandsbek«. Oprindelig brugt om de i Wandsbek udtrukne numre, der ikke gjaldt i København.
90. Chr. 4 Breve: B. VI, s. 77

91. Ibid s. 84
92. Da Ad Årb: 1935 Berns s. 10.
93. Ibid
94. Forf. søgt forgæves efter teksten til denne anerkendelse.
95. Da Kirk B. I 3, s. 552 f.
96. Pers Hist T: 1880 B. I, s. 203 O. Nielsen: Sanct Nicolaj Kierckes Inventarium offuer (over) Begraffuelser inden Kirckem beliggende Anno 1656«, der opbevares på Rådhusarkivet i Købh. (kopibog 1575–1673). Pol Hvornår: s. 230 og 249.
97. Sletdaler (slet daler) = 6 slette mark a 16 Skilling. Benævnelse for en under Chr. d. 4., da møntuordenen var på sit højeste, og Frederik d. 3. benyttet mønt og regningsenhed.
98. se note 62.
99. se note 97.
100. Da Biogr Leks: 1937 LX Klingenberg, s. 530 f.
101. Da Ad Årb: 1923 II afs. s. 486 f. se også Amb.emnerreg.
102. Salm Leks: B. XXIII, s. 597 f.
104. Ibid
104. Da Port: s. 35
105. Ibid
106. Ibid plus note
107. Amb. s. 55
108. Thi Wit: s. 148
109. Vilh. Andersen: Holberg på Tersløsegaard (1904)
110. Greve Emil Krag-Juel-Vind-Frijs til Frijsenborg v/ Hammel. Greve Julius Juel-Vind-Frijs til Juellinge i Halsted Sogn, Lolland. Kammerherre, baron O. D. Rosenørn-Lehn på baroniet »Guldborgland«, Kammerherre, hofjægermester Johan G. R. Grüner, Ravnstrup (ikke Ravnsholt), Tersløsegaard o. a.
111. Topographie des Herzogthaus Holstein 1841 von Johan von Schröder, Lübeck, s. 141 og Da Ad Årb: 1935 L II s. 55.
112. Da Ad Årb: 1941 II s. 50.
113. Ibid.
114. Em Dra: og Amb. s. 63
115. Salm Leks: B. 5 MCMXVI, s. 251
116. Grimberg: B. 11, s. 442 f.
117. Allg. Deutsche Biographie (Duncker & Humblot 1876).
118. se note 114.
119. Da Ad Årb: 1935 Berns s. 11.
120. Ibid.
121. Fuhrmann: s. 65 og s. 289 (note 35).
Haugsted opl. s. 152 i sit afsnit om Peter Marselis . . . »de mænd, der fra Danmark drog til Rusland . . .«.
Må være en skrivefejl. P. M. kom fra Hamburg til Rusland i 1629, og ikke som Haugsted anfører s. 141 i 1643.
122. Amb. s. 77
123. Ibid. s. 76
124. Fuhrmann: s. 59
125. Ibid
126. Ibid.
127. Ibid s. 60 f. og Amb. s. 97.
128. Ibid.
129. Ibid.
130. Fuhrmann s. 65

131. Ibid s. 62
132. Ibid
133. Ibid s. 62 f.
134. Ibid.
135. Ibid.
136. Amb. s. 76 f.
137. Ibid. s. 100.
138. Ibid. s. 100/101.
139. Ibid s. 105 f.
140. Fuhrmann s. 80 f.
141. Ibid s. 83 f.
142. Ibid
143. Fuhrmann s. 84.
144. Ibid s. 87 f.
145. Ibid s. 90.
146. Pol Danm. H: B. 7. s. 222 f.
147. Amb. s. 81.
148. Ibid s. 82 f.
149. Ibid s. 85
150. Haugsted s. 154
151. Amb. s. 86.
152. Ibid.
153. Ibid.
154. Pol Danm. H: B. 7. s. 361.
155. Marquard s. 45.
156. Amb. s. 87
157. Slange s. 1136–37
158. Büsching XV' s. 214
159. Resolution til Gesandtskabet af 2/8 1642. RA.
160. Haugsted s. 155 og Amb. s. 87
161. Büsching VII 335 og Haugsted s. 155.
162. Amb. s. 87 f.
163. Ibid
164. Ibid
165. Ibid s. 88
166. Haugsted s. 155 og RA.
167. Ibid s. 156
168. Ibid
169. Ibid og RA.
170. Tysk overs., trykt hos Büsching (1773) VII, s. 331, og Haugsted s. 156.
171. Adelspatent 1638–45, Sjæll. Reg. Nr. 22, Bl. 264 og Da Ad Årb: L. II 1935 s. 45 (beskr.)
172. Amb. s. 90.
173. Ibid.
174. Haugsted s. 160.
175. Büsching og Haugsted s. 160.
176. Amb. s. 91.
177. Haugsted s. 154
178. Salm Leks: B. XXIV 1928 s. 423
179. Amb. s. 185 f.
180. Fuhrmann s. 64

181. Ibid note 2, side 296:
Fuhrmann skriver om beviserne mod Marselis nogle kommentarer med henvisninger, som er værd at lægge mærke til:
 a) » . . . Marselis' calamity befell him for his guilt« . . .
 b) Et andet dokument »mention his thievery«.
 c) Gamel' beskæftiger sig med »some sort of political reason for the confiscation, while the generally valuable of Baklanov explains Marselis' disgrace as the result of failures in diplomatic assignments, although the references of the footnote given as the source of this statement do not support it in any way. Mavrodin, the historian responsible for the above error, even speculates over some sort of denunciation (undsigtelse, forf.) of Marselis by his partner Akkema(!)« . . . which is not at all unlikely, if we consider the presence of such events earlier in their partnership and the further conduct of Marselis . . . «.
 Stoskova follows in this confused and unhappy tradition by attributing Marselis' disaster to »political considerations«, without explaining what she means by »politichskie soobrazheniia«.
 Amburger synes dog at tage klar afstand fra »denne These« gennem slutningen på sin note 538 med: »Neurdings ist von sovjetischer Seite behauptet worden (Mavrodin 16), Marselis sei für Misserfolge auf diplomatischem Gebiet Gestraft worden. Die Abwegigkeit dieser These liegt für den Leser dieser Untersuchung auf der Hand«.
182. Amb. s. 125 og *Fuhrmann* s. 100.
183. Amb. s. 125 og note 540:
 Strafdmålingen skete på grundlag af bestemmelserne i Zar Aleksei Michajlovs lov fra 1649 (Ulozenie) art. 2. obs. 3 om udlændinges fritagelse for korporlig straf samt art. 61 i samme lov om landsforvisning af udlændinge i st. f. forvisning til Sibirien.
184. Amb. s. 125: iflg. dommen omtales Marselis »som fremmed og som dansk undersøgt«. Det »danske« hidhører formentlig fra, at han var »dansk adelsmand og resident«.
Fuhrmann s. 100: omtaler »tabet af venstre hånd (the left hand of each prisoner was hacked off). Han omtaler derimod ikke - som Amb. s. 125 - venstre hånd og højre fod.
185. Amb. s. 125.
186. Amb. s. 126.
187. Ibid og *Fuhrmann* s. 101.
188. *Fuhrmann* s. 102.
189. Ibid s. 103 f.
190. Amb. s. 136 f.
191. Grimb. B.11 s. 317 f.
192. Ibid.
193. Ibid.
194. Ibid s. 319.
195. Ibid.
196. Amb. s. 136.
197. Ibid.
198. Ibid s. 137 (Zobel = Mår, russisk-sibirisk pelsskind af høj værdi).
199. Ibid.
200. Ibid s. 139.
201. *Fuhrmann* s. 104.
202. Amb. s. 150.
203. *Fuhrmann* s. 104.

204. Ibid s. 199.
 205. Ibid s. 202.
 206. Ibid s. 212.
 207. Ibid.
 208. Ibid.
 209. Ibid s. 213 f.
 210. Ibid.
 211. Ibid s. 204-215.
 212. Ibid s. 112.
 213. Ibid s. 114.
 214. Amb. s. 185.
 215. Amb. s. 27 samt en af forf. skaffet kopi af vielsesattest fra Gemeente-Archief van Amsterdam, protokol 1634 no. 442.
 216. Da Ad Årb: 1935 L. II s. 50 f.
 217. Da Biogr. Leks: 1938 B. XV s. 346 f. og No Biogr. Leks B. IX s. 96.
 218. Chr. 4 Breve III, s. 259.
 219. Amb. s. 37.
 220. Ibid.
 221. Ibid.
 222. Da Biogr. Leks: 1938 L. II s. 503 og Amb. s. 39.
 TØJHUS, opr. bet. for den bygning, i hvilken »Tøjet«, i datidens militærprog, kanoner o.l. med tilbehør, blev opbevaret.
 223. Amb. s. 39.
 224. Ibid.
 225. Ibid s. 40 og fodnote s. st.
 226. Ibid s. 40.
 227. Ibid s. 40 og 41.
 228. Bull B. II s. 106.
 229. Amb. s. 41.
 230. Som note 228 s. 111 fordansket.
 231. St. Hallvard (Organ for Selskabet for Oslo Bys Vel), Årg. 1969, v/Arno Berg: Vest for Byen (Marselienborg) s. 133-39.
 232. Ibid.
 233. Ibid og Salm Leks. (Vind).
 234. St. Hallvard, se note 231, s. 139. Dronning Désirée, svensk norsk Dronning (1777-1860) g.m. Karl 14. Johan.
 235. Samlinger til det Norske Folks Sprog og Historie 1838 IV s. 455 f. og Amb. s. 46.
 236. Ibid.
 236 a. Bull B. II s. 105.
 237. Ibid s. 106 f.
 238. Ibid s. 108.
 239. Ibid.
 240. Ibid.
 241. Ibid. Samtidig med anklagen mod Hannibal Sehested i Norge, underskrev Kongen 13. juli 1651 en række alvorlige anklagepunkter mod Chr. d. 4.s svigersøn, Corfitz Ulfeldt. Anklagerne gik bl.a. på »for egenmægtig embedsførelse og for hans forbindelse med leverandørerne«.
 242. Ibid s. 104.
 243. Ibid s. 111.
 244. Grimb. B. 15, s. 162 f.
 245. Amb. s. 54 og Da. Biogra. Leks. 1938 B. XV s. 346 f.
 246. Ibid.

247. Ibid.
248. Ibid.
249. Ibid.
250. Bull s. 109 f.
251. Ibid s. 110 f.
252. Historiske Meddelelser om København (1909-10) B. II s. 39.
253. Pers Hist T: 8 r. VI 1927 s. 40.
254. Art. på latin, dat. 11. april 1663, uds. i Universitetsprogram af Københ. Universitet s.å. Findes på Universitets- Biblioteket i København. Se også: M. Birkeland: Det norske Postvæsen Købhv. 1887.
255. Da Ad Årb: L. II Gyldenkrone s. 53 f.
256. Amb. s. 60.
257. Statskollegiets Historie 1660-1676 v/ J. Lindbæk B. 1. s. 241.
258. Ibid s. 245.
259. Da Ad Årb. 1935 L. II, s. 53 f.
260. Amb. s. 61.
261. Ibid, note 227.
262. Ibid. s. 62.
263. Ibid s. 62 og Da Ad Årb. 1930 II 3, om Klingenberg og Gyldensparre.
264. Da Ad Årb. 1889 s. 421.
265. Ibid 1948 LXV s. 69.
266. Ibid s. 65 f. Den adelige linje s. 75 f. og den adopterede linie s. 92 f.
267. Navnet på Marselis & Berns' virksomhed i Hamburg efter Gabr. Marselis d. Ældres død i 1643.
268. Da Ad Årb: s. 69.
269. Viceadmiral Niels Trolle (1599-1667). Blev 1645 rigsviceadmiral og samtidig medlem af Rigsrådet. Fra 1651 til 1661 statholder i Norge. Indrettede Trolleslægtens kapel i Roskilde Domkirke.
270. Trap B. 6. (1879) s. 417.
271. Amb. s. 27, note 40 a.
272. Da. Biogr. Leks: s. 343 og Da. Ad. Årb.
273. Joh. Jørg: Rentemester Henrik Müller (1966).
274. Amb. s. 55.
275. Amb. s. 51 og note 172.
276. »Eigenhaard« 17/12 1904, s. 811-816 (H. C. Rogge) og Jaerboek Haarlem 1933 s. 42-63 (C. J. Gonnet).
277. Amb. 51. Lengnick og Allg. Nederl. Famileblad (10-1893).
278. Amb. 51.
279. Ibid.
280. Ibid.
281. Pol Dam H. B. 7. s. 420.
282. Haugsted s. 149.
283. Ibid.
284. Ibid.
285. Ibid.
286. Ibid og Fredericia: Enevældens sidste dage.
287. Da. Biogr. Leks: LX 1938 B. XV s. 346. f.
288. Pol Danm. H: 1966 B. 7. s. 299 f.
289. Ibid s. 302 f.
290. Ibid s. 379.
291. Chr. 4. Breve B. dato 13/1 1635. B. 3. s. 324.
292. Amb. s. 160.

293. Haugsted s. 147.
294. Ibid s. 146 og Amb. s. 41.
295. Ibid s. 146.
296. Ibid s. 146.
297. Amb. s. 41, fodnote.
298. Beard Vagts 1938 s. 263.
299. Elias s. 49.
300. No Biogr. Leks: B. IX Oslo (Valborg Sønsteveid).
301. Saml Da H: P. W. Becker 1847 B. I s. 440.
302. Aftryk af skøde 5. april 1661, se side ?
303. Det er en fejl, når der i Kronens Skøder under 22/11 1661 står »Herleufholmb« (Herlufholm). Fejlen korrigeres i samme værk B. III 1689-1719 i en note side 275. Det skal være Harlevholm. Se også Trap B. 5. s. 138.
304. I 1463 var navnet Mossgaard. Da Marselis overtog gården i 1664, ændrede han navnet til Moesgaard. Ordet »moes« betyder på hollandsk bl.a. grøntsager og er beslægtet med det danske ord »gemyse«. Ordet »gård« forekommer også på hollandsk, f.eks. »boomgaard« = frugtplantage. Hele ordet »Moesgaard« kom ved ændringen af det ene »s« til »e« til at se hollandsk ud.
305. Schultz B. III, s. 395 f.
306. Ibid.
307. Da Ad Årb: L. II, s. 54 samt T.K.I.A. B. 5. Patenter 20/6 1671: Johann von Marselis als Commissarius in den Vereinigten Nederlanden.
308. T. K.I.A. B. 5. Patenter 17/6 1671 Pag. 153.
309. Da Ad Årb: L. II, s. 54.
310. Hoffmeyer: Blade af Århus By (1904).
311. Haugsted, s. 43.
312. Ibid.
313. Ibid s. 17.
314. Hans Sørensen: Marselisborg og dens besiddere (1899) s. 8.
315. Sekularisering = overførelse af kirkeejendom til staten.
316. Kronen = et juridisk begreb, indført fra midten af middelalderen. Gjorde det muligt at sondre mellem Staten og Kongens private gods og en anerkendelse af forpligtelser for Staten, der rakte ud over den enkelte Konges regeringstid.
317. Hoffmeyer B. I, s. 142.
318. Ibid B. I. s. 143 f.
319. Ibid B. I, s. 405.
320. Ibid B. I s. 407. Således kom majestæten den 31. oktober 1633 og blev der natten over. I lensregnskabet kan man læse: »Kongen havde med sig to Vognheste, Hertug Frederik havde samme tid 4 Vognheste, Frøknerne havde 6, »Viniche« havde 4, Kgl. Majestæts Overskænk 4 og Kgl. Majestæts tvende Skytter 2 »Skydeheste«. Den 30 marts 1634 ankom kongen atter og blev på Havreballegaard i nogen tid. Kongen havde på det tidspunkt flere vigtige opgaver at løse i Århus.
Der verserede bl.a. en strid mellem rådet og borgerne om, hvem der skulle betale den brandskat, som fjenden i 1628 havde aftvunget rådet. Denne strid og andre lokale spørgsmål ønskede Kongen selv at løse under besøget.
321. Århus bys rådhusarkiv.
322. Ibid.
323. Amb. s. 36.
324. Chr. 4. Breve IV s. 301.
325. Amb. og K. E. Schultze s. 43.

326. Gravstenen i kirkegulvet, der viser, at Leonard er død 5/10 1667 og ikke, som Da Ad Årb. usikkert oplyser: levede i 1665, endnu 1675, døde før 1678.
327. Da Ad. Årb: 1935 L. II. s. 52 f.
328. Holland-Danmark, under red. af Knud Fabricius, L. L. Hammerich og Vilh. Lorenzen (Jespersen og Pios Forlag, 1945) B. I. og II.
329. Ibid: Ofte vil den korrekte betegnelse, nederlandsk, blive brugt synonymt med det i Danmark mere fortrolige hollandsk.
330. f. 1481, d. som fange på Kalundborg Slot i 1559.
331. f. efter 1470, d. 1544, rigshovmester, ejede blandt mange andre godser Clausholm v/Hadsten i Jylland. »Hans Lige paa Jordegods har ikke været her eller i Tyskland i nogle Hundrede Aar« (Salm. Leks, B. 10, s. 557).
332. Ibid.
333. Trap (1872) B. III, s. 169.
334. Holl-Dan B. I, s. 274.
335. Ibid, s. 276 f.
336. Ibid, s. 277.
337. Salm Leks: B. I (1915), s. 605.
338. Ibid, s. 279.
339. Ibid s. 276.
340. Riber, s. 66.
341. AHP s. 70.
342. Noget om Hollænderby (1971) s. 35
Læsere, der ønsker mere detaljeret orientering om dansk kontakt med Holland, anbefales omtalte store værk: Holland-Danmark (Jespersen og Pios Forlag, 1945) og om hollænderne på Amager bl. a. Chr. Nicolaisen: Amagers Historie I-III, 1907-15.
J. P. Trap: Danmark, 5. udg. B. 2.1. 1959, s. 936-42.
Jan Zibrantsen: Den hollandske kultur på Amager (1936).
Anna William Rasmussen: Hollænderbyen og Store Magleby Kirke (1968).
»Noget om Hollænderbyen« udg. 1971 som erindring om 450 året for hollændernes ankomst til Amager i 1521 (10 afs. af forsk. forf.).
Besøg på Amagermuseet i Store Magleby.
343. Holl - Dan B. I.
344. Ibid. s. 361.
345. Ibid. s. 363.
346. Ibid. s. 365.
347. Ibid. s. 370 f.
348. Ibid. s. 398 f.
349. Eksempelvis taler vi om »Slaget på Rheden 1801«, formentlig uden at tænke på, at admiral Olfert Fischer var af hollandsk oprindelse. »Sølyst« på højen ved Hvidøre i Klampenborg hed oprindeligt »Zeelust«, bygget af en hollænder ved navn Julius Frøichen.
350. Holl - Dan, B. II, s. 407, Louis Bobé.
351. Ibid.
352. Kong Christian den Femte stiftede den 25. maj 1671 en ny adel af grever og baroner. Samtidig bekendtgøres den første rangforordning. I medfør heraf udnævner Kongen den 12. oktober 1671 de første 19 danske Riddere af Dannebrog, deriblandt statsmanden Jens Juul, der var gift med Vilhelm Marselis' enke, Regitze Sophie Vind.
353. Da Ad Årb: (Marselius II), gravør og våbentegner Fr. Britzes tegning.
354. Iflg. oplysning fra RA ses teksten i Fr. d. 3' patent fra 1665 til Gabriel Marselis den Yngre ikke at være indført i nogen kopibog. I Da Ad Årb's omtale af dette

- adelspatent oplyses (s. 48): »Hos en af deres Efterkommere med Navnet Marselis-Hartsinck opbevares endnu det danske originale Adelspatent«. Forf. har gennem Marselis-slægten i Zoetermeer i Holland været i kontakt med omtalte Marselis-Hartsincks slægt, uden at det dog er lykkedes at spore det omtalte adelspatent.
- Forf. har fra Holland modtaget en fotokopi af dér foreliggende oversættelse af det danske adelspatent. En kopi heraf foreligger nu i RA i København og på Statsbiblioteket i Århus.
355. Titlen »friherre« stammer fra Tyskland – »Freiherr« – en oversættelse af den latinske bet. »(liber)bero, genitiv baronis«. Friherrekronen, der anbringes over skjoldet (se afb.) har 7 perlebesatte spidser. Den kontinentale grevekroner derimod har 9 takker med perler. Den danske grevekroner minder om en fransk marquiskrone med afvekslende palmetter og små spidser med perler, tilsammen i et antal af 9.
356. Vorsterman.
357. Opl. modtaget fra RA.
358. Ibid.
359. Våbenskjoldene er kopieret fra Genealogie van Marselis v/ A.A. Vorsterman van Oyen og Johan D. G. van Epen, Oisterwijk. Teksterne fra Da Ad Årb. 1935.
360. Se note 31.
361. I Da Ad Årb: har man glemt at anføre 3' og 4' felt i våbnet.
362. T. K. I. A. B. 5. bl. 102 b. Patent 20/6 1671.
363. Da Ad Årb. L. II Theisen og Bobé Gyldenkrone afs. I.s 54.
364. Bøjsen, B. 4., s. 138.
365. Amb. s. 67.
366. Opl. fra Gemeente Archief Haarlem aug. 1979.
367. Jul i Kalundborg Årg. 1948 og 1963. Trap 1918 B. II s. 395 f. Da Sl Herreg., 2. udg. B. 3.3. s. 271 og 272. Danske Herregaarde 1920.
368. Kron Sk B. II 15. marts 1684.
369. Iflg. Kgl. resolution 15/3 1684 får Frans von Marselis ret til fra Nytårsdag 1684 at nyde Kalundborg Ladegård og dens underliggende Enemærke, Asnis og Røfnis med samme Friheder som andre Hoved- og Sædegårde samt Frihed for de Skatter og Kontributioner, som måtte restere og kunne fordres fra 1. novb. 1670 til sidste Nytårsdag. (Sjæll. OM Bog M. 318 I jfr. 295).
370. Ramsing B. II, s. 49.
371. Den sydøstlige del af Indien, omtrent på højde med den nu kaldte Tranjavur.
372. Arh. St. Årb. 1942 s. 97.
373. Gyldendal.
374. Berner Schilden B. 1-3, s. 261.
375. Ibid. s. 267.
376. Højesterets Dombog, 1694 TOM, 2 f. 573-576, og Højesterets protokol, 1694, A. S. 477-482, og 1694, B. s. 389-394.
377. O. Nielsen: B. 5. s. 222-224.
378. Ridderakademiet, en slags uddannelsesanstalt for unge adelige, der forbereder sig til universitetet eller officersvejen. Det kgl. Ridderakademiet oprettedes i 1691 i København af Kong Christian V i stedet for det i 1665 nedlagte Sorø Akademi. Ridderakademiet nedlagdes i 1710.
379. Pers His T, 52 årg. 9. r. 4. b. 1931, s. 170.
380. Hofm Fund, TOM II, 1756, s. 150-53 og Trap 1964 B. 8, s. 290.
381. Ibid.
382. Da Sl Herreg II, udg. 1964.
383. Se note 374.

384. Da Kirk B. 1. s. 540.
385. Pers His T: 48 årg. 1927, 8 r. 6. b. s. 129 Art. af Holger Malling: Vor Frue Kirkes Gravbog.
386. Da Ad Årb. XLVII 1930, s. 117 f.
387. Hofm Fund 1756 TOM II s. 11 og Tycho de Hofman, B. II af Historiske Efterretninger om danske Adelsmænd 1778.
388. Da Ad Årb. 1890 s. 160.
389. Da Kirk, Maribo Amt B. II s. 1410 og 1412, Dronning Sophies Kopibøger (1588-1617) v/ Svend Thomsen 1937 samt kordegn Viggo Holms personkartotek i Landsarkivet for Sjælland i Købh.
390. Da Ad Årb. 1941 LVIII, s. 5. Franeker, by i Friesland, berømt Universitet, stiftet 1585, ophævet af Napoleon 1811.
391. Da Biogr. Leks samt Tycho de Hofmann II, Historiske Efterretninger om danske Adelsmænd 1778.
392. Pol Danm H 1964 B. 7. s. 248.
393. Kanc Brevb år 1601 s. 598.
394. Danm Kirk, Præstø Amt 1933-35 B. 2. s. 719.
- 394a. Danm Kirk, Købhns amt B. 3. s. 1520.
395. Iflg. udskrift af kirkebogen i Orleans ikke 1642, som anført i Da Ad Årb, men 1641.
396. Iflg. opl. fra Landsarkivet i Købh.
397. Da Biogr Leks B. 3. årg. 1889 s. 439.
398. Ibid. B. 4. årg. 1934 s. 607.
399. Svane Viborg.
400. Gemeente Archief-'s Gravenhage Prot. 267, fol. 59.
401. Ibid. journ. no. G. 76, brev 15/2 1978 til forf., Kirkereg. no. 317, nlz. 231.
402. Årh St Årb: Edv. Egebjerg B. 18, 1925, s. 47 (von Prehn).
403. LA Vib: pakke B. 5., C - 218 Skanderborg-Åkjær amter.
404. Geemente Archief den Haag, prot. 402, fol. 172.
405. Ibid. s. 194.
406. Da No Tra B. III 1916.
407. Da Biogr Leks, B. 4. 1934 s. 607.
408. Trap B. 5. 1875, s. 458.
409. Svane Viborg.
410. Da Ap H: Friedenreich, f. 1645 i Holsten, d. 1706.
411. Da Ad Årb: 1890 s. 162 og 1941 s. 6.
412. Pers Hist T: 52 årg. 9. r. 4. b. 1931 s. 158, uddrag af biskop Jens Bircherods dagbøger 1658-1708 v/ Hjorth-Nielsen. 21. maj 1706, natten mellem torsdag og fredag døde Sophie Elisabeth Charisius i København.
413. De Danske Majorater v/ F. Krog 1868 s. 95 anfører, at Sophie Elisabeth Charisius er født i 1652 (!) og død 1741 (!). Disse årstal er ukorrekte. I Hist. Efterretninger om Danske Adelsmænd v/ de Hofman 1778 Tom II pag. 225 anføres til gengæld ingen data for S. E. C., hvorimod det oplyses, at Palle (Peter) Rodsteen er død 1741, trykfejl for 1714.
En af Johan Begtrup (1804-1871) udarbejdet utrykt tavle over Charisius-slægten (Håndskriftsamlingen på Statsbibl. i Århus) angiver ingen fødselsår for S. E. C., kun »165x« ligesom han ikke anfører årstal for Peder og Anne Bindé's giftermål i Orleans, kun »164x«.
414. Svane Viborg.
- 414a. S. Birket Smith: Leonora Christine's Jammers Minde, 2. udg. 1885, s. 52 note: Anne Katherine Charisius formodentlig en datter af den danske Resident i Haag, Peder Charisius. Hun var i Følge Rentekammerets Bestallingsprotokoller

- Hofjomfru fra Paaske 1660 til 1667, da hun ægtede (15. juni) Morten Skinkel til Søholm. Det blev sagt, at hun før sit giftermål havde været Kronprinsens Elskerinde (Danske Saml. 2. Rk. III, 8.)
 På side 138 i samme værk omtales Anne Katherine som »Jomfru Carisse«.
 Endv. henvises til Johs. Brøndum-Nielsen og C. O. Bøggild-Andersens senere værk (1949): Jammers Minde, s. 119, 173 og 371.
415. H. Sejerholt: Art. i Demokraten 5/11 1925.
 416. Ibid.
 417. H. Boesgaard-Rasmussen i Ill. Tidn. no. 31. 1898 vedr. Marselisborg.
 418. Da Sl Herreg. 1946 B. III. Ny Samling s. 148 f.
 419. Ibid.
 420. Berner Schilden I del 3 B. s. 266.
 421. Hoffmeyer 1911 B. 2. s. 40.
 422. 24/2 1680 forkert, skal være 23/2 jfr. dokument (se s.134). Teksten vedr. baronierne Marselisborg og Vilhelmsborg findes i Danske Kancelli A. 130, l.b. Chr. 5's friherrelige lensbog. I Danske Kancelli A. 130, 2, topografisk ordnede lenssager de tilhørende sager.
 422a. Ibid. s. 216: Ulrich Gyldenløves »brev og forsikring paa friherreskabet Marselisborg at nyde til Lehn efter Baron Constantin von Marselis og hans Friherreindes dødelige afgang«, Hafnia 22. april 1699.
 423. Kron Sk B. III 1699 28/3: åbent brev, hvorved Constantin Marselis får den af Kronen ved skøde 5/4 1661 forbeholdte relutionsret til en del af ham tilhørende gods i Havreballegaards amt, bl. a. Stadsgaard – ophævet.
 424. Da Kirk XVI B. 2. s. 756 f. og s. 857.
 425. Ibid. s. 738 og s. 860, iflg. hvilket, der i 1833 skal være ophængt fire portrætmalerier i kapellet, dels af Constantin M. og Sophie Elis. Ch., dels af de nu i præsteværelset i domkirken ophængte portrætter af H. Fr. Fædder-Charisius og hustru, Else Marg. Hedevig Sofie Rosenkrantz. To af de fire billeder er forsvundet (?). Sidstnævnte portrætter kan, opl. Da Kirk, være identiske med de to, som maleren Hans Hansen i 1793 udførte på Constantinsborg af stamherren Charisius og frue, således som maleren har not. i sin dagbog.
 426. Berner Schilden I del, I hæfte s. 236.
 427. Da Biogr Leks 1940 B. XIX s. 606.
 428. Berner Schilden I del, I hæfte s. 236 f.
 429. Weilbach Kunst Leks 1952 B. III s. 2 f.
 430. Ibid.: malere som Wilchen Ribolt, Jacob Coning, Georg Saleman og Hendrik Krock. Sammenslutningen afløstes i 1738 af Det kgl. Kunstakademi.
 431. Ibid.
 432. Foss s. 76.
 432a. Peter Rodsteen døde i København 22. oktober 1714. Hans kiste henstod i Holmens Kirke i København til bisættelsen i det marselis-rodsteenske kapel i Århus Domkirke. Under epitafiet henstår 19 kister, 13 voksenkister og 6 barnekister. Der er kun identifikationsmulighed for 9 af kisterne.
 433. Se bogens note 48.
 434. Elias, s. 873 angiver dødsåret til 1724, skal iflg. dokum. være 1727.
 435. Iflg. attesten Mooke. Mook = en lille by i Limberg, hvorimod Mokum er en gammel betegnelse for Amsterdam. Der kan være grund til at antage, at der på attesten skulle have stået Mokum og ikke Mooke.
 436. Hun blev begravet hos forældrene, admiral Holger Vind, i Vor Frue Kirke i København. Under den store brand i 1728 brændte kirken og inventaret.

- Genopførtes, men det engelske bombardement af København i 1807 lagde på ny kirken øde, og samtidig er de mange grave og mindesmærker gået tabt.
437. Julianelyst – en parcel af Peder Skrams hovedgård, Urup, i Vor herred. Et medlem af slægten, Jørgen Gyldenkrone, nævnes som senere ejer af Urup.
 438. Eskildstrup v/Ringsted. Efter flere adelige ejerskift, endte gården hos kammerherre H. S. V. Barner, jf. Trap's Danmark 1901, B. II, s. 659.
 439. »Søholm« var en lystejeendom, som i 1800-årene lå, hvor nu Søholmparken ligger, nær Emdrup Sø, matr.nr. 34 af Gentofte, jf. Matrikel Direktoratet.
 440. Kun godsejer Knud Gustav Hvid stavede sit efternavn med eet »i«.
 441. Øjy Hjemst, årg. 1942: Stud. mag. Poul Rasmussen, s. 56 f.
 - Ibid., årg. 1950: Aug. F. Schmidt, s. 70 f.
 442. Ved skifte 1464, Répertoire 9. rk. I. bind, s. 561.
 443. Kron Sk: B. 1. F. J. West 1890 s. 80, år 1661.
 444. Historisk Tidsskr. IV, 3 B. 1873.
 445. Øjy Hjemst: årg. 1950 s. 75.
 446. Kron Sk: B. 2. (1648-1688) s. 80 f.
 447. Da Sl Herreg: B. 15 s. 21 f.
 448. Etableret som købmand i Hamburg april 1841. Medstifter af flere danske banker, bl. a. Aarhus Privatbank (Provinsbanken). Bankens konto nr. 1 bar hans navn. Maleri af L. Tuxen 1894 på Constantinsborg. Mindesmærket i Århus af Vilh. Bissen 1903, samme år i Pontoppidan-anlægget i Herning. En datter, Marie Louise 10. juni 1884 viet i Ormslev kirke til Hans Broges søn, Henrik Wilhelm Broge.
 449. Ikke at forveksle med hærarkivaren, kaptajn og kammerjunker Axel Pontoppidan, der bl. a. har forfattet det oprindelige afsnit i Hassings Danske Slotte og Herregaarde om Constantinsborg.
 450. Godset er desuden ejer af Høgildgaard Plantage (800 ha skov) i Herning kommune, Ringkøbing amt, der blev startet med tilplantning på foranledning af generalkonsulen – samtidig med Dalgas – i 70'erne.
 451. Dåbsfadets historie skylder jeg sognepræst Orla Højsgaard, Beder, tak for. I øvrigt er historien omtalt 22/1 1944 i Aarhus Stiftstidn., Berl. Tidn. og Politiken.
 452. Chr. A. Bøje: Dansk Guld og Sølv Smedemærker før 1870, Købhn. 1946 og Tillæg 1949 s. 192 og fhv. arkitekt S. Fritz, Åbyhøj.
 453. Købstadmuseet »Den gamle By«, Årb. 1946, konservator Peter Bang Terman- sen, s. 40.
 454. Henv. til bogens note 452.
 455. Fhv. arkitekt S. Fritz, Åbyhøj.

17. Fortegnelse over hovedværkerne i den benyttede inden- og udenl. litteratur:

- Adelige Familier i Danmark, Norge og Hertugdømmerne I-II — Lexicon udg. af Kgl. Dansk Genealogisk Selskab 1787.
- Adils, J. J.: Den danske Monopolhandel på Island 1602-1787 (1926/27).
- Allen, C. F.: Håndbog i Fædrelandets Historie (1881).
- Amburger, Erik: Studien zur russischen Wirtschaftsgeschichte, Bind 4: Die Familie Marselis (Giessen 1957).
- Arup, Erik: Danmarks Historie.
- Barbour, Violet: Capitalism in Amsterdam in the Seventeenth Century (Baltimore 1950/1976).
- Beard Vagts, Miriam: A History of the business man (The Macmillan Company, New York 1938).
- Becker, P. W.: Samlinger til Danmarks Historie under Kong Frederik d. 3's Regering, 1847.
- Benzon, Wilhelm V.: Stamtavler (håndskrevne) over Danske Adelslægter (1660-1820) på Rigsarkivet i Købh. No. 439 baron Marselis.
- Bering Liisberg, H. C.: Christian IV, 1890.
- Berner Schilden: Lensbaron Hans Berner Schilden Holstens Slægtsbog, udarb. i samarbejde med Albert Fabritius.
- Berner Schilden: Danske Herregaardes Ejere I-III Købh. 1906-16.
- Berrum, H.: Norges Posthistorie 1647-1719.
- Bibliothèque Nationale Dep. Musique, Paris vedr. »La Marseillaise« (Baron M. Nicolaus Luckner (Novbr. 1977).
- Birkeland, M.: Det norske Postvæsen i dets Oprindelse og første Begyndelse i Småskrifter, tilegnet A. F. Krieger af nordiske forfattere, 1887 (s. 185 f.).
- Birkelund, Palle: Studie over århusianske skrifter i slutningen af 17. årh.
- Bloch, J.: Stiftamtmand og amtmænd i Kongeriget Danmark og Island (1895).
- Bobé, Louis: Slægten Berns i Danmarks Adels Årbog B. 52, 1935.
- de Boer, M. G.: Een Amsterdamsche »Lorrendraaier« Celio Marselis. Jaarboek Amstelodamum 1941.
- Boesgaard-Rasmussen, H.: Marselisborg, Ill. Tidn. 37. Årg. 1895, s. 475-478.
- Brun, Daniel: Danmarks Land og Folk (Gyldendal 1920) B. III.
- Bull, Eld.: Kristianias Historie, B. II (1624-1740), Oslo 1927.
- Büschings Magazin für die neue Historie und Geographie, Halle 1776.
- Bøggild-Andersen, C. O.: Dansk Biografisk Leksikon: Marselis B. XV, 1938, Henrik Müller B. XVI, 1939 og Hannibal Sehested B. 1946.
- Bøjsen, Frede: Møns Historie, B. 4. 1921.
- Christensen, A. E.: Industriens Historie i Danmark indtil ca. 1730, (1943).
- Kong Christian IV: Kong Christian d. 4's egenhændige Breve, udg. af C. F. Bricka og J. A. Fridericia B. 1-7 (1887-91).
- Kong Christian IV: Kong Christian d. 4's Kalenderoptegnelser fra Aarene 1617, 1629 og 1639. Udg. af C. F. Bricka, Danske Samlinger I. R. 5. 1869/70.
- Christiansen, C.: Bidrag til danske Statshusholdnings Historie I. (1908).
- Clausen, Jens: Århus Bys Historie indtil 1700.
- la Cour, J. C. B.: Gaarde i Aarhus og Forstæder B. I. (1-2-3-samling m. v.).
- Dalgaard, Sune: Salpeteretolden af 1638-39 og den private spekulationshandel bag den. Historisk Tidsskrift 11 R. 4. 1954. S. 313-351.
- Danmark-Norges traktater 1523-1750. (1905/fg.).
- Danmarks Adels Årbog: De i bogen omtalte adelslægter findes i årbøgernes centralregistre.
- Danmarks Kirker, Århus Amt. 1. B. uds. af Nationalmuseet på Gads Forlag.

- Dansk Biografisk Leksikon. En række af de i bogen omtalte personligheder og slægter findes i D. B. L.
- Danske Magazin, Tidskrift, Det kgl. danske Selskab til den nordiske Historie og Sprogs Forbedring. (Forsk. rækker).
- Danske Herregårde ved 1920 (Købh. 1923).
- Danske Samlinger for Historie, Topografi, Personal- og Litteraturhistorie (1872).
- Drachmann, Emmy: Grevinde Cosel og August den Stærke (1899).
- Elias, J. E.: De Vroedschap van Amsterdam 1578-1795, B. I-II, Haarlem 1903-1905.
- Elvius, Sofus (og tre andre forfattere): Danske Patriciske Slægter (1891).
- Erslev, Kr.: Aktstykker og oplysninger til Rigsrådets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid. (Købh. 1883-85).
- Erslev, Kr.: Danmarks Len og Lensmænd i det 16. årh. 1513-1596 s. 38 f. om Århus Stift (Købh. 1879).
- Erslev, Kr.: Danmark-Norges Len og Lensmænd, 1596-1660, s. 79 og 87 om Selio Marselis (Købh. 1885).
- Flamand, L. J.: Galleri af berømte og mærkelige danske Mænd og Qvinder . . . (Købh. 1850).
- Flamand, L. J.: København, dens ældre og nyere Historie (1855).
- Foss, Grethe: Århus Domkirke (1961).
- Fra Arkiv og Museum: Østifternes Historisk-Topografiske Selskab, red. O. Andrup, serie 2, bind 1 og 2.
- Fridericia, J. A.: Adelsvældens sidste dage 1648-1660 (1894).
- Fridericia, J. A.: Danmarks ydre politiske Historie 1635-45, B. II. (1881).
- Fuhrmann, Joseph F.: The Origins of Capitalism in Russia (Industry and Progress in the Sixteenth and Seventeenth Centuries), Quadrangle Books, Chicago 1972.
- Gamle By, Den: Årbog 1951: Mål og Vægt i Århus 1698-1828 v/Helge Søggaard s. 55. f.
- Garde, H. G.: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535-1700, (s. 232 Selius Marselis 1658) Købh. 1861.
- Glarbo, Henning: RA. Privatarkiv fra 1660-1800. Storkansler, Greve Conrad Reventlows Arkiv A. I. 3. Brev (Pakke: Maes - Meyerchrone) Const. Marselis.
- Grimberg, Carl: Grimbergs Verdenhistorie, Politikens Forlag. 1958-61.
- Gyldendal: »Ugift eller lykkelig. Kvinden i 1500-1600-tallet«, skrevet af et kollektiv af studerende på Nationalmuseet i 1974.
- Hallvard, St. Organ for Selskabet for Oslo Bys Vel, Årg. 1969 v/ Arno Berg: Vest for Byen: Marselienborg.
- Hansen, J. J.: Større danske Landbrug, B. 5. o. a. (1933)
- Hansen, Sv. Aage: Adelsvældens Grundlag (1964).
- Harlung, Chr.: Rundgang i Århus Domkirke.
- Hartmann, Godfred: Christian - en skitse til et portræt (1977).
- Hassø, Arthur G.: Danske Slotte og Herregårde (1944).
- Hauch-Fausbøll, Th.: Patriciske Slægter (1919).
- Haugsted, Ejler: Udvalgte historiske skrifter. Udsendt i anl. af H's 70 års fødselsdag 1. oktober 1945. Omfatter bl.a. artikler og foredrag om Marselis-slægten.
- Heilskov, Chr.: Dansk Provinstopografi (1920).
- Hertel, Christian V.: Aarhus Dom- og Cathedral-Kirke B. I. - II, Haderselv 1810.
- Historisk Samfund for Århus Stift: Årbøger, div. Årgange.
- Hoffmeyer, J.: Blade af Aarhus Bys Historie (1904) B. I.
- Hofman, Hans de: Samlinger af Publique og Private Stiftelser, Foundationer og Gavebreve, som forefindes udi Danmark og Norge (1756 TOM II).
- Hofman, Hans de: Majorater B. 6. s. 125-127 og 128 o. a.
- Hofman, Tycho de: Historiske Efterretninger om velfortjente Danske Adelsmænd I-III. (Købh. 1779).

- Holm, Edvard: Danmark-Norges Historie under Enevælden 1660-1720. B. II.s. 189 (Købh. 1885).
- Holm, Peter: Beskrivelse af Aarhus Domkirke, 2. udg. 1933.
- Holland Danmark: I-II, red. af K. Fabricius, L. L. Hammerich og Vilh. Lorenzen, 1945.
- Horskjær, Erik: De danske Kirker B. 14 s. 202 (Malling).
- Hübertz, J. R.: Aktstykker vedkommende Staden og Stiftet Aarhus B. I-III (1845).
- Jensen, Bernhardt og Peder: Marselisborg Skovene (1974).
- Johnsen, O. A.: Hannibal Sehesteds Statsholderskab 1642-1651. Et Tidsskifte i Norges Historie. Christiania 1909.
- Jørgensen, Johan: Rentemester Henrik Müller. En studie over Enevældens etablering i Danmark (1966).
- Jørgensen, Johan: Det Københavnske Patriciat og Staten ved det 17' Århundredes Midte, 1957, s. 47.
- Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1616-41, udg. ved L. Laursen og E. Marquard, 1919-50.
- Kirchner, Walter: Review of Die Familie Marselis in American Slavic and East European Review XVIII (1958) s. 547.
- Klindt-Jensen, Ole: Moesgaard, Forh. Museum 1970.
- Krarp, L. B.: Ejendomme i Aarhus Amt i Beskrivelse af Landbrugets Udvikling i Danmark. Tillæg til Bind I: Det sydøstlige Jylland 1896 (Om Marselisborg s. 180-182).
- Krogh, F.: De Danske Majorater.
- Krogh, F.: Den højere Danske Adel (1866).
- Krogh, F.: Dansk Adelskalender.
- Kronens Skøder paa afhændet og erhvervet Jordegods i Danmark 1648-1688, udg. ved F. J. West 1908.
- Københavns Magistrats Vedtægtsbog s. 23 og 24.
- Lauridsen, Finn H.: Fremmede ser på Århus (1962) s. 96, 124, 180, 188 og 233.
- Lauring, Palle: Danmarks Historie (1968) spec. s. 110-190.
- Lauring, Palle: Christian den Fjerdes Riger og Lande (1967).
- Laursen, L.: (RA) Kancelliets Brevbøger vedr. Danmarks indre Forhold, div. bind.
- Lengnick, J. C. L. Genealogier, B. I. Købh., 1842: Familien Gyldenkrone.
- Lindbæk, J.: Aktstykker og oplysninger til Statskollegiets Historie 1660-1676, B. I. (Købh. 1903).
- Lorentzen, Erna: Folks tøj i og omkring Århus 1675-1850 (disputats).
- Madsen, C.: Beskrivelse af Aarhus Domkirke efter Reformationen (1888).
- Madsen, Johs.: Danks Portrætgalleri, Det kgl. Postvæsen 1626-1904.
- Marquard, Emil: Danske Gesandter og Gesandtskabs-personale indtil 1914. (RA. 1952) 1. Del indtil 1648, 2. Del 1648-1914.
- Moens, William J. C.: The Marriage, Baptism and Burials. Register 1571-1874 and Monumental Inscriptions of The Dutch Reformed Church in London. (Privat Tryk, Lymington 1884).
- Nielsen, Oluf: Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse i 6 Bd. (1877-92).
- Nielsen, Oluf: Kjøbenhavns Diplomatorium i 8 Bd. (1872-87).
- Norsk Biografisk Leksikon B. IX. s. 93-98.
- Norske Kongebreve B. I. - II 1660-1680 se reg..
- Norske Rigs-Rigistranter B. VIII-XII, 1641-1660.
- Nyrop, C.: Nogle opl. om Grev Waldemar Kristians Ruslandsfærd (1891).
- Ochsner, Bjørn: Fotografier i og fra Danmark indtil år 1900.
- Olsen, Fr.: Det Danske Postvæsen (Købh. 1889).
- Olsen, Fr.: Den Danske Postetat 1624-1927 (maskinskrevet oversigt på RA).
- Pedersen, Axel H.: Noget om Hollænderby (1971).

- Personalhistorisk Tidsskrift fra 1880 og frem (Udg. af Samfundet for Dansk-Norsk Genealogi og Personalhistorie).
- Petersen, Karen: Hvad Bedstemor fortalte om Aarhus og omliggende Landsbyer (1910) bl.a. s. 51.: Komtessen paa Wilhिल्msborg og s. 94: Afskeden med den døde Baronesse.
- Politikens Forlag: Danmarkshistoriens Hvornår skete det? (1972).
- Politikens Forlag: Danmarks Historie (1962-66).
- Politikens Forlag: Kulturhistoriens på tværs (1972) B. I.
- Politikens Forlag: Verdenshistoriens Hvornår skete det? (1968) B. II.
- Politikens Forlag: Carl Grimbergs Verdenshistorie.
- Pontoppidan, Erik: Det Danske Atlas eller Kongeriget Danmark (TOM IV) 1763-81 (de Hofman).
- Pontoppidan, Erik: Marmora Danica Tomus II, Lib. V. s. 105-107.
- Prange, Knud: Den gamle danske Adel og dens Godstab (jydske Samlinger 1963).
- Rambaud: Ruslands Historie, overs. v/Thorsøe (Købh. 1895).
- Ramsing, H. U.: Københavns Ejendomme 1377-1728 (1943) B. II: Strand Kvarter.
- Ramsing, H. U.: Københavns Historie og Topografi i Middelalderen.
- Resen, Hans Peder: Atlas Danicus.
- Riber, Herman: Noget om Hollænderby (1971).
- Rietstap, J. B.: De wapens van den Nederlandschen Adel.
- Riise, Herman o. a.: Galleri af berømte og mærkelige danske Mænd og Qvinder (1850).
- Rothe, Casper Peter: Brave Danske Mænds og Qvindes Berømmelige Eftermæle, B. I. Januarii 1753 og B. II. Julii 1753.
- Roussell, Aage: Danske Slotte og Herregaarde, 2. udg. B. 15 o. a. (Købh. 1967).
- Rørdam, Holger F.: Kirkehistoriske Samlinger (1881).
- Rørdam, Holger F.: Danske Kirkelove 1536-1683 (1883).
- Salmonsens Konversations Leksikon.
- Samlinger til Jydsk Historie og Topografi, forsk. bind.
- Schaffer, A.: De Danske Apotekeres Historie B. I.: Tiden før 1672 (1922).
- Schive, Peder Pedersen: Aarhus Domkirke 1748 (4'to Thott'ske Samling 1066 Kgl. Bibliotek).
- Schmidt, August F.: Brabrand og Aarslevs Sogns Historie I-VII (1955).
- Schultz' Forlags Danmarkshistorie (1941-43) red. Friis, Lindvald og Mackeprang.
- Secher, V. A.: Forordninger, Recesser og andre kgl. Breve 1558-1660 (1890-99).
- Sejr, Emanuel: Aarhus-Mosaik 1967, s. 143 f.
- Slange, Niels Pedersen: Den stormægtigste Konge, Christian d. 4's Historie v/Hans Gram (Købh. 1749).
- Steenberg, Axel: Dagligliv i Danmark 1620-1720 (Arn. Busch 1969).
- Stemann, Chr. L. E. von: Den Danske Retshistorie indtil Chr. d. 5's Lov (1871).
- Strunk, A.: Samlinger til en beskrivende Catalog over Portraiter af Danske, Norske og Holstenere (1865).
- Sundbo, Arne: Slangerup og Frederikssund Købstæders Historie (1931).
- Svane, O. A.: Art. i Viborg Stifts Folkeblad 25/10 1955: Peder Charisius til Palstrup.
- Svensk Biografisk Leksikon.
- Thiset og Wittrup: Nyt Dansk Adelsleksikon 1904.
- Thomsen, Karl V.: »Junkereren« (1955/56).
- Thorlacius-Ussing, V.: Billedhuggeren Thomas Quellinus (1926).
- Thott'ske Samling 1066: se Schive.
- T. K. I. A.: Tyske Kancellis indentl. Afd. (RA).
- Trap, J. P.: Danmark 1879 B. 1-6.
- Trap, J. P.: Danmark 5. udg. B. VIII Århus Amt o. a.
- Weilbachs Kunstner Leksikon (1947).
- West, F. J.: Kronens Skøder (1908).

Wind, Regitze Sophie: Bilag 3/9 1962 RA. til Sjæll. aab. Brev ang. Kommissions-Skifteforretning i boet efter Friherre Jens Juels afgangne Hustru C. 33 no. 171.

Vorsterman van Oyen og Johan van Epen: Genealogie van Marselis, Algemeen Nederl. Familieblad (Oisterwijk 1893).

Wulff, D. H.: Samlinger til jydsk Historie og Topografi (Det jydsk-historisk-topografiske Selskab fra 1865).

Østjydsk Hjemstavn, div. Årgange, bl. a. 1949 s. 63: Lidt om Marselisborg.

Aarhus Stift, Meddelelser fra 1975: Udg. af Landemodet 13. årg. s. 27 vedr. Viby Kirkes historie, Marselisborg og Constantinsborg.

Århus Stifts Årbøger (Historisk Samfund) div. årg. 1926-1955.

Oversigtstavle vedr. Marselis-slægten

I oversigten anvendes følgende tegn:

- * = født
- x = døbt
- = gift
- † = død

GABRIEL MARSELIS den Ældre
 * o. 1575 i det sydlige Nederlandene
 - 1597 i Rotterdam med Anna L'Hermite
 † 1643 i Hamburg

PETER
 * 1600 i Rotterdam
 - I: i 1636 i Moskva m. Dorothy Barnsly
 † o. 1650
 Dansk adlet 17/9 1643
 - II: i 1655 i Moskva m. Anna Akkema
 † 1672 i Moskva
 Børn i første ægteskab:
 Gabriel
 levede endnu i 1674
 russisk oberst
 - m. Katharina N. N. enke før 1725
 yderligere oplysninger savnes!
 Elisabeth
 data kendes ikke!
 levede form. i Holland en tid.
 - m. Michiel Henrix
 en datter født i 1669.
 Leonard den Yngre
 * 1638 i Hamburg
 x 1/6 s. 3. i Ref. Kirke i Hamburg
 købmand og postmester
 † i Moskva 1670
 Peter (Petr Petrovich)
 købmand og jernværksejer i Moskva
 - 1673 m. Margretha Bøcker van Delden
 † 1675 i Moskva
 S Ø N: Christian
 * i Moskva 1674
 † i Moskva 1690
 Peters børn i andet ægteskab m. Anna Akkema:
 En datter. Data foreligger ikke!
 Peter den Yngre
 * ?
 - 1691 m. N. N.
 † 1696 i Moskva

SELIO
 * 1602 i Rotterdam
 - 1634 m. Anna van der Straten
 † 1663 i København
 Børn:
 Anna
 * 1634 i Amsterdam
 † kort efter
 Gabriel III
 * o. 1635 i Amsterdam ugift
 † 1671 i Hamburg
 Anna
 * 1637 i Amsterdam
 - 1663 m. Gerhard Treschow † 1664
 † 1694, begr. i Amsterdam
 Sara
 x 1638 i Amsterdam
 - før 1663 m. Arent Cool
 Johann
 * o. 1641
 levede endnu 1671
 Yderligere oplysninger savnes!
 Constantia
 * 1642 form. i Amsterdam
 - 1668 m. Amtmand over Skivehus Amt
 Henrik Müller junior * 1635 - 1717
 † på Lønborggaard i Tarm 1707

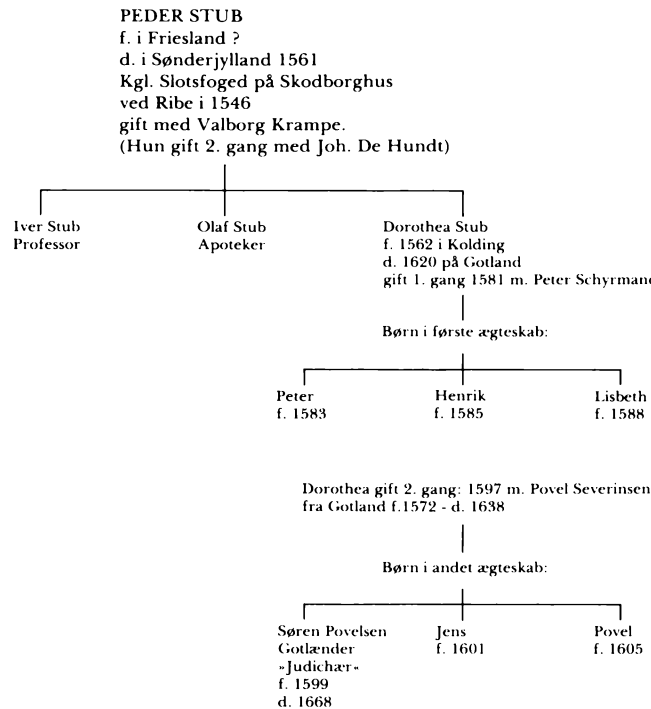
GABRIEL den Yngre
 * 1609 i Hamburg
 - I: i 1635 m. Isabella van
 - II: i 1655 m. Maria van
 (ingen børn)
 † 1763 i Amsterdam
 Mellem 1635 og 1652: 6
 ægteskab. To først og to
 døde som spæde eller små
 Børn:
 Johann (Joan)
 * 1641 i Amsterdam
 - 1668 m. Cornelia van T
 (mellem 1668 og 1702 f
 † 1702 i Amsterdam
 Frans (Francisco)
 * 1643 i Amsterdam
 - 1669 m. Adriana Pauw v
 v/ Oisterwijk
 (mellem 1670 og 1687 f
 † 1705 i Heemstede
 Vilhelm (Guillermo)
 * 1645 i Amsterdam
 Kom til København o. 1
 Friherre 1673 til Vilhel
 som Vilhelm Marselis ba
 - 1673 i København m. Re
 † 1683 på Vilhelmsborg. B
 Regitze Sophie Vind gif
 Jens Juel † 1700.
 Constantin (Constantijn)
 * 1647 i Amsterdam
 Kom o. 1666 til Københ
 Friherre 1680 til Marsel
 Constantin baron Marsel
 - 1670 m. Sophie Elisabeth
 * 1647 (?) - † 1706
 † barnløs 1699 på Constan
 Begr. i Århus Domkirke
 Sophie Elisabeth Carisus g
 med Peter Rodsteen
 * 1662 - † 1714
 Begr. i Århus Domkirke

LEONARD
 * 1611 i Hamburg
 - I: i 1645 m. Katalina van Crakauw
 - II: i 1647 m. Aletta van de Camer
 † på Dueholm 1680
 Barn med Aletta v. d. Camer:
 Anna Margaretha
 * 1648 i Hamburg
 - I: 1668 m. Albert Baltzer Berns junior † 1670
 - II: 1672 m. Joachim von Brockdorff † 1719
 † 1736 på Depenau i Holsten.
 Anna Margarethas datter med v. Brockdorff:
 Anna Constance v. Brockdorff
 * 1680 på Depenau i Holsten
 † 1765 i Dresden.

ELISABETH
 * 1613 i Hamburg
 - 1629 m. Albert Baltzer Berns senior † 1652
 † 1664 i Wandsbek
 (8 børn, hvoraf tre døde som børn,
 én som ung).
 Børn:
 Anna Berns
 * 1635 i Hamburg
 - 1655 m. Francois Louis van der Wiele † 1650
 † 1700 i Hamburg
 Elisabeth Berns
 * 1637 i Hamburg
 - 1654 m. Povl v. Klingenberg † 1690
 † 1663
 Albert Baltzer Berns junior
 * 1642 i Hamburg
 - 1668 på kgl. dispensation med
 Anna Margaretha Marselis † 1736
 (Leonard Marselis' datter, Alberts kusine)
 † 1670 på Wandsbek
 Gabriel Berns
 * 1646 i Hamburg
 - ? m. Marie de la Fontaine
 † 1678 på Wandsbek.

Århus i marts 1979
 Poul Harris

Oversigtstavle vedr. Slægten Berns¹⁾

PETER SCHYRMAND
(Schyrmand)
f. i Friesland ?
d. i København 1595
gift med Dorothea Stub
f. 1562 i Kolding
d. 1620 på Gotland

Johan Schyrmand (note 1)
f. i Friesland ?
d. i København 1610
gift - navn og data ukendt
NB: Menes at have haft en
datter ved navn Nille Johans
datter (se note 3)

Berendt Schyrmand (note 2)
f. i Friesland ?
d. i København o. 1612
gift 1. gang med Barbara Havemann
gift 2. gang: o. 1600 med:
Annikke Lambs
d. 1615

Børn i første ægteskab:

Berendtsdatter
København?
København 1652
1. gang med:
Johan v. Hams d. 1620
2. gang med:
Nielsen Roelde
1661

Baltzer Berentszoon
f. i København ?
d. i København 1605
gift med:
Nille Johansdatter (note 3)
(van Geldern ?)
d. i København 1633
Nille gift 2. gang med:
Claus Condevin d. 1619
Nille gift 3. gang med:
Baudoin Blanquefort
(Boldewyn Blankfort) d. 1634

Søn af Nille og Baltzers
ægteskab:
Albert Baltzer Berns senior
f. i København 20/1 1602
d. i Wandsbek 20/8 1652
gift i Hamburg 26/4 1629
med Gabriel Marselis den
ældres datter
Elisabeth
f. o. 1613 i Hamburg
d. 1664 i Wandsbek
NB: Elisabeth og Albert fik
8 børn, hvoraf 3 døde som
børn og en datter meget ung.
Her omtales kun 4 af de 8
børn, nemlig:

Anna Berns
f. i Hamburg 30/1 1602
d. i Hamburg 1680
Optaget i den danske adel
-von BERNs-
gift 1655 med
van der Wiele
f. i Hamburg 1610
d. i Hamburg 1680

Børn:

Antoinette
f. i Hamburg 20/9 1656

Elisabeth
von Berns
f. i Hamburg
d. 1728
13/2 1680 o.
danske adel
gift 1. gang
Christian d.
Gift 2. gang
Andreas Pa
von Lilenc
f. i Bredste
d. i Hambu

Franz Albert
von Berns
f. i Hamburg
14/12 1659

Elisabeth Berns
f. i Hamburg 5/3 1637
d. 1663
gift i Wandsbek 1654 med:
Povl Klingenberg
f. i Hamburg 15/10 1615
d. på Højris i Danmark 1690

Albert Baltzer Berns
Junior
f. i Hamburg 18/7 1642
d. i Wandsbek 1670
gift på kgl. dispensation med:
Leonard Marselis' datter
Anna Margretha
f. i Hamburg 6/8 1648
d. i Preetz 23/3 1736
Anna Margretha blev gift 2. gang
1/10 1736 med
Joachim v. Brockdorff
f. 2/4 1643 - d. 14/5 1719

Datter:
Anna Constance von Brockdorff
f. på Depenau i Holsten 17/10 1680
d. 31/3 1765 som fange på fæstningen
Stolpern.
Gift 1699 med sachsisk finansminister,
greve Adolph Magnus v. Hoym.
Ægteskabet opløst 1705.
Derefter Kong August d. 2 af Polens elskerinde indtil 1712.

JOHAN van GELDERN
f. i Nederlandene ?
d. i København 1582
Købmand og Rådmand i København
gift med Annike Lambs d. 1615
NB: Ægteparret Johan v. Geldern og
Annikke Lambs formodes at have
haft en datter:

Nille Johansdatter
(van Geldern ?)
Se note 3.

- Noter:
1) Ejede 1609 en gård på Amagertorv.
2) Kaldtes også BERNT thor SCHYREN. Var kæmner 1610-1611 og ejede omkr. 1600 en bod ved stranden nær Langebro og i 1609 en klædebænk i Admiralgade.
3) Parantesen med «?» er H. U. Ramsings antydning af, at han tror, at NILLE har været van Gelderns datter.

Marts 1979
Poul Harris
Århus

Omstående håndskrevne brev til storkansleren, greve Konrad Reventlow er skrevet og signeret af Constantin Marselis den 21. oktober 1692 (originalt format 20x30 cm).

Transskription, foretaget af dr. phil. Helge Søgaard, lyder:

Høy og Velbaarne Hr Græfve og Geheime-
raad

Hans Høygræfl. Excell.s skrifvelsse af 15de hujus er mig vel Jndhendiget, huoraf hans Høygræfl. Excell.s gode villie till mit begierte Mageschifte fornommen, derfor og Schyldigst tacker, og beder allertienstl. hans Høygræflig Excellence till dessen befordring fremdeelis ville Contribuere. Dend halfue gaard og it boel af 4 td. 6 $\frac{3}{4}$ skp. hartkorn, Jeg hafuer J. Meyelbye, som hans Høygræflig Excellence ommelder og Madz Christenssen med mig tilforne omtalt hafver, schall gierne vere till Hans Høygræflige Excellentzis tieneste og kand Hand derofver efter egen Villie disponere. Beder ellers Endnu allertienstl. till Mageschifted at befordre dend begierte ordre till besigtigelssen maatte Udkomme, om ded iche allerede sched er, Huormed hans Høygræflig Excell. mig høyligen obligerer, og Jeg Stedze forblifver

Hans Høygræflig Excellentzis

Tientsvilligste

Tiener

C. v. Marselis

Stadzgaard

den 21. octob. 1692.

Dag 13. Høst 1772. i Kjøbenhavn den 15. Okt. 1772.

Jeg har nu med Godehede af 15. Okt. 1772. modtaget
deres høfvelige, og meget høfvelige Brev, som jeg vil
sige mig ingenlunde Mangel paa at have, og som jeg
selvfølgelig vil have, og som jeg vil have at se. Jeg har
Brevet her indsendt til den høfvelige Høfvelige
Brevkasse, som den høfvelige Høfvelige Høfvelige
Brevkasse har modtaget, og som jeg vil have at se.
Jeg har nu med Godehede af 15. Okt. 1772. modtaget
deres høfvelige, og meget høfvelige Brev, som jeg vil
sige mig ingenlunde Mangel paa at have, og som jeg
selvfølgelig vil have, og som jeg vil have at se. Jeg har
Brevet her indsendt til den høfvelige Høfvelige
Brevkasse, som den høfvelige Høfvelige Høfvelige
Brevkasse har modtaget, og som jeg vil have at se.

Respektfuldt
L. M. Marsch

Den 15. Okt. 1772.